

მ. ა. სერგია

გეჰსვის ლინგვისტიკა

ახალი ქართული მხატვრული
სალიტერატურო ენის
მონაცემთა მიხედვით

საქართველოს სსრ სახალხო განათლების სამინისტროს მიერ
დამტკიცებულია დამხმარე სახელმძღვანელოდ უმაღლესი
სასწავლებლების ფილოლოგიის ფაკულტეტის
სტუდენტებისათვის

წიგნი ეძღვნება ტექსტის ლინგვისტიკის საკითხებს. მასში გაშუქებულია ამ ახალი ენათმეცნიერული დისციპლინის ჩამოყალიბების ისტორია და ტექსტის ლინგვისტიკისადმი მიძღვნილი ძირითადი ლიტერატურის მიმოხილვა. გარკვეულია რაობა ისეთი ცნება-ტერმინებისა, როგორცაა გამოანათქვამი, რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობა, აბზაცი, პერიოდი, მეტატექსტი და ტექსტი; განხილულია ტექსტის ფუნქციის, პარამეტრების, საზღვრების, კომპონენტების, კოპეზიის, კატეგორიების, ფუნქციონალური ტიპების და სხვა საკითხები.

ნაშრომი ემყარება ახალი ქართული მხატვრული სალიტერატურო ენის მონაცემებს. იგი განკუთვნილია დამხმარე სახელმძღვანელოდ უმაღლესი სასწავლებლების ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის.

რედაქტორი პროფ. ალ. ლლონტი

რეცენზენტები: პროფ. თ. უთურაძე,
დოც. ი. ვეშაძე

460200000 — 504
C ————— 269—89 © გამომცემლობა „განათლება“, 1989.
M-602(08)—89

ISBN 5—505—00864—X

წინასიტყვაობა

ტექსტის ლინგვისტიკამ — ენათმეცნიერების ამ ყველაზე ახალ-გაზრდა დარგმა, რომელიც თავისი არსებობის ოთხიოდე ათეულ წელს ითვლის, უკვე მიიღწია კვლევისა და განვითარების ისეთ დონეს, რომ უკვე არსებობს მისი სამი დამოუკიდებელი დარგი: ტექსტის ზოგადი თეორია, კონკრეტული ენის ტექსტის ლინგვისტიკა (რომელიც სხვადასხვა ენაში ან ტექსტის გრამატიკის, ან ტექსტის სინტაქსის სახელწოდებითაც აღინიშნება) და ტექსტის სტილისტიკა. სამივე დარგში დიდი წარმატებებია მიღწეული როგორც საბჭოურ, ისე საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში.

ჩვენი ნაშრომი ეძღვნება ქართული ენის ტექსტის ლინგვისტიკას, არცთუ მცირედია ქართველი სპეციალისტების წვლილი ტექსტის ლინგვისტიკის ყველა სფეროში ინდო-ევროპული ენების მონაცემებზე დაყრდნობით, ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემები კი ამ თვალსაზრისით ჭერჭერობით შესწავლის საგანი არ ყოფილა. ჩვენს ნაშრომს „ტექსტის ლინგვისტიკა“ დავარქვით. არჩევანი განაპირობა ტექსტის — ენის უმაღლესი დონის ერთეულის — პარამეტრებმა და კატეგორიებმა, რომლებიც უცნობი იყო გრამატიკისა და სინტაქსისათვის, თანაც ამ უკანასკნელთათვის ძირითადი და არსებითია ფორმისა და სტრუქტურის ანალიზი, ხოლო ტექსტი და მისი პარამეტრ-კატეგორიები, აგრეთვე კონსტიტუენტები სემანტიკურ-საკომუნიკაციო ნიშან-თვისებებით ხასიათდება.

ტექსტის ლინგვისტიკა აღმოცენდა ტრადიციული გრამატიკისა და სინტაქსის საფუძველზე, მაგრამ ამ ძველი საენათმეცნიერო დარგებიდან მას თითქმის არაფერი აუღია, ხოლო თუ შემკვიდრეობით რაიმე აითვისა (დრო, კილო, ასპექტი...), ყოველივე ეს მის ხელში ღებულობს სრულიად ახალ ინტერპრეტაციას და ახალი შინაარსით ივსება. ზოგი კატეგორია კი, რომელიც მანამდე სიტყვის ან წინადადების კატეგორიად იყო მიჩნეული, ტექსტის კატეგორია აღმოჩნდე-

ბა. ასე იქცა წინადადების აქტუალური დანაწევრების თეორია ტექსტობრივ კატეგორიად. ხოლო კომუნიკაცია თემა-რემის მოდელს დაეყრდნო. ახალი შინაარსით შეივსო დროის, ადგილისა და დროის გარემოებათა კატეგორიები, რომლებიც სუბიექტთან მიმართებაში (ურთიერთობაში) ქმნიან მხატვრულ ქრონოტოპს.

ჩვენი ნაშრომი წარმოადგენს ტექსტის ლინგვისტიკის სისტემატური გადმოცემის პირველ ცდას ქართული სამწერლო ენის მონაცემებზე დაყრდნობით. ამან განაპირობა ნაშრომში ტექსტის ზოგადი თეორიისა და ისეთი საკითხების შემოტანა, როგორიცაა: „ტექსტის“ ცნება. ამ ცნების ევოლუცია, ტექსტის საზღვრების, კონსტიტუენტების, კოპეზიის, აზრობრივი, საკომუნიკაციო და სტრუქტურული მთლიანობის, სემანტიკის და სხვა საკითხები. ქართული სამწერლო ენის მონაცემები გახდა ის საიმედო და ჩინებული ბაზა, რომელმაც შეგვაძლებინა დაგვედგინა ტექსტის ისეთი სემანტიკური კატეგორიები, როგორიცაა გაბმულობა, თანამიმდევრულობა, მოდალობა.

ტექსტის ლინგვისტიკა ნელ-ნელა, მაგრამ მტკიცედ შემოდის უმაღლესი სასწავლებლების ცხოვრებაში დამოუკიდებელი სპეცურსების, ზოგადი ენათმეცნიერების კურსის თუ გრამატიკისა და სტილისტიკის ცალკე დარგის ანდა ნაწილის სახით. ეჭვს არ იწვევს, რომ ახლო მომავალში ტექსტის ლინგვისტიკა დამოუკიდებელ ენათმეცნიერულ სასწავლო დისციპლინად იქცევა.

წიგნი განკუთვნილია სტუდენტი ფილოლოგებისათვის, ამასთანავე იგი სათანადოდ დაეხმარება ასპირანტებს, მასწავლებლებს, ენათმეცნიერებს და ყველას, ვინც ამ საკითხებითაა დაინტერესებული.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ჩვენი საუკუნის 50-იანი წლებიდან იწყება მეცნიერებისა და ტექნიკის არნახული განვითარება. საფუძველი ეყრება და დროის მცირე მონაკვეთში ზღაპრულ სიმაღლეებს იპყრობს ახალ-ახალი საბუნებისმეტყველო თუ ჰუმანიტარული მეცნიერებები.

ამ ახალ მეცნიერებათა შორის ერთ-ერთ საინტერესოსა და პერსპექტიულს წარმოადგენს ტექსტის ლინგვისტიკა, რომლის ჩასახვის ხანად მიიჩნევენ 1948 წელს, როცა გამოქვეყნდა ნ. ს. პოსპელოვის შრომები რთული სინტაქსური მთლიანობის შესახებ. ნ. ს. პოსპელოვის დებულებათა გაზიარება-განვითარებას წარმოადგენს იმავე წელს გამოქვეყნებული გამოკვლევები ი. ა. ფიგუროვსკისა და გ. ო. ვინოკურისა. მაგრამ ამ ეტაპზე ტექსტს კი არა, არსებითად მეტატექსტს იკვლევდნენ და, ამგვარად, წინადადებაზე დიდი ერთეულის (მეტატექსტის) კვლევას ტექსტის შესწავლის საწყის ეტაპად მიიჩნევდნენ. შემდეგში აღმოჩნდა, რომ წინადადებაზე დიდი ერთეულის არსებობას სინამდვილეში ყურადღება უფრო ადრეეც ჰქონდა მიქცეული მ. ვ. ლომონოსოვის, ა. ხ. ვოსტოკოვის, ფ. ი. ბუსლაევის, ა. ა. პოტებნიას, ა. მ. პეშკოვსკის, ვ. ვ. ვინოგრადოვის, ლ. ა. ბულახოვსკის და სხვების მიერ, მაგრამ მათ ეს ახალი ოდენობა სისტემებზე არ უკვლევიათ. უფრო მეტიც: გამოიკვია ისიც, რომ ამ სიდიდეს არისტოტელეც კი იცნობდა და მას „პერიოდულ სიტყვას“ უწოდებდა.

მეტატექსტი და ტექსტი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჩვენი საუკუნის 80-იან წლებამდე სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა. მართალია, ანტონ 1-მა იცის წინადადებაზე დიდი ერთეულის არსებობა და მას პერიოდს უწოდებს, ასახელებს კიდევ მის რამდენიმე პარამეტრს (ანაფორულ ნაცვალსახელებსა და ზმნიზელებს, ზმნა-შემასმენლის დრო-კილოს ფორმათა თანაფარდობას, მაგრამ ღრმად და გაშლილად არ იკვლევს და არც ადგილს უთმობს მას თავის გრამატიკაში, რადგან რიტორიკის საგნად მიაჩნია იგი. ასევე ამ ოდენობის არსებობას აღიარებდნენ მომდევნო პერიოდის ისეთი ქართველი გრამატიკოსებიც, როგორც იყვნენ: თ. ყორდანი, ი. სიხარულიძე, პ. კვიციანიძე, მ. ჭანაშვილი, მაგრამ არც ისინი გაჰყოლიან მის კვლევას.

ტექსტის ლინგვისტიკის კვლევის საგანს წარმოადგენს ტექსტი, რომელიც მიჩნეულია ენისა და მეტყველების უმაღლეს საკომუნიკაციო ერთეულად. მაგრამ ტექსტის ასეთ გაგებამდე მეცნიერები ერთხმად და ერთდროულად როდი მისულან. მანამდე წინადადებაზე დიდ ერთეულად მიიჩნევდნენ ოდენობას, რომელიც სხვადასხვა სპეციალისტის მიერ ისეთი სხვადასხვა ტერმინით იყო აღნიშნული, როგორცაა: „რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობა“, „პერიოდი“, „გამონათქვამი“, „კომპონენტი“, „პროზაული სტროფი“, „აბზაცი“, „პრედიკატულ-რელატიური კომპლექსი“, „სუბტექსტი“ და სხვ. ამ ტერმინთა ნაცვლად, წინადადებაზე დიდი ერთეულის აღსანიშნავად ჩვენ ვიყენებთ ტერმინ „მეტატექსტს“.

მეტატექსტით აღვნიშნავთ ოდენობას, რომელიც წინადადებაზე დიდია, მაგრამ ტექსტზე ნაკლები. წინადადებაზე დიდი ერთეულის (მეტატექსტის) აღმოჩენისა და კვლევის დასაწყის პერიოდში ძირითადი და ნაბიჯი ყურადღება გამახვილებული იყო დამოუკიდებელ წინადადებათა დაკავშირების ისეთ საშუალებებზე, რომელთაც ჩვეულებრივ სინტაქსში განიხილავდნენ. დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების საშუალებებად მიჩნეულ იქნა ის ცნობილი კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები, რომლებიც ჩვეულებრივ იხმარება რთულ წინადადებებში, მაგრამ დაკავშირების ამ ცნობილ საშუალებებს მეტატექსტის დონეზე ახალი ფუნქცია ეკისრება. კავშირებისათვის ამ ახალ ფუნქციას წარმოადგენს მიერთება; ხოლო ჩვენებითი ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედებისათვის — ანაფორა და კატაფორა. აღმოჩენილ იქნა დაკავშირების ახალი საშუალებებიც: სიტყვის განმეორება, სემანტიკური განმეორება; თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი წინადადებები, ჩართული სიტყვები.

კვლევის ამ ეტაპზე დამოუკიდებელ წინადადებათა აღსანიშნავად ხშირად იყენებენ ტერმინ „ფრაზას“¹.

¹ „ფრაზის“ გაგებაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ლ. გ. შჩერბა ფრაზად მიიჩნევს ისეთ დამთავრებულ მთლიანობას, რომელიც შედგება ერთი ან რამდენიმე სინტაგმისაგან. სხვა შემთხვევაში იგი ერთმანეთისაგან გაარჩევს ერთწევრა და ორწევრა ფრაზებს, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ფრაზა უდრის წინადადებას.

ა. მ. პეშკოვსკისათვის ფრაზა ან წინადადებაა ან წინადადებაზე დიდი ოდენობა. ასევე ტექსტის ლინგვისტიკაში ფრაზა ზოგი ავტორის მიერ გაგებულია ან როგორც წინადადება (ლ. მ. ლოსევა, ნ. დ. ზარუბინა, ტ. მ. ნიკოლაევა, ნ. ი. სერკოვა და სხვ.), ანდა როგორც წინადადებაზე დიდი ოდენობა (ი. ვ. ვანიკოვი).

მეტატექსტის კვლევის პირველ ეტაპზე, როცა ძირითადად სინტაქსიდან ამოდიოდნენ, მეტატექსტს რთული წინადადების საზომით უყურებდნენ და ყურადღებას ამახვილებდნენ მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებებზე, მაგრამ ისე, რომ ძველი ტერმინების ნაცვლად ახალი შემოიღეს, სახელდობრ: „ავტოსემანტური“ — მთავრის ნაცვლად, და „სინსემანტური“ — დამოკიდებულის ნაცვლად; ამასთან ანალიზებდნენ პირველი (დამწყები) წინადადების სტრუქტურას ანდა იმას, თუ რა წევრის ფუნქციას ასრულებდა ავტოსემანტური წინადადების ქვემდებარე და დამატება სინსემანტურ წინადადებაში. ერთი სიტყვით, ახალ ერთეულზე — მეტატექსტზე — მსჯელობდნენ ძველი, ცნობილი პარამეტრების მიხედვით. უნდა აღინიშნოს, რომ მეტატექსტს (სხვადასხვა ტერმინოლოგიით) ყველა მკვლევარი სინტაქსურ ერთეულად მიიჩნევდა.

ჩენი დაკვირვებისა და ანალიზის შედეგად გაირკვა, რომ მეტატექსტი ვერ დახასიათდება რთული წინადადების საზომებით. მეტატექსტს არ სჭირდება, არ უდგება სინტაქსური კატეგორიები. მას თავისი, მანამდე უცნობი, ახალი, სპეციფიკური პარამეტრები და კატეგორიები მოუპოვება. მეტატექსტი წინადადებაზე მაღალი იარუსის ენობრივ-სამეტყველო ერთეულია, რომელიც შედგება ორი ან მეტი დამოუკიდებელი წინადადებისაგან¹.

როგორც ვიცით, სიტყვები წინადადებათა საშენი მასალაა. მაგრამ მეტატექსტისათვის ასეთ საშენ მასალას წარმოადგენს უკვე არა სიტყვები, არამედ წინადადებები. სხვანაირად რომ ვთქვათ, წინადადებები მეტატექსტის კონსტიტუენტებია. ნებისმიერ მეტატექსტს აქვს თავისი მიკროთემა, რომელიც, როგორც წესი, დასახელებულია პირველ წინადადებაში (ან პირველსა და მეორე წინადადებაში). მომდევ-

¹ წინადადებად მივიჩნევთ ისეთ სამეტყველო სიდიდეს, რომელიც წერის შემთხვევაში თავსდება წერტილსა და წერტილს შორის. ზოგ შემთხვევაში წერტილს ეუთანბრებთ წერტილ-მძიმესაც. კითხვითი და ბრძანებითი წინადადებები კი მხოლოდ მაშინ შემოდის ჩენი კვლევის სფეროში, როცა ისინი მონოლოგური ტექსტის ერთეულები არიან, მაგრამ, თუ ისინი დიალოგს განეკუთვნებიან, ამ შემთხვევაში ჩვენ მათ არ განვიხილავთ.

გრამატიკიდან ვიცით, რომ სასენი ნიშანი შემოფარგლავს სიტყვებს და სიტყვებებს, მაგრამ მათ აქვთ მეორე ფუნქცია — მათი გაერთიანებისა.

წერტილი ერთდროულად შემოფარგლავს წინადადებებს და თან აერთიანებს მათ უფრო ღიდ ერთეულად.

წერტილ-მძიმის ფუნქცია მდგომარეობს წინადადებათა გაერთიანებაში.

ნო წინადადებები კი წარმოადგენენ ამ მიკროთემის გაშლას, გავრცობას ახალ-ახალი ინფორმაციით.

ჩვენი აზრით, მეტატექსტის ძირითადი და მთავარი პარამეტრია აზრობრივი დამთავრებულობა და საკომუნიკაციო მთლიანობა.

მეტატექსტი და ტექსტი განსხვავებული დონის ენობრივი (სამეტყველო) ერთეულებია. მეტატექსტი სხვაა, ტექსტი — სხვა. მათი ერთმანეთში არევა არ შეიძლება. მათ ძირითადად ერთმანეთისაგან განასხვავებს ინფორმაციის მოცულობა და სემანტიკურ-სტრუქტურული მთლიანობა, სახელდობრ, მეტატექსტისათვის დამახასიათებელია შემადგენელ დამოუკიდებელ წინადადებათა სემანტიკურ-სტრუქტურული მთლიანობა, ტექსტისთვის კი — მეტატექსტთა სემანტიკურ-სტრუქტურული მთლიანობა.

ტექსტი არის უმაღლესი დონის, უმაღლესი იარუსის ენობრივ-სამეტყველო ერთეული, რომელსაც აქვს საკუთარი თემა, შემადგენელ მეტატექსტთა სემანტიკური ერთიანობა, სტრუქტურული მთლიანობა, საკომუნიკაციო დანიშნულება და გრაფიკული სახე.

ტექსტს თავისი თემა აქვს, ტექსტის კონსტიტუენტებია მეტატექსტები (ტექსტი რამდენიმე მეტატექსტისაგან შედგება). ტექსტის ძირითადი კატეგორიებია გაბმულობა, თანმიმდევრობა, მოდალობა. ტექსტი სემანტიკურად ერთიანია და აზრობრივად დასრულებული. ტექსტის კონსტიტუენტების ინტეგრაციას ქმნის: გრამატიკული საშუალებები (მიერთებითი კავშირები, ანაფორა და კატაფორა), ლექსიკური საშუალებები (ყველა სახის განმეორება), სინტაქსური საშუალებები (ჩართული სიტყვები და გამოთქმები, წინადადებები).

წინამდებარე ნაშრომში გარკვეული გვაქვს ტექსტის საზღვრები და კატეგორიები, გამოყოფილი გვაქვს ტექსტის ძირითადი ფუნქციონალური ტიპები (აღწერითი, თხრობითი, მსჯელობითი, კონტამინირებული).

ტექსტის ლინგვისტიკამ მრავალი ცნება-ტერმინი შემოიტანა. მათი ნაწილი ჩვენს ნაშრომშიც აისახა. ტექსტის ლინგვისტიკასთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია მცირე ლექსიკონის სახით თან ერთვის გამოკვლევას.

ტექსტის პრობლემატიკას რუსულ ენაზე მრავალი ნაშრომი მიეძღვნა. ამ ნაშრომების უმრავლესობა არკვევს დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების საშუალებებს. მეტატექსტის კვლევის დასაწყის ეტაპზე ყველა სპეციალისტი ერთხმად იზიარებს ნ. ს.

პოსპელოვის დებულებებს დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთ-დაკავშირების საშუალებებად მიერთებითი კავშირების, აგრეთვე ანაფორულად გამოყენებული მიმართებითი ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედების მიჩნევის შესახებ. ამათ გარდა, ამ ეტაპზე ასეთ საშუალებებად ზოგი ავტორის მიერ დასახელებული იყო აგრეთვე: არსებითი და ზედსართავი სახელები, მიმღობები, ზმნა-შემასმენელთა დროისა და ასპექტის ფორმათა თანაფარდობა და სიტყვათა და წინადადებათა რიგი, ხოლო კვლევის შემდგომ ეტაპზე ჩამოთვლილ საშუალებებს დაემატა: ჩართული სიტყვები და გამოთქმები, აგრეთვე თხრობითი, კითხვითი და ბრძანებითი წინადადებები. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების ახალი საშუალების — სიტყვის განმეორების — აღმოჩენა, რომელიც გ. ო. ვინოკურის სახელს უკავშირდება, შემდეგში კი ეს იდეა სხვებმაც აიტაცეს და განავითარეს. როცა განმეორებაზეა ლაპარაკი, ერთმანეთისაგან არჩევენ წმინდა ლექსიკურსა და სინონიმურ განმეორებებს. აქვე მიუთითებენ აგრეთვე სინტაქსურ პარალელიზმზე, რიტმზე, მელოდიკაზე, ინტონაციაზე, პაუზაზე და ა. შ.

ტექსტის ლინგვისტიკამ თავისი არსებობის ხანმოკლე პერიოდში მრავალი საკვანძო საკითხის დამუშავება მოასწრო. ტექსტის კერძო და ზოგად პრობლემებს მრავალი ნაშრომი მიექვანა. რუსულ ენაზე სპეციალური გამოკვლევა დაიწერა იმის შესახებ, თუ როგორ დგას ტექსტის პრობლემა ლინგვისტიკაში, ფილოლოგიასა და სხვა ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში.

აღმოჩნდა, რომ დიდია ტექსტის როლი ჩვეულებრივი თუ მანქანური თარგმნის პროცესშიც.

✓ არსებობს გამოკვლევა ტექსტის როლის შესახებ უცხო ენის შესწავლაში.

ტექსტის ლინგვისტიკა ჯერჯერობით საბჭოთა კავშირში საშუალო სკოლაში არ ისწავლება. იგი საზღვარგარეთ ისწავლება როგორც საშუალო, ისე უმაღლეს სკოლაში. ჩვენ გვაქვს რამდენიმე სტატია, რომელიც ასაბუთებს ამ მეცნიერების სკოლაში სწავლების აუცილებლობას.

მკვლევართათვის კვლევა-ძიების ობიექტი უკვე იყო ტექსტის ანდა მისი კომპონენტების სემანტიკა, გამონათქვამისა და აბზაცის სხვადასხვა საკითხი, ტექსტის კატეგორიები, ტექსტის ტიპოლოგიის, ტექსტის სტილისტიკის საკითხები.

გვაქვს ორიოდე ნაშრომი, სადაც გამოუქებულია საკითხი, თუ როგორ ესმით ტექსტის ლინგვისტიკაში ტექსტის ცნება.

რამდენიმე ნაშრომი მიეძღვნა ტექსტის პრაგმატიკის საკითხებს.

გამოირკვა, რომ ტექსტის თეორია გარკვეულ როლს ასრულებს სიტყვაწარმოების სინტაქსურ მექანიზმში.

უნდა აღინიშნოს გ. ი. სოლგანიკის წიგნი¹, სადაც ავტორი წინადადებაზე დიდ ერთეულს „პროზაულ სტროფს“ უწოდებს. თავის წიგნში გ. ი. სოლგანიკი, ეყრდნობა რა ვ. ფ. ასმუსის, ა. ს. ახმანოვისა და პ. ს. პოპოვის ლოგიკურ კონცეფციებს, გამოყოფს ე. წ. „ლოგიკურ მთლიანობებს“, როგორც აზროვნების სახეს, როგორც აზროვნების სტრუქტურულ ერთეულს, უფრო დიდს, ვიდრე მსჯელობაა. ავტორი აქ გამოყოფს ლოგიკურ მთლიანობათა სამ სახეს. ესენია: 1. ლოგიკური მთლიანობები ჭაჭვეური ლოგიკური კავშირით; 2. ლოგიკური მთლიანობები პარალელური ლოგიკური კავშირით და 3. ლოგიკური მთლიანობები შერეული (ჭაჭვეურ-პარალელური) კავშირით².

გ. ი. სოლგანიკი წერით ტექსტში ლოგიკური მთლიანობის ძიებისას იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ მისი ანალოგი არის პროზაული სტროფი. სოლგანიკის გაგებით, „პროზაული სტროფი — ეს არის აზროვნებად და სინტაქსურად მჭიდროდ ურთიერთდაკავშირებულ წინადადებათა ჯგუფი, რომელიც ცალკე წინადადებასთან შედარებით უფრო სრულად გამოხატავს აზრის განვითარებას“³.

გ. ი. სოლგანიკი არ ცნობს ცალკე წინადადების დამოუკიდებელ არსებობას. მისი აზრით, ტექსტი იყოფა პროზაულ სტროფებად, პროზაულ სტროფებს კი იგი აჯგუფებს თხრობით, აღწერით და ანაფორულ სტროფებად.

გ. ი. სოლგანიკს მიაჩნია, რომ წინადადებათა შორის სინტაქსური კავშირის ერთ-ერთ გავრცელებულ სახეს წარმოადგენს ჭაჭვეური კავშირი, და ერთმანეთისაგან განასხვავებს მის ისეთ სამ სახეს, როგორიცაა: 1. ჭაჭვეური კავშირი ლექსიკური განმეორებით, 2. ჭაჭვეური-სინონიმური და 3. ჭაჭვეური ნაცვალსახელური კავშირები⁴.

გ. ი. სოლგანიკი გამოყოფს პროზაულ სტროფებს, დამყარებულს

¹ Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое). М., 1973.

² იქვე, გვ. 47.

³ იქვე, გვ. 95.

⁴ იქვე, გვ. 47—84.

წინადადებათა შორის ჯაჭვეურ კავშირზე, და პარალელურ პროზაულ სტროფებს. ჯაჭვეური სტროფები, ავტორის აზრით, წარმოიქმნება აზრთა უწყვეტი დინების დროს, მათი გადაბმის შედეგად. პარალელური სტროფები კი მაშინ გვაქვს, როცა ერთი და იგივე სუბიექტი სხვადასხვა პრედიკატით ხასიათდება.

გ. ი. სოლგანიკის მიხედვით, ჯაჭვეურ სტროფებში მთავარსა და გამამწყვეტ ნიშანს წარმოადგენს დამწყები წინადადების ტიპი. იგი გამოყოფს სტროფებს იმის მიხედვით, თუ რა წევრით იწყება დამწყები წინადადებები: ქვემდებარით, დამატებით, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილით, თუ რაიმე სახის გარემოებით¹.

როგორც ანალიზმა გვიჩვენა, დამწყები წინადადების ასეთი დახასიათება დავალებულია სინტაქსისაგან. სინამდვილეში ე. წ. ჯაჭვეური სტროფები ერთმანეთისაგან განსხვავდება არა იმით, თუ წინადადების რომელი წევრით იწყება დამწყები წინადადება. არამედ იმით, თუ რა მიკროთემამა დამახასიათებელი პირველი წინადადებისათვის და შემდეგ როგორ იშლება, როგორი ინფორმაციით ხასიათდება და ამოიწურება იგი.

ავტორის აზრით, პარალელური კავშირის სინტაქსური არსი მდგომარეობს წინადადებათა სტრუქტურულ თანაფარდობაში. პარალელური კავშირები მონაწილეობენ სხვადასხვა სახეობის პარალელური პროზაული სტროფის წარმოქმნაში. ასეთი შეიძლება იყოს:

„სუფთა სახის“ პარალელური სტროფები;

თხრობითი სტროფები, რომლებიც ხასიათდება ინვერსიულ წინადადებათა სტრუქტურის პარალელიზმით და შემასმენლის გამოხატვის ფორმათა ერთიანობით;

აღწერილი სტროფები, რომელთათვის წინადადებათა სინტაქსური პარალელიზმის გარდა, დამახასიათებელია აგრეთვე შემასმენელთა დროისა და ასპექტის ფორმათა ერთიანობა, წინადადებათა ერთიანი მოღალატეობა. აღწერითი სტროფების შიგნით სტრუქტურული ნიშნის მიხედვით ავტორის მიერ გამოიყოფა; სტროფები ახლანდელი დროის ერთიანი პლანით, წარსული დროის ერთიანი პლანით და აგრეთვე ნომინატიური სტროფები;

ანაფორული სტროფის ქვეჯგუფში გამოიყოფა: სტროფები ანაფორული ქვემდებარით. შემასმენლით, მეორეხარისხოვანი წევრებით,

¹ იქვე, გვ. 109—131.

ჩართული სიტყვებით, სტროფები განმაზოგადოებელი დასაწყისი წინადადებებითა და პარალელური ანაფორული წინადადების სერიით, სტროფები ანაფორული „ეს“ ნაცვალსახელით, აგრეთვე კითხვითი ანაფორული და არაანაფორული სტროფები.

ამასთან ერთად, სოლგანიკი გამოყოფს პროზაული სტროფის ისეთ ტიპებსაც, როგორცაა, მაგალითად, „სტროფები ერთიანი სუბიექტით“, „სტროფები, აგებული დასაწყისი წინადადების მოდელით“ და აგრეთვე „წრიული სტროფები“¹.

გ. ი. სოლგანიკის წიგნი საკმაოდ გახმაურდა. მისი ჯაჭვური და პარალელური კავშირები ერთგვარ მოდად იქცა. დაკავშირების ეს სახეები შევიდა უმაღლესი სკოლების შემდეგდროინდელ სახელმძღვანელოებში, ტექსტისადმი მიძღვნილ ყველა გამოკვლევაში. ამ წიგნის ერთ-ერთ მინუსად შეიძლება მივიჩნიოთ პროზაული სტროფის სტრუქტურისა და ტიპის განსაზღვრისას წინადადების წევრების როლისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობის მინიჭება, რაც არ შეესაბამება ობიექტურ სინმდვილეს.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ი. რ. გალპერინის წიგნი², რომელიც მიეძღვნა ტექსტის ლინგვისტიკის პრობლემებს. ამ ნაშრომში, კერძოდ, განხილულია ტექსტის თეორიის ძირითადი საკვანძო საკითხები: გაანალიზებულია ტექსტი, როგორც ერთიანი ოდენობა და მისი დამოკიდებულება ენისა და მეტყველებისადმი; გამოყოფილია ტექსტის პარამეტრები და კატეგორიები.

ი. რ. გალპერინი ტექსტს განიხილავს, როგორც „კომუნიკაციის მოწესრიგებულ, სპონტანურობას მოკლებულ ფორმას“³. ავტორის აზრით, ტექსტი არსებობს მხოლოდ ლიტერატურული ენის წერილობით ვარიანტში.

ი. რ. გალპერინი გამოყოფს ტექსტის ისეთ კატეგორიებს, როგორცაა: დამთავრებულობა (სათაურის განსაკუთრებული დანიშნულებით), დანაწევრება, კოჰეზია. ინტეგრაცია, ავტოსემანტია. პროსპექტია, რეტროსპექტია, ინფორმაციულობა. ყველა ამ კატეგორიის მიღება, გაზიარება არ შეგვიძლია. მიგვაჩნია, რომ ავტოსემანტია, პროსპექტია და რეტროსპექტია კოჰეზიის კერძო შემთხვევების გა-

¹ იქვე, გვ. 132—186.

² Г а л ь п е р и н И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.

³ იქვე, გვ. 11.

მოვლინებაა და არა ცალკე კატეგორიები. არც კოჰეზია და ინტეგრაცია და არც დანაწევრება მიგვაჩნია ტექსტის კატეგორიად, რადგან, ჯერ ერთი, დაუნაწევრებადი ტექსტი არ არსებობს, და მეორეც, დანაწევრება ტექსტის ცალკე ერთეულად გამოყოფის საფუძველია.

ტექსტობრივ კატეგორიებს გალპერინი გრამატიკულს უწოდებს, რაშიაც ჩვენ აგრეთვე ვერ დავეთანხმებით. ის კატეგორიები, რომლებიც მან ტექსტის კატეგორიებად შემოგვთავაზა, გრამატიკისათვის უცნობია. ეს კატეგორიები, ჯერ ერთი, გრამატიკული კატეგორიების საზომით ვერ განალიზდება და, მეორეც, ისინი შინაარსობრივი კატეგორიებია და, ცხადია, შინაარსობრივ კატეგორიებს გრამატიკულად ვერ მივიჩნევთ.

ი. რ. გალპერინი ტექსტს აკუთვნებს არა ენის, არამედ მეტყველების სისტემას. მისი გაგებით, ტექსტი მოკლებულია კვლავწარმოების შესაძლებლობას და ყოველთვის „წარმოადგენს შეგნებულად ორგანიზებული სამეტყველო პროცესის შედეგს“¹. ამასთან ერთად, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გალპერინი არ უარყოფს ენის გავლენას ტექსტზე და არც წამოყენებულ ტექსტობრივ კატეგორიებს მიიჩნევს იგი ერთადერთ შესაძლო კატეგორიებად.

ი. რ. გალპერინის თეორიული დებულებები ილუსტრირებულია რუსულსა და ინგლისურ ენებზე შექმნილი დიდძალი მხატვრულ-ლიტერატურული, საქმის ქაღალდების და სავაჭეთო მასალით.

ი. რ. გალპერინის წიგნში საკმაოდ ვხვდებით მიუღებელ დებულებებს, რომელთა შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, დიდია ამ მონოგრაფიის მნიშვნელობა, ვინაიდან სწორედ ამ წიგნით ახალი ღრმა და გაშლილი ფრონტით იწყება ტექსტის მეცნიერული შესწავლა მისი კვლევის ისტორიაში. ამიტომ გაუგებარია და ერთგვარ წყრომას იწვევს ა. ტ. კრივონოსოვის ირონიული რეპლიკები ამ წიგნის მისამართით.

ი. პ. სეგბოს მონოგრაფია² ეძღვნება აბზაცის შიგნით წინადადებათა შორის გარეგანი კავშირის კვლევას. წიგნში დაყენებულია ორი ძირითადი ამოცანა: ა) ფორმალური აპარატის დამუშავება ტექსტის ფრაზების გამარტივებულ სახემდე დასაყვანად და ბ) მათი ურთიერთ

¹ იქვე, გვ. 3.

² С е в о И. П. Структура связанного текста и автоматизация реферирования. М., 1969.

გადაბმის კანონზომიერებათა დადგენა; ამასთან ერთად, დასახულია პერსპექტიული გზები რეფერირების ავტომატიზაციის სფეროში.

ი. პ. სევბოს თქმით, „აზრის გადმოცემის ყველაზე აშკარა, ნათელი საშუალება — ეს არის გაბმულ ტექსტში ერთნაირი ან სემანტიკურად ახლო მდგომი ცნებების განმეორება (наименование), რაც ტექსტის განსაზღვრულ სტრუქტურას წარმოქმნის“¹.

სევბოს მიხედვით, ტექსტის კვლევის ძირითადი ერთეული შეიძლება იყოს წინადადებათა ისეთი ჯგუფებისაგან შედგენილი აბზაცი, რომლებიც გადმოცემენ აზრის საკმაოდ დამოუკიდებელ მონაცემს და გარკვეული სტრუქტურული კანონზომიერებით ხასიათდებიან.

სევბო თვლის, რომ აბზაციის შემადგენელ ნაწილთა შორის დამოკიდებულება გადმოიცემა როგორც გრამატიკული, ისე ლექსიკური საშუალებებით. ერთი და იმავე ცნების გამოხატვის ლექსიკურ საშუალებებს სევბო მიაკუთვნებს: 1. სინონიმის და მონაცვლე სიტყვათა ანუ სუბსტიტუტთა სხვადასხვა სახეებს. სუბსტიტუტებში თავის მხრივ გამოიყოფა შემდეგი კლასები: ა) მე-3 პირის ნაცვალსახელები, ჩვენებითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედები; ბ) საკავშირებელი სიტყვები (კავშირები და წევრ-კავშირები) და გ) ნულოვანი სუბსტიტუტები — სიტყვათა გამოტოვების სხვადასხვა სახეები.

ი. პ. სევბოს ნაშრომის შეფასებისას ს. ი. გინდინი წერს: „მნიშვნელოვანი ნაბიჯი განმეორების მექანიზმის სატექსტო როლის გათვითცნობიერებაში გადაიდგა ი. პ. სევბოს „გაბმული ტექსტის სტრუქტურაში“, სადაც ტექსტი მარტოოდენ „მეტყველების ობიექტთა ერთიანობად“ როდი წარმოჩნდა“².

გვერდს ვერ ავუვლით ო. ი. მოსკალსკაიას წიგნს³, რომელიც წარმოადგენს პირველ დამხმარე სახელმძღვანელოს გერმანული ენის ტექსტის გრამატიკაში („ტექსტის გრამატიკა“ მოსკალსკაიას ტერმინია — ვ. ს.), სადაც ძირითადი ლიტერატურის მიმოხილვის შეპდეგ ახსნილია ტექსტის გრამატიკის საგნისა და ამოცანების არსი, განსაზღვრულია ტექსტის ლინგვისტიკის ძირითადი ცნებები: ტექსტი, ზეფრაზული მთლიანობა, აბზაცი; აღწერილია ტექსტის სტრუქტურა-

¹ იქვე, გვ. 6.

² Гиндин С. И. Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты. — Известия АН СССР. Серия литературы и языка, т. 36, 1977, № 4, გვ. 350.

³ Москальская О. И. Грамматика текста. М., 1981.

ლი, სემანტიკური და კომუნიკაციური ერთიანობის ნიშნები. წიგნის. ცალკეული თავები მიეძღვნა გამონათქვამის სემანტიკის, ტექსტის კომპოზიციისა და აქტუალიზაციის საკითხებს, აგრეთვე წინადადებათა ადგილს ტექსტში; გაანალიზებულია ისეთი კატეგორიების ტექსტწარმომქმნელი ფუნქცია, როგორცაა განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის, დროის, მოდალობის, კილოსა და სხვა კატეგორიები. ყოველი თეორიული დებულების საილუსტრაციოდ ავტორს მოხმობილი აქვს დიდძალი მასალა გერმანული მხატვრული ლიტერატურიდან.

ცალკე უნდა შევჩერდეთ ე. ა. რეფეროვსკაიას წიგნზე¹, რომელშიც გაანალიზებულია ტექსტის ერთეულის — ზეფრასული მთლიანობის — სტრუქტურული მექანიზმი; ახსნილია გაბმულ ტექსტში ზეფრასულ მთლიანობათა ენობრივი გაფორმება-გაერთიანების საშუალებანი; განხილულია ზმნის დროისა და ასპექტის ფორმათა, აგრეთვე მოდალობის თუ სიტყვათა განლაგების შესაძლებლობათა გამოყენება ზეფრასული მთლიანობის შემადგენლობაში მყოფ წინადადებაში, რასაც განსაზღვრავს გაბმული ტექსტის აგებისა და საკომუნიკაციო დანაწევრების მოთხოვნები. საილუსტრაციოდ მასალა ავტორს მოხმობილი აქვს თანამედროვე ფრანგული მხატვრული ლიტერატურიდან.

ტექსტის პრობლემატიკისადმი მიძღვნილ ნაშრომთა შორის დავასახელებთ აგრეთვე: კ. ა. დოლინინის, ვ. ა. კუხარენკოს, ლ. მ. ლოსევას, ვ. პ. ლუნიოვას, ა. ი. ნოვიკოვის, ნ. ი. ჟინკინის ნაშრომებს, რომლებიც ძირითადად 80-იან წლებში გამოიცა. ამავე პერიოდში გამოვიდა არაერთი კრებული, რომლებშიც გაშუქებულია ტექსტთან დაკავშირებული საკითხები.

წინადადებაზე უფრო დიდი ერთეულის შესახებ პირველი ინფორმაცია საზღვარგარეთ 1949 წელს გამოჩნდა კ. ბოსტის ნაშრომში². ამ ოდენობას კ. ბოსტი „წინადადებათა წრეს“ უწოდებდა. მან მიუთითა წინადადებათა დაკავშირების მთავარ საშუალებებზე. ასეთებად კი მიიჩნია: ლექსიკური განმეორებანი, არტიკლისა და ნაცვალსახელის გამოყენება, ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთშეთანხმება დრო-კილოთა მიხედვით, წყვილი კავშირები, ჩამოთვლა, კითხვითი სიტყვები.

პირველი საზღვარგარეთული გამოკვლევა, მიძღვნილი ტექსტის

¹ Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста. Л., 1983.

² Boost K. Der Deutsche Satz. Die Satzverflechtung. „Deutschunterricht. N 3, 1949.

პრობლემატიკისადმი, გამოქვეყნდა 1952 წელს¹. იქიდან მოყოლებული დღემდე ტექსტის ლინგვისტიკამ საზღვარგარეთ დიდ წარმატებებს მიაღწია. უკვე გამოდის პერიოდული გამოცემები და კრებულები. ოცი წელიწადია, გამოდის ცალკეული მონოგრაფიებიც. დასავლეთ გერმანიაში კი რამდენჯერმე გამოიცა სახელმძღვანელო ტექსტის ლინგვისტიკაში უმაღლესი და საშუალო სკოლებისათვის.

ტექსტის კვლევის პირველ ეტაპზე საზღვარგარეთული ლინგვისტები განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდნენ წინადადებათა დაკავშირების საშუალებათა დადგენას. ამ საშუალებათაგან ყველაზე მეტად იკვლევდნენ განმეორებას, სახელდობრ, სახელთა განმეორებას. კვლევის სფეროში თანდათან შემოდის წინადადებათა ანაფორული ურთიერთობის დადგენაც. იკვლევენ პირველი ანუ დამწყები წინადადების სტრუქტურას და მასში გამოყენებულ სახელთა ფუნქციას.

სპეციალისტთა ნაწილი აყენებს ტექსტის ზოგადი მოდელის შექმნის იდეას, რომელიც, მათი აზრით, დაეხმარება ლინგვისტებს ტექსტის სიღრმისეული კატეგორიებისა და ტექსტის ორგანიზაციის ლინგვისტიკური კანონების დადგენაში. სხვების აზრით კი, მთავარია ცალკეული დამოუკიდებელი ტექსტების ანალიზი.

60-იან წლებში საზღვარგარეთ, ისევე როგორც ჩვენში, ტექსტი გაგებული იყო, როგორც რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობა. რომელიც ორი-სამი წინადადების ნაერთს წარმოადგენს. 70-იანი წლებიდან მოყოლებული კი ტექსტი მიჩნეული აქვთ, როგორც ტექსტი-გამონათქვამი, ტექსტი-კომუნიკატი, ტექსტი-მთლიანი სამეტყველო ნაწარმოები (ქმნილება). ამგვარად, 70-იანი წლებიდან ტექსტის ლინგვისტიკის შესასწავლ ობიექტად წარმოდგა: 1. რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობა ანუ მიკროტექსტი და 2. მთლიანი სამეტყველო ნაწარმოები ანუ მაკროტექსტი. ამან კი განაპირობა ტექსტისადმი ორგვარი მიდგომა: 1. პროპოზიციონალური და 2. დინამიკური. პირველი ვაგებით, ტექსტი არის სტატიკური, დროში დაუნაწილებელი ერთეული, რომლის შეფასება შეიძლება წინადადების

¹ მხედველობაში გვაქვს პარისის ნაშრომი: Discourse Analysis. Language, vol. 28, № 1, 1952, სადაც ტექსტის სინონიმად გვხვდება დისკურსი, რომელიც ვაგებულია, როგორც მთლიანი გამონათქვამი. წინადადება ვაგებულია, როგორც კომპონენტი მთლიანი ტექსტი — დისკურსისა. ძირითადი ყურადღება პარისმა დაუთმო დისკურსის სემანტიკის, კლასიფიკაციისა და ტრანსფორმაციის საკითხებს — დოგენეტიკული სტრუქტურული გრამატიკის თვალსაზრისით.

საზომით: დინამიკური გაგებთა კი, ტექსტი, უპირველეს ყოვლისა. საკომუნიკაციო ერთეულია, რომელიც განიხილება, როგორც დროში დანაწევრებული მეტყველების ერთეული.

საზღვარგარეთის ლინგვისტთა თვალსაზრისი ფართოდ გამოჩნდება ჩვენი ნაშრომის თითქმის ყველა ნაწილში. აქ კი აღვნიშნავთ, რომ, ვარდა ტექსტის ლინგვისტიკის სტატუსისა და მისი ობიექტის შესახებ მსჯელობისა, უცხოელ ლინგვისტთა კვლევის სფერო მოიცავს ისეთ საკითხებსაც, როგორიცაა: წინადადების ფუნქციონალური პერსპექტივის ადგილი ლინგვისტიკური აღწერის სისტემაში, კროს-რეფერენცია¹, ანაფორასა და კატაფორაში მონაწილე საშუალებები. განქორციელების ფუნქცია, არტიკლის სატექსტო ფუნქცია, პრესუპოზიცია, პრაგმატიკის საკითხები, „ტექსტი“ და „ისტორია“, როგორც ფილოსოფიურ-ენობრივი ბაზისური კატეგორიები და სხვ. ტექსტის ლინგვისტიკის მიღწევები საზღვარგარეთ საყოველთაოდ ცნობილია. ცხადია, ეს მიღწევები ტექსტის პრობლემატიკის ღრმა და მასშტაბური კვლევისა და ანალიზის შედეგია. მაგრამ ამ ფონზე გაოცებას იწვევს ერთი გარემოება, სახელდობრ ის, რომ ისინი თითქოს ტექსტს იკვლევენ, მაგრამ სინამდვილეში საანალიზო მასალად ხშირად ნამდვილი ტექსტის გვერდით წინადადებასაც იღებენ. ისეთ წინადადებაებს, როგორიცაა:

- ჯონი ავადაა. დღეს საღამოს ის ვერ მოვა (დეიკა);
- კეპლერი სიღარიბეში მოკვდა (დეიკა);
- საფრანგეთის ხელმწიფე მელოტია (კიფერი);
- დე გოლი ხშირად ახსენებს საფრანგეთის წარსულ დიდებას (კოხი);
- მე მყავს ძაღლი, მას რექსი ჰქვია (დრესლერი);
- ნათურა არ ანთია. დამცველი გადაიწვა (იზენბერგი).

ამათ გვერდით კი მათ, როგორც ითქვა, ისეთი მავალითებიც მოაქვთ, რომლებიც მართლაც ტექსტებს წარმოადგენენ. საზღვარგარეთულ ტექსტის ლინგვისტიკაში არსებული მდგომარეობა 80-იანი წლების დასაწყისისათვის გაშუქებულია ტ. მ. ნიკოლაევას, ვ. დრესლერის, აგრეთვე ვ. დრესლერისა და ს. შმიდტის ერთობლივ გამოკვლევაში.

გვაქვს სხვა მიმოხილვებიც: დ. ფიკეგერი: ტექსტის ლინგვისტიკა გღრ-ის მეცნიერთა გამოკვლევებში², ე. იანუსი, პოლონურ

¹ კროს-რეფერენცია ცნობილია ანაფორის სახელითაც.

² Синтаксис текста. Олив. ред. Золотова Г. А. М., 1979, г., 314-324.

ნაშრომთა მიმოხილვა ტექსტის სტრუქტურის შესახებ¹; ი. გ. გორ-
შკოვა, ტექსტის ორგანიზაციის სადისკუსიო ნაშრომები ჩეხოსლო-
ვაკურ ლინგვისტიკაში².

ქართველმა ენათმეცნიერებმა ტექსტის კვლევა დაიწყეს 80-იანი
წლების დასაწყისიდან. მათი კვლევის საგანია: ტექსტთა კლასიფიკა-
ციისა და სტრუქტურირების პრაგმატიკული ასპექტები, ფრაზული ტექ-
სტის ტიპოლოგიური ინტერპრეტაცია, ტექსტის ლინგვისტიკის საგ-
ნისა და ამოცანების გარკვევა, ნარატიულ სტრუქტურათა სემანტი-
კური ანალიზი, აბზაცის სტრუქტურა, მხატვრული ქრონოტიპი, რო-
გორც ტექსტის კატეგორია, სემანტიკური ველი, ტექსტის სტილისტი-
კის საკითხები და სხვ.

რას გვიჩვენებს ტექსტის ლინგვისტიკის თანამედროვე მდგომარე-
ობა როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ?

აზრთა სხვადასხვაობა კი არა, ქაოსია ტექსტის ცნებისა და ტექს-
ტის ლინგვისტიკის გაგებაში. ყოველივე ამან ათქმევინა ა. ტ. კრივო-
ნოსოვს, რომ ტექსტის ლინგვისტიკა, როგორც მეცნიერება, ვერ ჩა-
მოყალიბდა და მას თავისი კვლევის ობიექტი არ გააჩნიაო. არანაყ-
ლები არევ-დარევაა ტექსტის საზღვრების, პარამეტრების, სტრუქტუ-
რის, კატეგორიების გაგებაშიც.

ჩვენ არ შევუშინებიათ შექმნილ რთულ სიტუაციას და, ვცდი-
ლობთ, ნაშრომში ვუჩვენოთ მეტატექსტის სტატუსი, ფუნქციები, პა-
რამეტრები, საზღვრები, კონსტიტუენტები, ინტეგრაციის საშუალება-
ნი, ვამტკიცებთ, რომ ტექსტი არის უმაღლესი იარუსის ენობრივ-სა-
მეტყველო ერთეული, ვადგენთ ტექსტის ცნებას (დიფერენცირებუ-
ლად), ვარკვევთ ტექსტის საზღვრებს, პარამეტრებს, კატეგორიებს.
საანალიზო მასალად ადებული გვაქვს ქართული მხატვრული ლიტერა-
ტურა. კერძოდ, მონოლოგური მეტყველების ნიმუშები. ვინაიდან მი-
გვაჩნია, რომ მონოლოგი გარკვევით, ნათლად და ადეკვატურად გვი-
ჩვენებს ნებისმიერი და, მათ შორის, ქართული ენის როგორც სპეცი-
ფიკას, ისე შესაძლებლობებს. გარდა ამისა, სპეციალისტების მიერ
მონოლოგი გაგებულია ტექსტის ერთ-ერთ სახედ. მონოლოგური ტე-
ქსტი — ეს არის ერთი პირის (ავტორის, პერსონაჟის) გაბმული მე-
ტყველება, რომელიც გამიზნულია მეორე პირისათვის. ეს უკანასკნე-

¹ იქვე, გვ. 325—340.

² იქვე, გვ. 341—358.

ლი არ ჩანს, ის წარმოადგენს მეტყველების აღრესატს, რეციპიენტს. მონოლოგში ადგილი აქვს ინფორმაციის გადაცემას და მიღებას.

დაკვირვებამ და შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ქართული მხატვრული ლიტერატურის მონოლოგური მეტყველება მეტატექსტისა და ტექსტის საუკეთესო ნიმუშებს გვაძლევს. ეს ნიმუშები კი აღებული გვაქვს ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას, ალექსანდრე ყაზბეგის, ვასილ ბარნოვის, მინეილ ჭავახიშვილის, კონსტანტინე გამსახურდიას, ლეო ქიაჩელის, გიორგი ლეონიძისა და სხვათა ნაწარმოებებიდან. ძირითად წყაროს, საიდანაც არც თუ დიდი ხნის წინათ ლინგვისტიკა აგროვებდა მასალას თავისი თეორიული დებულებებისათვის, ჩვენთვისაც წარმოადგენს ლოგიკურად და გრამატიკულად დახვეწილ-მოწესრიგებული ლიტერატურული ნაწარმოებები. ეს იმიტომ, რომ, ჩვენი აზრით, წერითი მეტყველება — ეს არის ენობრივი სისტემის რეალიზაციის ყველაზე უფრო ადეკვატური ფორმა. ჩვენი დასკვნები ემყარება ქართული მხატვრული ლიტერატურის მონაცემთა ანალიზს, მაგრამ ვბედავთ — ეს დებულებები ვარგისად გამოვაცხადოთ ყველა სახის ტექსტის მიმართ, მიუხედავად მათი სოციალური თუ სემანტიკური დატვირთვისა და დანიშნულებისა, რადგან ენა ერთიანია (მთლიანია) მის მრავალსახიან გამოვლინებაში.

ბ ა მ ს ტ ის ლ ი ნ გ ვ ის ტ ი კ ის წ ო გ პ ა ლ ი ს ა კ ი თ ე ზ ე ბ ი

§ 1. ბ ა მ ს ტ ის ლ ი ნ გ ვ ის ტ ი კ ა, რ ო გ ო რ ც მ ე მ ნ ი ა რ ა ა

ქართულ ენათმეცნიერებაში ჯერ კიდევ ის აწრია გაბატონებული, რომ გრამატიკამ თავისი დაკვირვებები, ანალიზი უნდა დაამთავროს იქ, სადაც მთავრდება წინადადება. წინადადების ფარგლებს ქართული ლინგვისტიკა არ გასცილებია. ეს მაშინ, როცა რუსულ და საზღვარგარეთულ ლინგვისტიკაში ამ ოთხი ათეული წლის წინათ ჩაეყარა საფუძველი მეცნიერების ახალ, შეიძლება ითქვას, საინტერესო და პერსპექტიულ დარგს — ტექსტის ლინგვისტიკას, თუმცა მისი დამოუკიდებელ დარგად ჩამოყალიბების პროცესი საკმაოდ გახანგრძლივდა.

როგორც „ტექსტის ლინგვისტიკის“ თვითონ სახელწოდება გვიჩვენებს, მისი შესწავლის ობიექტი ძირითადად ტექსტია. მაგრამ იგი სწავლობს აგრეთვე მეტატექსტსაც. აწრთა სხვადასხვაობაა როგორც მეტატექსტის, ისე ტექსტის გავებაში. მაგრამ აწრთა უფრო მეტი სხვადასხვაობა ტექსტის ინტერპრეტაციაში იჩენს თავს. ჯერ კიდევ არაა დადგენილი, თუ რა უნდა ვიგულისხმოთ ტექსტად. რა არის მისი არსებითი მახასიათებლები და პარამეტრები. ერთი სიტყვით, ჯერ კიდევ არ არსებობს საყოველთაოდ მიღებული განსაზღვრება ტექსტის ცნებისა. გრძელდება კამათი მისი პარამეტრების, საზღვრებისა და კონსტიტუენტების შესახებ. მომიჯნავე მეცნიერებებთან ტექსტის ლინგვისტიკის ურთიერთობის შესახებ. მიუხედავად ამისა, 60-იანი წლებიდან მოყოლებული, ტექსტის პრობლემატიკისადმი მიძღვნილი გამოკვლევების რიცხვი სულ უფრო და უფრო იწრდება.

ტექსტის ლინგვისტიკას ახლო ურთიერთობა აქვს ისეთ მომიჯნავე დისციპლინებთან. როგორცაა რიტორიკა, პოეტიკა, სტილისტიკა, ტექსტოლოგია. რომლებიც თავიანთი პოზიციებიდან სწავლობდნენ

ტექსტს. მაგრამ „ტექსტი“ ლინგვისტიკური ცნება გახდა მას შემდეგ, როცა იგი, როგორც ენისა და მეტყველების ერთეული, ენათმეცნიერების კვლევის საგნად იქცა და დაიწყო ამ ერთეულის ფუნქციისა და სტრუქტურის შესწავლა-ანალიზი.

ტერმინი „ტექსტი“ 70-იანი წლების მონაპოვარია. მანამდე ტექსტის მნიშვნელობით სხვა ტერმინები იხმარებოდა, სახელდობრ, „როთული სინტაქსური მთლიანობა“, „ზეფრანული მთლიანობა“, „კომპონენტი“, „სუბტექსტი“¹ და სხვ.

ტექსტის ლინგვისტიკის, როგორც ენათმეცნიერების ახალი დარგის, შექმნა თეორიულად შეამზადა და პრაქტიკულად განაპირობა ენისა და მეტყველების პრინციპული დაპირისპირების იდეამ. ეს იდეა ენათმეცნიერებაში ცნობილია ჯერ კიდევ ვ. ჰუმბოლდტის დროიდან. იგი აღსახა აგრეთვე ბოდუენ დე კურტენეს, გაბელენცისა და შტაინთალის შრომებშიც, მაგრამ ენისა და მეტყველების დაპირისპირება ძირითადად უკავშირდება ფ. დე სოსიურის სახელს².

ჩვენ აქ არ შევუდგებით ენისა და მეტყველების რაობის გამოწვლილვით განხილვას, რადგანაც იგი ჩვენი კვლევის სფეროში არ შეზღოვის. ვიტყვი მხოლოდ, რომ საბჭოთა ენათმეცნიერთა დღევანდელი თაობა ამ საკითხში ორ ჯგუფად იყოფა, ერთნი მიიჩნევენ, რომ ენა და მეტყველება ორი სხვადასხვა ფენომენია³, მეორენი ამტკიცებენ, რომ ენა და მეტყველება ერთიანია⁴.

1 დასახელებული ტერმინები ძირითადად მეტატექსტს აღნიშნავენ, მაგრამ ზოგჯერ ტექსტის მნიშვნელობითაც იხმარებიან. მაგ., ნ. ი. სერკოვა „ზეფრანული მთლიანობა“ ტექსტის გაგებით იყენებს.

2 ენისა და მეტყველების დაპირისპირება სოსიურის შემდეგდროინდელ ლინგვისტიკაში გაგრძელდა და ამ შეხედულებას იზიარებდნენ ა. გარდინერი, ა. სეშე, ნ. ტრუბეცკოი, ლ. იელმსლევო, ლ. შჩერბა, ე. კოსეროუ, ა. სპარნიცი, ა. მარტინე, ე. ბენვენისტი, ნ. ხომსკი და სხვები. ენისა და მეტყველების დაპირისპირება უგულვებელყვეს გ. შუხარდტმა, ა. მეიემ, ე. ვანდრიესმა, ე. მარუზომ, ჯ. ბერტონმა, ლ. ბლუმფილდმა და სხვებმა.

3 ამ თვალსაზრისის შესაიებ იხ.: Ф. де Соссюр. Курс общей лингвистики. М., 1933; П. С. Кузнецов. О языке и речи. «Вестник МГУ», № 4, 1961; Г. П. Ломтев. Язык и речь. «Вестник МГУ», № 4, 1961 и др.

4 ასეთი შეხედულება იხ.: არნ. ჩიქობავა, ზოგადი ენათმეცნიერება ძირითადი პრობლემები. თბილისი, 1983; თინ. შარაძენიძე, ენისა და მეტყველების ურთიერთობის პრობლემა, თბილისი, 1974;

Г. В. К о л ш а н с к и й. О правомерности различения языка и речи. — В сб.: Иностранные языки в высшей школе, вып. 3, М., 1964, с. 4.

ჩვენ ვიზიარებთ შეხედულებას, რომლის მიხედვით ენა და მეტყველება ერთი და იმავე მოვლენის ორი სხვადასხვა ფორმაა, რომელთაც თავიანთი პარამეტრები აქვთ. ჩვენ ენა გვესმის არა მარტო როგორც ნიშანთა სისტემა. არამედ აგრეთვე როგორც კომუნიკაციისა და აზროვნების საშუალება. კომუნიკაცია ხომ ხორციელდება მეტყველებაში, სადაც ენა ინფორმაციის აგების საშუალებაა. მეტყველება ენის არსებობის, ენის სიცოცხლის ფორმაა. ენა, რომელიც არ ჟღერს, მეტყველებაში არ გამოვლინდება, მკვდარია. მეტყველება არ არსებობს ენის გარეშე.

მაგრამ ენა და მეტყველება არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. განმასხვავებელ პარამეტრებად ენათმეცნიერთა მიერ მიჩნეულია შემდეგი: ენისაგან განსხვავებით მეტყველება მიზანდასახულია და სიტუაციურად განპირობებული. მეტყველებას ახასიათებს შემოქმედებითი ასპექტი, რაც გამოიხატება იმაში, რომ მას შეუძლია შეცვალოს ენობრივი ნიშნები. შექმნას ახალი ნიშნები, უკეთ გამოიყენოს ეს ნიშნები საკომუნიკაციო მიზნებისათვის; ენასა და მეტყველებას ახასიათებს სხვადასხვა ნორმატულობა, რომელიც მეტყველებაში ფიქსირებული წესებისა და შეზღუდვების სახით კი არ არსებობს, არამედ მას იმპლიციტური ტენდენციის სახე აქვს, მეტყველება ინფორმაციულია, ენა კი — არა;

ენა და მეტყველება განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან აგრეთვე აღნიშვნის საშუალებათა მიხედვით. ენაში აღნიშვნა ხორციელდება სემიოტიკური პრინციპის მიხედვით, მეტყველებაში კი — სემანტიკურის მიხედვით.

ამ განსხვავებათა მიუხედავად, არ შეიძლება ითქვას, რომ ენა და მეტყველება სხვადასხვა მოვლენებია. ისინი ურთიერთდაკავშირებული და ურთიერთგანპირობებული არიან. ამიტომ ისინი უნდა განვიხილოთ მთლიანობაში, ერთიანობაში.

როგორც ითქვა, ენისა და მეტყველების დაპირისპირებამ შეუწყო ხელი ტექსტის ლინგვისტიკის ჩამოყალიბებას, მაგრამ ენისა და მეტყველების ჩვენეული გაგება: მათი დაუპირისპირებლობა, მათი ერთიანობა არ უარყოფს ან ხელს არ უშლის ტექსტის ლინგვისტიკას. პირიქით, ენისა და მეტყველების ერთიანობის აღიარება ტექსტის ლინგვისტიკას უფრო მწყობრ, სისტემურ, ჰარმონიულ ხასიათს ანიჭებს.

ენისა და მეტყველების ასეთი გაგება უფლებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ ტექსტი ჩვენთვის ერთდროულად არის როგორც ენის, ისე მეტყველების ერთეული. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ტექსტი ენა-მეტყველების ერთეულია.

ძირითადი დებულებები, რომლებიც ენათმეცნიერებმა წამოაყენეს და რომლებმაც ხელი შეუწყვეს ტექსტის ლინგვისტიკის, როგორც დამოუკიდებელი ენათმეცნიერული დისციპლინის, ჩამოყალიბებასა და განმტკიცებას, შემდეგია:

1. მეტყველების ძირითად ერთეულს, რომელიც გამოხატავს დამთავრებულ გამონათქვამს, წარმოადგენს არა წინადადება, არამედ ტექსტი. წინადადება-გამონათქვამი კი არის მხოლოდ ტექსტის კერძო შემთხვევა, ტექსტი უმაღლესი დონის სინტაქსური ერთეულია.

2. კონკრეტულ სამეტყველო ტექსტებს საფუძვლად უდევთ ტექსტის აგების ზოგადი პრინციპები, რომლებიც განეკუთვნებიან არა მეტყველების სფეროს, არამედ ენის სისტემას ანდა ენობრივ კომპეტენციას. მაშასადამე, ტექსტი უნდა გავიგოთ არა მარტო როგორც მეტყველების ერთეული, არამედ როგორც ენის ერთეულიც.

3. ენის სხვა ერთეულთა მსგავსად ტექსტი არის ენის ნიშანთა სისტემის ნაწილი.

4. ტექსტის, როგორც განსაკუთრებული დონის ენობრივი და სამეტყველო ერთეულის, ყოველნაირი შესწავლა მოითხოვს განსაკუთრებული ენათმეცნიერული დისციპლინის, სახელდობრ, ტექსტის ლინგვისტიკის შექმნას.

ეს დებულებები ერთადერთი არ იყო ლინგვისტიკაში. ტექსტის ლინგვისტიკის შექმნის იდეას მოწინააღმდეგეებიც ჰყავდა. ენათმეცნიერთა ნაწილი ამტკიცებდა, რომ: 1) არაა აუცილებელი შეიქმნას ტექსტის თეორია, ვინაიდან ტექსტის ყველა პარამეტრის აღწერა შეუძლია გრამატიკას; 2) ტექსტი არაა დამოუკიდებელი ერთეული, მას არ გააჩნია სპეციფიკური სტრუქტურა, რომ იგი წინადადებათა „თვისებების ჭამია“.

კამათი იყო იმის შესახებაც, შეიძლება თუ არა მივაკუთვნოთ ტექსტი ენის სისტემას და აქვს თუ არა მას ნიშნის ბუნება. ამ პერიოდში ტექსტს იმავე საზომებით იხილავდნენ, რომლებსაც წინადადების მიმართ იყენებდნენ. წინადადების მიმართ დადგენილ იქნა, რომ მას ნომინატიური ფუნქცია აქვს, ე. ი. რომ ის არის ნიშანი, ხოლო, როგორც ნიშანი, შედის ენის სისტემაში, რადგან მეტყველების

ძირითად ერთეულს წარმოადგენს არა წინადადება, არამედ ტექსტი, ხოლო წინადადება-გამონათქვამი არის მხოლოდ ტექსტის კერძო შემთხვევა. ბუნებრივია, მთელი ნაწილის ნიშანთვისებასაც შეიცავს, ე. ი. ტექსტსაც აქვს ნომინატიური ფუნქცია. აღიარებულ იქნა ტექსტის ნომინატიური ფუნქცია, ე. ი. მისი ნიშნობრივი ბუნება. ასე აღმოჩნდა ტექსტი ენის სისტემაში, როგორც მისი ერთეული, ხოლო, როგორც მეტყველების ერთეული, ტექსტი კამათს არასდროს იწვევდა.

ასეთი სურათი ვეჭონდა 60-იანი წლების ბოლოსათვის, როცა ტექსტის ლინგვისტიკა, როგორც მეცნიერება, საჭიროებდა დასაბუთებებს, მხარდაჭერას.

ტექსტის შემსწავლელი მეცნიერების შესახებ ენათმეცნიერებაში თავიდანვე აზრთა სხვადასხვაობა იყო.

როცა გრამატიკის სტრუქტურული შემადგენლობის საკითხს ეხებოდნენ, ვ. ვ. ვინოგრადოვი 40-იანი წლების ბოლოსათვის წერდა: „გრამატიკის (თუ მასში ფონეტიკას არ ჩაერთავთ) ყველაზე რაციონალური დაყოფა იქნებოდა: 1) გრამატიკული მოძღვრება სიტყვის შესახებ, 2) მოძღვრება შესიტყვების შესახებ, 3) მოძღვრება წინადადების შესახებ, 4) მოძღვრება რთული სინტაქსური მთლიანობისა და სინტაქსის, როგორც მისი შემადგენელი ნაწილის შესახებ“¹.

ამას წერდა ვ. ვ. ვინოგრადოვი იმ დროს, როცა საფუძველი ეყრებოდა რთული სინტაქსური მთლიანობის შესწავლას. მოძღვრება რთული სინტაქსური მთლიანობის შესახებ ვ. ვ. ვინოგრადოვმა გრამატიკის ყველაზე მაღალ, დამამთავრებელ სფეროს მიაკუთვნა.

ვ. ვ. ვინოგრადოვი საეჭვოდ მიიჩნევდა მოსაზრებას, თითქოს რთული სინტაქსური მთლიანობა სინტაქსის შესწავლის საგანი უნდა ყოფილიყო. იგი წერდა: „სინტაქსისათვის მიკუთვნება პრობლემათა გრძელი ჯაჭვისა. რომლებიც დაკავშირებულია ე. წ. „რთულ სინტაქსურ მთლიანობასთან“, „სეფრასობრივ მთლიანობასთან“, „რიტმულ პერიოდების“, აზრებისა და სხვათა აცეზულების შესწავლასთან, საკამათოსა და საეჭვოს წარმოადგენს“².

1 Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове, М., 1972, გვ. 13.

2 Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики. М., 1981, გვ. 10.

მოგვიანებით ვ. ვ. ვინოგრადოვმა რთული სინტაქსური მთლიანობის შესწავლისათვის ახალი მეცნიერება გამოყო, რომელსაც სტილისტიკური სინტაქსი უწოდა. 50-იანი წლებისათვის იგი წერდა: „გრამატიკის ყველა ამ წრეებზე და სფეროებზე აღიმარება სრულიად შეუსწავლელი სფერო სტილისტიკური სინტაქსისა, რომლის ცენტრში დევს რთული სინტაქსური მთლიანობის პრობლემა... სტილისტიკური სინტაქსის სისტემაში ორგანულად ერთიანდებიან სინტაქსის თეორია და მოძღვრება რთული სინტაქსური მთლიანობის სტრუქტურის შესახებ რუსული ლიტერატურული ენის სხვადასხვა სტილში“¹.

ენათმეცნიერთა ჯარკვეული ჯგუფის გაგებით, ზოგადი გრამატიკის სხვა ნაწილების მსგავსად უნდა გამოვყოთ კიდევ ერთი ახალი ასპექტი — ტექსტის გრამატიკა. სახელდობრ, ტექსტის შემსწავლელ მეცნიერებას ტექსტის გრამატიკად მიიჩნევენ: ტ. მ. ნიკოლაევა, თ. ი. მოსკალსკაია, ლ. გ. ფრიდმანი, ნ. ენკისტი, ი. რ. გალპერინი, ვ. ი. კარაბანი და სხვ.

ენათმეცნიერთა სხვა ჯგუფს მიაჩნია, რომ, საერთოდ, შეუძლებელია საუბარი ტექსტის გრამატიკის შესახებ, ვინაიდან ტექსტის გრამატიკულ მარკირთა განსაზღვრა წარმოადგენს ილუზიურ ამოცანას და ეს იმიტომ, რომ გრამატიკა წინადადებას არ სცილდება. ამ თვალსაზრისს იცავენ: გ. ვ. კოლშანსკი, გ. გ. პოჩუპკოვი, რ. იაკობსონი და სხვები.

გ. ვ. კოლშანსკი შენიშნავს, რომ ტექსტი უნდა შეისწავლოს სტილისტიკამ. ამავე აზრს გამოთქვამენ ვ. ვ. ოდინცოვი, კ. გაუზენბლასი, ვ. კოხი და სხვანი. ასეთ სტილისტიკას გ. ი. სოლგანიკი სინტაქსურ სტილისტიკას უწოდებს.

პირველი, ვინც ტექსტი სინტაქსის სფეროს მიაკუთვნა, ა. ი. ბელიჩი იყო.

ა. ვ. დობიაშისათვის „ვანძული მეტყველების“ შესწავლა წარმოადგენს „უმალესი სინტაქსის“ ამოცანას². მსგავს აზრს გამოთქვამს ი. პ. სეგბოც.

¹ Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М., 1972, гл. 764.

² Добиаш А. В. Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка. Прага, 1897, гл. 72.

ს. დ. კაცნელსონი წერს: „ექვს არ იწვევს, რომ „მცირე სინტაქსის“ გარდა, რომელიც განსაზღვრავს წინადადებაში სიტყვებს შორის კავშირის ფორმებს, არსებობს აგრეთვე „დიდი სინტაქსი“, რომელიც ასახავს კავშირებს წინადადებებსა და ზეფრაზული სიდიდის სამეტყველო ერთეულებს შორის“¹.

ტექსტის შემსწავლელ მეცნიერებას ვ. პალეკი ჰიპერსინტაქსს არქმევს. პ. სვალის მიხედვით კი, ასეთ მეცნიერებას უნდა ეწოდოს „სეფრაზული სინტაქსი“. სვალის აზრს იზიარებს გ. ი. ბლოხიც.

ჰ. ვაინრიხისა და ვ. დრესლერის გაგებით, ტექსტს შეისწავლის „ტექსტის სინტაქსი“.

ტექსტის შემსწავლელ მეცნიერებას სხვა ავტორები სხვა სახელებსაც არქმევენ. სახელდობრ: ლ. მ. ლოსევა — „ტექსტიკას“, გ. ა. ზოლოტოვა — „ტექსტლინგვისტიკას“, ვ. გ. ადმონი — „ტექსტოვედენიეს“, ი. ა. გოლოვენკო — „ტექსტომეტრიას“, რ. ჰარვეგი — „ტექსტოლოგიას“, ტ. დეიკი — „პრაგმატიკას“.

ტექსტის შემსწავლელი მეცნიერების აღსანიშნავად ამერიკელი და ინგლისელი ენათმეცნიერები გვთავაზობენ „ჰიპერსინტაქსს“, ანდა „სუპერსინტაქსს“, გერმანელი ლინგვისტები — „ტექსტობრივ გრამატიკას“, საბჭოთა მეცნიერთა ნაშრომებში გვხვდება ტერმინებიც „მთლიანი ტექსტის სინტაქსი“ ან „გაბმული ტექსტის სინტაქსი“.

ტექსტის შემსწავლელ მეცნიერებას საბჭოთა მკვლევარმა მ. მ. ბახტინმა „მეტალინგვისტიკა“ უწოდა, ფრანგმა სემიოლოგმა პ. რ. ბარტმა — „ტრანსლინგვისტიკა“, ამერიკელმა ლინგვისტმა ზ. ჰარისმა — „მეტყველების ანალიზი“, ავსტრიელმა ვ. დრესლერმა და დასავლეთგერმანელმა ვ. შტემპელმა — „ტექსტის ლინგვისტიკა“, რამაც დღეისათვის ყველაზე მეტი გავრცელება პოვა და თითქმის ყველგანაა მიღებული.

ახლა საკითხავია: საიდან ამოდიოდნენ ენათმეცნიერები, როდესაც ტექსტის შემსწავლელ მეცნიერებად მიიჩნევდნენ გრამატიკას, სინტაქსს, სტილისტიკას...?

მათი აზრით, ტექსტის გრამატიკული შესწავლა გულისხმობდა გრამატიკული მეთოდების გამოყენებას ტექსტის შესწავლის დროს — მასში გრამატიკული ერთეულებისა და კატეგორიების გამოსაყოფად.

¹ Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Л., 1972, გვ. 19.

უნდა ვთქვათ, რომ „ტექსტის გრამატიკა“ არაერთხელ გრამატიკულს (ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით) არ აღნიშნავს. ტექსტს ვერ ჩაერთავთ გრამატიკის სფეროში, ვინაიდან ის, რაც გრამატიკის საგნად არის მიჩნეული ორი ათასი წლის მანძილზე (სიტყვა, მეტყველების ნაწილები, ბრუნება, ზღვება, რიცხვი, პირი...) ტექსტისათვის ძირითადსა და აუცილებელს არ წარმოადგენს. და, ამდენად, მათი მეოხებით ტექსტს ვერ დავახასიათებთ. ისიც უნდა ითქვას, რომ მათთვის, ვინც ტექსტს გრამატიკის საგნად მიიჩნევს. გრამატიკას სიმბოლური მნიშვნელობა აქვს. ასევე ყველა. ვინც ტექსტს სინტაქსის საგნად მიიჩნევდა, თვლიდა, რომ, რადგანაც სინტაქსი სწავლობს წინადადებას, რომელიც კომუნიკაციის ერთეულია, ამიტომ იგივე სინტაქსი უნდა იყოს მოძღვრება მეტყველების აგების შესახებ, სინტაქსში უნდა მოთავსდეს ტექსტის, როგორც მეტყველების უმაღლესი ერთეულის, საკომუნიკაციო ფუნქციის შესწავლა. გარდა ამისა. მათი მტკიცებით, ტექსტის კომპონენტებს შორის არსებობს ისეთივე სინტაქსური კავშირები, როგორიც არსებობს რთული წინადადების ნაწილებს შორის. ამ დებულებებზე დაყრდნობით იყო, რომ მათ ტექსტი მიიჩნეის უმაღლეს სინტაქსურ ერთეულად და სინტაქსის შესწავლის საგნად.

ჩვენი აზრით, ვერც ტრადიციულ სინტაქსს დაეკისრება ტექსტის ლინგვისტიკური შესწავლა. ის, რაც, საყოველთაოდ მიღებული შეხედულებით, სინტაქსის კვლევის საგანს წარმოადგენს (სიტყვათა ურთიერთშეკავშირების წესები, წინადადება და მისი სახეები...) ტექსტის შესწავლის საჭიროების გარეშე რჩება, ტექსტი თავისი საკუთარი ისეთი პარამეტრებით ხასიათდება, რომლებიც სინტაქსის სფეროს სცილდება.

ტექსტის ლინგვისტიკის განვითარების დღევანდელ ეტაპზე ტექსტის სინტაქსისა და წინადადების სინტაქსის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ საწინააღმდეგო აზრები გამოითქმის. ერთნი თვლიან, რომ სინტაქსური ურთიერთობანი ტექსტში თვისებრივად განსხვავდებიან წინადადებაში არსებული სინტაქსური ურთიერთობისაგან. მეორენი უკმაყოფილონი არიან იმით, რომ ტექსტის აღწერას არა აქვს პირდაპირი კავშირი წინადადების ტიპოლოგიასთან. შექმნილ სიტუაციას ბ. მ. გასპაროვი ახასიათებს შემდეგი სიტყვებით: „ტექსტის თეორია იმ სახით, რა სახითაც ის გვეძლევა დღეს, არაფერს არ იძლევა წინადადების ტიპოლოგიისათვის... თავის მხრივ იგი არ იყენებს წი-

სადადეგის იმ კლასიფიკაციებს, რომლებიც უკვე გვაქვს ტექსტის აღწერისაგან დამოუკიდებლად¹.

ასევე. მართალია, ტექსტის სტილისტიკაც სწავლობს ტექსტს, მაგრამ ის არ არკვევს ტექსტის არსს, ფუნქციას, სტრუქტურას, პარამეტრებს, საზღვრებს... იფიქსირება, რომ ეს სხვა მეცნიერებამ გააკეთა, ხოლო ამის შემდეგ იწყებს ფუნქციონირებას ტექსტის სტილისტიკა, როგორც ცალკეული. დამოუკიდებელი დისციპლინა, რომელიც არკვევს, თუ სად და როგორ ფუნქციონირებენ ტექსტის კატეგორიები და პარამეტრები, როგორ შეასრულა ტექსტმა თავისი ფუნქცია სხვადასხვა ენარსა და სტილში.

სემოლნიშნულის გამო მიგვაჩნია, რომ ტექსტი, როგორც ენობრივი და სამეტყველო ერთეული, მისი კონსტიტუენტები და მათი გამართიანებელი საშუალებები, ტექსტის პარამეტრები და საზღვრები, აგრეთვე მეტატექსტი და მისი თავისებურებანი უნდა შეისწავლოს არა ტექსტის გრამატიკამ, ტექსტის სინტაქსმა ანდა ტექსტის სტილისტიკამ, არამედ ენათმეცნიერების ცალკე დარგმა — ტექსტის ლინგვისტიკამ.

ამგვარად, „ტექსტის ლინგვისტიკა“ — ეს არის მეტატექსტისა და ტექსტის ლინგვისტიკურად შემსწავლელი მეცნიერება, რომელსაც საქმე აქვს კვლევის ახალ ობიექტებთან. იგი მიზნად ისახავს მეტატექსტისა და ტექსტის კვლევა-ანალიზის ჩატარებას არა გრამატიკული, სინტაქსური, ლექსიკური თუ სხვა უკვე ცნობილი დარგების თვალსაწიერიდან, არამედ ახალი, მანამდე უცნობი პარამეტრების, კატეგორიებისა და კონსტიტუენტების მიხედვით.

ტექსტის ლინგვისტიკას სხვადასხვა ამოცანას უსახავენ. ლ. ს. ბარხუდაროვის აზრით, ტექსტის ლინგვისტიკის მიზანია, დაადგინოს ტექსტის წარმოქმნის ზოგადი კანონები. ასეთივე აზრს გამოთქვამენ მ. ა. მასლოვიც, რ. პარვევიც.

ჰ. ვაინრიხის აზრით, ტექსტის ლინგვისტიკა ისეთი მეცნიერებაა, „რომლის მიზანია — აღწეროს ადამიანთა კომუნიკაციის არსი და წინაპირობებისა და ვითარების ორგანიზაცია“². ამავე შეხედულებას იზიარებს რ. ბარტიც.

¹ Гаспаров Б. М. Современные проблемы лингвистики текста. Linguistica, VII, Tartu, 1976, с. 48.

² Weinrich H. Gekulturrekolleg zur Textlinguistik. I d. 1. Einführung. F. a. M., 1974, გვ. 25

3. იუნბერგს მიაჩნია, რომ ეს თეორია მიზნად ისახავს ტექსტის სწორი გაფორმებისა და სწორი აგების გარკვევას.

ამგვარად, სხვადასხვა მკვლევარი თითქოსდა სხვადასხვა ამოკანას უსახავს ტექსტის ლინგვისტიკას. მაგრამ ანალიზი გვიჩვენებს, რომ როცა თვითონ ტექსტი ესმით, როგორც კომუნიკაცია, მაშინ მისი შემსწავლელი მეცნიერების ძირითად და მთავარ საკითხად რჩება კომუნიკაციის პრობლემა. არსებითი აღმოჩნდა. თუ ენის რა საშუალებებით ხორციელდება იმ ინფორმაციის რეალიზება, რომელსაც ტექსტი შეიცავს. იღებს რა ორიენტაციას კომუნიკაციაზე, ტექსტის ლინგვისტიკა უახლოვდება ისეთ დისციპლინებს, როგორცაა: მოქმედებისა და რეფერენციის თეორიები, ფსიქოლინგვისტიკა, სოციალური ინფორმაცია, პრაგმალინგვისტიკა, ფუნქციონალური სტილისტიკა, სოციოლინგვისტიკა, სოციალური ფსიქოლოგია, მანქანური თარგმანი, კიბერნეტიკა და სხვ.

თუ ორიოდ ათეული წლის წინათ გაბმული ტექსტის შესწავლას „ღრუბლებსიკითა ენობრივ სფეროს მიაკუთვნებდნენ“. თუ „სუბერსინტაქსისადმი ინტერესი უმეტესად განისაზღვრებოდა სხვადასხვა სახის დეკლარაციებითა და გაურკვეველი მითითებებით“. დღეისათვის ტექსტის ლინგვისტიკა ჩამოყალიბებული და აღიარებული ენათმეცნიერული დისციპლინაა, რომლის ამოცანადაც სახავენ „გამონათქვამოა შორის ურთიერთობის კვლევას“, ტექსტის ორგანიზაციის ზოგადი კანონზომიერების ძიებას.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჯერჯერობით არ დასმულა საკითხი ტექსტის შემსწავლელი მეცნიერების შესახებ. თუმცა იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს ჯერ კიდევ ანტონ I-ის გრამატიკაში იყო რაღაც მინიშნება ტექსტის თაობაზე. მხედველობაში გვაქვს ანტონის შემდეგი სიტყვები: „...თანხმობით ნაწილნი თუსნი სიტყუასა შინა და სიტყუანი თავთა შინა და თავნი წიგნთა შინა ჰყოფენ წესიერ სინტაქსსა“¹. რაც ასე უნდა გავიგოთ: „ურთიერთშეთანხმებული ნაწილები წინადადებაში, წინადადებები თავებში და თავები წიგნებში ქმნიან წესიერ სინტაქსს“. თუ ამას გავიგებთ, როგორც მინიშნებას მოძღვრებაზე მეტატექსტის თუ ტექსტის შესახებ, მაშინ აღმოჩნდება, რომ ანტონი ასეთ დარგად მიიჩნევდა „წესიერ სინტაქსს“.

ვ. კოსერიუ განასხვავებს ტექსტის ლინგვისტიკის სამ სახეს და

¹ ანტონ I, ქართული ღრამატიკა, თბილისი, 1885, § 308.

აყლიბებს თითოეულის კვლევის ობიექტს. მისი აზრით, პირველ ადგილზე შეიძლება დავაყენოთ ტექსტის ზოგადი ლინგვისტიკა, რომელმაც ტექსტი უნდა შეისწავლოს ზოგადი ენათმეცნიერების პლანში, შეისწავლოს ტექსტის კონსტიტუირების წესები, ტექსტის განსხვავება წინადადებისაგან და ა. შ. ამ სახეობასთან კავშირშია ცალკეულ ენათა ისტორიული და დესკრიპციული ტექსტის ლინგვისტიკა. ისევე, როგორც ჩვენ აღვწერთ ცალკეული ენის გრამატიკას, ლექსიკას და სხვ., აუცილებელია აგრეთვე ყველა სახის ტექსტის აღწერა თითოეულ ენაში. ბოლოს, შეიძლება გამოიყოს ტექსტთა ტიპების ლინგვისტიკა — ტიპოლოგიის სახით, ანუ ენათა ტიპოლოგიის მსგავსად¹.

თუ ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ, ჩვენი ნაშრომი განეკუთვნება ე. კოსერიუს ტექსტის ლინგვისტიკის მეორე სახეს, — ცალკეული (ამ შემთხვევაში ქართული) ენის ტექსტის ლინგვისტიკას.

ინტერესი ტექსტის ლინგვისტიკისადმი ყოველდღიურად იზრდება, რომელიც განპირობებულია, ჭერ ერთი, იმით, რომ ენათმეცნიერებაში ყურადღება გამახვილდა ენის აზრობრივ, სემანტიკურ მხარეზე, რაც საკომუნიკაციო ამოცანებისა და მიზნების მოთხოვნილებამ გამოიწვია. მეორე მხრივ, თანამედროვე მეცნიერებისა და ტექნიკის დონის მოთხოვნილებამ, კერძოდ, ისეთი დარგებისა, როგორცაა კიბერნეტიკა, ავტომატური რეფერირება, მანქანური თარგმანი, ფსიქოლინგვისტიკა, სოციოლინგვისტიკა. ეთნოლინგვისტიკა და სხვ.

ამგვარად, გვაქვს ენათმეცნიერების ახალი დარგი — ტექსტის ლინგვისტიკა, რომლის შესწავლის ობიექტს წარმოადგენს ტექსტი.

§ 2. ტექსტის ლინგვისტიკის საბანი

„ტექსტი — ეს, უპკველად, ისეთი მთლიანობაა, რომელშიც ყველაფერი ურთიერთკავშირშია“.

3. ვაინრიხი

სიტყვა „ტექსტი ლათინური წარმოშობისაა და ნიშნავს შენებას, შეერთებას, დაწვანას. ქართულ სამწერლო ენაში „ტექსტი“, როგორც ტერმინი, პირველად 1904 წელს იქნა ფიქსირებული და დღემდე იგი ისმარება, როგორც წერილობითი ძეგლი ან მისი ნაწილი: თხზულების ძირითადი ნაწილი შენიშვნების, კომენტარების, ილუსტრაციების გა-

¹ Косерну Е. Современное положение в лингвистике. — Известия АН СССР. Серия литературы и языка, т. 36, 1977, № 6, გვ. 514—516.

რეშე¹. ტერმინ „ტექსტის“ ლინგვისტიკური მნიშვნელობა ქართულში პირველად რეგისტრირებულ იქნა 1985 წელს, რომლის მიხედვით ტექსტი არის „წინადადების, სიტყვების თანამიმდევრობა, რომელიც აგებულია მოცემული ენის წესების მიხედვით და გვაწვდის რაიმე ცნობას². ამ განმარტების მთლიანად გაზიარება არ შეიძლება, რადგან ტექსტი არ არის სიტყვათა თანამიმდევრობა. ტექსტის ამ განმარტებაში ერთგვარად შეინიშნება რუსული ნააზრვეის გავლენა. იქ კვითხულობთ: „ტექსტი — ეს არის რამდენიმე (ან მრავალი) წინადადების თანამიმდევრობა, რომელიც აგებულია ენის წესების მიხედვით³.

ტექსტის ლინგვისტიკურ პრობლემასთან დაკავშირებით დღის წესრიგში დადგა საკითხი: არის თუ არა ტექსტი ენობრივი ერთეული? არსებობს თუ არა ენაში ტექსტობრივი დონე, სადაც ფუნქციონირებენ ეს ერთეულები? არსებობს თუ არა განსაკუთრებული კავშირი (კავშირის საშუალებანი), რომელთა მეშვეობითაც დამოუკიდებელი წინადადებები გაერთიანდებიან უფრო დიდ ერთეულებში, ხოლო ეს უკანასკნელი — ტექსტში, და როგორია ამ კავშირთა თავისებურებანი?

დამსულ კითხვებზე მეცნიერთა თვალსაზრისი განსხვავებულია. მკვლევართა ერთი ჯგუფისათვის ტექსტი ენობრივი ოდენობაა, ენაში არსებობს ტექსტობრივი დონე. მეორე ჯგუფისათვის კი ტექსტი მეტყველების ერთეულია. ვადაშწყვეტი და არსებითი აღმოჩნდა არა ის, თუ რას მიეკუთვნება ტექსტი — ენას თუ მეტყველებას, არამედ ის, რომ ტექსტი აღიარებულ იქნა მეცნიერული კვლევის ობიექტად და, ამგვარად, მიჩნეულ იქნა ლინგვისტიკურ ოდენობად. სიდიდედ, რადგანაც, როგორც ვ. გ. აღმონი ამბობს, „არ არსებობს არცერთი გრამატიკული კატეგორია, არცერთი გრამატიკული მოვლენა, რომელიც იყოს მხოლოდ ენის ანდა მხოლოდ მეტყველების კუთვნილება“⁴.

მართალია, ტექსტი არ არის გრამატიკული კატეგორია თუ მოვლენა, მაგრამ ჩვენთვის მთავარი იყო აღმონის მოსაზრების არსი, რომ ტექსტი შეიძლება იყოს როგორც ენის, ისე მეტყველების ერთეული. და მართლაც დაიწყო ტექსტის შესწავლა ორივე ასპექტში.

1 ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 6, თბილისი, 1960, გვ. 1282.

2 ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 9, თბილისი, 1985, გვ. 707.

3 Большая советская энциклопедия, т. 25, М., 1976, гв. 364.

4 А д м о н и В, Г. Основы теории грамматики. М.-Л., 1964, гв. 73.

თავდაპირველად ტერმინი „ტექსტი“ გამოიყენებოდა, როგორც ვნის ელემენტების გარკვეული წესით შემოფარგლული სისტემა, რომელიც წარმოადგენს სტრუქტურულ-სინტაქსურ და ლოგიკურ-სემანტიკურ მოლიანობას. ეს მოლიანობა შედგება გამონათქვამთა თანამიმდევრობისაგან და ამ მნიშვნელობით „ტექსტს“ ხშირად წინ უძღვის ზედსართავი სახელი „მოლიანი“. „მოლიანი (ერთიანი) ტექსტის“ ცნება ენათმეცნიერებაში პირველად ი. ა. ფიკუროვსკიმ გამოიყენა. იგი ამ ტერმინს ჩვეულებრივ იყენებს თავის ნაშრომებში.

„მოლიანი (ერთიანი) ტექსტი“ აქტიურად იხმარებოდა 10—15 წლის განმავლობაში. ვიდრე 70-იანი წლების ბოლოს მას არ შეენაცვლა ტერმინი „გაბმული ტექსტი“. „გაბმული ტექსტის“ ცნება არსებობდა მკვინაც. როცა „ტექსტი“ ესმოდათ, როგორც „მეტყველება“, ე. ი. ურთიერთდაკავშირებულ წინადადებათა ჯაჭვი. ამ გაგებით „გაბმული ტექსტი“ პირველად იხმარა ა. ა. ლეონტიევმა. ეს ტერმინი გამოიყენა აგრეთვე ს. ი. ვინდინმაც, მკვრამ იმ განსხვავებით, რომ დაუმატა მას „ყველგან გაბმულის, ყველგან მოტივირებულის“ გაგებაც.

70-იან წლებში ტერმინი „ტექსტი“ პოპულარული გახდა სხვადასხვა სამეცნიერო წრეში. ტექსტის პრობლემებით დაინტერესდნენ არა მარტო ენათმეცნიერები, არამედ ფსიქოლოგები, ფილოსოფოსები, სოციოლოგები. ეთნოგრაფები, ხელოვნებათმცოდნეები, ინჟინრები. ამ დროისათვის ადგილი ჰქონდა სხვადასხვა დარგის სპეციალისტთა გაერთიანების ცდებსაც ტექსტის შესასწავლად. ამ გაერთიანებისა და სინთეზის ორგანიზაციულ გამოხატულებას წარმოადგენს სპეციალური კონფერენციები, რომელთა შედეგები აისახა შემდეგ მასალებში:

Тезисы 7-ой Межвузовской научной конференции по романно-германскому языкознанию. Секция «Предложение и единицы более высокого уровня». Пятигорск, 1970;

Лингвистика текста. Материалы научной конференции МГПИИЯ им. Мориса Тореза. М., 1974;

Материалы 5-го Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации, ч. 1—2, М., 1975;

Конференция в Университете дружбы народов им. Лумумбы. М., 1977;

Симпозиум по структуре текста. М., 1976;

Симпозиум по структуре текста. М., 1979;

Структура текста—81. Тезисы симпозиума. М., 1981;

Категория притяжательности в славянских и балканских языках. Тезисы совещания. М., 1983.

ტექსტს ყველაზე მეტად იკვლევენ ენათმეცნიერები, მაგრამ მათი ერთი ჩვეულებრივი იპოვის თვალთ უყურებს ტექსტით ვატაცებას და არ მიიჩნევენ აუცილებელ საჭიროებად ტექსტთან დაკავშირებული საკითხების კვლევას. მეორე ჩვეულებრივი იპოვის კი მიაჩნია, რომ ტექსტის პრობლემატიკამ ერთ-ერთ პირველ ადგილზე წამოიწია მსოფლიო ლინგვისტიკაში. ტექსტი აღიარებულ იქნა ლინგვისტიკური მეთოდის აღფად და ომეგად.

გ. ვ. კოლშანსკის თქმით, თანამედროვე ენათმეცნიერების ინტერესი ტექსტის შესწავლისადმი განპირობებულია „სურვილით — აიხსნას ენა, როგორც გლობალური მოვლენა, როგორც კომუნიკაციის საშუალება“¹.

დღეისათვის ტექსტის გაგებაში სხვადასხვა შეხედულება არსებობს და მათი რიცხვი საკმაოდ დიდია. თუ მათ დავაჩვენებთ, გამოვვა, რომ:

ა) ტექსტი გაგებულ იქნა, როგორც „ენის არსებობის უპირველესი ფორმა“ ზ. ი. შმიდტის, ო. ი. მოსკალსკაიას მიერ.

ბ) ტექსტი მიჩნეულია ნიშანთა ენობრივი სისტემის ერთეულად ანდა ენის ერთეულად გ. ვ. კოლშანსკის, ლ. ნ. სუეოროვას, ლ. მ. ლოსევას, ტ. მ. ნიკოლაევას და სხვების მიერ.

გ) ტექსტი მიჩნეულია საკომუნიკაციო ერთეულად. ტექსტის თანამედროვე ინტერპრეტაცია პირველ პლანზე აყენებს სწორედ კომუნიკაციის საკითხებს. გ. ვ. კოლშანსკიმ, მაგალითად, თვითონ კომუნიკაცია განსაზღვრა, როგორც ტექსტი.

მ. ჰელიდგი ტექსტის ლინგვისტიკის საგნად მიიჩნევს „ენას მოქმედებაში“, რომელიც უნდა გავიგოთ, როგორც კომუნიკაცია.

¹ Кольшанский Г. В. О смысловой структуре текста. — В кн.: Лингвистика текста. Материалы научной конференции МГПИИЯ им. Мориса Тореза, ч. I, М., 1974, с. 48.

კ. კოევენიკოვა ტექსტს მიიჩნევს „ერთიან, დახურულ, უმაღლეს საკომუნიკაციო ერთეულად“. მსგავს აზრს გამოთქვამენ: ვ. გ. აღმო-
ნი, ხ. იზენბერგი, ე. აგრიკოლა და სხვანი.

ჰ. ჰარტმანი გარკვევით და კატეგორიულად ამბობს, რომ „თუ ჩვენ ვლაპარაკობთ, ვლაპარაკობთ მხოლოდ ტექსტებით“; „მხოლოდ ტექსტის ფორმით და ტექსტის ფუნქციით ენა წარმოადგენს ადამი-
ანთა შორის ურთიერთობის საშუალებას“¹. ჰ. ჰარტმანის ამ შეხედუ-
ლებას იზიარებენ ჰ. ვაინრიხი, ზ. ი. შმიდტი და სხვანი.

დ) ტექსტი გაგებულია, როგორც „ფუნქციონა-
ლურად დასრულებული სამეტყველო მთლიანობა, მეტყველების აქტი“. ტერმინი „მეტყველების აქტი“ ა. მ. სმირ-
ნიცკის შემოღებულია და მას იზიარებენ აგრეთვე ბ. ა. აბრამოვი, ი. მ.
სკრებნევი, ე. კოსერიუ და სხვები.

ი. რ. გალპერინისათვის ტექსტი არის მიზანდასახული სამეტყვე-
ლო ქმნილება. ასეთად მიიჩნევენ ტექსტს აგრეთვე ვ. ა. ბუხბინდერი,
ე. დ. როზანოვი და სხვანი.

ე) ტექსტი გაგებულია, როგორც „სამეტყველო
წარმონაქმნი“ ვ. გაუზენბლასის მიერ. ამ შეხედულებას იზიარ-
ებენ: რ. ბარტი, პ. სვალი, მ. პალეკი, ნ. შენგელაია და სხვანი.

„სამეტყველო წარმონაქმნი“ ე. გაუზენბლასს ესმის, როგორც
„მოწესრიგებული კომპლექტი ენობრივი საშუალებებისა, რომლებიც
გამოიყენება კომუნიკაციის ერთეულ აქტში და რომელსაც ადგილი
აქვს მონაწილეთა შორის მოცემულ პირობებში“².

კ. გაუზენბლასის აზრით, სამეტყველო წარმონაქმნი წარმოადგენს
მეტყველების ყველაზე მაღალ ერთეულს, ე. ი. ენის გამოყენების ერთეულს ურთიერთობის პროცესში და იგი შედგება ერთი ან რამდენიმე წარმოთქმისაგან, თუ წარმოთქმაში ვიგულისხმებთ რაღაც სამეტყველო მთლიანობას, რომელიც უწყვეტლივ წარმოიქმნება კომუნიკაციის აქტის ერთი მონაწილის მიერ. ავტორის თქმით, „წარმოთქმის ელემენტარულ ერთეულს წარმოადგენს გამონათქვამი, ხოლო გამო-

¹ Hartmann P. Texte als linguistisches obiect, „Beiträge zur linguistik“ München, 1971, გვ. 17.

² Гаузенблаз Карел. О характеристике и классификации речевых произведений. — Новое в зарубежной лингвистике, вып. VIII, Лингвистика текста. М., 1978, გვ. 62.

ნათქვამი — ეს არის წარმოთქმის რომელიღაც სეგმენტი, რომელიც შეზღუდულია საბოლოო (ზოგჯერ დასაწყისი) სიგნალით“¹.

კ. გაუზენბლასი იძლევა სამეტყველო წარმონაქმნთა შემდეგ კლასიფიკაციას:

I. სამეტყველო წარმონაქმნები ტექსტის მარტივი ან რთული სტრუქტურით;

როცა სამეტყველო წარმონაქმნი შეიცავს ერთი აზრის შემცველ ერთ ტექსტს;

როცა სამეტყველო წარმონაქმნი შეიცავს ერთ ისეთ ტექსტს, რომელსაც მოეხოვება ორმაგი (არაერთმნიშვნელოვანი) აზრი;

როცა სამეტყველო წარმონაქმნი შედგება ერთი ისეთი ტექსტისაგან, რომელშიც ჩამატებულია ნაწყვეტი სხვა სამეტყველო წარმონაქმნიდან;

თხრობითი ტექსტი (განსაკუთრებით კი მხატვრული პროზისა) — პირდაპირი მეტყველებით;

მეტყველების დიალოგური წარმონაქმნი აგრეთვე ერთ ტექსტად ითვლება;

სამეტყველო წარმონაქმნი რთული სატექსტო სტრუქტურით (საგაზეთო სტატია, აფიშა);

სამეტყველო წარმონაქმნები, რომლებიც შეიცავენ ორ ან მეტ ტექსტს შემდეგი თანაფარდობით: „ძირითადი ტექსტი — დამხმარე ტექსტი“, ანდა „ცხადი ტექსტი — დაფარული ტექსტი“ და ა. შ.;

სამეტყველო წარმონაქმნები, რომლებშიც ორი (ან მეტი) ტექსტია გადახლართული ერთმანეთთან².

II. თავისთავადი და დამოკიდებული სამეტყველო წარმონაქმნები:

თავისთავადი ან შედარებით თავისთავადი „თვითსაკმარისი“ სამეტყველო წარმონაქმნები;

თავისთავადი ან შედარებით თავისთავადი, სიტუაციისაგან დამოუკიდებელი, მაგრამ ისეთი სამეტყველო წარმონაქმნები, რომლებიც, კომუნიკაციის ლინგვისტიკურ საშუალებათა გარდა, არალინგვისტიკურ საშუალებებსაც შეიცავენ;

¹ იქვე, გვ. 62—63.

² იქვე, გვ. 66—69.

სამეტყველო წარმონაქმნები, რომლებიც მკიდროდ არიან დაკავშირებული სიტუაციასთან.

III. უწყვეტი და წყვეტილი სამეტყველო წარმონაქმნები:

ცალკეული ზეპირი მანიფესტაციები, რომლებიც წარმოქმნილი არიან არასრულად შეკრული (გაბმული) ელემენტებისაგან, ამას ადგილი მაშინ აქვს, როცა ადრესატს ძლიერი ღელვის გამო არ შეუძლია სიტუაციურ ცვლილებათა ფიქსირება;

წყვეტილი წერილობითი მანიფესტაციის სახით შეიძლება გამოიყოს შენიშვნები ან მონახაზები, რომლებიც განკუთვნილია თვითონ ავტორისათვის;

წყვეტილი სამეტყველო წარმონაქმნები ფუნქციონირებენ არა მარტო განსაკუთრებულ შემთხვევებში, როცა სამეტყველო წარმონაქმნის გულდასმით გაფორმება შეზღუდულია, არამედ მაშინაც, როცა დისკურსიული და დენომინაციური ფუნქციების დაპირისპირება მკვეთრად არ მჟღავნდება. ასეთია ნებისმიერი სახის სიები, ლექსიკონები;

დამოუკიდებელი ტიპი, რომელიც ძალზე გავრცელდა ჩვენს დროში, ეს არის სამეტყველო წარმონაქმნები, რომლებიც მიიღება ანკეტებისა და ბლანკების შევსების შედეგად;

წყვეტილობა შეიძლება წარმოიშვას ისეთ სამეტყველო ნაწარმოებში, რომელსაც უწყვეტობის თვისება აქვს, წყვეტილობის მიზეზი შეიძლება იყოს გარეგანი ან შემთხვევითი ფაქტორები¹.

3) ტექსტი გაგებულია, როგორც გამონათქვამი. ვ. გ. აღმონისათვის ტექსტი არის გამონათქვამის ისეთი სახე, „რომელიც კვლავწარმოიქმნება ხმამალა თუ უსიტყვოდ“².

ტ. მ. ბატალოვას ტექსტად მიაჩნია აზრობრივად დასრულებული გამონათქვამი. ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამენ: მ. ბულერტი და ც. ტოდოროვი.

ო. ი. მოსკალსკაია ტექსტს განმარტავს, როგორც „ნებისმიერ გამონათქვამს, რომელიც შედგება ერთი ან რამდენიმე წინადადებისაგან და დამთავრებულ აზრს შეიცავს“³.

ხ) ტექსტად გაგებულია ერთი წინადადება ვ. გ.

¹ იქვე, გვ. 64—76.

² А д м о н и В. Г. Грамматика и текст. — ВЯ, № 1, 1985, გვ. 68.

³ Москальская О. И. Грамматика текста. М., 1981, გვ. 12.

აღმონის, გ. ვ. ეიგერისა და ვ. ა. იუხტის, ლ. გ. ფრიდმანის, დ. გოცი-რიძის, ნ. შენგელაიას მიერ.

თ) ტექსტად მიჩნეულია წინადადებათა ჯგუფი ს. ი. გინდინის, ა. ა. ლეონტიევის, ლ. პ. დობლაევის მიერ. გინდინი და დობლაევი ასეთ ჯგუფებში „თავის ტექსტობრივი სუბიექტისა და ტექსტობრივი ობიექტის“ არსებობასაც ხედავენ.

ი) ტექსტად გაგებულია წინადადებათა თანმიმდევრობა ი. ვ. არნოლდის, ტ. დეიკის, ვ. კოხის მიერ.

კ) ტექსტი გაგებულია, როგორც მისი ნაწილების, კომპონენტების იერარქია ო. ლეშკას, ლ. გ. ფრიდმანისა და ვ. გ. ბუტკოს, მ. ა. გვენცაძის, გ. ი. სოლგანიკის მიერ. მ. გვენცაძე იერარქიის ასეთ სქემას გვთავაზობს: ტექსტების სუპერკლასი—ტექსტების ფუნქციონალურ-კომუნიკაციური კლასი — ტექსტების სუბკლასი—სამეტყველო ჟანრი¹.

გ. ი. სოლგანიკის სქემას უფრო მიწიერი სახე აქვს: წინადადება — პროზაული სტროფი → ფრაგმენტი → თავი → ნაწილი — დამთავრებული ნაწარმოები².

როგორც უკვე ვნახეთ, ტექსტის ცნება სულ სხვადასხვანაირად არის გაგებული ლინგვისტთა მიერ. თუ მიმოხილულ მასალას თავს მოვუყრით და შევაჯამებთ, აღმოჩნდება, რომ ტექსტი ესმით, როგორც:

1. ენის არსებობის უპირველესი ფორმა; 2. ნიშანთა ენობრივი სისტემის ერთეული; 3. საკომუნიკაციო ერთეული; 4. მეტყველების აქტი; 5. სამეტყველო წარმონაქმნი; 6. გამონათქვამი; 7. ერთი წინადადება; 8. წინადადებათა ჯგუფი; 9. წინადადებათა თანმიმდევრობა; 10. კომპონენტების იერარქია.

ახლა ვნახოთ, თუ რას გულისხმობენ პრაქტიკულად ამ თეორიული დებულებების მიღმა.

ო. ი. მოსკალსკაიას მიხედვით, ტექსტი წარმოადგენს... ისეთ სიტყვიერ ქმნილებას, როგორცაა მოთხრობა, რომანი, საგაზეოო თუ საჟურნალო სტატია, მეცნიერული მონოგრაფია, სხვადასხვა სახის დოკუმენტი და ა. შ.

¹ Гвенцадзе М. А. Прагматические аспекты классификации и структурирования текстов. АДД, Тбилиси, 1986, გვ. 6.

² დასახ. ნაშრ., გვ. 187—188.

ანალოგიურ აზრს გამოთქვამენ ლ. გ. ფრიდმანი და ვ. გ. ბუტკო, რომელთაც ნამდვილ ტექსტად მიაჩნიათ რომანი, მოთხრობა, სტატია.

ნ. ნ. ლონტიევას სრულ ტექსტად მიაჩნია: წიგნი, სტატია, მოთხრობა, ლექსი. გ. ო. ვინოკური სინტაქსური მთლიანობის (ტექსტის — ვ. ს.) არსებობის ფორმად მიიჩნევს აბზაცს, თავს, ნაწარმოებს. ი. მ. ნოვიცკიას მიერ ტექსტის ფორმად მიჩნეულია პარაგრაფები, განყოფილებები, თავები.

3. ვაინრიხს ტექსტად მიაჩნია ორი მორფემა ან მორფემათა მოწესრიგებული თანმიმდევრობა.

3. ბრინკმანის აზრით, ტექსტია ყველაფერი — ერთი მონემიდან მრავალსაათიან საუბრამდე და მრავალტომიან თხზულებათა კრებულამდე.

3. პიუტცე ტექსტის ტიპებად მიიჩნევს სხვადასხვა ფუნქციონალურ სტილს და მხატვრული ლიტერატურის ქანრებს, როგორცაა დრამა, ეპოსი, რომანი, სონეტი.

ვ. დრესლერის მიერ ტექსტად არის გაგებული: ლექსი, მოთხრობა, ანეკდოტი, დრამა, რომანი. თავი, აბზაცი, პარაგრაფი, განყოფილება.

ნ. შენგელია ტექსტად მიიჩნევს ერთ სიტყვას, არასრულ წინადადებას, ფრაზას, წინადადებას, მთელ წიგნს.

დ. გოცირიძეს ტექსტად მიაჩნია: ანდაზა, გამოცანა, სათაური, ლოზუნგი.

ი. რ. გალპერინი გამოყოფს მინიმალურ და მაქსიმალურ ტექსტებს. მინიმალურ ტექსტებად იგი მიიჩნევს: ცნობას, დეპეშას, ჩანაწერს, წერილს და ა. შ. მაქსიმალურ ტექსტებად კი — რომანს, შედგენილს რამდენიმე ტომისაგან (წიგნისაგან), რომელსაც ახლავს აგრეთვე პროლოგიცა და ეპილოგიც. ყველაზე დიდ ერთეულად რომანში გალპერინი გამოყოფს ტომს ან წიგნს, ამის შემდეგ კი — ნაწილს, თავს, ქვეთავს, აბზაცს, ზეფრაზულ მთლიანობას.

ი. გ. ოლშანსკის მიზანშეწონილად მიაჩნია, რომ ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ სამეტყველო ნაწარმოებთა ორი ტიპი: ა) მთლიანი ტექსტი (იმის მიუხედავად, იქნება ის წინადადება თუ მრავალტომიანი რომანი) და ბ) ერთობლიობა ტექსტებისა, რომლებიც გაერთიანებული იქნებიან საერთო ავტორით (ერთი მწერლის, მეცნიერის თხზულებათა კრებული) ან პრაგმატიკული მოსაზრებით (ენციკლოპედია, ანთოლოგია, სტატიათა კრებული, გაზეთი და ა. შ.).

მ. ა. ჯენცაძე ტექსტად თვლის მილოცვას, დაპირებას, განცხადებას, შენიშვნას, ამინდის პროგნოზს, ანგარიშს...

ამგვარად, ლინგვისტების მიერ ტექსტად გაგებულია: მონემა, ორი მორფემა, ერთი სიტყვა, ფრაზა, არასრული წინადადება, ერთი წინადადება, ორი წინადადება, წინადადებათა თანმიმდევრობა, წინადადებათა ჯგუფი, ჩანაწერი. შენიშვნა, ანეკდოტი, აფიშა, ბიოგრაფია, წერილი, დეკლამაცია, ცნობა, ლექსი, მოთხრობა, რომანი, დრამა, ეპოსი, სონეტი. სტატია (ნებისმიერი). მონოგრაფია, ინფორმაცია, ტომი, წიგნი, პროლოგი, ეპილოგი, ნაწილი, თავი, ქვეთავი, აბზაცი, ფრაგმენტი, პარაგრაფი, განყოფილება, დამთავრებული ნაწარმოები, თხზულებათა კრებული, ენციკლოპედია, ანთოლოგია, სტატიათა კრებული. მრავალსაათიანი საუბარი, სია, სხვადასხვა სახის დოკუმენტი, ბლანკი. ანექდა, ლექსიკონი. ზეფრაზული მთლიანობა, სატექსტო მონაკვეთი. ანდაზა, გამოცანა, სათაური, ლოზუნგი, მილოცვა, დაპირება, ამინდის პროგნოზი. განცხადება, აღწერა, შეფასება, არგუმენტაცია, ანგარიში, გაზეთი...

ჩამოთვლას აქ ვწყვეტთ. თქმა არ უნდა, რომ კიდევ იქნება სხვა მოსაზრებაც, მაგრამ რაც აღვნიშნეთ, ისიც გაკვირვება-ვაოცებას იწვევს. თუ იმასაც დავასახელებთ, რომ ნ. შენგელაიას აზრით, ტექსტის ლინგვისტიკა შეიძლება განიხილავდეს აგრეთვე ისეთ პროსოდულ ნიშნებს, რომლებიც უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობენ სამეტყველო კომუნიკაციის დროს (ინტონაციას, მახვილს) და აგრეთვე ისეთ პარალინგვისტურ ფაქტორებსაც, როგორიცაა სახის მიმიკა და ყესტები. ვფიქრობთ, სიტყვებიც ვერ დაიძებნება შექმნილი ქაოსის, უთავბოლობისა და განუკითხობის გამოსახატავად. რას ვერჩით ა. ტ. კრივონოსოვს, რომელიც, ყოველივე ამას რომ გაეცნო, იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ტექსტის ლინგვისტიკა, როგორც მეცნიერება, არ ჩამოყალიბებულა, რადგანაც მას ვერ უპოვია თავისი საკვლევი ობიექტი. ჩვენ. ენის სპეციალისტებს, შეიძლება გვეწყინა კიდევ, როცა არა-ენათმეცნიერმა (ფილოსოფოსმა) ჩვენი მეცნიერება აუფად მოიხსენია, მაგრამ ცოდვა გამხვლილი სჯობს: ტექსტის ლინგვისტიკის ობიექტი ვერ კიდევ დიფერენცირებული და განსაზღვრული არ არის. სანუგეშო ის შეიძლება გვქონდეს, რომ წინადადებას კვლევის ათასობით წლის ისტორია აქვს, მაგრამ აქაც გასარკვევი და დასადგენი ჯერ კიდევ საკმაოდ ბევრია. ეს, რა თქმა უნდა, სწორია, მაგრამ იმის საფუძველს არ ვეაძლევა, რომ ლინგვისტიკის ამ ახალ დარგშიც უკომ-

ბასოდ დიდხანს ვიაროთ. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს ნებისმიერ სპეციალისტს ყოველგვარი შეზღუდვის გარეშე შეუძლია დაბეჭდოს ის, რაც მოესურვება. სიტყვის ან წერის თავისუფლება განუსჯელ თვითნებობას როდი ნიშნავს. ყველაფერი, რაც ენათმეცნიერებმა ტექსტად ჩათვალეს, შეიძლებოდა ტექსტად მიგვეჩნია ტრადიციული, ლიტერატურული გაგებით. მაგრამ ჩვენ ამით ვერ დავკმაყოფილდებით. როცა ვლაპარაკობთ ტექსტის ლინგვისტიკაზე, როგორც ენათმეცნიერების ახალ დარგზე, საჭიროა გვქონდეს ტექსტის ლინგვისტიკური განსაზღვრებაც.

გვინდა სპეციალურად გამოვყოთ ტექსტის რამდენიმე განმარტება. ერთ-ერთი გაგება ი. უ. ლოტმანს ეკუთვნის. მისი აზრით, ტექსტი არის „სტრუქტურულ ურთიერთობათა ლინგვისტიკურად გამოხატული ჯამი“¹.

ი. უ. ლოტმანის ეს განმარტება ზოგადია და შეიძლება მიესადაგოს წინადადებასაც და მეტატექსტსაც. ლოტმანი არ ითვალისწინებს ტექსტის არსებით პარამეტრს — სემანტიკურს.

საბჭოთა ტექსტის ლინგვისტიკაში ტიპობრივია ტექსტის გალპერინისეული განმარტება: „ტექსტი — ეს არის სამეტყველო პროცესის ნაწარმოები, რომელიც დამთავრებულია ობიექტივირებული წერილობითი დოკუმენტის სახით, ლიტერატურულად დამუშავებული ამ დოკუმენტის ტიპის შესაბამისად, ნაწარმოები, რომელიც შედგება სახელწოდების (სათაურის) და სხვა განსაკუთრებული ურთიერთდაკავშირებული ერთეულებისაგან (ზეფრაზული მთლიანობებისაგან) ლექსიკური, გრამატიკული, ლოგიკური, თუ სტილისტიკური დაკავშირების სხვადასხვა ტიპით, რომელთაც აქვთ განსაზღვრული მიზანდასახულობა და პრაგმატიკული განწყობა“².

ტექსტის ამ განმარტებას ყოველგვარი შენიშვნის გარეშე იმეორებს ყველა. უნდა აღვნიშნოთ, რომ გალპერინის ეს განმარტება, ჯერ ერთი, ვრცელია და, მეორეც, ყველა ტექსტს როდი აქვს სახელწოდება ანუ სათაური (ამას თვითონ გალპერინიც აღნიშნავს). სათაურის ქონება არ არის არსებითი ნიშან-თვისება ტექსტისა. ტექსტთა უმრავლესობას (ვგულისხმობთ მხატვრული ლიტერატურის ნაწარმოებებს)

1 Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Л., 1972, гл. 33.

2 Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981, гл. 18.

სათაური არა აქვს, მაგრამ შეიძლება მისი დასათაურება იმ თემის მიხედვით, რომლის შესახებაც საუბარია მოცემულ ტექსტში და რაც ამ ტექსტისათვის ტიპობრივი და არსებითი არ არის, არ უნდა მივიჩნიოთ მის პარამეტრად. ასევე, ვფიქრობთ, რომ ტექსტის განსაზღვრაში არ უნდა იყოს ისეთი სიტყვები, როგორცაა გრამატიკული, ლექსიკური, ლოგიკური, სტილისტიკური. ამ მიზეზების გამო ტექსტის გალბერინისეულ განმარტებას ჩვენ ვერ გავიზიარებთ.

საზღვარგარეთულ ტექსტის ლინგვისტიკაში გავრცელებულია ტექსტის ის განმარტება, რომელიც მ. პიუტცეს ეკუთვნის. იგი წერს: „მე ტექსტი მესმის, როგორც მიზნისა და აზრის მიხედვით განსაზღვრულად ორგანიზებული ერთობლიობა ისეთი ფრაზებისა ან ისეთი ფრაზობრივი ელემენტებისა, რომელთა შორისაც არსებობს ნიშნადი დამოკიდებულება და ფუნქციები, ე. ი. სტრუქტურისებული ერთიანობა, რომელიც ცნობიერებაში ლინგვისტიკური ერთეულის სახით წარმოადგენს სინამდვილის რომელიღაც კომპლექსურ მოვლენას მის შედარებით დამთავრებულ აზრობრივ მთლიანობაში“¹.

როგორც ჩანს, პიუტცეს ამ განსაზღვრებაში ტექსტი სტრუქტურულ-სემანტიკური თვალსაზრისითაა დახასიათებული. ამ განსაზღვრებასაც რამდენიმე ნაკლი აქვს, რომელთაგან მთავარია ის, რომ იგი ვრცელია. მეორეც, ფრაზათა და მით უმეტეს ფრაზების ელემენტთა ერთობლიობა არ ქმნის ტექსტს, ისინი მეტატექსტის მდგენელებია.

საბჭოთა ტექსტის ლინგვისტიკაში არსებობს ტექსტის ისეთი განმარტება, რომელიც არა თუ საკამათოა, არამედ მიუღებელიც. მხედველობაში გვაქვს ს. ი. გინდინის განსაზღვრება, რომელშიც გაცხადებულია, რომ „ტექსტი არის ის, რასაც მოუბარი (ტექსტის ავტორი) აცხადებს ტექსტად, ან აღნიშნავს სპეციალური სასაზღვრო ნიშნებით, და ამიტომ ცალკეული ერთიანი ტექსტის ცნება დამოკიდებულია კომუნიკატორის განზრახვაზე, აგრეთვე რეციპიენტის ჩვევებზე და მეტყველების თითოეულ მოცემულ სფეროში არსებული ტექსტის გაერთიანებისა და დაყოფის ჩვევებისა და წესების განსაზღვრულ ერთიანობაზე“².

¹ P f ü t z e M. Grundgedanken zu einer funktionalen Textlinguistik, „Textlinguistik“, 1. Dresden, 1970, გვ. 3,

² Г и н д и н С. И. Внутренняя организация текста. АКД. М., 1972, გვ. 8.

ს. ი. ვინდინის ამ განმარტებას მრავალი ნაკლი აქვს:

1. უპირველეს ყოვლისა, ის ძალზე გავიანურებულია.

2. ტექსტი არ შეიძლება იყოს „ის, რასაც მოუბარი (ტექსტის ავტორი) აცხადებს ტექსტად ან აღნიშნავს სპეციალური სასაზღვრო ნიშნებით“. ჭერ-ერთი, ტექსტი ობიექტური ენობრივი ოდენობა და საკომუნიკაციო ერთეულია, რომელსაც თავისი დონის შესაბამისი სპეციფიკური პარამეტრები და კატეგორიები აქვს. ეს პარამეტრები და კატეგორიები, რომლებიც ვეიჩვენებს რომ ტექსტობრივი დონე ენაში ფაქტია, ზოგი აღმოჩენილია, ზოგიც, ალბათ, მომავალში აღმოჩნდება. თუ ეს პარამეტრები და კატეგორიები არ გვაძლევს საშუალებას, შესაძლებლობას, უფლებას. რომ სიდიდეს, ერთეულს, ოდენობას დავარქვათ ტექსტი, მოუბრის სურვილი, განაცხადი მას ტექსტად ვერ აქცევს. მეორეც, ტექსტს თავისი, სპეციფიკური სასაზღვრო ნიშნები არ გააჩნია. ის სარეებლობს იმ ნიშნებით. რომლებიც ცნობილია წინადადებიდან. გრაფიკული სასაზღვრო ნიშანი ტექსტს არა აქვს. ტექსტს რომ მისთვის დამახასიათებელი სასაზღვრო ნიშანი ჰქონდეს, მაშინ არ იქნებოდა კამათი მისი ჭევედა და ზედა ზღვარის შესახებ. ეს პრობლემა კი დღევანდელ ტექსტის ლინგვისტიკაში ერთ-ერთი გადაამწყვეტოაგანია.

3. „ცალკეული ერთიანი ტექსტის ცნება“ „არ არის“ დამოკიდებული კომუნიკატორის განზრახვაზე, აგრეთვე რეციპიენტის ჩვევებზე“. თუ ტექსტის ცნება დამოკიდებული იქნება კომუნიკატორის განზრახვაზე და ჩვევებზე, მაშინ ტექსტი სუბიექტურ კატეგორიად იქცევა. ტექსტის ინფორმაციას, რა თქმა უნდა, განაპირობებს ადგილი, პირობები, სიტუაცია, სურვილი, მაგრამ ყოველივე ეს ძალაში შედის ობიექტური, სპეციფიკური პარამეტრებისა და კატეგორიების შემდეგ.

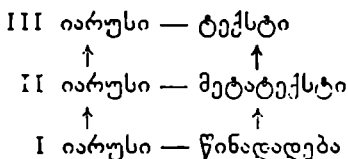
4. დიდია ჩვევების მნიშვნელობა აზროვნების ყველა სფეროში. ასეა წინადადების, მეტატექსტის თუ ტექსტის შემთხვევაშიც, მათი ანალიზის დროს. მთავარი და არსებითია ტექსტის ფუნქციის, პარამეტრის, სტრუქტურის ცოდნა და მხოლოდ ამის შემდეგ დაგვეხმარება ჩვევა და გაწაფულობა.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ტექსტის ცნების აღსანიშნავად დღესაც იშვარება ტერმინი „მთლიანი ტექსტი“, რომელსაც იყენებს ლ. გ. ფრიდმანი. ფრიდმანის მიხედვით, „ტექსტი“ აღნიშნავს ზეფრაზულ მთლიანობას. ხოლო „მთლიანი ტექსტი“ — ეს არის კომპლექსური

წარმონაქმნი, რომელიც შედგება ურთიერთდაკავშირებული ფაქტორებისა და ელემენტებისაგან. ამ „ფაქტორებსა და ელემენტებში“ ავტორი გულისხმობს წინადადებათა ხაზობრივ თანმიმდევრობას და იმ აუცილებელ პირობებს, რომლებიც საჭიროა იმისათვის, რომ წინადადებათა კომპერენტული თანმიმდევრობა გაგებულ იქნეს. როგორც ტექსტი.

რა შეიძლება დავასკვნათ? დღემდე არა გვაქვს „ტექსტის“ — როგორც ტექსტის ლინგვისტიკის საკვლევი ობიექტის, რაობის ერთიანი გაგება. ტექსტად მიიჩნეულია სრულიად სხვადასხვა და ზოგჯერ ურთიერთსაწინააღმდეგო პარამეტრების მქონე ობიექტები. გაცუებას იწვევს ისიც, რომ ტექსტის ანალიზის დროს (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ საანალიზო მასალის დონეს, რომელიც არაა ტექსტი) უკვე ნაცნობის ფარგლებს არ სცილდებიან. ეს ნაცნობი კი წინადადების სინტაქსიდან მოდის და მისი ანალოგიითაც ტექსტის ანალიზის დროსაც საუბრობენ ავტოსემანტურ და სინსემანტურ წინადადებათა შესახებ, ან კიდევ წინადადების წევრთა ფუნქციების შესახებ დამწყებ თუ მიმდებარე წინადადებებში და ა. შ.

ტექსტად უნდა გავიგოთ ენობრივი ერთეული (იგივე სამეტყველო ერთეული), რომელიც მეტია, დიდია მეტატექსტზე. ჩვენ, რა თქმა უნდა, შეგნებულად არ ვთქვით — წინადადებაზეო. იგულისხმება, რომ მეტატექსტი უფრო დიდია, მეტია, ვიდრე წინადადება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ტექსტად უნდა მივიჩნიოთ ენობრივი ოდენობა, რომელიც წინადადების შემდეგი, მიმდებარე იარუსი კი არ არის (რადგან ასეთი დონე, ასეთი იარუსი მეტატექსტია), არამედ შემდგომი, რიგით მეორე და უმაღლესი იარუსია. სქემატურად ეს ასე წარმოგვიდგება: I. წინადადება, II, მეტატექსტი, III. ტექსტი. ე. ი.



რა განასხვავებს წინადადებას, მეტატექსტსა და ტექსტს ერთმანეთისაგან? მათ განასხვავებს ინფორმაციის მოცულობა. საქმე გვაქვს სამ განსხვავებულ ინფორმაციასთან. ყოველი მომდევნო იარუსის ინფორმაციის მოცულობა მეტია წინა იარუსის ინფორმაციაზე. თუ წი-

ნადადეგის დონეზე მხოლოდ დამთავრებული აზრი გვაქვს, მეტატექსტის დონეზე უკვე საუბარია მიკროთემის შინაარსზე და მის დასრულებულობაზე, ტექსტის დონეზე კი — თემის შინაარსი გვაქვს და მისი აზრობრივი დამთავრებულობა.

თუ ეს მსჯელობა სწორია და ადეკვატურად გამოხატავს სათქმელს, მაშინ, ცხადია, ტექსტად ვერ ჩავთვლით:

მორფემას, მონემას, ერთ სიტყვას, ერთ წინადადებას, წინადადებათა თანამიმდევრობას, წინადადებათა ჯგუფს, ჩანაწერს, შენიშვნას, ანექლოტს, ზეფრაზულ მთლიანობას, სატექსტო მონაკვეთს, ანდაზას, გამოცანას, სათაურს, ლოზუნგს, დაპირებას, ამინდის პროგნოზს, შეფასებას.

ასევე ტექსტად ვერ ჩავთვლით:

მოთხრობას, რომანს, ტომს, წიგნს, თხზულებათა კრებულს, ენციკლოპედიას, ანთოლოგიას, ლექსიკონს, დამთავრებულ ნაწარმოებს, მრავალსაათიან საუბარს, მეცნიერულ მონოგრაფიას, სტატიათა კრებულს, დრამას, ეპოსს და მით უმეტეს გაზეთს.

რადგან, ჯერ ერთი, აქ არეულია სხვადასხვა დანიშნულებისა და მოცულობის, სხვადასხვა ენარისა და სახის ფენომენები. მეორეც, საქმე გვაქვს არა ტექსტთან (იმ გაგებით, რომ ერთი მოთხრობა — ერთი ტექსტია, ერთი ტომიც ერთი ტექსტია და ა. შ.), არამედ ტექსტთა ერთობლიობასთან, ორიდან N ტექსტამდე, არ არსებობს მოთხრობა, რომანი, ტომი, წიგნი..., სადაც საუბარი იქნება მხოლოდ ერთი თემის გარშემო. ერთი თემა შეიძლება იყოს თხრობის ძირითადი ხაზი, რომელსაც სისხლხორცეულად, ორგანულად ერწყმის სხვა თემები თხრობის შინაარსის გასაშლელად, გასაფართოებლად, რათა წარმოჩნდეს დრო. ეპოქა, საზოგადოება, ფაქტები, მოვლენები, ადამიანები.

მაგალითად, შ. რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ ძირითადი და მთავარი თემა სიყვარულია, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანია მეგობრობის, პატრიოტიზმის, მამაკაცისა და დედაკაცის თანასწორობის საკითხები. ამ დიდ და ამაღლებულ თემებს თან ერთვის მრავალი თემა ქვეყნისა და ხალხის ცხოვრების მრავალი კუთხიდან. საბოლოოდ ვიღებთ არა მარტო სიყვარულის ქრონიკას, არამედ XII საუკუნის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, სოციალური და ა. შ. ცხოვრების მაღალმხატვრულსა და იმავდროულად მეცნიერულად სწორსა და უტყუარ სურათს. ამდენად, „ვეფხისტყაოსანი“ ერთი ტექ-

სტი კი არ არის, არამედ ასეულობით (თუ მეტი არა) ტექსტის (ლინგვისტური გაგებით) მთლიანობაა.

ანდა ავიღოთ ილიას „ოთარაანთ ქვრივი“. იგი ერთი ნაწარმოებია და არა ერთი ლინგვისტური ტექსტი. აქ გვაქვს ასეულობით ტექსტი თავისი თემითა და შინაარსით, თავისი სემანტიკური დატვირთვით.

ჩვენ მიერ ჩამოთვლილი 15 სახე თითო ტექსტი კი არ არის, არამედ ტექსტების (ორიდან N ტექსტამდე) ერთიანობა, თითოეული მათგანი შეიცავს უამრავ ტექსტს.

ხშირ შემთხვევაში ტექსტს შეიძლება წარმოადგენდეს:

ბიოგრაფია, წერილი, ლექსი, სტატია.

შეიძლება წარმოადგენდეს ან არ წარმოადგენდეს ტექსტს:

პროლოგი, ეპილოგი, ნაწილი, თავი, ქვეთავი, აბზაცი, განყოფილება, პარაგრაფი, აღწერა, არგუმენტაცია, მილოცვა.

მაგრამ ესენი ტექსტის არსებობის ფორმები კი არ არის (ასე რომ იყოს, საკლავი და საკამათო არაფერი გვექნებოდა), არამედ მხატვრული ნაწარმოების ნაწილებია სტრუქტურის, არქიტექტონიკის მიხედვით. ტექსტის ამ ფორმით არსებობა შესაძლებელია და დასაშვებია, მაგრამ არა აუცილებელი და ერთადერთი. მაგალითად, „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგი ერთი ტექსტი კი არ არის, არამედ რამდენიმე ტექსტის ერთიანობაა. რაც შეეხება ეპილოგს, იგი ერთი ტექსტია. ილიას თსზულებებში გვაქვს თავები, აბზაცები, რომლებიც ემთხვევა ტექსტს, ანტონის გრამატიკაში კი ბევრი პარაგრაფი ცალკეულ მეტატექსტებს წარმოადგენს.

ისმის კითხვა: რას მივაკუთვნოთ დეპეშა, ცნობა, სხვადასხვა სახის დოკუმენტი? ამათი საზომი იქნება წინადადება ან მეტატექსტი. თუ რომელიმე მათგანი ვასცდა მეტატექსტის საზღვრებს, ეს იქნება გამოწკლისი და არა ნორმა. ტექსტად შეიძლება ჩავთვალოთ ოქმი.

რას მივაკუთვნოთ: სია, ბლანკი, ანკეტა?

იმ ინფორმაციის მიხედვით, რომელსაც ესენი შეიცავენ, სია შეიძლება მეტატექსტად ჩავთვალოთ, ხოლო ბლანკი და ანკეტა ტექსტს მივაკუთვნოთ.

ახლა ვნახოთ, თუ როგორ ესმით სპეციალისტებს ტექსტის პარამეტრები, საზღვრები, ის, თუ რა სახე აქვს ტექსტს. ამ საკითხებშიც აზრთა სხვადასხვაობაა.

კითხვაზე: რა სახე აქვს ტექსტს — წერილი თუ ზეპირი — ენათ-

ნეცნიერები სამ განსხვავებულ პასუხს იძლევიან. ლინგვისტო-ა ერთ-ჯგუფს მიაჩნია, რომ ტექსტს აქვს ზეპირი სახე. სპეციალისტთა მეორე ჯგუფის აზრით კი ტექსტს გრაფიკული სახე აქვს ყოველთვის.

მეცნიერთა მესამე ჯგუფი მიიჩნევს, რომ ტექსტს ორივე სახე აქვს.

ჩვენი გაგებით, ტექსტს გრაფიკული სახე აქვს ყოველთვის.

ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობა ტექსტის საზღვრების გარკვევაშიც. ზოგი მკვლევარი, მაგალითად, ფიქრობს, რომ ტექსტი შეიძლება იყოს ერთი მონემა ან ერთი სიტყვა. ერთ მონემას ტექსტად თვლის პ. ბრინკმანი, ხოლო ერთ სიტყვას — ნ. უნგელაია და ვ. ვ. ივანოვი.

ლ. გ. ფრიდმანის აზრით, ტექსტის ქვედა ზღვარს, მინიმალურ ტექსტს, წარმოადგენს ერთი წინადადება. ასეთივე აზრს გამოთქვამენ დ. გოცირიძე, ი. ს. რახმანკულოვა, პ. სგალი, ვ. დრესლერი, პ. იუნბერგი და სხვანი.

პ. ვაინრიხს ორი მორფემა მიაჩნია მინიმალურ ტექსტად. ა. ა. ლონტიევი კი ტექსტის ქვედა ზღვრად მიიჩნევს ორ წინადადებას.

ზოგი ავტორის აზრი ბუნდოვანია, რადგან მასში საზღვრის ცნება არ არის დიფერენცირებული. მაგალითად, მ. გვენცაძე წერს, რომ „ტექსტის ქვედა ზღვარი... ისახება (заглавие) ტიპიზირებული საკომუნიკაციო აქტით, რომლის ჩარჩოებში ფუნქციონირებს სამეტყველო ელემენტი“¹.

მკვლევართა უმრავლესობა საერთოდ უარყოფს ტექსტის საზღვრების დადგენის შესაძლებლობას და ამას იმით ხსნის, რომ არ არსებობს ერთიანი ტექსტის მოცულობის განმარტება, რომლის მიხედვით შესაძლებელი იქნებოდა მისი ქვედა და განსაკუთრებით ზედა საზღვრის დადგენა.

პ. ვაინრიხის გაგებით, ტექსტის მაქსიმალური შემადგენლობა შეუზღუდავია. ეს აზრი გაიზიარა ლ. გ. ფრიდმანმაც, რომლის თქმითაც, ტექსტის ზედა ზღვარი არ შეიძლება იყოს ერთნიშნად მარკირებული. არსებითად ამავე აზრისაა ი. რ. ვალპერინიც.

ო. ი. მოსკალსკაიას „თემის ცვლა“ მიაჩნია ტექსტის საზღვრის გადამწყვეტ სიგნალად. ი. ს. რახმანკულოვასათვის ტექსტის ზედა ზღვარს ქმნის მონოთემატური აბზაცი. გ. ვ. ვიგერი და ვ. ა. იუხტი

¹ Г в е н ц а д з е М. А. Прагматические аспекты классификации и структурирования текстов. АДД. Тбилиси, 1986, გვ. 24.

მიიჩნევენ, რომ „ტექსტის ზედა ზღვარი ავტორის მიერ დაისახება“.

ენათმეცნიერთა ერთი ჯგუფის მოსაზრებით, ტექსტის ზედა საზღვრის მაჩვენებელია მისი აზრობრივი დამთავრებულობა. ამ აზრს ნათლად გამოთქვამს მ. ს. კანდინსკი, რომელიც წერს: „წინადადების დამთავრებულობა როგორც უპირისპირდება ენობრივ მოვლენებს, მაშინ, როცა მთლიანი ტექსტის დამთავრებულობის მინიშნება იქმნება სიტუაციური საშუალებებით, გაფორმება ტექსტისა, როგორც მთლიანისა, არ შეეფარდება სინტაქსურ დამთავრებულობას“¹.

მ. ს. კანდინსკის ამ დებულებას იზიარებენ ლ. გ. ფრიდმანი, მ. პიუტცე და სხვანი.

მ. გვენცაძე ტექსტის ზედა ზღვრის შესახებ წერს, რომ იგი ისახება (заключает) ენობრივ-საკომუნიკაციო სფეროთი, რომელიც თვითონ შეიცავს ამ აქტს. ამგვარად, აქაც ზედა ზღვარიც არ არის გაღიფერენციკრებული.

როგორც ვხედავთ, აზრთა სხვადასხვაობა ტექსტის საზღვრებსაც მოიცავს. ტექსტის ჩვენეული გაგება უფლებას გვაძლევს, ვთქვათ, რომ ერთი მონემა, ერთი თუ ორი სიტყვა, ერთი არასრული თუ სრული წინადადება, არც ორი წინადადება არ შეიძლება იყოს ტექსტის ქვედა ზღვარი. ტექსტის ქვედა ზღვარი ორი მეტატექსტია. რთულია ზედა ზღვრის საკითხი. აქ გადაჭრით ერთნიშნადი პასუხის გაცემა ჭირს, რადგან შეიძლება არსებობდეს ტექსტი, რომელიც შედგება ორი მეტატექსტისაგან, მაგრამ ბევრია სამი, ოთხი თუ მეტი რაოდენობის მეტატექსტისაგან შედგენილი ტექსტიც. გადაჭრით თქმა, რომ ტექსტის ზედა ზღვარი, ვთქვათ, ხუთი ან ექვსი მეტატექსტია, არ შეიძლება. მეტატექსტთა რაოდენობას ტექსტში განსაზღვრავს ტექსტის ტიპი, მწერლის განათლების დონე, წერის მანერა და სხვ. რაიმე გრაფიკული ან არითმეტიკული ნიშანი აქ ვერ გვიშველის. ვფიქრობთ, გასაზიარებელი ჩანს გ. ს. კანდინსკის დებულება, რომლის მიხედვითაც ტექსტის აზრობრივი დამთავრებულობა უნდა მივიჩნიოთ მის ზედა ზღვრად.

ენათმეცნიერთა შორის ერთსულოვნება არც ტექსტის პარამეტრების განსაზღვრაშია. ერთადერთი პარამეტრი, რომლის შესახებ არავინ დაობს — ესაა ტექსტის გაბმულობა. ყველას მიაჩნია, რომ გაბმუ-

¹ Кандинский Б. С. Текст как интопационная структура. АКД. М., 1968, გვ. 118.

ლობა — ტექსტის უპირველესი და ძირითადი ნიშანია. ამას იქით კი თითოეული სპეციალისტი სუბიექტური მიდგომით მიიჩნევს ამა თუ იმ პარამეტრს ტექსტისათვის სპეციფიკურად.

ი. რ. გალპერინს ტექსტის არსებით პარამეტრად მიაჩნია რელატიურობა, პრედიკატულობა და მოდალობა. მისი აზრით, რელატიურობა უზრუნველყოფს ტექსტის ქარბი ინფორმაციის აუცილებელ წილს; პრედიკატულობა გულისხმობს უდიდეს ინფორმაციულობას, ხოლო მოდალობა ვლინდება რელატიურ და პრედიკატულ ზეფრაზულ მთლიანობათა რთულ ურთიერთდამოკიდებულებაში. გალპერინი ტექსტის არსებით ნიშნად ასახელებს აგრეთვე აზრობრივ დამთავრებულობას.

ვ. ა. ბუხბინდერისა და ე. დ. როზანოვისათვის ტექსტის პარამეტრებია: აჩვენებრივი სინამდვილისადმი მიმართება, აზრობრივი დამთავრებულობა. აზრობრივი მრავალმხრივობა, საკომუნიკაციო მიზანდასახულობა, ენობრივი სტრუქტურული და კომპოზიციური გაფორმება. გარკვეული ყანრობრიობა¹. ამათგან ჩვენ პირველსა და მეექვსე ნიშნებს, აგრეთვე კომპოზიციურ გაფორმებას ტექსტის არსებით პარამეტრებად ვერ მივიჩნევთ.

ლ. ვ. ფრიდმანი და ვ. გ. ბუტკო ტექსტის არსებით ნიშნად მხოლოდ აზრობრივ დამთავრებულობას მიიჩნევენ. მათი აზრით, მთლიან ტექსტს არაეითარი ფორმალური დელიმიტაციური მაჩვენებელი არ გააჩნია. მართლაც, არ არსებობს რაიმე გრაფიკული, ფორმალური ნიშანი, რომელიც ტექსტის დამთავრების მაჩვენებელი იქნება, მაგრამ გვაქვს ექსპლიციტური ნიშნები, რომელთა არსებობა. როგორც მეტატექსტების კონექტორებისა, ტექსტის დონის მაჩვენებელია. მხედველობაში გვაქვს მიერთებითი კავშირები, ანაფორა და კატაფორა, სიტყვის განმეორების სხვადასხვა სახე. ექსპლიციტურ საშუალებათა რეკურენტულობა იმის მაჩვენებელია, რომ საქმე გვაქვს კორეფერენციასთან. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ტექსტთან გვაქვს სწამე, რადგან ის, რაზედაც საუბარია ტექსტში, ეხება ერთსა და იმავე მოქმედ პირს ერთსა და იმავე თუ სხვადასხვა სიტუაციაში (ამაზე დაწვრილებით ქვემოთ).

ს. ი. გინდინი ლიტერატურული ტექსტის ძირითად ნიშანთვინე-

¹ Бухбиндер В. А., Розанов Е. Д. О целостности и структуре текста. — ВЯ, 1975, № 6, გვ. 46.

ბად მასში წინადადებათა ჯგუფის არსებობას მიიჩნევს. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს ვერ ჩაითვლება არსებით პარამეტრად, რადგან უმეტეს შემთხვევაში წინადადებათა ჯგუფი მეტატექსტს ეკაძლევს და არა ტექსტს.

გ. ვ. კოლმანსკისათვის ტექსტის არსებითი ნიშანია არა მარტო მისი მოცულობისა და აზრის ერთიანობა, არამედ გამონათქვამთა თანამიმდევრული გადაბმულობა. როცა გამონათქვამებს აერთიანებს საერთო თემა, იდეა და მსჯელობის საგანი.

კ. გაუზენბლასი გვთავაზობს სამეტყველო წარმონაქმნის (ტექსტის — ვ. ს.) ისეთ ნიშნებს, როგორცაა: აზრის განსაზღვრულობა; დაკავშირების საშუალებათა გამოყენების თანამიმდევრულობა; ენობრივ საშუალებათა განსაზღვრული სელექციურობა და ორანჟირება.

არსებითია არა აზრის განსაზღვრულობა, არამედ დამთავრებულობა. მესამე ნიშანი კი უფრო საშუალებაა, ხერხია, ვიდრე არსებითი პარამეტრი.

პ. იზენბერგი ყოველგვარი ტექსტის საერთო ნიშნებად ასახელებს: წინადადებათა ხაზოვან თანამიმდევრობას, მარცხენა და მარჯვენა მხარის საზღვრებს, შედარებით დამთავრებულობას და გაბმულობას.

უნდა აღინიშნოს, რომ წინადადებათა ხაზოვანი თანამიმდევრობა ეკაძლევს მეტატექსტს და არა ტექსტს. ამდენად ეს პარამეტრი ტექსტის არსებით ნიშნად ვერ გამოდგება.

ნ. ს. ენკვისტი ტექსტის ლინგვისტიკურ პარამეტრებს ხედავს ისეთ სამ ძირითად მონაცემში, როგორცაა topic (თემა), focus (ფოკუსი) და linkage (კავშირი). ავტორის გაგებით topic — ეს არის ტექსტის მთავარი თემა, მისი ძირითადი შინაარსი. focus-ი ისმარება ტექსტის შარკირებული ელემენტების გამოსახატავად (სიტყვები, შესიტყვებები, ფრაზები, წინადადებები) და, ბოლოს linkage წარმოადგენს გამონათქვამის სხვადასხვა მონაცემთის გაერთიანების საშუალებას.

ტექსტის ძირითად პარამეტრებს შორის ლ. დოლევალი ასახელებს motif-ს (მოტივს) — მთავარ შინაარსს, რომელიც მთელ ტექსტში სხვადასხვა ფორმის სახით ვლინდება.

ამგვარად, ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას ტექსტის პარამეტრების განსაზღვრაშიაც აქვს ადგილი. სპეციალისტთა მიერ ხშირად არის დასახელებული ისეთი ნიშნები, როგორცაა აზრის

დამთავრებულობა. თემა და კავშირი. იგულისხმება, რომ გაბმულობა, როგორც ტექსტის პარამეტრი, ყველას მიერ აღიარებული და გაზიარებულია. ეს პარამეტრები მართლაც რომ არსებითია და მთავარი. ზოგი პარამეტრი თითქოსდა თავისთავად იგულისხმება. საკომუნიკაციო მიზანდასახულობა, მარცხენა და მარჯვენა მხარის საზღვრები, ენობრივი, სტრუქტურული გაფორმება თითქოსდა ბუნებრივი ნიშნებია. ამასთანავე ზოგი ისეთი პარამეტრიცაა დასახელებული, რომელიც ან ტექსტის დონეზე არ მოქმედებს. ანდა მოქმედებს, მაგრამ უმნიშვნელოა თავისი არსით. მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ: წინადადებათა ჯგუფის არსებობა, დაკავშირების საშუალებათა გამოყენების თანმიმდევრულობა, ენობრივ საშუალებათა განსაზღვრული სელექციურობა და ორანჟირება, ფოკუსი და სხვ.

ენათმეცნიერთა შორის აზრის სხვადასხვაობაა ტექსტის კატეგორიების შესახებ, მაგრამ ამაზე საუბარი ქვემოთ გვექნება.

ტერმინი „ტექსტი“ ერთადერთი არ არის ტექსტის ლინგვისტიკაში. მის სინონიმად იყენებენ ტერმინ „მეტყველებასაც“.

ევროპელ და ამერიკელ ენათმეცნიერთა შრომებში ტექსტის სინონიმად გვხვდება „დისკურსი“, „რეგისტრი“, რომელიც ედინბურგის სკოლამ შემოიღო.

როგორც ვხედავთ. ტექსტის შესახებ ენათმეცნიერები სხვადასხვა აზრისანი არიან, მაგრამ აზრთა ამ სხვადასხვაობას აერთიანებს ტექსტის არსისა და ფუნქციის ლინგვისტიკური გაგება, რომლის მიხედვითაც იგი ენობრივ-სამეტყველო ერთეულია.

ის, რაც აქამდე ითქვა ამ საკითხის შესახებ, მისდამი ლინგვისტიკური მიდგომის სხვადასხვა ასპექტებია. მაგრამ გვაქვს ტექსტისადმი სემიოტიკური მიდგომაც. სემიოტიკები ტექსტს განიხილავენ, როგორც ნიშანთა ამა თუ იმ ჯგუფის მნიშვნელობის ერთიანობას, რაც ენობრივი სტრუქტურის საზღვრებს სცილდება. ტექსტის სემიოტიკური გაგება პრინციპულად განსხვავდება მისი ლინგვისტიკური გაგებისაგან. სემიოტიკური გაგება ახალი დარგია და მან უკანასკნელი ათი წლის მანძილზე ფართოდ დაიკავა ადგილი სემიოტიკურ ლიტერატურაში. სადაც მას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ.

ზოგადი სემიოტიკური გაგებით. ნიშანთა ან მათ მნიშვნელობათა ნებისმიერი ერთობლიობა წარმოადგენს ტექსტს. ვიწრო გაგებით კი — ეს არის ნიშანთა ნებისმიერი სემანტიკურად ორგანიზებული თანმიმდევრობა.

სემიოტიკური გაგებით, ტექსტად ითვლება სიმფონია. ორატორია, ოპერა, ბალეტი, არქიტექტურული ძეგლი. შენობა, ქალაქი, თეატრი, კინო და სხვ.

ტექსტად არის გაგებული აგრეთვე: ფონემა, სიტყვა, წინადადება, რთული სიტყვა, ზღაპარი, გამოცანა. ანდაზა, წარწერა, წერილი. ეს ერთეულები გაგებულია, როგორც ტექსტის სიტყვიერ-წერილობითი ტიპი. სხვა ტიპის ტექსტად გაგებულია: სახვითი ხელოვნებისა და მუსიკალური ნაწარმოებები, მითურ-რიტუალური მოქმედებანი და სხვ.

სემიოტიკურად ტექსტის ძირითად ნიშნად მიჩნეულია ის, რომ იგი ინფორმაციის წყაროა; მაგრამ ხელოვნების ნაწარმოებები შეიცავენ არა მარტო ინფორმაციას სინამდვილის შესახებ. არამედ იპყრობენ მსმენელს, მკითხველს, მკითხველს ემოციონალური შემოქმედებითაც, ამადლებულისა და მშვენიერების განცდითაც. მაგრამ სემიოტიკურად გაგებული ტექსტისათვის ესეთიკური განცდის ადამიანური ფაქტორი ყურადღების გარეშე რჩება.

ტექსტის სემიოტიკური გაგების შესახებ მსჯელობას აქ ვწყვეტთ. რადგან ჩვენს თემასთან, ტექსტის ლინგვისტიკურ ინტერპრეტაციასთან, როცა ტექსტად გაგებულია ენობრივ-სამეტყველო ერთეული, როგორც კომუნიკაციის საშუალება, მას არავითარი კავშირი არა აქვს.

ჩვენი გაგებით, ტექსტის ლინგვისტიკის საგანი არის ტექსტი. ხოლო ტექსტი ჩვენ გვესმის, როგორც უმადლესი დონის ენობრივ-სამეტყველო ერთეული, რომელსაც აქვს საკუთარი თემა, გრაფიკული სახე¹, სტრუქტურული და სემანტიკური მთლიანობა, ასრობრივი დამთავრებულობა და საკომუნიკაციო დანიშნულება. ტექსტის ქვედა ზღვრად მიგვაჩნია ორი მეტატექსტი, სედა ზღვრის მაჩვენებელია ასრობრივი დამთავრებულობა. ტექსტის კატეგორიებად მივიჩნით: გაბმულობა, თანმიმდევრობა და მოდალობა. ტექსტის კომპონენტებია მეტატექსტები. მეტატექსტიც ტექსტის ლინგვისტიკის შესწავლის ობიექტია. მეტატექსტად სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მეცნიერთა მიერ გაგებული იყო განსხვავებული ოდენობები, რომელთა შესახებ ვრცლად არის საუბარი ქვემოთ (იხ. „გამონათქვამი“, „აბზაცი“, „რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობა“, „პერიოდი“). და-

1 ჩვენთვის ტექსტს ყოველთვის გრაფიკული სახე აქვს. ტექსტია ის, რაც დაწერილია.

სასწავლებელი საკითხების გაცნობით მკითხველი გაიგებს, თუ როგორ ესმოდათ და როგორ არის გაგებული მეტატექსტის არსი, ფუნქცია, პარამეტრები, საზღვრები.

§ 2. ბაჰსტის ლინგვისტიკის ჩანახა საბავთა ენათმეცნიერებაში

ტექსტის შესახებ საბავთრი ენათმეცნიერების წინაისტორია შეიძლება დათარიღდეს ჩვენი საუკუნის 30-იანი წლებით. იმისათვის, რომ ტექსტი გაგებულიყო, როგორც ენათმეცნიერული კვლევის ობიექტი, საჭირო იყო წინადადებიდან გასვლა; ს. ი. გინდინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, საჭირო იყო ტრადიციულ ლინგვისტიკურ პრობლემათა შორის დასმულიყო ისეთი პრობლემაც, რომლის გადაწყვეტა წინადადების ფარგლებიდან გასვლას მოითხოვდა. ასეთ პრობლემად კი წარმოჩნდა მთლიანი ტექსტის პუნქტუაცია და ინტონაცია. შემდეგში მთლიანი ტექსტის სტრუქტურის აღიარებამდე მივიდნენ ფსიქოლოგებიც.

საბავთა ენათმეცნიერთაგან, ვინც გასცდა წინადადების ფარგლებს და აღმოაჩინა წინადადებაზე დიდი ერთეული — „რთული სინტაქსური მთლიანობა“, ერთ-ერთი პირველთაგანი ნ. ს. პოსპელოვი იყო, მის თეორიულ დებულებათა ამოსავალ წერტილს წარმოადგენდა მარქსისტული დიალექტიკის დებულება სინამდვილის მოვლენათა მჭიდრო კავშირისა და ურთიერთგანპირობებულობის შესახებ, რომელიც „შეიძლება და კიდევ უნდა იქნეს ინტერპრეტირებული, როგორც მითითება ენათმეცნიერთათვის, რომ გრამატიკული წინადადებაც აუცილებლად უნდა განვიხილოთ გაბმული მონოლოგური მეტყველების შემადგენლობაში, მის გარემოცველ კონტექსტთან უწყვეტ კავშირში, როგორც რთული სინტაქსური მთლიანობის ელემენტი“¹

1946 წელს, როცა ა. ს. პუშკინის „ბრინჯაოს მხედრის“ სინტაქსურ წყობას ანალიზებდა, ნ. ს. პოსპელოვი წერდა, რომ ჩვენს მეტყველებაში არსებობს განსაკუთრებული სინტაქსური ერთეული,

1 Поспелов Н. С. Проблемы сложного синтаксического целого в современном русском языке. -- УЗ МГУ, вып. 137. Труды кафедры русского языка, кн. 2, М., 1948, гл. 31.

რომელსაც „რთული სინტაქსური მთლიანობა“ უნდა ეწოდოს და რომელიც წინადადებათა ისეთ შეკავშირებას წარმოადგენს, „საიდანაც ჩანს მასში შემავალი ელემენტების მნიშვნელობა, და რომელსაც ამის გამო, წინადადებისაგან განსხვავებით, მართლაც აქვს ჩაკეტილი სინტაქსური სტრუქტურა“¹.

„ბრინჯაოს მხედრის“ სინტაქსური ანალიზის საფუძველზე ნ. ს. პოსპელოვი აყალიბებს პოეტურ მეტყველებაში რთული სინტაქსური მთლიანობის აგების ისეთ ძირითად კონსტრუქციულ ფაქტორებს, როგორცაა:

„ერთწევრა და ორწევრა წინადადებების გარკვეული შეხამება“;

„რთული მთლიანობის შიგნით შემასმენელთა დროულ და ასპექტობრივ მნიშვნელობათა ორგანიზებული მონაცვლეობა“;

„რთული მთლიანობის შიგნით სინტაქსური კავშირის საშუალებათა ესა თუ ის კომბინაცია“.

რთული სინტაქსური მთლიანობის საილუსტრაციოდ პოსპელოვს მოაქვს მაგალითი, სადაც ორ წინადადებას შორის კავშირი მყარდება მათერთებელი „И“ კავშირის საშუალებით და ამგვარად „აღმოჩნდება წყვეტილი, ნახტომისებური“:

«Ночная мгла
На город, трепетный сошла;
Но долго жилили не спали
И меж собою толковали
О дне минушем».

ნ. ს. პოსპელოვის მიხედვით, რთული სინტაქსური მთლიანობის წყვეტილობა ჩვეულებრივ გამოიხატება წინადადებათა სხვადასხვა სახის უკავშირო შეერთებაში. ამ დებულების საილუსტრაციოდ კი ავტორი იმორწმებს პუშკინის შემდეგ სტროფს:

«На берегу пустынных волн
Стоял он, дум великих полн
И в даль глядел. Пред ним широко
Река неслася: бедный чели,
По ней стремилися одиноко».

¹ Поспелов Н. С. Синтаксический строй поэмы Пушкина «Медный всадник». — Доклады и сообщения филологического факультета МГУ, вып. I, М., 1946, გვ. 18.

წინადადებაზე მეტი, დიდი ერთეულის შესახებ ნ. ს. პოსპელოვმა სრული და მწყობრი თეორია 1948 წელს წამოაყენა მის მიერ გამოკვეყნებულ ნაშრომებში.

ნ. ს. პოსპელოვის აზრით, რთული სინტაქსური მთლიანობა ხასიათდება „ჩაკეტილი სინტაქსური სტრუქტურით... მასში შემავალი წინადადებების სინტაქსური კავშირების წყვეტილი ხასიათით“¹. ავტორის აზრით, რთული სინტაქსური მთლიანობის აგებულების წყვეტილობა გამოისატება კავშირიანი და უკავშირო რთული მთლიანობის შივნით სინტაქსური კავშირების მიერთებით ხასიათში“². გარდა ამისა, სტრუქტურის წყვეტილობას „შესაძლებელია ხაზი გაესვას პრედიკატულობის გამომხატვის განსხვავებულობით“³.

რთული სინტაქსური მთლიანობის სტრუქტურულ ნიშნად პოსპელოვს მიჩნეული აქვს აგრეთვე „მისი შემადგენლობის სინტაქსური სხვადასხვაგვარობა“. რომელიც გამოისატება მის მდგენელ წინადადებათა სხვადასხვაგვარ ტიპობრიობაში, შემასმენელთა სხვადასხვა დროული მნიშვნელობების შრავალფეროვან შესამებაში და რთულ მთლიანობათა ორგანულ შემადგენლობაში სხვადასხვა სახის პრედიკატულ კონსტრუქციათა ჩართვაში (იქვე).

ნ. ს. პოსპელოვი ადგენს დამოუკიდებელ წინადადებათა რთულ სინტაქსურ მთლიანობად გაერთიანების ისეთ საშუალებებს, როგორცაა მიერთებითი ფუნქციის მქონე თანწყობითი კავშირები, სხვადასხვა სახის უკავშირო მიერთება, ერთწევრა და ორწევრა წინადადებების ამა თუ იმ სახით შერწყმა, ანაფორულად გამოყენებული ჩვენებითი, პირის, კუთვნილებითი და სხვა სახის ნაცვალსახელები, ზმნიხედები, მოდალური სიტყვები, სიტყვათა განმეორება, პარალელიზმი.

ნ. ს. პოსპელოვის გაგებით, რთული სინტაქსური მთლიანობა წარმოადგენს წინადადებათა ჯგუფს. იგი არის სინტაქსური ერთეული და ხასიათდება აზრობრივი დამთავრებულობით.

1 Поспелов Н. С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры. — В кн.: Доклады и сообщения Института русского языка АН СССР, вып. 2, М., 1948, гл. 53.

2 იქვე, გვ. 41.

3 იქვე, გვ. 55.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ნ. ს. პოსპელოვის შრომებმა დასაბამი მისცეს ახალ მიმართულებას ენათმეცნიერებაში¹.

აღნიშნავენ რა ნ. ს. პოსპელოვის ღვაწლისა და დამსახურების დიდ მნიშვნელობას, ენათმეცნიერები მიუთითებენ მისი დებულებების ნაკლოვან მხარეებზეც. გ. ი. სოლგანიკს მიაჩნდა, რომ შემადგენლობის წყვეტილობა და სხვადასხვაგვარობა — ეს ზოგადი და სავალდებულო ნიშნები როდია ყველა რთული სინტაქსური მთლიანობისათვის. ეს ნიშანთვისებები დამახასიათებელია მხოლოდ ზოგიერთი სახის რთული სინტაქსური მთლიანობისათვის და ამიტომ არ გამოდგება ამ სახის წინადადების სინტაქსური ბუნების ასახსნელად.

ლ. გ. ფრიდმანის აზრით კი, ნ. ს. პოსპელოვისეული ინტერპრეტაციის მიხედვით, რთული სინტაქსური მთლიანობა სემანტიკურსა და სტილისტიკურ მთლიანობას უფრო წარმოადგენს, ვიდრე სინტაქსურს.

ჩვენი აზრით, გ. ი. სოლგანიკმა და ლ. გ. ფრიდმანმა დამსახურება ნაკლად ჩაუთვალეს ნ. ს. პოსპელოვს, რომლის რთული სინტაქსური მთლიანობა სემანტიკურ მთლიანობას წარმოადგენს და არა სინტაქსურს.

იმავე 1948 წელს გამოქვეყნდა ი. ა. ფიგუროვსკის სტატია², რომელშიც ავტორი არკვევს დამოუკიდებელ წინადადებათა შორის აზრობრივ კავშირს და ამ კავშირის გამოხატვის ენობრივ საშუალებებს.

ი. ა. ფიგუროვსკის მიაჩნია, რომ „დამოუკიდებელ წინადადებათა შორის შეიძლება ისეთივე ურთიერთობა არსებობდეს, როგორსაც ვსვდებით რთული თანწყობილი ანდა რთული ქვეწყობილი წინადადებების ნაწილებს შორის“³. ავტორი იქვე ადგენს აღნიშნულ წინადადებათა შორის 13 სახის ძირითად ურთიერთობას. რომლებიც ხსნიან დამატების, განსაზღვრების, ქვემდებარის, შემასმენლის, მიზეზის, შედეგის, დროის, მიზნის, ადგილის, მოქმედების ვითარების, შედარებითის, საწინააღმდეგოს ანდა ურთიერთგამომრიცხავ ურთიერთობებს⁴.

¹ ნ. ს. პოსპელოვმა საფუძველი ჩაუყარა მოძღვრებას რთული სინტაქსური მთლიანობის შესახებ. მართალია, მისი რთული სინტაქსური მთლიანობა ჯერ კიდევ არ არის ტექსტი, მაგრამ მისი სახით წინადადებიდან გასვლა, წინადადებაზე დიდი ერთეულის კვლევა ტექსტის კვლევის საწყის ეტაპად უნდა მივიჩნიოთ.

² Фигуровский И. А. От синтаксиса отдельного предложения к синтаксису целого текста. — РЯШ, 1948, № 3.

³ იქვე, გვ. 25.

⁴ იქვე, გვ. 25—26.

ავტორი მიიჩნევს, რომ დამოუკიდებელ წინადადებათა შორის აზრობრივი კავშირი შესაძლოა განხორციელდეს: მეზობელ მარტივ წინადადებათა შორის. მარტივ წინადადებასა და რთული წინადადების ნაწილთა შორის, რთული წინადადების ნაწილებს შორის, ერთ წინადადებასა და რამდენიმე წინამავალ ან მომდევნო წინადადებას შორის და წინადადებათა ჯგუფებს შორის.

დამოუკიდებელ წინადადებათა შორის აზრობრივი კავშირის გამოსატვის საშუალებად ი. ა. ფიგუროვსკი მიიჩნევს: წინადადებათა რიგს. ინტონაციას, კავშირებსა და საკავშირებელ სიტყვებს, განკერძოებულ სიტყვებს, მათრებელ სიტყვებს. სიტყვათა რიგს, პარალელურ აგებულებას.

ეს დებულებები სისტემურ სახეს იღებს ი. ა. ფიგუროვსკის წიგნში¹, რომელიც 1961 წელს გამოქვეყნდა. ამ ნაშრომში ავტორი რთულ სინტაქსურ მოლიანობას კომპონენტს უწოდებს, ხოლო კომპონენტი წარმოადგენს „დამთავრებულ წინადადებათა შეერთებას“.

ი. ა. ფიგუროვსკი აყალიბებს კომპონენტის ისეთ პარამეტრებს, როგორცაა: შინაარსის ერთიანობა; მთელი შენაერთისათვის საერთო განყენებული ურთიერთობით გაერთიანება; შინაარსობრივი ჩაკეტილობა; დაკავშირების მრავალმხრივობა; დაკავშირების გრამატიკულ და ლექსიკურ საშუალებათა შედარებით თავისუფალი გამოყენება; წინადადების ჩვეულებრივი უსრულობა; საგნის სახელწოდების, ნიშნისა და მოქმედების გარემოების სშირი შეცვლა მითითებითი სიტყვებით --- ნაცვალსახელებით².

ი. ა. ფიგუროვსკიმ თავისი აზრი გამოთქვა კომპონენტის სტრუქტურის შესახებაც. მისი აზრით, კომპონენტი ხშირად ემთხვევა აბზაცს, მაგრამ არც თუ იშვიათად ერთ აბზაცში - ორი ან რამდენიმე კომპონენტი, სოგჯერ კი ერთი კომპონენტი რამდენიმე აბზაცისაგან შედგება³.

ჩვენ ვიზიარებთ ს. ი. გინდინის აზრს ი. ა. ფიგუროვსკის შრომების მნიშვნელობის შესახებ ტექსტის შესწავლის საქმეში. ს. ი. გინდინი წერდა, რომ ი. ა. ფიგუროვსკის შრომებში „მოლიანი ტექსტის

1 Фигуровский И. А. Синтаксис целого текста и ученические письменные работы. М., 1961.

2 იქვე, გვ. 50.

3 იქვე, გვ. 79.

სინტაქსი“ ემყარებოდა ფრანგთა შორის არსებულ ურთიერთობის იმ ურთიერთობებთან მსგავსებას, რომლებიც შეიმჩნევა რიული წინადადების ნაწილებს შორის. კომპონენტის შესწავლის ასეთი მეთოდი გამართლებული იყო ტრადიციით. სადაც წინადადებათა კვლევის ჩინებული ბაზა არსებობდა¹.

1948 წელს გამოქვეყნდა აგრეთვე გ. ო. ვინოკურის ნაშრომი², რომელშიც ჩვენს ყურადღებას იპყრობს რეპლიკათა დაკავშირების ის საშუალებანი, რომლებიც მანამდე არ წარმოადგენდა სპეციალური კვლევის საგანს. გ. ო. ვინოკურის აზრით, სავსებით განსაკუთრებულ ლინგვისტიკურ ინტერესს იწვევს ისეთი დაკავშირება, როცა მონაცვლე რეპლიკების მომიჯნავე ნაწილებში აღმოჩნდება ენის ისეთი ფაქტები, რომლებიც განეკუთვნება მონათესავე ანდა საერთოდ შეპირისპირებულ ენობრივ კატეგორიებს.

რეპლიკათა ასეთი დაკავშირების ძირითადი სახეები შემდეგია:

1. „ერთი რეპლიკის დაბოლოება და მეორის დასაწყისი შეიძლება შეიცავდეს ერთსა და იმავე სიტყვას. აქ განსაკუთრებით გამოიყოფა შემთხვევები, როცა სიტყვის განმეორება ახალი რეპლიკის დასაწყისში წარმოადგენს წმინდა სიტყვიერ მითითებას პარტნორის მიერ აღწერილ ნათქვამის შესახებ“³. ამ დებულების საილუსტრაციოდ ავტორის მიერ მოსმობილი მაგალითებიდან აქ ერთ-ერთს დავიმოწმებთ:

«Давно прошло, не вернуть. А помните?» «Что помните?»

2. „ახალ რეპლიკაში ნათქვამი სიტყვის განმეორება შესაძლებელია სიტყვის პარადიგმატული ფორმის, ე. ი. ბრუნვის, სქესის, ზმნის დროისა და სხვათა სხვადასხვაგვარი ცვლილების გზითაც“⁴.

მაგალითად: «Ах, барин!» Барин, да;

«Где же лучше?» «Где нас нет».

3. სიტყვის უბრალო განმეორებით რეპლიკათა შეერთებას ვინოკური უმარტივეს შემთხვევებს უწოდებს. ასეთი დაკავშირების გართულებულ სახედ იგი მიიჩნევს „რეპლიკების შეერთებას საერთო სიტყვაწარმომქმნელ ბუდეში შემაველი სხვადასხვა სიტყვის მეშვეობით. ამასთანავე, ორივე სიტყვა, რომელთა მეოხებითაც ხორციელ-

1 Гиндди С. И. Советская лингвистика текста., გვ. 3-19.

2 Винокур Г. О. «Горе от ума» как памятник русской художественной речи. — В кн.: Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959.

3 იქვე, გვ. 265.

4 იქვე, გვ. 267.

დება მეზობელი რეპლიკების გაერთიანება, შეიძლება ეკუთვნოდეს ერიხსა და იმავე გრამატიკულ კლასს. იმავე კლასის სიტყვათა სხვადასხვა ჯგუფს ანდა წარმოდგენდნენ სხვადასხვა გრამატიკულ კლასებში შემავალ სიტყვებს¹ ავტორი იმოწმებს მაგალითებს, როცა ორივე დამაკავშირებელი სიტყვა ან არსებითი სახელია, ან ზმნა, ანდა ზმნიხედა. მაგალითად: «О.т. земля, баловница. Вы баловник, к лицу. Им вам эти лица!» «Разбудите, боюсь. Чего будить. Сама часы заводились».

4. რეპლიკათა დაკავშირების ბოლო ტიპს ვინოკური სემანტიკურს უწოდებს და ისეთ შემთხვევას განიხილავს, რომელშიც დამაკავშირებელი სიტყვების როლს ნათესაობის აღმნიშვნელი სიტყვები ასრულებს². მეორე რეპლიკა შეიცავს ნაცვალსახელს, რომელიც ცვლის პირველი რეპლიკის ამა თუ იმ სიტყვას. მაგალითად, Как думаете вы от Чаком? Он не глух.

როგორც გ. ო. ვინოკურის გამოკვლევის მიმოხილვა გვიჩვენებს, ავტორმა წამოაყენა დებულებები, რომლებიც შემდეგში სხვებმა აიტაცეს და განავითარეს. თუ არაფერს ვიტყვით ანაფორულ ნაცვალსახელებზე, სიტყვის განმეორებამ ხომ ერთგვარი ბუმი გამოიწვია და რა არ შეარქვეს მას. შეიძლება ითქვას, რომ გ. ო. ვინოკური ერთერთი პირველთაგანია, ვინც აღმოაჩინა რთული სინტაქსური მთლიანობის (და ამდენად ტექსტის) სტრუქტურის წარმომქმნელი სპეციალური, მანამდე უცნობი საშუალებანი (სიტყვის განმეორების სხვადასხვა სახე). ამავე ნაშრონში ვინოკური იხილავს მიერთებითი კავშირების ფუნქციებსაც.

ამგვარად, 1946 წელს ნ. ს. პოსპელოვმა აღმოაჩინა რთული სინტაქსური მთლიანობა, რომლის დამოუკიდებელი არსებობა მან თეორიულადაც დაამტკიცა 1948 წელს, როცა დაასაბუთა ამ ახალი ერთეულის არსი, ფუნქცია და პარამეტრები. ნ. ს. პოსპელოვის დებულებების გაზიარება-გაღრმავებას წარმოდგენდნენ ი. ა. ფიგუროვსკისა და გ. ო. ვინოკურის ნაშრომები. ამდენად, 1948 წელი თამამად შეიძლება მივიჩნიოთ ტექსტის ლინგვისტიკის ჩასახვის წლად. ამასთან ისიც უნდა ითქვას, რომ პირველი საზღვარგარეთული გამოკვლევა, მიძღვნილი რთული სინტაქსური მთლიანობისადმი, 1952 წლით თარიღდება. ამიტომ შეცდომა არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ტექსტის

¹ იქვე, გვ. 265—266.

² იქვე, გვ. 263.

ლინგვისტიკის სათავეებთან იღვა ნ. ს. პოსპელოვი, რომელსაც მხარს უჭერდნენ ი. ა. ფიგუროვსკი და გ. ო. ვინოკურო. უნდა ითქვას, რომ 1949 წელს ვ. ვ. სურენსკი აქვეყნებს სტატიას¹, რომელშიც გაანალიზებულია მომიჯნავე წინადადებათა შორის ლოგიკურ-სინტაქსური დამოკიდებულება და გამოყოფილია ასეთი ურთიერთობის 11 ტიპი:

1. ჩამოთვლა, 2. თანამიმდევრობა, 3. ახსნა-განმარტება, 4. დანაწევრება, 5. შედარება, 6. მიზეზ-შედეგობრივი ურთიერთობა, 7. კითხვა-პასუხის დამოკიდებულება, 8. დასკვნა, 9. თემიდან გადასვლა, 10. დაპირისპირება, 11. გაწყვეტა.

ამასთანავე, ისიც უნდა ითქვას, რომ დასახელებულ ურთიერთობათა ენობრივი გამოხატვის საშუალებებზე ნაშრომში არაფერია თქმული.

§ 4. ბავსტინის გაგვიანათვის რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში

წარსულის დიდ რუს გრამატიკოსთა ნაშრომებში ჩვენ ვხვდებით ზოგიერთ მითითებას, მსჯელობას ისეთ რთულ სამეტყველო ურთიერთობაზე, რომელიც მეტია წინადადებაზე.

ტექსტის ლინგვისტიკის თეორიის ელემენტები რუსულ გრამატიკულ აზროვნებაში უკავშირდება მ. ვ. ლომონოსოვის სახელს. პირველად ლომონოსოვი აყალიბებს მოძღვრებას „პერიოდის“ შესახებ, რომელიც, მსგავსად ანტიკური ხანის მოაზროვნებისა², მასაც რიტორიკის საგნად მიაჩნია.

¹ Суренский В. В. Логико-синтаксические отношения между смежными предложениями связного текста и их выражение в устной речи. — РЯШ, 1949, № 2.

² არისტოტელე (384—322) თავის „რიტორიკაში“ პერიოდს ასე განმარტავს: „პერიოდულში მე ვგულისხმობ სიტყვას, რომელსაც აქვს დასაწყისი და დასასრული და ადვილად შესაჩნევი სიდიდე“ (არისტოტელე, რიტორიკა, მთარგმნელი თ. კუკავა, თბილისი, 1981, გვ. 182). ქართულ თარგმანში „პერიოდი“ გაგებულია „სიტყვად“, რუსულში კი — ფრაზად (იხ. Античные теории языка и стиля. — М., Л., 1936 с. 163—184).

მთარგმნელთან, ქალბატონ თამარ კუკავასთან, პირად საუბარში გამოირკვა, რომ „სიტყვა“ შეიძლება გაეიგოთ როგორც ფრაზა, ფრაზა კი — როგორც წინადადებაზე მეტი ერთეული.

არისტოტელეს გაგებით, „პერიოდი შეიძლება შეიცავდეს ნაწილებს, მაგრამ შეიძლება მარტივი იყოს. პერიოდული სიტყვა არის ერთი მთელი და დასრულებული, შემდგარი ნაწილებისაგან“ (იქვე). პერიოდის ნაწილს არისტოტელე უწოდებს „კოლონას“. იგი ყურადღებას აქცევს პერიოდის ნაწილების განლაგებას და

მ. ვ. ლომონოსოვი თავის „რიტორიკაში“ პერიოდის შესახებ წერს: „მარტივი იდეების შეუღლებით შედგენილ წინადადებებს რიტორიკულად პერიოდი ეწოდება“¹. „პერიოდი სოკრატე ძალიან დიდი შეიძლება იყოს და ოთხზე მეტი წევრისაგან შედგებოდეს... სოკრატე კი... მტყუყვლება შედგება ძალზე მოკლე და უმეტეს შემთხვევაში ერთწევრა პერიოდებისაგან, რომლებსაც შეიძლება შეენაცვლოს უკავშირო გრძელი პერიოდი. ასეთი პერიოდები ნაწყვეტ პერიოდებად იწოდებიან“². ასეთი პერიოდის საილუსტრაციოდ ლომონოსოვს მოაქვს მაგალითი, სადაც წინადადებები (ცხრა წინადადება) გაერთიანებულია უკავშიროდ:

«Лже зрата отперзало лето;
 Натура ставит общий пир;
 Земля и сердце в нас нагрето;
 Колослет ветви тих зефир;
 Объемлет мягкий луг крылами;
 Крутится чистый ток полями;
 Брега питает тучный ил;
 Листы и цвет покрылись медом;
 Ведет своим довольство следом
 Поспешно красный воджь светил»

მ. ვ. ლომონოსოვი აყენებს დებულებას პერიოდთა შეერთების, უკავშირობის შესახებ და წერს: «Союзом периодов называем то, по чему слово, из многих периодов, в рассуждении материи иногда различных, состоящее, как единой целью, пристойно и согласуно, предлагается»³.

მ. ვ. ლომონოსოვი „რიტორიკაში“ „პერიოდთა კავშირის“ ისეთ მაგალითსაც გვაწვდის, რომლებშიც შემადგენელთა უკავშირო შეერთება ერწყმის მიერთებითი ფუნქციით გამოყენებულ მაერთებელ კავშირიან შენაერთებს. ერთ-ერთი პროზაული მაგალითი ასეთია: «Несчастливый старик видел опроверженное и разграбленное свое отчество, снят был от жены, стоял на пепле сожженного Олиуфа. Уже тогда довольно был он прискорбен, чтобы, смот-

აღნიშნავს, რომ „პერიოდების ნაწილები ან ერთმანეთს მოსდევენ, ან ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან“ (გვ. 183). ჩვენი აზრით, აკობებდა ქართულ თარგმანში „ეწინააღმდეგებიან“ სიტყვის ნაცვლად ყოფილიყო „უპირისპირდებიან“. უნდა აღინიშნოს, რომ პერიოდი არისტოტელესათვის რიტორიკის საგანი იყო.

1 М о м о н о с о в М. В. Полное собрание сочинений, т. 7, М., 1952, § 40.

2 იქვე, § 44.

3 იქვე, § 315.

რეა ია იეგო, იზობრავიტი პრომეტი. კო ბუ, ჯელაჲ პრედსტავიტი ჯივონისუო სოკრუშენი კორაბლი, პაროჩიო დღა თოგო პოთონილ ჩელოვეკა? ბილ, ოდნაკო, მალე პოკაზალოსჲ! ჯეგ, ი თოგო ნედოვოლნიო. ტერზალ. იო სიე დოვოლნიო, გოვორილ ონი, გნევინოჲ ფილიპიუ, ა ნე გნევინოჲ ჯევესუ. უჲე ოტ მიწერვიწა ხრამი ბეგაიოთ, კაკ ოტ პოლკოვ მაკედონსკიხ. უჲე უმუჩენ, ჩეგო ი ფილიპი ნე სდეღალ! უმერტვლენ, იო ნე პრომეტი ოტ ჯევესა! კო უჲე ნიწე ბუდეტ ჯალოვარსა ია ფილიპი? და პოგუბაჲ თება სოგი, ბეზრაცელნიკ, თუ ი ფილიპი მილოსტივიმ სდეღალჲ.

ლომონოსოვის მაგალითი ილუსტრაციოა იმისა, რომ „პერიოდებში მის წევრებს და მთლიან პერიოდებს, განსაკუთრებით მალალსა და მძაფრ მატერიებში, დიდი ძალა და ცხოველმყოფელობა აქვთ, როცა კავშირები, რომელთა გვერდის ავლა შეიძლება, ამოღებულია“¹.

საინტერესოა მ. ვ. ლომონოსოვის შენიშვნები კავშირთა როლის შესახებ. მისი აზრით, პერიოდთა აგების დროს „კავშირი სხვა არაფერია, თუ არა ის საშუალება, რომლითაც იდეები ერთმანდებთან: ამიტომაც ისინი ჰგვანან იმ ლურსმნებს ანდა წებოს, რომელთა მეშვეობითაც ასეთი ბუმბერაზის ნაწილები ერთმანეთს მიეკვება ანდა შეეწყება“².

ამ დებულების საილუსტრაციოდ ლომონოსოვს მოაქვს შემდეგი პოეტური მაგალითი:

«Великой похвалы достоин,
Когда число своих побед
Сравнить сраженьям может воин,
И в поле весь свой век живет;
Но ратники, ему подвластны,
Всегда хвалы его причастны».

ამგვარად, რუსულ ენათმეცნიერებაში მ. ვ. ლომონოსოვი პირველი აყენებს პრობლემას წინადადებათა შეკავშირების შესახებ, „პერიოდთა კავშირის“ შესახებ.

მ. ვ. ლომონოსოვის შემდეგ მოძღვრებას „პერიოდზე“ და „წყვეტილ მეტყველებაზე“ (отрывистой речи) ამუშავებს ა. ხ. ვოსტოკოვი. რომელიც ერთმანეთს უკავშირებს გამართულ მეტყველებას და ცალკეულ წინადადებებს. მისი აზრით, წინადადება ემსახურება ერთი აზ-

¹ იქვე, § 324.

² იქვე, § 325.

რის გამოცხადდა, მეტყველება კი „არის სიტყვათა შეერთება, რომელიც გამოხატავს ერთიან აზრს“¹.

მ. ვ. ლომონოსოვისაგან განსხვავებით, ა. ხ. ვოსტოკოვი პერიოდს უწოდებს არა ცალკეულ წინადადებებს, არამედ უფრო რთულ სინტაქსურ კონსტრუქციებს, „რომლებიც შეიცავენ სრულ აზრს“. წინადადებებისაგან, ე. ი. მეტყველებისაგან ან სიტყვაშეხამებისაგან, რომლებიც შეიცავენ თითო აზრს, იქმნება პერიოდები, ე. ი. სიტყვათშეხამებანი, რომლებიც შეიცავენ სრულ აზრს“².

ა. ხ. ვოსტოკოვის მიხედვით, „პერიოდი შეიძლება შედგებოდეს ერთი მარტივი ან რთული წინადადებისაგან, ანდა კავშირით შეერთებული რამდენიმე ასეთი წინადადებისაგან“, ეს იმიტომ, რომ „მეტყველების მთლიანი აზრისათვის ზოგჯერ საკმარისია ერთი აზრი, ზოგჯერ კი საჭიროა დაპირისპირება ან თანამიმდევრულობა რამდენიმე აზრისა, რომლებიც ერთმანეთს ხსნიან“³.

პერიოდის საილუსტრაციოდ ა. ხ. ვოსტოკოვის მოაქვს შემდეგი მაგალითი: «Идеи покрылись облаками, настала гроза, пошел дождь; и мы должны были искать пристанища».

ა. ხ. ვოსტოკოვის აზრით, მეტყველება, როგორც ვისიმე გამონათქვამი. შეიძლება არ ეტეოდეს, არ თავსდებოდეს პერიოდში. ასეთი „წყვეტილი მეტყველება“ შედგება „მოკლე წინადადებებისაგან, რომლებიც შინაარსობრივად ერთმანეთზე არიან დამოკიდებული, მაგრამ შეერთებული არ არიან კავშირებით“⁴.

ამ დებულების საილუსტრაციოდ მოხმობილია შემდეგი მაგალითი: «Время драгоценно; оно проходит скоро; возвратитъ или остановить течение его не в наших силах; не беречь оного худо; употреблять в зло, еще того хуже».

ამ მაგალითის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ აქ წინადადებები გაერთიანებულია არა მარტო ლოგიკურად, არამედ სინტაქსურადაც: ანაფორულად გამოყენებული ნაცვალსახელებითა და შემასმენელთა აწმყო დროის ფორმათა ერთიანობით, და, რაც მთავარია, გვაქვს წინადადებათა უკავშირო გადაბმა.

1 Востоков А. Х. Русская грамматика по начертанию его же сокращенной грамматики носше положенная. СПб. 1831, § 108.

2 იქვე, § 140.

3 იქვე, § 141.

4 იქვე, § 144.

ნ. ს. პოსპელოვის მართებული შენიშვნით, ვოსტოკოვს წინადადებაზე უფრო რთული სინტაქსური სტრუქტურის აღსანიშნავად გამოყენებული ჰქონდა ტერმინები — „პერიოდი“ და „წყვეტილი მეტყველება“, მაგრამ, მსგავსად ლომონოსოვისა, მას არ მიუცია რთული სინტაქსური მთლიანობის ცნების ახსნა და არ უჩვენებია, თუ რით განსხვავდება პერიოდი წინადადებისაგან, როგორც მარტივი სინტაქსური ერთეულისაგან.

იმავე ცნების გამოსახატავად, რისთვისაც მ. ვ. ლომონოსოვი და ა. ხ. ვოსტოკოვი ტერმინ „პერიოდს“ იყენებენ, ფ. ი. ბუსლაევს შემოაქვს ტერმინები „მეტყველება“ და „წინადადებათა შეერთება“.

ფ. ი. ბუსლაევის შეხედულება „წინადადებათა შეერთებაზე“. როგორც მეტყველების უდიდეს ერთეულზე, გამომდინარეობს მისი ზოგადი კონცეფციიდან ენის, როგორც ერთიანი, მთლიანი „ორგანიზმის შესახებ“, რაც რთული სინტაქსური სტრუქტურის მოძღვრების ერთგვარ გაღრმავებას წარმოადგენს.

ფ. ი. ბუსლაევი წერს: „ენის მთელი აგებულება (სტრუქტურა): ცალკეული ბგერებიდან წინადადებად და წინადადებათა შეკავშირებამდე, წარმოგვიდგენს ცოცხალ კავშირს ცალკეული წევრებისას, რომლებიც ავსებენ ერთმანეთს და ქმნიან ისეთ ერთიან მთლიანს, რომელიც თავის მხრივ თითოეულ ამ წევრს ანიჭებს აზრსა და მნიშვნელობას“¹. მეტყველებაში ნაწილებისა და მთელის ასეთ დამოკიდებულებას, ბუსლაევის მიხედვით, „ენის ორგანიზმი“ ეწოდება (იქვე).

ფ. ი. ბუსლაევი გვიჩვენებს, თუ რა შეეფარდება აზროვნებაში წინადადებათა კავშირს. საინტერესოა, რომ ენის ეს ახალი ერთეული მას აზროვნებიდან გამოჰყავს: „ენიდან წინადადება წარმოიქმნა პირთა შორის საუბარში, ხოლო საუბარი შედგება საურთიერთო ცნობებისა და აზრების დაწვრილებითი გადმოცემისაგან, ამიტომ ენაში აზრთა შეკავშირება უნდა გამოისახოს წინადადებათა შეერთებით. შეერთებულ წინადადებათა წყება მეტყველებად იწოდება“².

ფ. ი. ბუსლაევის გაგებით, მეტყველება შეიძლება შედგებოდეს როგორც ცალკეული წინადადებისაგან, ისე ერთმანეთთან შეერთებული წინადადებებისაგან.

¹ Буслев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. М., 1959, гл. 21—22.

² იქვე, გვ. 21.

როგორც სინტაქსური მთლიანობის გაგებამდე ახლოს მივიდა ა. ა. პოტეზნიაც. რომელმაც ამ ერთეულს, მსგავსად ფ. ი. ბუსლაევისა, „მეტყველება“ უწოდა. ამ ტერმინს პოტეზნია იყენებს ფართო გაგებითაც, როგორც ენის რეალურ სინამდვილეს, და ვიწრო გაგებითაც, როგორც წინადადებათა ცნობილ ერთობლიობას.

ა. ა. პოტეზნიასაოვის მთავარია არა იმდენად „მეტყველება“ (როგორც სინტაქსური ერთეული), არამედ სიტყვისა და მეტყველების მჭიდრო ურთიერთმოქმედების პრობლემა, მეტყველებაში სიტყვის ფუნქციონირება. პოტეზნია ამტკიცებდა, რომ ყოველი სიტყვის ნამდვილი სიცოცხლე „ხორციელდება მეტყველებაში. მეტყველებაში სიტყვა ყოველთვის შეესატყვისება (შეესაბამება) აზრის ერთ აქტს და არა მრავალს“¹. სხვა ადგილას ა. ა. პოტეზნია წერს: „ერთი იზოლირებული სიტყვა სინამდვილეში არ არსებობს. სინამდვილეში არის მხოლოდ მეტყველება. სიტყვის ესა თუ ის მნიშვნელობა შესაძლებელია მხოლოდ მეტყველებაში. წინადადებადანი ამოგლეჯილი სიტყვა მკვდარია, არ ფუნქციონირებს“².

ა. ა. პოტეზნია შენიშნავს, რომ „მეტყველება სულაც არაა მარტივ თუ რთულ წინადადებათა იდენტური“, მეორე მხრივ, იგი უთუოდ როდი წარმოადგენს შეერთებულ წინადადებათა რიგს“, როგორც მას განმარტავდა ფ. ი. ბუსლაევი“, რადგანაც იგი შეიძლება იყოს ერთი წინადადებაც. ის არის სიტყვათა ისეთი შენაერთი, საიდანაც ჩანს (და ისიც... მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევებში) მასში შემავალ ელემენტთა მნიშვნელობა“.

რთულ სინტაქსურ მთლიანობას, „მეტყველებას“ პოტეზნია სპეციალურად კი არ განიხილავს, არამედ ამ საკითხს სხვა პრობლემების კვლევისას ეხება.

როგორც ვ. ვ. ვინოგრადოვი აღნიშნავს, „მეტყველება, პოტეზნიას განსაზღვრით, სინონიმია ახლანდელი ისეთი ტერმინისა, როგორცაა გამონათქვამი“³.

რთულ სინტაქსურ მთლიანობას, როგორც გამონათქვამს, იკვლევდა ა. მ. პეშკოვსკიც, რომელიც მიუთითებდა, რომ ენაში არსე-

¹ Потезня Н. С. Из записок по русской грамматике, т. 1—2, М., 1959, გვ. 15.

² იქვე, გვ. 41—42.

³ Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике, М., 1975, გვ. 320.

ბობს წინადადებათა ისეთი ერთიანობაც, რომელიც „შედგება წინადადებათა ცალკეული ჯგუფებისაგან, რომელთა შინაგანი ერთიანობა უფრო მეტია, ვიდრე გარეგანი“ (იხ. მისი „სინტაქსის“ მეორე გამოცემა, 1920 წ.). „სინტაქსის“ შემდგომ გამოცემებში პეშკოვსკიმ „რთული მთლიანობის“ ტერმინქვეშ გააერთიანა წინადადებათა კავშირიცა და ისიც, რასაც რთულ წინადადებას უწოდებენ. ამასთან ერთად, განსაზღვრა იგი, როგორც „წინადადებათა ნაერთი, რომელიც შეერთებულია კავშირებით, კავშირიანი სინტაქსური პაუზებით და არაა გათიშული მაცალკევებელი სინტაქსური პაუზებით“¹.

ა. მ. პეშკოვსკის აზრით, „მეტყველება წარმოადგენს ცალკეულ წინადადებათა და რთულ მთლიანობათა სრულიად უწესრიგო მონაცვლეობას. მაგრამ მეტყველების ნამდვილი ერთეული არის არა წინადადება და არა რთული მთლიანობა, არამედ რაღაც სიდიდე, გრამატიკულად ხან რთული, ხან მარტივი, რომელსაც მოეპოვება სამიდან ერთ-ერთი ინტონაცია: დამამთავრებელ-თხრობითი, კითხვითი და ძახილის“². მეტყველების ამ ძირითად ინტონაციურ ერთეულს კი პეშკოვსკი ფრაზად მიიჩნევს. როგორც ჩანს, პეშკოვსკი „რთულ მთლიანობას“ ახასიათებს საერთო ინტონაციის მიხედვით.

ა. მ. პეშკოვსკიმ აღმოაჩინა არა მარტო „რთული მთლიანობა“, არამედ მან ისიც იცის, რომ „საკუთრივ ლიტერატურულ მეტყველებაში (და არა სასაუბროში) არსებობს რთულ მთლიანობაზე უფრო დიდი ერთეულიც. ესაა რთულ მთლიანობათა შეერთება ერთი „ახალი სტრიქონიდან“ მეორემდე. სამწუხაროდ, ამ ერთეულისათვის სინტაქსური ტერმინი არ არსებობს, და ამიტომ ჩვენ იძულებული ვართ, მის აღსანიშნავად ვისარგებლოთ ისეთი ტოპოგრაფიული (აგრეთვე უცხოური) ტერმინით, როგორიცაა აბზაცი“³.

თუ დავაკვირდებით, პეშკოვსკის „აბზაცი“ იგივეა. რაც დღევანდელი რთული სინტაქსური მთლიანობა, მაგრამ იგი მხოლოდ პრობლემის წამოყენებით კმაყოფილდება. ამ ახალ სინტაქსურ ერთეულს კი გაშლილად არ განიხილავს. მის მიერ „აბზაცი“ სტრუქტურაში შემავალ დამოკიდებულ წინადადებათა კავშირი ახსნილია ტრადიციული თანწყობისა და ქვეწყობის ფარგლებში.

¹ Пешковскнй А. М. Русскнй синтаксис в научном освещении. М., 1938, გვ. 410.

² იქვე, გვ. 410—411.

³ იქვე, გვ. 410.

ნიშანდობლივია, რომ „აპზაცია“ პეშკოვსკი ინტონაციის მიხედვით ახასიათებს: „აპზაცთა შორის სასწვარს, განსხვავებით როთულ მთლიანობათა შორის არსებული საზღვრებისა, წარმოადგენს მხოლოდ ზედმეტად გაგრძელებული პაუზები. ეს იმიტომ, რომ არ არსებობს განსაკუთრებული ინტონაციები, რომლებიც პრინციპულად განასხვავებდა აპზაცს რთული მთლიანობისაგან“¹. ავტორს ამ დებულების საილუსტრაციოდ შემდეგი მაგალითი მოაქვს ი. ს. ტურგენევის თხზულებიდან: «Вот уже золотые полосы протянулись по небу, в оврагах клубятся пары; жаворонки звонко поют, предрасветный ветер подул, — и тихо всплывает багровое солнце».

ნ. ს. პოსპელოვის სამართლიანი შენიშვნით, ა. მ. პეშკოვსკის ადრეულ შრომებში რთულ მთლიანობათა შეერთება „იღებს ლოგიკურ მთლიანობათა მნიშვნელობას და ამიტომაც თავისი შემადგენლობის მიხედვით არ საჭიროებს განსაკუთრებულ სინტაქსურ დახასიათებას“².

წინადადებაზე მეტი ერთეულის არსებობას ყურადღება მიაქცია ა. ი. ბელიჩმა 1947 წელს და ამ ერთეულს მან „წინადადებათა მთლიანი ჯაჭვი“ უწოდა. ა. ი. ბელიჩი წერდა: „უკვე გაისმის ხმები, რომ ენის ფაქტების გრამატიკულ წარმოსახვაში ცალკე ადგილი უნდა დაეთმოს წინადადებათა მთლიან ჯაჭვებს. რომლებიც შეერთებული არიან მნიშვნელობათა ერთიანობითა და რომლებიც წარმოადგენენ ცნობილ სინტაქსურ-სემანტიკურ მთლიანობებს“³.

ა. ი. ბელიჩმა ასეთ „პერიოდებში“ შენიშნა ზოგიერთი ისეთი გრამატიკული მოვლენა, რომელიც წინადადებაში არ გვხვდება. მისი აზრით, ასეთებია, მაგალითად, განსაკუთრებული მიერთებითი კავშირები; კონტექსტით შეპირობებულ უსრულ წინადადებათა მთელი წყება და სასაუბრო მეტყველების რეპლიკები⁴.

ვ. ვ. ვინოგრადოვს სპეციალურად არ დაუმუშავებია ტექსტის ლინგვისტიკური ანალიზი, მაგრამ საკითხთა ის წრე, რომელსაც მეცნიერი იხილავდა პოეტიკის. მხატვრული სიტყვის სტილისტიკის, მხა-

¹ იქვე, გვ. 410.

² Поспелов в Н. С. Проблемы сложного синтаксического целого в современном русском языке. — УЗ МГУ, вып. 137, Труды кафедры русского языка, кн. 2, М., 1948, гл. 53.

³ Белич А. И. К вопросу о распределении грамматического материала по главным грамматическим дисциплинам. Вестник МГУ, № 7, М., 1947, гл. 22.

⁴ იქვე, გვ. 36—46.

ტერული ნაწარმოების სტრუქტურის სფეროში. დღეისათვის ტექსტის სტრუქტურის პრობლემებს განეკუთვნება. ესენია: ტექსტის გაზომვლობისა და ერთიანობის პრობლემა; ავტორის სახე, როგორც ტექსტის გლობალური მთლიანობის საფუძვლის სახე; კომპოზიციის როლი; ავტორის სახისა და ტექსტის ტიპოლოგიის საკითხი; მეტყველების ლინგვისტიკის ორი ტიპი; მხატვრული ტექსტის ანალიზის დროს გამოყოფილი ერთეულის პრობლემა; კავშირთა სახეები მხატვრულ ტექსტში და ა. შ.

ვ. ვ. ვინოგრადოვის მიხედვით. ტექსტის შინაგან ერთიანობას ქმნის ავტორის სახის ერთიანობა, რომელიც ახლავს არა მარტო მხატვრულ, არამედ ყველა სახის ტექსტს.

ავტორის სახის დახასიათებისას ვინოგრადოვი ხაზს უსვამს ტექსტში ავტორის სახის ცენტრალურ, გამაერთიანებელ. მასინთეზირებელ იდეას. მისი აზრით. „ავტორის სახე — ეს არაა მეტყველების უბრალო სუბიექტი, უმრავლეს შემთხვევაში იგი თითქმის დასახელებულიც არაა მხატვრული ნაწარმოების სტრუქტურაში. იგი კონცენტრირებული განსახიერებაა ნაწარმოების დედაარსისა... რომელიც მთელს იდეურ-სტილისტიკურ შუაგულს, ფოკუსს წარმოადგენს. ერთი ნაწარმოების შიგნით ავტორის სახე განისაზღვრება. როგორც „ინდივიდუალური სიტყვიერ-სამეტყველო სტრუქტურა, რომელიც გასდევს მხატვრული ნაწარმოების აგებულებას და რომელიც განსაზღვრავს მისი ყველა ელემენტის ურთიერთკავშირსა და ურთიერთმოქმედებას“¹.

ავტორის სახეს ვ. ვ. ვინოგრადოვი მიიჩნევს მხატვრული ნაწარმოების კომპოზიციის ორგანიზაციულ ცენტრად ან ქვაკუთხედად.

ვ. ვ. ვინოგრადოვმა დააყენა მხატვრულ ლიტერატურაში ავტორის სახის ტიპოლოგიის პრობლემა. გახსნა „ავტორის სახის“ სხვადასხვა ასპექტი, განასხვავა ისეთი ტიპები, როცა ავტორსა და მკითხველს შუა დგას მთხრობელი, რომლის სახეც — ეს არის „ავტორის ლიტერატურული არტისტიზმის ფორმა“ ისეთი ტიპებისაგან. სადაც ავტორის სახე „დაფარულია კომპოზიციისა და სტილის სიღრმეებში“².

როგორც ი. ვ. როჯდესტვენსკი წერს: „ავტორის სახის“, როგორც აზრობრივი წარმონაქმნის, არსი იმაში მდგომარეობს. რომ მასში განხორციელებულია აზრობრივი ჩანაფიქრი და მეტყველების მანერა,

¹ Виноградов В. В. Стилизация. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963, გვ. 118.

² იქვე, გვ. 151.

ამასთან ერთად იგი გამაერთიანებელ საწყისს წარმოადგენს ნაწარმოების ყველა ნაწილისათვის“¹.

ვ. ვ. ვინოგრადოვს მიაჩნია, რომ „ავტორის სახის“ ცნება წარმოადგენს „ერთი ნაწარმოების, ნაწარმოებთა ციკლის ანდა მთლიანად მწერლის შემოქმედების კონსტრუქციულ ელემენტს“.

ვ. ვ. ვინოგრადოვი მხატვრულ ნაწარმოებს განიხილავს როგორც „განუმეორებელ ინდივიდუალურ სიტყვიერ სტრუქტურას“, როგორც „დამთავრებული აზრის გამომხატველ ორგანიზმს“². „სიმძიმის ცენტრი სტრუქტურის ელემენტებიდან გადაიტანება გაერთიანების პრინციპებზე“. მხატვრული ნაწარმოები ჩვენს წინაშე წარმოდგება, „როგორც იდეურად შეკრული ფორმა, როგორც სიმბოლო, რომლის აზრობრივი გადაწყვეტილებანი ტრანსფინიტურია, მაგრამ ჩაკეტილია მკაცრად მოხაზულ სფეროში“³.

ვ. ვ. ვინოგრადოვის მიხედვით, მხატვრულ ტექსტში გამოიყოფა სხვადასხვა მოცულობის, სხვადასხვა მასშტაბის, ფუნქციურად და სტრუქტურულად სხვადასხვა სახის ერთეულები, მათ შორის ისეთი ერთეულებიც, რომლებიც ენის სისტემის ერთეულებს ეფარდებიან, თუ ამ ერთეულებს სტილისტური რელევანტობა ახასიათებს.

ვ. ვ. ვინოგრადოვს მიაჩნია, რომ მთლიანი სტრუქტურის დაყოფა „მიმდინარეობს მანამდე, ვიდრე სტრუქტურის ზღვრული ნაწილები არ დაიშლებიან სოციალურ-საერთო ენობრივ მონაკვეთებად, რომლებიც თავიანთ სემანტიკაში უკვე აღარ ამჟღავნებენ მთლიანის სტრუქტურულ თვისებებს“⁴.

ვ. ვ. ვინოგრადოვის შრომებში შესწავლილია ყველა სახის კავშირი, დაწყებული ტექსტის სიღრმისეული ერთიანობით თუ საერთო კომპოზიციით და დამთავრებული ლოკალური კავშირის სხვადასხვა ფორმით.

საინტერესოა ვ. ვ. ვინოგრადოვის აზრი მხატვრული ნაწარმოების სტრუქტურის უწყვეტელობის შესახებ, მდგენელთა არა მარტო დროსა და სივრცეში შეხების, არამედ აგრეთვე მათი სემანტიკური ურთი-

1 Рождественский Ю. В. Лингвистическое изучение текста. — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979, гл. 14.

2 Виноградов В. В. Избранные труды. О языке художественной прозы. М., 1980, гл. 92.

3 იქვე, გვ. 94.

4 იქვე, გვ. 94.

ერთვადაკვეთის შესახებ. მისი აზრით, „მხატვრული ნაწარმოების სტრუქტურა უწყვეტია. მაგრამ მისი წევრები განისაზღვრება არა მარტო გადაბმულობის დინამიკით სივრცისა და დროის ასპექტში, არა მხოლოდ მომიჯნავეობით, არამედ სხვადასხვა სიბრტყეზე აზრობრივი გადაკვეთითაც“ (იქვე).

ვ. ვ. ვინოგრადოვმა აღმოაჩინა და გამოიკვლია მრავალი ფორმა სინტაქსური გამოხატვისა (გამოსახვისა) მხატვრულ ნაწარმოებში. მისი თქმით, გამომსახველობითი ფუნქციის შესრულება შეუძლია რიტმს, ინტონაციებს, პაუსებს, წინადადებათა დაპირისპირებისა და განლაგების ხერხებს, წინადადებათა შეკავშირების, განცალკევებისა და თანამიმდევრულობის ხერხებს, სიტყვათა რიგს, კავშირებს, უკავშირო თანამიმდევრობას, მიერთებითს ანუ „ლია“ კონსტრუქციებს, გარკვეულ სინტაქსურ ფორმათა ურთიერთმონაცვლეობისა და განმეორების, აგრეთვე დროული თანაფარდობის ტიპებს და ა. შ.

ლ. ა. ბულახოვსკის სინტაქსური კონცეფციის შეფასებისას ვ. ი. ვინოგრადოვმა განმარტა რთული სინტაქსური მთლიანობის ცნებაც. იგი წერს: „ზეფრაზული მთლიანობა — ეს არის რიტმულ-მელოდიკურად და სემანტიკურად გაერთიანებული სიტყვათა ჯგუფის ისეთი შეერთება, რომელიც რთულ წინადადებათა საზღვრებს სცილდება და წარმოადგენს უმადლეის რიგის სინტაქსურ მთლიანობას, ისეთს, რომელიც განპირობებულია გაბმული მეტყველების უფრო ფართო კონტექსტის საზღვრებით“¹.

ლ. ა. ბულახოვსკიმ აღმოაჩინა „არსებობა იმ უფრო დიდი (ვიდრე ფრაზებია), მაგრამ სიტყვიერი გამოსახვის ჩვეულებრივზე მკაფიოდ გასაგები ერთეულებისა, რომლებშიც მოცემული იქნება სინტაქსური ხასიათის კონკრეტული ნიშნეულობანი — ე. წ. ზეფრაზული მთლიანობანი. პრაქტიკა უძველესი დროიდან ანგარიშს უწევს მათ არსებობას“².

ლ. ა. ბულახოვსკის აზრით, წერაში ზეფრაზული მთლიანობის გამოსახვას ემსახურება „ახალი სტრიქონი“, რომელიც ერთ ასეთ მთლიანობას განაცალკევებს მომდევნოსაგან. მაგრამ პრობლემის და-

1 Виноградov В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975, гл. 539.

2 Булахoвскій Л. А. Курс русско-го литературного языка, Киев, 1962, гл. 392.

უმუშავებლობის გამო ბულასოვსკი კმაყოფილდება მხოლოდ რამდენიმე შენიშვნით ფრანსუა შორის კავშირის გამოხატვის გარეგან საშუალებათა (ნაცვალსახელთა) შესახებ, აგრეთვე ზეფრაზული მთლიანობის ელემენტების რიტმიკულ-მელოდიკური დაჯგუფების შესახებ.

როგორც ჩანს. ნ. ს. პოსპელოვს. ი. ა. ფიგუროვსკის, გ. ო. ვინოკურს გარკვეული მემკვიდრეობა დახვედრიათ. რუსული გრამატიკული აზრის ტიტანებს — მ. ვ. ლომონოსოვს, ა. ხ. ვოსტოკოვს, ფ. ი. ბუსლაევს, ა. ა. პოტებნიას, ა. მ. პეშოვსკის. ვ. ვ. ვინოგრადოვს მხედველობიდან არ გამოკპარვიათ წინადადებაზე დიდი ერთეულის არსებობა, მიუთითებიათ ამ ოდენობის ზოგიერთ პარამეტრზეც. მაგრამ სისტემებზე არ უკვლევიათ იგი. ამ მეცნიერთა ნააზრევი უნდა მივიჩნიოთ იმ დიდებულ ფონად, რომლის ბაზაზეც შემდეგში აღმოცენდა ტექსტის ლინგვისტიკა.

§ 5. წინადადებადგან ბანსტაილად

ბოლო ორმოციოდე წლის წინათ წინადადების არსისა და ფუნქციის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა კიდევ უფრო გაიზარდა. თუ შეხედულებათა სიკრელეს დავაჯგუფებთ, აღმოჩნდება, რომ მეცნიერთა ერთ ჯგუფს, როგორც ამას ი. მ. სკრებნევი აღნიშნავს, მიაჩნია, რომ წინადადება ლინგვისტიკური ცნებაა და არა კონკრეტული ენობრივი სინამდვილე. მეცნიერთა მეორე ჯგუფი უარყოფს წინადადების ლინგვისტიკურ სტატუსს და სინტაქსის მიღმა ტოვებს მას. ეს აზრი ე. ბენვენისტმა შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა: წინადადება შედგება ნიშნებისაგან, მაგრამ თვითონ როდი წარმოადგენს ნიშანს, მას არ გააჩნია განმასხვავებელი ნიშან-თვისებები და მისი პრედიკატულობით აიხსნება, რომ იგი არ ექვემდებარება დისტრიბუციის კანონებს¹. ბენვენისტი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ წინადადებათა ჯგუფი არ ქმნის უმაღლესი დონის სამეტყველო ერთეულს წინადადების დონესთან მიმართებაში (იქვე).

ამ საკითხზე განსხვავებული აზრი გამოთქვა რ. ი. იაკობსონმა. რომელიც წინადადებას ენის უმაღლეს ერთეულად მიიჩნევდა.

როგორც ცხადად ჩანს, ე. ბენვენისტისა და რ. ი. იაკობსონის შეხედულებები ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ეს განსხვავება უფრო

¹ Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа. — Новое в лингвистике, вып. 4, М., 1965, гл. 446.

ნათელი განდება, თუ ბენვენისტს ერთხელ კიდევ მოვუსმენთ. ის წერს, რომ „წინადადება — ეს თვითონ ენის სიცოცხლეა მოქმედებაში. წინადადებით ჩვენ ვტოვებთ ენას, როგორც ნიშანთა სისტემას, და სხვა სამყაროში შევდივართ. სამყაროში ენისა, როგორც ურთიერთობის საშუალებისა, რომლის გამონათულებასაც წარმოადგენს მეტყველება“¹.

ამგვარად, ბენვენისტი წინადადებას მიიჩნევს მეტყველების ერთეულად, იაკობსონი კი მას ენას მიაკუთვნებს.

ენათმეცნიერებამ ვერ იქნა და ვერ გასცა ერთიანი და საყოველთაო პასუხი კითხვას — რა არის წინადადება? დიდი ხნის განმავლობაში სინტაქსის მთავარ საკვლევ ობიექტად მიჩნეული იყო წინადადება, რომელიც განიხილებოდა, როგორც ძირითადი და უმაღლესი სინტაქსური ერთეული, მაგრამ გამოჩნდნენ მეცნიერები. რომელთა აზრითაც წინადადება თავისი ბუნების გამო არ შეიძლება იყოს უფრო მაღალი დონის ერთეულის ინტეგრანტი. ამიტომაც ისინი მიიჩნევენ, რომ არსებობს წინადადებაზე უფრო დიდი ერთეული, რომელშიც წინადადება შედის როგორც კომპონენტი. მაგრამ მათთვის ნიშანდობლივია ისიც, რომ წინადადებაზე დიდ წარმონაქმნს ისინი ლინგვისტიკური ერთეულის სტატუსს არ ანიჭებენ. რ. ი. იაკობსონი წერს: „წინადადება — ეს ენის უმაღლესი ერთეულია, რომელიც თავის მხრივ წარმოადგენს თავისუფალი, არაკოდური ერთეულების, სამეტყველო წარმონაქმნის კომპონენტს“². ანალოგიურ აზრს გამოთქვამს ნ. ი. შევდოვაც.

ენათმეცნიერთა დიდ ნაწილს მიაჩნდა, რომ წინადადება არ არის უმაღლესი სინტაქსური ერთეული და რომ ენაში არსებობს უფრო მაღალი დონის ერთეული. სწორედ ამის შედეგად 50-იანი წლებისათვის წინადადებაზე დიდი ერთეულის კვლევა-ანალიზი დროის მოთხოვნად იქცა: დღის წესრიგში დადგა რთული სინტაქსური მთლიანობის (ზეფრაზული მთლიანობის) შესწავლა.

რამ განაპირობა ეს?

მეცნიერთა მიერ წამოყენებული ძირითადი არგუმენტები, რომელთა მიხედვითაც დროის მოთხოვნად იქცა წინადადებაზე დიდი ერთეულის

¹ იქვე, გვ. 447.

² Якобсон Р. Итоги IX конгресса лингвистов. — В сб.: Новое в лингвистике, вып. IV, М., 1965, гв. 585.

თეულის გამოყოფისა და შესწავლის საჭიროება, შემდგომში მდგომარეობს:

1. აზრთა ურთიერთგაცვლა ჩვეულებრივ ხორციელდება არა ცალკეული წინადადებების, არამედ უფრო დიდი წარმონაქმნის, უფრო დიდი ერთეულის მეოხებით, რომელშიც წინადადება მხოლოდ ცალკეული კომპონენტის როლს ასრულებს;

2. დიდი ერთეულების რიგი ისეთი ნიშან-თვისებებით ხასიათდება, რომლებიც განსაზღვრავენ მათ სტატუსს;

3. ამ დიდ ერთეულებში სრულად ვლინდება წინადადებათა მნიშვნელობა;

4. წინადადება თავისთავად მინიმალური საკომუნიკაციო ერთეულია, წინადადებაზე დიდი ერთეულები კი უმაღლესი საკომუნიკაციო ერთეულებია.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ წინადადებიდან გასვლას ბიძგი მისცა ფართო მასშტაბის გამოკვლევებმა სინტაქსის სფეროში. სპეციალისტებმა ახალი კუთხით და ახალი საზომით შეხედეს კავშირების, ჩვენებითი და მიმართებითი ნაცვალსახელების ბუნებასა და დანიშნულებას. სიტყვათა რიგის პრობლემას და ა. შ.

წინადადებაზე დიდი ერთეულის ძიებისა და შესწავლის პროცესში ერთ-ერთ პირველ ეტაპად უნდა მივიჩნიოთ ასეთი ერთეულის გამოყოფა „გამონათქვამის“ სახელწოდებით, რომლის გაგებაშიც ენათმეცნიერთა შორის იმთავითვე იჩინა თავი აზრთა სხვადასხვაობამ.

ა) გამონათქვამი

გამონათქვამს, როგორც რეალურ სამეტყველო მთლიანობას, ჯერ კიდევ 1929 წელს შეიხო ვ. ნ. ვოლოშინოვი. რომელიც ამტკიცებდა, რომ „ენა-მეტყველების ნაკადის რეალურ ერთეულებს წარმოადგენს გამონათქვამები“ და რომ „გამონათქვამი, როგორც მთლიანი, ხორციელდება მხოლოდ სამეტყველო ურთიერთობის ნაკადში“¹.

ვ. ნ. ვოლოშინოვის აზრით, სინტაქსურ ფორმათა პროდუქტული შესწავლა შესაძლებელია მხოლოდ გამონათქვამის შესახებ დამუშავებული თეორიის საფუძველზე, ხოლო წინადადება განიხილება გამო-

¹ Волошин В. П. Марксизм и философия языка, изд. 2. Л., 1930, стр. 98 — 99.

ნათქვამის შიგნით, როგორც მისი ელემენტი, მაგრამ არა როგორც მთლიანი.

ამგვარად, გასაგები ხდება, რომ ვ. ნ. ვოლოშინოვისათვის გამონათქვამი ენისა და მეტყველების ერთეულია.

ა. ვ. დობიაშისათვის „მეტყველება“ („გამონათქვამის“ გაგებით... ვ. ს.) უპირველეს ყოვლისა არის „სრული და გაბმული აზრის გამოხატულება“.

ასევე, ნ. ს. პოტებნიას მიერ ხმარებული ტერმინი „მეტყველება“, „როგორც ენის გამოყენების ძირითადი ფორმა“, ვ. ვ. ვინოგრადოვს მიიხსნია „გამონათქვამის სინონიმად“.

ამ საკითხს შეეხო ნ. ფ. იაკოვლევიც, რომლისთვისაც გამონათქვამი იგივეა, რაც ცნობა (содержание). იგი წერს: „ცალკეულ ცნობას ან გამონათქვამს... შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა მოცულობა და ფორმა. იგი შეიძლება თავისთავად წარმოადგენდეს მთლიან წიგნსაც, ცალკეულ სტატიასაც, ზეპირ მოხსენებასაც, ორატორის სიტყვასაც, ჩვეულებრივ საუბარსაც და ა. შ. ენობრივი საშუალებებით ადამიანური ურთიერთობის რეალიზაციის ამ ცალკეულ შემთხვევებს ნ. ფ. იაკოვლევი „ცალკეულ ცნობებს“ უწოდებს“.

როგორც ვსედავთ, იაკოვლევის გაგებით, გამონათქვამს სხვადასხვა მოცულობა და ფორმა აქვს, არაა დიფერენცირებული და აკლია სინტაქსური განსაზღვრულობა.

30-იანი წლების დასასრულისათვის „გამონათქვამის“ შესახებ თავისი აზრი გამოთქვა ვ. ვ. ვინოგრადოვმა, რომლის გაგებითაც, „გამონათქვამი თავის თავში შეიცავს გრამატიკულად გაფორმებულ ინფორმაციას სინამდვილის შესახებ, ე. ი. იგი უშუალოდ უფარდებს თავის შინაარსს სინამდვილეს“². ამ განმარტებით, ვ. ვ. ვინოგრადოვისათვის გამონათქვამი წინადადებაა.

ასე წარმოედგინათ გამონათქვამი მისი, როგორც წინადადებაზე დიდი ერთეულის, გაშლილი ფრონტით შესწავლის დაწყებამდე. ამის შემდეგ კი გამონათქვამის კვლევის ისტორიაში რამდენიმე ეტაპი გამოიყოფა და თითოეული მათგანისათვის დამახასიათებელია კვლევის თავისებური, სპეციფიკური მეთოდის გამოყენება.

¹ Яковлев Н. Ф. и Шхамата Д. А. Грамматика адыгейского литературного языка. М.-Л., 1941, гл. 15.

² Виноградов В. В. Современный русский язык. М., 1938, с. 551.

გამონათქვამის ვაგებში ა. ა. ლეონტიევი საბჭოთა მეცნიერების რამდენიმე ძირითად მიმართულებას გამოყოფს და თითოეული მათგანის სრულ დახასიათებას იძლევა.

გამონათქვამის შესწავლის პირველ ეტაპზე განსაკუთრებული აღიარება პოვეს ვ. მათეზიუსისა და პრადის საენათმეცნიერო სკოლის სხვა წარმომადგენელთა შეხედულებებმა. ამ პერიოდში ძირითადად უკვე დამუშავდა გამონათქვამის ფუნქციონალური პერსპექტივა, რომელსაც სხვანაირად წინადადების აქტუალურ დანაწევრებას უწოდებენ. თვით ვ. მათეზიუსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „...აქტუალური დანაწევრება ხსნის წინადადების ჩართვის ხერხს იმ საგნობრივ კონტექსტში, რომლის ბაზაზეც იგი წარმოიშობა“¹.

ვ. მათეზიუსის დებულება იმას ნიშნავს, რომ წინადადების საერთო ფორმალურ-გრამატიკული და სტრუქტურული დანაწევრება უნდა განვასხვაოთ აქტუალური დანაწევრებისაგან. რომელიც მოცემული წინადადების უშუალო, კონკრეტულ შინაარსს გამოხატავს შესაბამის კონტექსტში ან სიტუაციაში. თუ ფორმალური დაყოფის ძირითად ელემენტებს ქვემდებარე და შემასპენელი წარმოადგენს, აქტუალური დანაწევრების დროს უნდა გამოიყოს, ერთი მხრივ, გამონათქვამის „გამოსავალი პუნქტი“, ანუ „ფუძე“. ე. ი. ის, რაც მოცემულ სიტუაციაში უკვე ცნობილია და რისგანაც მთქმელი გამოდის, ხოლო, მეორე მხრივ, გამონათქვამის „ბირთვი“. ე. ი. ის, რასაც მთქმელი გამოთქვამს „ფუძის“ მიმართ. მათეზიუსმა წამოაყენა დებულება წინადადების ფუძედ და ბირთვად დანაწევრების შესახებ, რომელსაც შემდეგ სხვადასხვა ტერმინით ვსედებით საერთაშორისო ლინგვისტიკაში².

წინადადების დაყოფას ორ საკომუნიკაციო ერთეულად (თემად და რემად) აქტუალურ დანაწევრებას უწოდებენ. ეს იმიტომ, რომ ასეთი დანაწევრება აქტუალურია, არსებითია მოცემული კონტექსტისა თუ კონკრეტული სიტუაციისათვის.

გამონათქვამის ასეთმა ვაგებამ თავისი გამოხატულება პოვა პ.

1 Пражский лингвистический кружок. М., стр. 239.

2 მათეზიუსის მიერ შემოღებულ ამ ტერმინთა გარდა, ვვხვდებთ სხვა ტერმინებს: მთავარი და ახალი (ა. ჩისტიაკოვა), მოცემული და ახალი (კ. კრუშელნიცკია), თემა და რემა (კ. ბოოსტი), დიქტუმი და მოდუსი (შ. ბალი), „ფსიქოლოგიური სუბიექტი“ და „ფსიქოლოგიური პრედიკატი“ (გაბელენცი), 1 სეგმენტი და II სეგმენტი (ა. დავითიანი) და სხვ.

ადამეცის, რ. ი. კოვტუნოვას, კ. გ. კრუშელნიცკაის, ი. პ. რასპიორ-ვის, ა. დავითიანის, ლ. ენუქიძის და სხვათა ნაშრომებში.

პრალის სკოლის გაგებით, წინადადება გამონათქვამად იწოდება საკომუნიკაციო თვალსაზრისით, აქტუალური დანაწევრება ასახავს წინადადების საკომუნიკაციო მიზანს. „გამონათქვამის თეორია“ ძირითადად სწავლობს გამონათქვამის ფორმირების სისტემურ საშუალებებს. ამიტომ, ამ თვალსაზრისის მიხედვით, გამონათქვამი მეტყველებას კი არ განეკუთვნება, არამედ ენის სისტემას. აქტუალური დანაწევრების თვალსაზრისით, გამონათქვამი წარმოადგენს დამოუკიდებელი ენობრივი სისტემის დონის ერთეულს. ამ დონეს კი აქტუალური დანაწევრება წარმოადგენს. ვ. ზ. პანფილოვი ამ დონეს „ლოგიკურ-გრამატიკულს“ უწოდებს. პ. ადამეცი — ფართოდ გაგებული სინტაქსის ერთ-ერთ მალა იარუსს, ი. ფ. ვარდული კი ერთმანეთისაგან განასხვავებს სინტაქსურსა და სუპრასინტაქსურს, ანუ აქტუალურ-სინტაქსურ იარუსებს, ხოლო გამონათქვამს ამ ბილო იარუსს მიაკუთვნებს.

ვ. გ. გაკის სახელთანაა დაკავშირებული წინადადების მნიშვნელობის დენოტატიური, ანუ რეფერენტული კონცეფცია, რომლის ძირითადი არსი იმ ურთიერთობის გარკვევაში მდგომარეობს, რომელიც არსებობს გამონათქვამსა და ექსტრალინგვისტიკურ სიტუაციას შორის. ვ. გ. გაკის მიაჩნია, რომ „გამონათქვამის რეფერენტია სიტუაცია, ანუ ელემენტთა ერთობლიობა, რომლებიც უბნობის მომენტში ობიექტურად მოლაპარაკის ცნობიერებაში იმყოფებიან და რომლებიც განსაზღვრული დოზით განაპირობებენ ენობრივი ელემენტების შერჩევას გამონათქვამის ფორმირების დროს“¹. გაკის ამ შეხედულებას უახლოვდება ნ. დ. არუთინოვას თვალსაზრისიც.

საინტერესოა ვ. გ. გაკის აზრი იმის შესახებ, რომ ნომინაციის აქტში საგანი დაიყვანება განსაზღვრულ ცნებამდე, რომელსაც უპირისპირდება დასახელება. ამასთან ერთად, აუცილებელია, აღსანიშნულში გამოიყოს ორი მხარე: ექსტრალინგვისტიკური საგანი (დენოტატი) და ენის ფორმებში ასახული აბსტრაქტული ცნება (სიგნიფიკატი).

სინამდვილესთან, ობიექტებთან, მოვლენებთან, სიტუაციებთან, საგანთა მდგომარეობასთან გამონათქვამისა და მისი ნაწილების შე-

¹ Г а к В. Г. Выказывание и ситуация. — В кн.: Проблемы структурной лингвистики. 1972. М., гв. 358.

ფარდების კვლევას ეძღვნება ე. ვ. პაღუჩევას საგანგებო ნაშრომი. ავტორის აზრით, რეფერენცია ახასიათებს გამონათქვამს, ანუ წინადადების კონკრეტულ გამოყენებას. რეფერენციის პროცესში ძირითად როლს ასრულებენ ნაცვალსახელური სიტყვები და შესაბამისი კატეგორიები სახელდებითი წინადადების შემადგენლობაში.

ე. ვ. პაღუჩევას აზრით, სახელური ჯგუფი შედგება სრულმნიშვნელოვანი კომპონენტისა (ჩვეულებრივ ზოგადი სახელისა) და აქტუალიზატორისაგან. ზოგადი სახელის შეერთება აქტუალიზატორთან იძლევა აქტუალიზებულ სახელურ ჯგუფს, ე. ი. ისეთს, რომელსაც აქვს დენოტატიური სტატუსი და წინადადების შემადგენლობაში ჩართვისა და მეტყველებაში გამოყენებისას შედის რეფერენციაში. ავტორის აზრით, ზოგადი სახელი არაფერს არ აღნიშნავს: მას აქვს მნიშვნელობა, მაგრამ არა აქვს რეფერენტი.

აქტუალიზატორებად პაღუჩევა მიიჩნევს ისეთ ნაცვალსახელებს, რომლებიც შეუერთდებიან რა საზოგადო სახელებს, გადააქცევენ მათ აქტუალიზებულ სახელურ ჯგუფებად, ასეთებია: *этот, тот, такой, такой, как-то, и*, *кроме этого, как-то* და სხვ. მაგ., *этот такой человек* — არაა თანაფარდობაში სინამდვილესთან, ხოლო *этот такой человек, и человек* უკვე აქტუალიზებული სახელური ჯგუფებია.

პაღუჩევა თავის ნაშრომში ჩამოთვლის შემდეგ ძირითად ნიშნებს. რომელთა მიხედვითაც წინადადება განსხვავდება გამონათქვამისაგან:

1. წინადადებას აქვს ილოკუციური დანიშნულება², რომელიც გამონათქვამისა კილოსა და მოდალური სიტყვების მეშვეობით. სამეტყველო აქტში მოუბარი წინადადება იყენებს თავისი საკომუნიკაციო განზრახვის გამოსახატავად. ე. ი. გამონათქვამს აგებს ამა თუ იმ ილოკუციური ფუნქციით.

2. წინადადების მნიშვნელობას ჩვეულებრივ გადმოგვცემს პროპოზიციული ფორმა, რომელიც შეიცავს პრაგმატიკულ ცვლადებს. ეს

1 Падучева Е. В. Референтные аспекты высказывания (семантика и синтаксис местоименных слов). АДД. М., 1982.

2 ილოკუციური დანიშნულება, პაღუჩევას აზრით, — ეს არის, მაგალითად, მტიყების, დაპირების, თხოვნის, მოძალობის, ბრძანების გამოსატყვევება. საერთოდ, მთქმელის კომუნიკაციური განზრახვის რეალიზაცია. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ილოკუციური დანიშნულება — ეს იგივეა, რაც საკომუნიკაციო დანიშნულება (ე. ს.).

პრაგმატიკული ცვლადები გამონათქვამის შემადგენლობაში ფიქსირდება, რის შედეგადაც პროპოზიციული ფორმა იქცევა ჩაეკტილ პროპოზიციად.

3. წინადადება ჩვეულებრივ შეიცავს კონკრეტულ-რეფერენტულ საგნობრივ ტერმებს, ე. ი. გამონათქვამებს ინდივიდუალიზებული ობიექტების აღსანიშნავად. გამონათქვამის შემადგენლობაში ეს ტერმები ნამდვილად შედიან რეალურ ობიექტებთან რეფერენციაში¹.

იმ პარამეტრთა რიცხვს, რომელთა მიხედვითაც გამონათქვამს განასხვავებენ წინადადებისაგან, პაღუჩევა მიაკუთვნებს საკომუნიკაციო სტრუქტურას (აქტუალურ დანაწევრებას), რომელიც გადმოიცემა სიტყვათა რიგითა და ინტონაციით.

ცნობილია რეფერენციის ორი სახე: კონკრეტული და ზოგადი, რომელთა შესაბამისად ლ. ბ. ლებედევა განასხვავებს გამონათქვამის ორ ტიპს: კონკრეტულ-რეფერენტულს და ზოგად-რეფერენტულს².

ლებედევას აზრით, კონკრეტული გამონათქვამის რეფერენტი --- ეს არის ცალკეული ინდივიდუალური ობიექტი ან ინდივიდუალური პირი, ხოლო ზოგადრეფერენტული გამონათქვამის რეფერენტი --- ეს არის სიმრავლე ობიექტებისა, რომლებიც, სხვა დანარჩენი თვისებებისაგან დამოუკიდებლად, განსაზღვრულ ზოგად ნიშნებსაც ამკლავებენ (იქვე).

ლებედევა განასხვავებს ზოგადრეფერენტული გამონათქვამების ორ სახეს: ა) გამონათქვამები, რომლებიც მხოლოდ გადმოგვცემენ, გვაცნობებენ რაიმეს, და ბ) გამონათქვამები, რომლებიც ერთდროულად კიდევ გვატყობინებენ და კიდევ გამოყოფენ რაიმეს. პირველი სახის გამონათქვამის საილუსტრაციოდ ავტორს მოჰყავს ასეთი მაგალითი: Человек смертен, ხოლო მეორე სახის ნიმუშად კი ასეთი: Мудрый человек честен.

გამონათქვამის შესახებ ახალი კონცეფცია წამოაყენა ს. დ. კაცუნელსონმა, რომელმაც „გამონათქვამის ელემენტთა ანალიზისადმი საკუთრივ ლინგვისტიკურ მიდგომათა სისტემაში ფსიქოლოგიური მიდგომაც ჩართო“. მხედველობაში გვაქვს გამონათქვამის ფსიქოლინგვის-

¹ იქვე, გვ. 10.

² Лебедева Л. Б. К проблеме общереферентных высказываний. — ВЯ, 1986, № 2, გვ. 81.

ტიკური ენებზე, რომლის ძირითადი ზოგადი დებულებები პირველად სწორედ ს. დ. კაცნელსონის წიგნში წარმოჩნდა¹.

ფსიქოლინგვისტიკა, როგორც მეცნიერება სამეტყველო გამონათქვამთა წარმოშობისა და აღქმის კანონზომიერებათა შესახებ, ჩვენს ქვეყანაში 60-იან წლებში ჩამოყალიბდა. ფსიქოლინგვისტიკის კვლევის ძირითადი საკითხებია: გამონათქვამის წარმოქმნის გრამატიკული მოდელის შექმნა. მთლიანი და გაბმული ტექსტის აგებულების კანონზომიერებათა დადგენა და სხვ.

ფსიქოლინგვისტიკაზე გარკვეული წარმოდგენის შესაქმნელად მოვესმინოთ ა. ა. ლეონტიევს, რომელიც მას ასე ახასიათებს:

1. „ფსიქოლინგვისტიკისათვის ანალიზის საგანს წარმოადგენს არა იზოლირებული წინადადება, გამონათქვამი ან ტექსტი, როგორც მეტყველების პროცესის პროდუქტები ანდა მასალა მეტყველება-აღქმის პროცესისათვის, არამედ თვითონ ეს პროცესები. ფსიქოლინგვისტი ეწევა არა „ანალიზს ელემენტების მიხედვით“, არამედ „ანალიზს ერთეულების მიხედვით“; ამასთან, ერთეულში იგი გულისხმობს ოპერაციას: მთლიანი მიიღება ცალკეული ელემენტების არა თანწყობითა და გაერთიანებით, არამედ ოპერაციის დინამიკური ორგანიზაციის უფრო და უფრო რთულ ფორმებში გადასვლით. მეტყველების მიმართ ეს იმას ნიშნავს, რომ მეტყველების ანალიზის კატეგორიებს, ოუნდაც ნაწილობრივად, უნდა ჰქონდეთ სტატუსი სამეტყველო ოპერაციებისა და არა სამეტყველო პროდუქტებისა, ან კიდევ ამ პროდუქტებისაგან აბსტრაქციისა“².

2. „ყოველგვარი მოქმედება მოტივირებული და მიზანდასახულია. ეს სამეტყველო მოქმედების მიმართ იმას ნიშნავს, რომ არსებობს რაღაც არასამეტყველო ამოცანა. რომლის შესასრულებლადაც ხორციელდება მეტყველება და რომელიც გადაწყდება ენობრივი საშუალებებით. გამონათქვამი ან ტექსტი არის ასეთი ამოცანის გადაწყვეტის პროცესი, ხოლო ამის შემდეგ — ასეთი გადაწყვეტილების პროდუქტი ან შედეგი. ენა როგორც სისტემა, არის სისტემა საშუა-

1 Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. М., 1972.

2 Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации. — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979, с. 25.

ლებებისა, რომლებიც ამ ამოცანის გადაწყვეტისას გამოიყენება“¹.

3. „ენის რეალური სისტემატურობა — ესაა არა შინაგანი გეგმა იმ საწყობისა, სადაც ენის ერთეულები ინახება. არამედ უროიერო-კავშირი და ორგანიზაცია ამ ერთეულებისა იმ საქმიანობაში, რისთვისაც არსებობენ ისინი მხოლოდ“².

ეს ვრცელი ციტირება ა. ა. ლეონტიევის ნაშრომიდან ცხადად გვიჩვენებს, რომ ფსიქოლინგვისტიკა ენას ანალიზებს მის დამოკიდებულებაში. ამ ენის მატარებელთა სამეტყველო მოქმედებასთან. სწავლობს გამონათქვამთა და ტექსტთა წარმოშობისა და გაგების ფსიქოლოგიურ მექანიზმს.

ფსიქოლინგვისტიკის პოზიციებიდან გამომდინარე. გამონათქვამს ა. ა. ლეონტიევი განსაზღვრავს, როგორც „უმცირეს საკომუნიკაციო ერთეულს, რომელიც დამთავრებულია როგორც შინაარსობრივად. ისე ინტონაციურად და ხასიათდება გრამატიკული და აზრობრივი სტრუქტურით“³. ლეონტიევის აზრით. გამონათქვამისათვის დამახასიათებელია „აქტუალური პრედიკატულობა“, ხოლო პრედიკატულობის კატეგორია ავტორს ფსიქოლოგიურ კატეგორიად მიიჩნია (იქვე).

გამონათქვამის პრობლემებია განხილული ტ. მ. ნიკოლაევის ნაშრომში⁴, რომლის მიხედვითაც ყოველ გამონათქვამში უნდა განვასხვაოთ: რეფერენტული (რომელიც სინამდვილეს მიეკუთვნება). მოდალური (რომელიც გამონათქვამის ავტორის დამოკიდებულებას გვიჩვენებს) და საკუთრივ ტექსტობრივი, კომუნიკაციური მხარეები⁵.

გამონათქვამის გაშლას მარცხნიდან მარჯვნივ. ანუ ტექსტის „პორიზონტალურ“ წარმოქმნას ტ. მ. ნიკოლაევა „ხაზოვან გრამატიკას“ უწოდებს, რომელიც მას საკომუნიკაციო ორიენტაციის გრამატიკად მიიჩნია, თანაც ისეთი ორიენტაციისა, სადაც რალაც უკვე ცნობილია, მავრამ კიდევ არის მოსალოდნელი ახალი ინფორმაციის მიწოდება⁶.

გამონათქვამის გაშლა გულისხმობს იმას, რომ პრაქტიკულად გამონათქვამის თუ ტექსტის ორგანიზების საპირობების მიხედვით ყოველ

1 იქვე, გვ. 25—26.

2 იქვე, გვ. 110.

3 იქვე, გვ. 30.

4 Николасва Т. М. О функциональных категориях линейной грамматики. — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979.

5 იქვე, გვ. 37.

6 იქვე, გვ. 39.

შინაარსობრივ ერთეულს შეიძლება ჰქონდეს როგორც კატაფორული, ისე ანაფორული კავშირი სხვა ელემენტებთან. გამონათქვამის ელემენტები განლაგდებიან ხაზოვნად, ლოგიკური თანამიმდევრობით, სადაც შესაძლებელია, აქცენტუალურად გამოიყოს ან ცალკეული შინაარსობრივად მნიშვნელოვანი ერთეულები, ანდა მთლიანი აზრობრივი კომპლექსები.

ხაზოვანი გრამატიკის შინაარსობრივ კატეგორიებს ტ. მ. ნიკოლაევა ორ ჯგუფად ყოფს. ესენია: 1. აზრობრივი კომპონენტები, რომლებიც გამონათქვამის ერთ ელემენტს, სიტყვაშეხამებას ანდა კიდევ ერთ სიტყვას განეკუთვნებიან, და 2. აზრობრივი კომპონენტები, რომლებიც მთლიან გამონათქვამს განეკუთვნებიან¹.

ტ. მ. ნიკოლაევა გამოყოფს და აანალიზებს ხაზოვანი გრამატიკის ისეთ შინაარსობრივ ერთეულებს, როგორცაა: ელემენტის გამოყოფა, წინასწარი გახსენება, მნიშვნელობის გრადაცია, თემისა და რემის დამოკიდებულება, გამონათქვამის გაბმულობა, იდენტიფიკაცია, სპეციფიკური განუსაზღვრელობა² და იძლევა ამ ერთეულების მისეულ ინტერპრეტაციას. წარმოდგენა რომ ვიქონიოთ, თუ როგორ ესმის ავტორს პრაქტიკულად ამ ერთეულების ფუნქცია, მოვიხმობთ მის მიერ მოყვანილ მაგალითებს.

ტ. მ. ნიკოლაევა ჯერ იღებს სამ გამონათქვამს (სამ წინადადებას) ი. ს. ტურგენევიდან: Я теперь счастлив и буду наслаждаться спокойствием... Настало трудное время для Пантелея Еремича. Именно спокойствием-то он наслаждался меньше всего. ამ მაგალითში, ავტორის აზრით, წარმოდგენილია ხაზოვანი გრამატიკის შემდეგი შინაარსობრივი ერთეულები:

ელემენტის გამოყოფა — именно спокойствием-то;

წინასწარი გახსენება — он, спокойствием, наслаждался;

მნიშვნელობის გრადაცია — меньше всего;

თემისა და რემის დამოკიდებულება — именно спокойствием-то; он наслаждался меньше всего.

სხვა შინაარსობრივი ერთეულების საილუსტრაციოდ ნიკოლაევას მოჰყავს ასეთი მაგალითი: И тут, вообразите, поймалась в эту

¹ იქვე, გვ. 42.

² იქვე, გვ. 46.

паутину какая-то бойкая птица и застучала (М. Д. Булгаков).

აქ იგი გამოყოფს შემდეგ ერთეულებს:

გაბმულობა გამონათქვამის ღონეზე — и тут;

წინასწარი გახსენება — паутина;

იდენტიფიკაცია — эта паутина;

სპეციფიკური განუსაზღვრელობა — какая-то бойкая птица;

კონატიურობა — паразите.

პარცელაციის თვალსაზრისით გაგება გამონათქვამისა დაკავშირებულია ი. ვ. ვანიკოვის სახელთან¹.

ი. ვ. ვანიკოვი, ამოდის რა ენისა და მეტყველების დაპირისპირებიდან, ენის ერთეულად მიიჩნევს წინადადებას, მეტყველების ერთეულად კი — ფრაზას. ავტორის აზრით, წინადადებისა და ფრაზის საზღვრები შეიძლება ემთხვეოდეს ან არ ემთხვეოდეს ერთმანეთს. ის ფაქტი, რომ მათი საზღვრები შეიძლება არ ემთხვეოდეს ერთმანეთს, ვანიკოვის აზრით, იმაზე მიგვანიშნებს, რომ რეალური დამოუკიდებელი სამეტყველო ერთეული გადმოიციემა არა წინადადებათ ანდა ფრაზით, არამედ გამონათქვამით — ენისა და მეტყველების კორელაციური ერთეულების (წინადადებისა და ფრაზის) ერთიანობით².

ი. ვ. ვანიკოვი გამოყოფს გამონათქვამის რამდენიმე ტიპს. მათგან მარტივ ტიპს ავტორი მიაკუთვნებს ისეთ გამონათქვამს, რომელშიც წინადადებისა და ფრაზის საზღვრები ერთმანეთს ემთხვევა. ამ დებულების საილუსტრაციოდ ვანიკოვს მოაქვს შემდეგი მაგალითი, რომელშიც ორ-ორი ვერტიკალური ხაზით გამოყოფილია გამონათქვამთა საზღვრები: «Шел седьмой или восьмой день наступления // В четвертом часу утра начало светать, и Савельев проснулся // Спал он в эту ночь завернувшись в плащ-палатку на дне отбитого накалине поздно вечером немецкого окопа // Моросил дождь, но стенки окопа закрывали от ветра, и хотя было мокро, однако не так уж холодно».

შემდეგ, უფრო რთულ ტიპს ი. ვ. ვანიკოვი მიაკუთვნებს ისეთ გამონათქვამს, რომლის საზღვარი ემთხვევა წინადადების საზღვარს, მაგრამ გამონათქვამში არის არა ერთი, არამედ რამდენიმე ფრაზა. ავ-

¹ Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. М., 1979.

² იქვე, გვ. 34.

ტორს მოაქვს მაგალითი, სადაც ერთი ვერტიკალური ხაზით ფრაზათა საზღვარია აღნიშნული გამონათქვამში: «Савельев знал, что, пока нашей артиллерии не удастся подавить эти минометы или заставить их переменить место, они не перестанут стрелять. /И, наверное, перенесут огонь и будут пристреливаться прямо сюда, прямо по их роте».

ი. ვ. ვანიკოვს შემოაქვს „პარცელაციის“ ცნებაც, როგორც „წინადადების მეტყველებითი პრეზენტაცია ერთი გამონათქვამის კომპონიკაციურად დამოუკიდებელი რამდენიმე სეგმენტის (ფრაზის) სახით“¹.

ამ დებულების საილუსტრაციოდ ავტორს მოაქვს ასეთი მარტივი მაგალითი: „Все был доволен. И наукой, и докладом“, სადაც „п наукой, п докладом“ არის პარცელაცია.

ი. ვ. ვანიკოვს შემოაქვს აგრეთვე „ინტეგრაციის“ ცნებაც, რომელიც, მისი გაგებით, წარმოადგენს „რამდენიმე ფორმალურად დამოუკიდებელი წინადადების სამეტყველო პრეზენტაციას—გამონათქვამის შემადგენლობაში კომუნიკაციურად დამოუკიდებელი ერთი ერთეულის (ფრაზის) სახით“². ვანიკოვს მიაჩნია, რომ ინტეგრაცია არის გამონათქვამის შემადგენელ წინადადებათა აზრობრივი შინაარსის ერთ მთლიანობად გაერთიანების საშუალება, ამ შინაარსის საერთო პლანით წარმოდგენის ხერხი³.

ინტეგრაციით მიღებული გამონათქვამის საილუსტრაციოდ ვანიკოვს მოაქვს შემდეგი მაგალითი: «Волков сидел на торце стола, у раскрытой балконной двери, ветерок был теплый, приятно обдувал. Он сидел и нелепо улыбался, никого не видел, ничего не замечал. Только вдруг удивился: чья это девочка, такая славная, сидит между Николаем и Сережей?»

ავტორის აზრით, პირველ გამონათქვამში გვაქვს სინტაქსურად ორი დამოუკიდებელი წინადადების ინტეგრაცია. მეორე გამონათქვამში კი პარცელაცია (Он сидел и нелепо улыбался, никого не видел, ничего не замечал. Только вдруг удивился...), აგრეთვე ინტეგრაცია (Только вдруг удивился: чья это девочка и т. д.).

¹ იქვე, გვ. 58.

² იქვე, გვ. 59.

³ იქვე, გვ. 289.

ი. ვ. ვანიკოვს მიაჩნია, რომ პარცელაცია და ინტეგრაცია არის სამეტყველო უნივერსალი, რომელიც არა მარტო რუსული, არამედ ყველა ენისათვის არის დამახასიათებელი.

ი. ვ. ვანიკოვის აზრით, პარცელაციის შემცველი გამონათქვამის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ რუსულ ენაში კომუნიკაციურად ავტონომიურ წარმოდგენას უფრო ხშირად იღებენ სტრუქტურის ექსტენსიონალური (დახურული) ელემენტები: პარცელაციას უფრო მეტად ექვემდებარებიან ერთგვარი შემასმენლები. ამიტომ ერთგვარი შემასმენლების პარცელაციის შემცველი გამონათქვამი ყველაზე უფრო ინფორმაციულია.

წინადადების ინტენსიონალური (ღია) ელემენტების პარცელაცია, რომელიც ექსტენსიონალური ელემენტების პარცელაციისაგან გამოირჩევა უფრო მეტი სტრუქტურული და სემანტიკური შეკავშირებულობით, ფუნქციონალურად არაა ნაირსახოვანი და იშვიათია რუსული მეტყველებისათვის (იქვე).

ი. ვ. ვანიკოვის აზრით, სხვადასხვა სახის პარცელაცია წარმოადგენს სინტაქსური სტრუქტურის სამეტყველო პრეზენტაციისა და გამონათქვამის აგების ხერხს, აგრეთვე მისი ნაწილების სამეტყველო აქტუალიზაციისა და სამეტყველო ექსპრესიის საშუალებას. უფრო ნათელი წარმოდგენა რომ ვიქონიოთ პარცელაციის არსზე, მოვიყვანოთ ვანიკოვის რამდენიმე მაგალითს: 1. ამხსნელი წევრის პარცელაციის მაგალითი: «Сначала действие происходило в Испании. В стране, где никогда не был поэт». 2. განკერძობებული განსაზღვრების პარცელაციის მაგალითი: «Он любит ее любовью пылкой, глубокой, могучей. Эффектной». 3. ერთგვარი ქვემდებარების პარცელაციის მაგალითი: «Потом внизу понеслись верхушки деревьев. Темная шетина кедрачей. Голубизна ельника. Бор сосновый». ამ მასალებში ჩვენ მიერ ხაზგასმული წინადადებები (სიტყვები) ვანიკოვს პარცელაციად მიაჩნია. პარცელაციისა და ინტეგრაციის პოზიციებიდან იხილავს იგი გამონათქვამს სხვა ნაშრომებშიც, რომელთაგან დავასახელებთ: *Высказывание. — БСЭ, т. 5, с. 537—538; Высказывание как лингвистический объект и некоторые принципы типологии высказывания. — В кн.: Международная конференция преподавателей русского языка и литературы. 1969 და სხვ.*

პარცელაციის ვანიკოვისეული გაგება ჩვენ აქ თუმცა ვრცლად

წარმოვადგინეთ, მაგრამ, როგორც ჩანს, ეს საკითხი ჯერ კიდევ საკამათოა. ჩვენი აზრით, იგი ხელოვნურობის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ხომ არ მივიჩნით პარტელაცია განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების რაღაცნაირ „ახალ“ ვაგებად?!

გამონათქვამის კვლევის განსაკუთრებულ ეტაპად უნდა მივიჩნიოთ ის პერიოდი, როცა იკვლევენ გამონათქვამის სემანტიკას. აქ პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ნ. ი. შვედოვას ნაშრომი¹, სადაც წინადადების (გამონათქვამის) სინტაქსის სფეროში სემანტიკური ძიების ძირითად ამოცანად ავტორს მიაჩნია „ფორმალურ-სინტაქსური მოდელის საკუთარი მნიშვნელობის განსაზღვრა“. ამ დებულების მიხედვით „წინადადების გრამატიკული ორგანიზაცია... უკვე თავისთავად წარმოადგენს ფაქტორს, რომლისთვისაც მნიშვნელობა აქვს ამ სქემის მიხედვით აგებული წინადადების სემანტიკურ სტრუქტურას“², ხოლო გამონათქვამის „სემანტიკურ სტრუქტურაში“ შვედოვა გულისხმობს მის ინფორმაციულ შინაარსს.

ე. ვ. პალუჩევა, რომელმაც შეისწავლა სინტაქსის სემანტიკის საკითხები, ყურადღებას მიაპყრობს გამონათქვამთა შორის სინონიმური ურთიერთობის ანალიზს და იმ ფორმალურ გარდაქმნებს, რომლებიც ამ გამონათქვამებს აერთიანებს.

სიტყვისა და გამონათქვამის სემანტიკის შედარება გაშუქებულია ტ. ნ. ნაუშოვას ნაშრომში³. ავტორი გამონათქვამს იხილავს არა როგორც მეტყველების გაქვევებულ პროდუქტს, არამედ იკვლევს მისი წარმოშობის ფაქტორებს.

ენათმეცნიერთა უმრავლესობისათვის დღესაც კვლევის ობიექტად რჩება გამონათქვამი (წინადადება, ფრაზა), როგორც მეტყველების ნაკადში ენის სისტემის ერთეულის რეალიზაცია. ეს დებულება მკაფიოდ გამოხატა ბენვენისტმა, რომელიც წერდა, რომ „გამონათქვამი არის ენის მოყვანა მოქმედებაში მისი გამოყენების ინდივიდუალური აქტის მეშვეობით“⁴.

ძირითადად ამავე აზრს, მაგრამ სხვა სიტყვებით და უფრო მკვეთ-

1 Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. М., 1960.

2 იქვე, გვ. 461.

3 Наумова Т. Н. Соотношение семантики слова и целого высказывания. АКД. М., 1972.

4 Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974, გვ. 312.

რადაც გამოთქვამს ე. ა. ბრიზუნოვაც, როცა იგი წერს, რომ გამო-
ნათქვამი არის ქლერადი წინადადება.

ო. მ. სიროტინინისათვის გამონათქვამი — ეს არის წინადადება
მისი საკომუნიკაციო სტრუქტურის ასპექტში.

არსებობს ტენდენცია, რომ ფრაზას, წინადადებას, როგორც
ფორმალურ ენობრივ ერთეულს, რომელსაც განსაზღვრული ადგილი
უკავია ენის სისტემაში, დაუპირისპირონ გამონათქვამი, როგორც
ფუნქციონალური რეალური მეტყველების აღმნიშვნელი ერთეული,
რომელიც შეესაბამება სიტუაციასა და კონტექსტს. ეს აზრი ცხადად
გამოთქვა ვ. გ. გაკმა, რომლის მიხედვითაც „გამონათქვამი აღნიშნავს
სიტუაციის მონაკვეთს მთლიანად მისი ძირითადი ელემენტის — პრო-
ცესის ჩათვლით: გამონათქვამი უშუალოდ შეეფარდება კონკრეტულ
სიტუაციას, ხოლო ის, რასაც იგი აღნიშნავს, ობიექტურია ენის სის-
ტემის მიმართ“¹. სხვაგან გაკი მიუთითებს, რომ გამონათქვამი ისეთი-
ვე ნიშანია, როგორც სიტყვა. ასეთივე აზრს გამოთქვამს ზ. ი. ტუ-
რაევაც.

ზოგი ავტორი, მაგალითად ტ. მ. ბატალოვა, გამონათქვამს მიიჩ-
ნევს ენობრივი სისტემის უმაღლესი დონის ერთეულად. უნდა აღი-
ნიშნოს, რომ ასეთად მიიჩნევა გამონათქვამს ა. ი. სმირნიცკიც. სხვა-
თა შორის, რუსულ ლინგვისტიკაში ა. ი. სმირნიცკი ერთ-ერთი პირ-
ველთაგანი იყო, ვინც მკვეთრად გაარჩია და დაუპირისპირა ერთმა-
ნეთს წინადადება და „მისი შესატყვისი მეტყველების აქტი“ — ე. ი.
გამონათქვამი.

წინადადებისა და გამონათქვამის დაპირისპირებულობა იგრძნობა
ლ. ი. ილიას ნაშრომშიც, რომლის მიხედვითაც ტერმინი „გამონათქვა-
მი“ თავისუფალია იმ ლოგიკური და ფსიქოლოგიური დანაღებებისა-
გან, რომელიც ტვირთად აწვა წინადადებას. თვით გამონათქვამი კი
რადაც მოცემულობაა, რომლის აპერირება შეიძლება წინასწარ გან-
საზღვრის გარეშე².

ენათმეცნიერთა უმრავლესობისათვის გამონათქვამი წინადადება-
ზე უფრო დადი ერთეულია, რომელშიც წინადადება შედის, როგორც
კომპონენტი. ნ. ს. პოსპელოვისათვის გამონათქვამი იყო შემცირებუ-

1 Как В. Г. Проблемы лексико-грамматической организации предложения. АДД. М., 1968, гл. 11.

2 Иллия Л. И. Методы членения синтаксического целого. Ученые за-
писки МГПИИЯ, т. XIX. 1959, гл. 5.

ლი მოცულობის მქონე სინტაქსური მთლიანობა. ო. ი. მოსკალსკა-
ის გამონათქვამად მიაჩნდა წინადადებათა ჯაჭვი, რომელიც გვაძ-
ლევს ზეფრაზულ მთლიანობას. გ. ვ. კოლშანსკისათვის გამონათქვამი
არის „ურთიერთობის შემადგენელი ელემენტი“, „ინტეგრალური
ფორმალური და აზრობრივი ერთიანობა. ენათმეცნიერთა გარკვეული
ნაწილისათვის ტერმინი „გამონათქვამი“ ხშირად „ტექსტის“ სინონი-
მადაც იხმარება. ენათმეცნიერთა ერთი ჯგუფის თვალთახედვით, გა-
მონათქვამი ისეთი საკომუნიკაციო ერთეულია, რომელსაც მხოლოდ
ზეპირი სახე აქვს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გამონათქვამია ის,
რაც უღერს ენათმეცნიერთა მეორე ჯგუფისთვის გამონათქვამი ერთ-
ნაირად წარმოადგენს როგორც ზეპირი, ისე წერიითი მეტყველების
საკომუნიკაციო ერთეულს.

გამონათქვამის შესახებ არსებული ლიტერატურა ჩვენ მიერ მი-
მოხილული მასალით არ ამოიწურება, მაგრამ ის, რაც აქ განვიხილეთ,
ვფიქრობთ, გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ამ ფენომენის შესახებ.

ჩვენი შეხედულება გამონათქვამზე სრული ვერ იქნება, თუ ისიც
არ ვთქვით, რომ ტექსტის შესწავლის დღევანდელ ეტაპზე იკვლევენ
გამონათქვამის არა მარტო ექსპლიციტურ, არამედ იმპლიციტურ ში-
ნაარსსაც. გამონათქვამის იმპლიციტურ შინაარსად კი მიაჩნიათ ის
შინაარსი, რომელიც პირდაპირ არ ჩანს გამონათქვამის ენობრივი მა-
სალის ერთეულთა ლექსიკურსა და გრამატიკულ მნიშვნელობებში,
მაგრამ რომლის მიღება შეიძლება გამონათქვამის აღქმისას. სხვა სი-
ტყვებით რომ ვთქვათ, იმპლიციტური შინაარსი (იმპლიკაცია) — ეს
არის დამატებით ნაგულისხმევი აზრი¹.

ქართველ გრამატიკოსებს გამონათქვამი სპეციალურად არ უკვ-
ლევიათ. გამონათქვამის შესახებ თავიანთი შეხედულება მათ გამო-
თქმული აქვთ სხვა პრობლემებთან დაკავშირებით. არნ. ჩიქობავასთ-
ვის გამონათქვამი არის შესიტყვება და წინადადება, ხოლო ა. დავი-
თიანისა და ა. კიზირიასთვის წინადადება.

¹ გამონათქვამის იმპლიციტურ შინაარსს ჩვენ ამჯერად არ ვეხებით. მიუეთი-
თებთ მხოლოდ მის შესახებ არსებულ ლიტერატურას:

И. В. Арнольд. Импликация как прием построения текста и предмет фи-
лологического изучения. — ВЯ, 1982, № 4, с. 83—91; К. А. Долинин.
ИмPLICITное содержание высказывания. — ВЯ, 1983, № 6, с. 37—47; Т. И.
Сильман. Подтекст как лингвистическое явление. — ФН, 1969, № 1, с. 56 —
67 и др.

ამგვარად, გამონათქვამის გაგებაში აზრთა სხვადასხვაობაა. გამონათქვამი გაგებულა, როგორც: ენა — მეტყველების ნაკადის ერთეული. წინადადება (ენის ერთეული), ცნობა (ინფორმაცია), წინადადება (ყლერადი), მეტყველება, ფსიქოლინგვისტიკური ერთეული, უმცირესი საკომუნიკაციო ერთეული, ენის სისტემის უმაღლესი დონის ერთეული. წერითი და ზეპირი მეტყველების საკომუნიკაციო ერთეული. ტექსტი.

გარდა ამისა, გამონათქვამს იხილავენ აქტუალური დანაწევრების, რეფერენციის, პარცელაციისა და ინტეგრაციის თვალსაზრისით.

ჩამოთვლილი თვალსაზრისების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მეცნიერთა ერთი ჯგუფისათვის გამონათქვამი ენობრივი ოდენობაა, მეორისათვის კი — მეტყველების ერთეული. მაგრამ, მიუხედავად ამ სხვაობისა, მათ აერთიანებთ ის, რომ ყველასათვის გამონათქვამი საკომუნიკაციო საშუალებაა.

ჩვენთვის მისაღებია გამონათქვამის ისეთი განმარტება, რომელიც მოგვცა ო. ს. ასმანოვამ. მისი გაგებით, „გამონათქვამი არის აზრობრივი მთლიანობის მქონე ცნობის (содержания) ერთეული, რომელიც შეიძლება აღქმულ იქნეს მსმენელის მიერ ენობრივი ურთიერთობის მოცემულ პირობებში“¹.

ბ) ა ბ ზ ა ც ი

რთული სინტაქსური (ზეფერაზული) მთლიანობა ზოგჯერ გაიგივებულია აბზაცთან. ჯერ კიდევ ა. მ. პეშკოვსკიმ აბზაცი განსაზღვრა, როგორც ერთი „ახალი სტრიქონიდან“ მეორემდე „შეერთებული რთული მთლიანობა“, და მიუთითა შესაბამისი სინტაქსური ერთეულების აღსანიშნი ტერმინების უქონლობაზე და „ტოპოგრაფიულ ტერმინ „აბზაცი“ გამოყენების აუცილებლობაზე“². ამავე დროს ა. მ. პეშკოვსკი ერთმანეთისაგან განასხვავებდა რთულ მთლიანობასა და აბზაცს. იგი წერდა, რომ აბზაცებს შორის პაუზა უფრო ხანგრძლივია, ვიდრე ზეფერაზული მთლიანობების გამყოფი პაუზა. ასეთ პაუზებს პეშკოვსკი „უზომოდ გაგრძელებულს“ უწოდებდა (იქვე).

აბზაცის შესწავლის გაღრმავებასთან ერთად ყურადღება ექცეოდა არა მარტო აბზაცის კომპოზიციურ-გრაფიკულ მნიშვნელობას, არამედ ხაზს უსვამდნენ მის სინტაქსურ-სტილისტიკურ ფუნქციასაც.

¹ А х м а н о в а О. С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966, გვ. 94.

² П е ш к о в с к и й А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1938, გვ. 459.

ტ. ი. სილმანი აბზაცის შესახებ წერს: „საქმე ისაა, რომ ამ ტერმინს აქვს არა ორი მნიშვნელობა, როგორც ეს გამომდინარეობს ა. მ. პეშკოვსკის განმარტებიდან (ე. ი. „ტოპოგრაფიული“ და „სინტაქსური“), არამედ სამი: ზემოთ დასახელებული ორი მნიშვნელობის გარდა, არსებობს აგრეთვე შეფარდებით დამთავრებული ლიტერატურული ტექსტის ამა თუ იმ მონაკვეთის მნიშვნელობაც, ე. ი. ლიტერატურულ-კომპოზიციური მნიშვნელობა. ამ თვალსაზრისით მხატვრული ნაწარმოების აბზაცთა ცვლა ასახავს აზრთა მსვლელობას, თხრობის მოძრაობის პრინციპს, იმას, რასაც ჰქვია ლიტერატურული კომპოზიცია, თუმცა, ამასთან ერთად, თითოეული აბზაცი არ კარგავს თავის სინტაქსურ მნიშვნელობასაც“¹.

აბზაცის გაგებაში თანამედროვე ენათმეცნიერებაში არსებობს ორი ურთიერთსაპირისპირო შეხედულება. მეცნიერთა ერთი ჯგუფი ერთმანეთში აიგივებს რთულ სინტაქსურ (ზეფრაზულ) მთლიანობას და აბზაცს. ისინი აბზაცს მიიჩნევენ რთულ სინტაქსურ (ზეფრაზულ) მთლიანობად, ე. ი. უმაღლესი დონის სინტაქსურ ერთეულად.

ასეთ შეხედულებას ამკარად და ნათლად გამოთქვამს ლ. გ. ფრიდმანი თავის ნაშრომში², სადაც გაანალიზებულია ტექსტის ლინგვისტიკის გრამატიკული პრობლემები, ხოლო აბზაცი მიჩნეულია ზეფრაზულ სინტაქსურ ერთეულად. ავტორის აზრით, რთულ სინტაქსურ მთლიანობას „არ გააჩნია რა არც ერთი რელევანტური მაჩვენებელი, რომელიც განსაზღვრავს სინტაქსური ერთეულის სტატუსს, რთული სინტაქსური მთლიანობა, ჩვენი შეხედულებით, სახელდობრ ამიტომ არ შეიძლება, განხილულ იქნეს, როგორც ასეთი... ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ზეფრაზული სინტაქსური ერთეული, რომელსაც მოეპოვება რელევანტურ ნიშანთა ერთობლიობა, თვისებრივად განსხვავებული უფრო დაბალი დონის ერთეულებისაგან — წინადადებებისაგან შედგება და წარმოადგენს აბზაცს“³.

ფრიდმანის აზრით, აბზაცი არის „ხარისხობრივად განსაკუთრებული მთლიანი ერთეული, რომელსაც აქვს თავისი სპეციფიკური დემიტიაციური, სტრუქტურული და აზრობრივი ნიშნები“⁴.

¹ Силман Т. И. Проблемы синтаксической стилистики (на материале немецкого языка). Л., 1968, зв. 107.

² Фридман Л. Г. Грамматические проблемы лингвистики текста. АДД. Л., 1979.

³ იქვე, გვ. 27.

⁴ იქვე, გვ. 2.

ნაშრომში გამოკვლეულია აბზაცის შიგნით ისეთი გრამატიკული კატეგორიების ფუნქციონირება, როგორცაა დროისა და განსაზღვრულობა-განუსაზღვრულობის კატეგორიები.

ნიშნები, რომელთა მიხედვითაც აბზაცი შეიძლება მივიჩნიოთ ზეფრაზულ სინტაქსურ ერთეულად, ავტორის მიხედვით, შემდეგია: აბზაცის მთავარი აზრობრივი ელემენტის მონაცვლეობა; აბზაცის შინაარსიდან გამომდინარე შედეგის ანდა დასკვნის ბოლო კომპონენტით გამოხატვა; მოქმედების ადგილის ან დროის მონაცვლეობა, რომლის მარკირებაც ხდება გარემოებითი სიტყვებით; მოქმედების დროული აღძვრა, რომელიც მარკირდება ზმნის დროის ფორმათა ცვლილებით; თემის ან მისი მონაკვეთის მონაცვლეობა, რომელიც მარკირდება ერთი და იმავე დროის ფორმათა ცვლილებით; ამა თუ იმ მონაკვეთის დროული თანამიმდევრობა¹.

ფრიდმანის მიერ ჩამოთვლილი ყველა ნიშნის გაზიარება ან მიღება არ შეგვიძლია. პირველი ნიშანი მუდმივმოქმედ, სპეციფიკურ ნიშნად არ ჩაითვლება, რადგანაც ხომ არსებობს ისეთი აბზაცები, სადაც ან ერთი სიტყვა გვაქვს, ან შესიტყვება, ან ერთი ან ორი წინადადება, ან რამდენიმე წინადადება და ა. შ. ამიტომ აბზაცის მთავარი აზრობრივი ელემენტის მონაცვლეობაზე საუბარი ყოველთვის არ შეიძლება. ვერც მეორე ნიშანს ჩავთვლით ძირითად და არსებით ნიშნად, რადგან ყველა აბზაცის ბოლო კომპონენტი (წინადადება) ყოველთვის როდი შეიცავს აბზაცში გადმოცემული აზრის, შინაარსის დასკვნას, შედეგს.

ლ. გ. ფრიდმანის აზრით, აბზაცს შემდეგი შვიდი ნიშანი მოეპოვება:

1. საზღვრების, აგრეთვე ფორმალური (ბგერითი თუ გრაფიკული) მაჩვენებლის არსებობა, რომლებიც ყოველთვის ერთი მნიშვნელობით ამარკირებენ ამ საზღვრებს;

2. მთელი აბზაცისა და მისი ცალკეული კომპონენტების განსაკუთრებული ინტონაციური გაფორმება;

3. აბზაცის ყველა კომპონენტის გამჭოლი შეკავშირება;

4. აბზაცის მუდმივი ცვლადი ელემენტების (წინადადებების) სპეციფიკური ხასიათი;

5. აბზაცის კომპონენტების აქტუალური დანაწევრებისა და, ამ-

¹ იქვე, გვ. 22.

გვარად, რთული აბზაცის განპირობებულობა აბზაცის ამ კომპონენტების პოზიციითა და როლით;

6. რიგი გრამატიკული კატეგორიების სპეციფიკური ხასიათი;

7. მთელი აბზაცის აზრობრივი დამთავრებულობა და მისი ცალკეული კომპონენტების აზრობრივი სინსემანტია¹.

ამ ნიშნებს ფრიდმანი ობიექტურ ნიშნებად მიიჩნევს. მათი ობიექტურობა კი ჩვენ საეპოვოდ მიგვაჩნია. პირველი ნიშნის შესახებ უნდა ვთქვათ, რომ აბზაცის საზღვრების ბგერითი თუ გრაფიკული მაჩვენებლები შეუძლებელია ყოველთვის ერთი მნიშვნელობით ამარკირებდნენ ამ საზღვრებს. აბზაცის სახე და მისი საზღვრებიც განისაზღვრება მეტყველების (ტექსტის) ტიპით, სახელდობრ, იმით, თუ როგორ ტექსტთან გვაქვს საქმე: აღწერით, თხრობით, მსჯელობით თუ კონტამინირებულთან. თუ ერთ მნიშვნელობაში ავტორი აზრობრივ მთლიანობას და დამთავრებულობას გულისხმობს, ეს პარამეტრი ნიშანდობლივი არ არის, რადგან ყველა აბზაცი აზრობრივად არც მთლიანია და არც დამთავრებული. აბზაცის აზრობრივი დამთავრებულობა არ ნიშნავს მისი ცალკეული კომპონენტების სინსემანტურობას. ცალკეულ კომპონენტებს თავისი ინფორმაცია შეაქვს აბზაცის აზრობრივ მთლიანობასა და დამთავრებულობაში. ამდენად ცალკეული კომპონენტი აზრობრივად სინსემანტური კი არ არის, არამედ საჭირო და აუცილებელია შინაარსის ინფორმაციულობის მოცულობის თვალსაზრისით. ამ უკანასკნელს კი მწერლის მიზანდასახულობა განაპირობებს.

ლ. გ. ფრიდმანის მიხედვით, აბზაცი შეიძლება იყოს:

1. კომპონენტთა რაოდენობის მიხედვით: ა) ცალკომპონენტა და ბ) მრავალკომპონენტა;

2. შინაარსის ხასიათის მიხედვით: ა) ახალი თემის შემომყვანი: ბ) აბზაცები, რომლებიც განაგრძობენ წინა აბზაცში შემოყვანილი თემის გადმოცემის გაგრძელებას და გ) დაწყებული თემის გადმოცემის დამამთავრებელი;

3. სტრუქტურის მიხედვით: ა) ერთხაზოვანი და ბ) მრავალხაზოვანი².

ცალკომპონენტას ავტორი უწოდებს ერთი წინადადების შემც-

¹ იქვე, გვ. 30.

² იქვე, გვ. 32—34.

ველ აბზაცს, ხოლო მრავალკომპონენტას ისეთს. რომელიც შედგება ორი ან მეტი წინადადებისაგან.

ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ავტორის აზრს — თითქოს ერთწინადადებიანი აბზაცი ზეფრაზული სინტაქსური ერთეული იყოს.

ერთხაზოვანი აბზაცები, ფრიდმანის აზრით, მხოლოდ თხრობის ერთ ხაზს გადმოგვემენ, მრავალხაზოვანი კი — თხრობის ორ ან მეტ ხაზს.

ფრიდმანის მიხედვით, აბზაცში შემავალი წინადადებების (კომპონენტების) ურთიერთ შეერთება დაკავშირების სხვადასხვა საშუალებებით ხორციელდება. აღსანიშნავია დაკავშირების: ლექსიკური საშუალებანი (ლექსიკური განმეორებანი, სიტყვა-სუბსტიტუტები და სხვ.), ლექსიკურ-გრამატიკული საშუალებანი (კავშირები და ზმნიზედები), გრამატიკული საშუალებანი (ზმნათა დროის ფორმები, არტიკლი, სიტყვათა რიგი) და ფონეტიკური საშუალებანი (პაუზა, ინტონაცია)!

ლ. გ. ფრიდმანის გაგებით, აბზაცი არის ერთიანი აზრობრივი, სტრუქტურული და ინტონაციური მთლიანობა, ორი ან მეტი მონო-ან პოლიპრედიკატიული კომპონენტისაგან შედგენილი და კომპლექსური, თემატურად გაერთიანებული გამონათქვამის გამომხატველი მეტყველების ზეფრაზული სინტაქსური ერთეული, რომელსაც ახასიათებს განსაკუთრებული სტრუქტურა, სპეციფიკური ინტონაციური რკალი და რეგულარულად მარკირებული საზღვრები².

ლ. გ. ფრიდმანის მსგავსად. აბზაცს ზეფრაზულ სინტაქსურ ერთეულად მიიჩნევენ: ნ. ა. კოჟენიკოვა, ტ. ს. რიადნოვა, ი. ვ. არნოლდი, ნ. ი. სერკოვა, ნ. ა. ლევკოვსკაია, მ. ი. ბლოხი, თ. მეტუქე; ა. მ. ზემსკი, ს. ე. კრიუჩკოვი და მ. ვ. სვეტლაევი, ო. ნ. ლიმარენკო. ასეთნაირადვე არის გაგებული აბზაცი ო. სახმანოვს მიერ, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ, მისი აზრით, აბზაცი ფუნქციონირებს, როგორც ზეფრაზული მთლიანობა ან როგორც რთული სინტაქსური ერთიანობა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ზეფრაზული მთლიანობა და რთული სინტაქსური ერთიანობა გაგებულია სხვადასხვა. განსხვავებულ ოდენობებად.

მეცნიერთა მეორე ჯგუფი ერთმანეთისაგან გამიჯნავს აბზაცსა და

1 იქვე, გვ. 43.

2 იქვე, გვ. 31—32.

რთულ სინტაქსურ (ზეფრაზულ) მთლიანობას: აბზაცს მიაკუთვნებს წერიტი მეტყველების კომპოზიციის სფეროს, რთულ სინტაქსურ (ზეფრაზულ) მთლიანობას კი — სინტაქსს ანდა ტექსტის გრამატიკას.

აბზაცის სტრუქტურას, მის შინაარსსა და კომპოზიციურ-სტილისტიკურ როლს იკვლევს ტ. მ. ნიკოლაევა თავის ნაშრომში¹, სადაც იგი აბზაცს მიიჩნევს წერიტი მეტყველების ისეთ კომპოზიციურ-შინაარსობრივ ერთეულად, რომელსაც შეიძლება ჰქონდეს წინადადების, რთული სინტაქსური მთლიანობის ანდა ამ სტრუქტურათა რთული გაერთიანების სახე².

ტ. მ. ნიკოლაევა აბზაცს ჰყოფს ორ ძირითად ტიპად: სტატიკურად და დინამიკურად. ამასთან ერთად, ავტორი აღიარებს აბზაცის მესამე ტიპის — შერეული აბზაცის — არსებობასაც. მისი აზრით, აბზაცის ეს სახეები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან შინაარსით, ძირითადი სტრუქტურული თავისებურებებით და, ამასთანავე, წარმოადგენენ სტრუქტურულ-სემანტიკურ ტიპებს, რომლებიც მთელი ნაწარმოების შემადგენლობაში ფუნქციონირებენ, როგორც თავისებური კომპოზიციური ერთეულები³.

ტ. მ. ნიკოლაევა გამოყოფს აგრეთვე აბზაცთა კომპოზიციურ ტიპებს მათში შემავალ წინადადებათა რაოდენობის მიხედვით:

1. აბზაცი — ერთი წინადადება;
2. აბზაცი — ორიდან ხუთამდე წინადადების ნაერთი;
3. აბზაცი — 6—9 წინადადების ნაერთი და
4. აბზაცი — 10 და მეტი წინადადების ნაერთი.

ავტორის აზრით, უფრო ხშირადაა გამოყენებული პირველი და მეორე ტიპის აბზაცები. მისივე აზრით, მწერლის ენაში აბზაცების

¹ Николаева В. П. Обзач, его строение, содержание и композиционно-стилистическая роль в рассказах А. П. Чехова, АКД. М., 1965.

² იქვე, გვ. 4.

³ იქვე, გვ. 5.

რაოდენობრივ შედგენილობას განაპირობებს თემა, ჟანრი და მიზანი; ანგარიშგასაწევია აგრეთვე ინფორმაციის რაოდენობა აბზაცში¹.

ნიკოლაევას აზრით, აბზაცის ორგანიზაციაში დიდ როლს ასრულებს შემასმენელთა ფორმები. სტატიკურ აბზაცებში ძირითადად გამოყენებულია უსრული სახის შემასმენლები (ზმნური და სახელური) „თვისებრივ-გამოსახვითი მნიშვნელობით“, ხოლო დინამიკურ აბზაცებში გამოყენებულია სრული სახის ზმნები, რომლებიც თანმიმდევრობას გამოხატავენ².

ნიკოლაევას აზრით, აბზაცთა შეერთებისას ძირითად როლს ასრულებს დასაწყისი და ბოლო წინადადებები. ამის მიხედვით ავტორი ცალკე გამოყოფს ექსპოზიციური მონაცემების შემცველი აბზაცების შემდეგ ტიპებს:

1. აბზაცი, რომელიც შეიცავს სტატიკური ხასიათის ერო ცნობას (ერთთემიანი სტატიკური აბზაცი);

2. აბზაცი, რომელიც შეიცავს სტატიკური ხასიათის მრავალ ცნობას (მრავალთემიანი სტატიკური აბზაცი);

3. აბზაცი, რომელშიც ერთმანეთს ერწყმის სტატიკური და დინამიკური ცნობები (მრავალთემიანი შერეული აბზაცი)³.

ნაშრომში გამოყოფილია აგრეთვე დინამიკურ აბზაცთა ოთხი შინაარსობრივი ტიპი:

1. აბზაცი, რომელიც წარმოადგენს დროის რაღაც მონაკვეთის შემდეგ მოქმედების ახალი ეტაპის აღწერას.

2. აბზაცი, რომელშიც ახალი მოქმედი პირების შემოყვანასთან, მოქმედების სუბიექტის შეცვლასთან, თვით მოქმედების ცვლასთან დაკავშირებით მოცემულია მოქმედების ახალი ეტაპის აღწერა.

3. აბზაცი, რომელიც შეიცავს ცნობას იმ მოქმედებათა შესახებ, რომლებიც... თავისებური რემარკების ფუნქციას ასრულებენ და დაკავშირებული არიან პირდაპირ ნათქვამთან, დიალოგთან.

4. აბზაცი, რომელიც შეიცავს ცნობას იმ მოქმედებათა შესახებ, რომლებიც წარმოადგენენ წინამავალ მოქმედებათა შედეგს ანდა რეპლიკაზე რეაგირებას⁴.

¹ იქვე, გვ. 6.

² იქვე, გვ. 7.

³ იქვე, გვ. 17.

⁴ იქვე, გვ. 17—18.

ავტორს გამოყოფილი აქვს დასაწყის აბზაცთა სამი ტიპი:

1. აბზაცი, რომელიც შეიცავს ცნობას მოქმედების შესახებ და ავტორისეული აღწერისა და დახასიათების სხვადასხვა სახეს.

2. აბზაცი, რომელიც შეიცავს ცნობას მოქმედების ადგილისა და დროის შესახებ, აგრეთვე ავტორისეულ დახასიათებას.

3. აბზაცი, რომელიც შეიცავს ცნობას ისეთ მოქმედებათა შესახებ, რომლებიც სიუჟეტის განვითარების გამოსავალ მომენტს წარმოადგენენ.

და ბოლოს, ნიკოლაევა გამოყოფს დამამთავრებელ აბზაცთა შემდეგ აზრობრივ ტიპებს:

1. აბზაცი, რომელიც განხზავს თხრობის ძირითად აზრს.

2. აბზაცი, რომელიც წარმოადგენს წინამავალი რეპლიკის საპასუხო რეაქციას.

3. აბზაცი, რომელიც შეიცავს ცნობას გმირთა შემდგომი ბედის შესახებ.

4. აბზაცი, რომელიც გმირს გვიჩვენებს ჩაფიქრების თუ სულიერი „გაღვიძების“ მომენტში.

5. აბზაცი, რომელშიც მოცემულია ავტორისეული ემოციონალური შეფასება ყოველივე იმისა, რაც ხდება¹.

ჩვენ ასე ვრცლად იმიტომ წარმოვადგინეთ ტ. მ. ნიკოლაევის თვალსაზრისი აბზაცზე, რომ ის გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ამ ფენომენზე, როგორც წერილი მეტყველების კომპოზიციურ-სტილისტიკურ ერთეულზე.

სხვადასხვა ფუნქციონალურ სტილში აბზაცის სტრუქტურის თავისებურ დიფერენციაციას გვთავაზობს ტ. ი. სილმანი².

აბზაცსა და რთულ სინტაქსურ მთლიანობას ერთმანეთისაგან ასევე პრინციპულად განასხვავებს ლ. მ. ლოსევატ. მისი აზრით:

1. აბზაცი არ შეიძლება მივაკუთვნოთ სინტაქსურ კატეგორიებს.

2. აბზაცისა და რთული სინტაქსური მთლიანობის საზღვრები ერთმანეთს არ ემთხვევა.

¹ იქვე, გვ. 20.

² С и л ь м а н Т. И. Дифференциация структуры абзаца в различных функциональных стилях. — В сб.: Проблемы нормы и социальной дифференциации языка. М., 1970.

3. აბზაცში გამოიყოფა სამი ნაწილი: დასაწყისი, ძირითადი ფრაზა და მაკომენტირებელი ნაწილი¹.

ლ. მ. ლოსევა აბზაცს კომპოზიციურ-სტილისტიკურ ერთეულად მიიჩნევს.

მსგავსად ტ. მ. ნიკოლაევასა და ლ. მ. ლოსევასი, აბზაცს კომპოზიციურ-სტილისტიკურ ერთეულად მიიჩნევენ: ნ. ს. პოსპელოვი, ო. ი. მოსკალსკაია, ნ. დ. ზარუბინა, ნ. ს. ვალგინა, დ. პ. ვალკოვა, ვ. პ. ლუნოვა, ვ. ვ. ბაბაიციევა და ლ. ი. მაქსიმოვი, ნ. ი. სერდობინციევი; ნ. ა. ტურმაჩიევა, ნ. ნ. ხოლოდოვი და სხვ.

ზოგჯერ ერთი და იგივე ლინგვისტი აბზაცს ხან კომპოზიციურ-სტილისტიკურ, ხან კი სინტაქსურ ერთეულად მიიჩნევს. ჩვენ უკვე გავეცანით ტ. ი. სილმანის მოსაზრებას, რომ აბზაცი კომპოზიციურ-სტილისტიკური ერთეულია, მაგრამ სხვა ნაშრომში იგივე ავტორი აბზაცს განიხილავს, როგორც სინტაქსურ-ინტონაციურ მთლიანობას, რომელიც ერთი ან მრავალი წინადადებისაგან შედგება. ასეთსავე აღრევასთან გვაქვს საქმე ი. ვ. არნოლდთანაც. თ. მებუქეც აბზაცს ჯერ მიიჩნევს სემანტიკურ-სინტაქსურ ერთეულად, ხოლო შემდეგ მას განიხილავს „არა მარტო როგორც ტექსტის ერთ-ერთ ძირითად სტრუქტურულ-მდგენელ ერთეულად, რომელიც განეკუთვნება კომპოზიციის, სინტაქსისა და არქიტექტონიკის დონეებს“².

ვფიქრობთ, ზედმეტია კომენტარი; აბზაცი აქ ყველაფერს განეკუთვნება: სემანტიკას, სინტაქსს, კომპოზიციას, ავტორისეულ დაყოფას, არქიტექტონიკას.

აბზაცის პრობლემისადმი მიძღვნილი ნაშრომებიდან უნდა აღინიშნოს ვ. ნ. მაროვის გამოკვლევა, რომელიც აბზაცის სტრუქტურულ-სტილისტიკური მოდელის საკითხებს ეხება; ნ. ს. ბუხტიროვას ნაშრომი, რომელიც არკვევს აბზაცის თავისებურებებს მეცნიერულ და მხატვრულ ტექსტებში; აბზაცის აგებულებასა და პუნქტუაციას ეხება მ. ნ. ივანოვის სტატია. მ. გ. სვოტინა არკვევს „აბზაცთა შორის დაკავშირებას ნ. ა. დობროლუბოვის პრაქტიკაში“; ო. ნ. ლიმარენკო

¹ Лосева Л. М. Межфразовая связь в текстах монологической речи. АДД, Одесса, 1969, გვ. 20—22.

² Мелуке Т. Ш. Структура абзаца в жанрах эпической прозы. АКД. Тбилиси, 1986, გვ. 2, 5.

აანალიზებს „აბზაცის შიგნით წინადადებათა დაკავშირების სინტაქსურ საშუალებებს დ. ი. პისარევთან“. აბზაცის შესახებ ორიგინალურ აზრს გამოთქვამს ვ. ნ. ვოლოშინოვი, რომლის მისედვეთაც „აბზაცი მონოლოგში შესული დიალოგია“.

ამ საკითხის შესახებ არსებული ლიტერატურა ზემოთ მიმოხილული ნაშრომებით არ ამოიწურება, მაგრამ, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია იმისათვის, რაა დაეინახოთ, თუ აზრთა როგორი სხვადასხვაობა არსებობს ენათმეცნიერთა შორის აბზაცის გაგებაში.

ტერმინი „აბზაცი“ ქართულ ენაში პირველად ფიქსირებულ იქნა ი. იმედაშვილის ლექსიკონში, სადაც იგი განმარტებულია, როგორც „ხარვეზი სტრიქონის დასაწყისში; სტრიქონის შეწყვეა; ორ შეწყულ სტრიქონს შუა მოთავსებული ნაწყვეტი“¹.

აბზაცის ასეთივე განმარტებებია მოცემული „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“, ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში“ და რ. შამელაშვილის მიერ შედგენილ ლექსიკონში.

უნდა ითქვას, რომ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში აბზაცი, როგორც ენობრივი ერთეული, ჯერჯერობით საგანგებო კვლევის საგანი არ გამდარა.

ჩვენი ვაგებით, აბზაცი სხვა ოდენობაა და მეტატექსტი — სხვა. მათ შორის არსებითი განსხვავებაა. მეტატექსტი ჩვენთვის ენობრივი ერთეულია და ტექსტის დონეს განეკუთვნება, აბზაცი კი — კომპოზიციურ-სტილისტიკური საშუალების სფეროს ესადაგება. მეტატექსტისა და აბზაცის ურთიერთობის შესახებ ქვემოთ გვექნება საუბარი. აქ კი გვინდა მოვიხმოთ ლ. მ. ლოსევას მოსაზრება რთული სინტაქსური მთლიანობისა (ჩვენი ტერმინოლოგიით — მეტატექსტის) და აბზაცის ურთიერთობის შესახებ. ლ. მ. ლოსევა წერს: „არ შეიძლება ერთმანეთს დაეუპირისპიროთ აბზაცი და რთული სინტაქსური მთლიანობა, ესენი არა დაპირისპირებითი, არამედ ურთიერთმოქმედი კატეგორიებია. მაგრამ უფრო საშიშია მათი გაურჩევლობა — რომ ერთი მიჩნეულ იქნეს მეორის გამოხატვის, აღქმის და ა. შ. ფორმად“².

¹ ი. იმედაშვილი, უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბილისი, 1904, გვ. 1.

² Л о с е в а Л. М. К изучению межфазовой связи (абзац и сложное синтаксическое целое). РЯШ, 1967, № 1. გვ. 58.

გ) რთული სინტაქსური მთლიანობა

წინადადებაზე დიდი ერთეულის აღსანიშნავად ხშირად გამოიყენება ნ. ს. პოსპელოვის მიერ დამკვიდრებული ტერმინი „რთული სინტაქსური მთლიანობა“, რომლის პარალელურად იხმარება აგრეთვე „ზეფრაზული ერთიანობა“.

ვ. ვ. ვინოგრადოვის შრომებშიც გვხვდება ტერმინები „სინტაქსური მთლიანობა“ და „რთული სინტაქსური მთლიანობა“, მაგრამ მხოლოდ რთული თანწყობილი ანდა რთული ქვეწყობილი წინადადებების მნიშვნელობით. ვ. ვ. ვინოგრადოვმა იცის წინადადებაზე დიდი ერთეულის არსებობა, რომელსაც „თვისებრივად ახალი ტიპის რთულ სინტაქსურ მთლიანობას“ უწოდებს, მაგრამ ეს ოდენობა მას თავისი კვლევის საგნად არ გაუხდია.

ტერმინი „რთული სინტაქსური მთლიანობა“ გამოიყენება გ. ა. ზოლოტოვას, ლ. მ. ლოსევას, ვ. პ. ლუნიოვას, გ. ს. კოლიადენკოს, ნ. ვ. კირპიჩნიკოვას და სხვათა შრომებში, ხოლო „ზეფრაზული მთლიანობა“ — ნ. დ. ზარუბინას, ი. რ. გალპერინის, ნ. ი. სერკოვას, გ. ა. მასლოვის, თ. ი. მოსკალსკაიას, ნ. ვ. ჩერემისინას და სხვათა შრომებში.

რთული სინტაქსური მთლიანობის არსისა და ფუნქციის გაგებაში აზრთა სხვადასხვაობაა. აქ შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე შემთხვევა:

ა) როცა რთული სინტაქსური მთლიანობა გაგებულა „არა როგორც წინადადებათა მექანიკური ჯამი, არამედ თვისებრივად ახალი სტრუქტურულ-აზრობრივი წარმონაქმნი“, ანდა „წინადადებათა სპეციალურად ორგანიზებული დახურული ჯაჭვი“;

ბ) როცა რთული სინტაქსური მთლიანობა გაგებულა, როგორც „დამოუკიდებლად გაფორმებულ წინადადებათა თანწყობა“;

გ) როცა რთული სინტაქსური მთლიანობა გაიაზრება, როგორც „უმადლესი დონის საკომუნიკაციო ერთეული“;

დ) როცა რთულ სინტაქსურ მთლიანობად მიჩნეულია „უმადლესი რანგის სამეტყველო ერთეული“.

ენათმეცნიერთა ნაწილი რთული სინტაქსური მთლიანობის სხვადასხვა სახეს გამოყოფს. ვ. პ. ლუნიოვა განასხვავებს ავტოსემანტურ და სინსემანტურ რთულ სინტაქსურ მთლიანობებს. ი. რ. გალპერინის მიხედვით, არსებობს რელატიური და პრედიკატული ზეფრაზული

მოლიანობანი. ამათგან ყველაზე მეტ ინფორმაციას შეიცავს პრედიკატული სეფრაზული მოლიანობა, მაშინ როცა რელატიური სეფრაზული მთლიანობა შეიცავს აუცილებლად საჭიროს, ზოგჯერ უმცირესს, ზოგჯერ კი თითქმის ნულოვან ინფორმაციას.

ნ. ა. ტურმაჩევა გამოყოფს სეფრაზული მთლიანობის ოთხ სახეს: დაუნაწევრებადს, ნახევრადდანაწევრებადს, დანაწევრებადს და შერეულს. ამათგან დაუნაწევრებადი სეფრაზული მთლიანობისათვის დამახასიათებელია კომპონენტთა ჭაჭვური და პარალელური კავშირი. აგრეთვე კომპონენტთა თანმიმდევრობის მკაცრი რიგი. ნახევრადდანაწევრებადი ერთიანობისათვის დამახასიათებელია კომპონენტების უფრო თავისუფალი შეკავშირება, ვიდრე ამას ადგილი აქვს დაუნაწევრებად ერთიანობებში. ნახევრადდანაწევრებად მთლიანობებში გამოიყენება კავშირი, რომელსაც ავტორი სხივურს უწოდებს¹. დანაწევრებადი სეფრაზული მთლიანობა ხასიათდება ნაწილობრივი, პარალელური, მიერთებითი და სიტუაციური შეკავშირებით²; ბოლოს შერეული სეფრაზული მთლიანობა ხასიათდება ყველა სახის შეკავშირებით (ჭაჭვურით, პარალელურით, სხივურით, მიერთებითაიო, სიტუაციურით)³. როგორც ვხედავთ, ნ. ა. ტურმაჩევა ძირითად ყურადღებას ამახვილებს სეფრაზული მთლიანობის კომპონენტებს შორის სინტაქსური კავშირის არსებობასა და თავისებურებაზე.

გ. ა. ვეიხმანი გამოყოფს მონოლოგურ და დიალოგურ ერთიანობებს.

ი. ლ. ჩერნუხინას შემოაქვს ტერმინი „სინტაქსური ერთიანობა“, რომელსაც რთული სინტაქსური მთლიანობის ერთ-ერთ სახედ მიიჩნევს. ავტორის აზრით, სინტაქსური ერთიანობა შედგება ორი არატოლი, დაპირისპირებული ნაწილისაგან, რომელთაც მან პირობითად „საყრდენი“ და მიზიდული წინადადებები უწოდა.

ნ. ვ. კირპიჩნიკოვა ერთმანეთისაგან განასხვავებს: უკუოქმითი მნიშვნელობის; განზოგადება-კვალიფიკაციის მნიშვნელობისა და წართქმითი და შედარებითი მნიშვნელობის რთულ სინტაქსურ მთლიანობებს.

1 Турмачева Н. А. К вопросу о природе сложного синтаксического целого и абзаца. — В кн.: Синтагматика, парадигматика и их взаимоотношение. Рига, 1970, გვ. 14.

2 იქვე, გვ. 17.

3 იქვე, გვ. 19.

როგორც ჩანს, რთული სინტაქსური მთლიანობა სხვადასხვა ასპექტით განისაზღვრება, მაგრამ იგი ყველასათვის არის მეტყველების ერთეული და კომუნიკაციის საშუალება. ენათმეცნიერთა უმრავლესობისათვის ასეთი რთული მთლიანობა სინტაქსური ერთეულია. ამ აზრს აშკარად და დაბეჭდილებით გამოთქვამენ გ. ო. ვინოკური, ნ. ს. პოსპელოვი, ი. ა. ფიგუროვსკი, ლ. მ. ლოსევა, ნ. დ. ზარუბინა, ო. ი. მოსკალსკაია, ი. რ. გალპერინი, ნ. ი. სერკოვა, ე. ა. რეფეროვსკაია და სხვანი. როცა ამას ამტკიცებენ, ისინი ამოდიან რთული სინტაქსური მთლიანობის კომპონენტებს შორის სინტაქსური კავშირის არსებობიდან. მაგრამ ლინგვისტთა სხვა ჯგუფი რთულ სინტაქსურ მთლიანობას განიხილავს, როგორც აზრობრივ ერთიანობას, რომელშიც საერთოდ არ მოინახება არავითარი სინტაქსური ნიშნები. ასეთ შეხედულებას გამოთქვამენ: ლ. გ. ფრიდმანი, ა. გ. მუხინი, რ. პ. რაგოჟნიკოვა და სხვები.

ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა რთული სინტაქსური მთლიანობის პარამეტრების გაგებაშიც. სახელდობრ, რთული სინტაქსური მთლიანობის პარამეტრებად დასახელებულია: მონომიკროთემურობა, აზრობრივი დამთავრებულობა და სტრუქტურული ერთიანობა.

ენათმეცნიერთა ნაწილი რთული სინტაქსური მთლიანობის პარამეტრთა შორის ასახელებს მასში ავტოსემანტური და სინსემანტური წინადადებების არსებობას.

სხვა პარამეტრებს შორის დასახელებულია: ინტონაციური მთლიანობა, წინადადებათა რიგის თანაფარდობა, სპეციფიკური სინტაქსური კავშირები; მოდალური პლანის ერთიანობა, აზრობრივი და ფორმალური გაბმულობა, აგრეთვე თემატური სიტყვების გარკვეული ჯგუფი.

ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა რთული სინტაქსური მთლიანობის მოცულობის განსაზღვრაშიც. ავტორთა ნაწილი გამოდის იქიდან, რომ რთული სინტაქსური მთლიანობა არის წინადადებაზე დიდი ერთეული, რომელიც შედგება ორი ან რამდენიმე წინადადებისაგან. ამ აზრს გამოთქვამენ ნ. ს. ვალგინა, ნ. ა. ტურმაჩივა და სხვანი. მათი აზრით, რთული სინტაქსური მთლიანობის ქვედა ზღვარი ორი წინადადებაა.

სხვა ავტორებს მიაჩნიათ, რომ რთული სინტაქსური მთლიანობა შეიძლება შედგებოდეს არა მარტო რამდენიმე წინადადებისაგან, არა-

მედ ემთხვეოდეს ერთ რთულ წინადადებას, ზოგჯერ კი მოთავსდეს ერთ მარტივ წინადადებაშიც. ამ აზრისანი არიან ბ. ა. მასლოვი და მ. პ. ბრანდესი.

ენათმეცნიერთა ჯგუფი არა მარტო არკვევს რთული სინტაქსური მთლიანობის ქვედა ზღვარს, არამედ კითხვას სვამს მისი მაქსიმალური მოცულობისა და ზედა ზღვრის შესახებაც. ზოგიერთი ავტორი ცდილობს, ზუსტად განსაზღვროს ეს ზღვარი. მაგალითად, ნ. დ. ზარუბინა მიიჩნევს, რომ ზეფრაზულ მთლიანობაში შემავალ კომპონენტთა რაოდენობა, როგორც წესი, 5—7 წინადადებათ განისაზღვრება.

სპეციალისტთა გარკვეული ნაწილი რთული სინტაქსური მთლიანობის მოცულობის კრიტერიუმად მიიჩნევს აბზაცს, მაგრამ რთული სინტაქსური მთლიანობის მოცულობის შეპირისპირება აბზაცთან სხვადასხვა ავტორთა მიერ განსხვავებულად ხდება. ი. ვ. არნოლდი, ლ. გ. ვედენინა, ნ. ს. პოსპელოვი მიიჩნევენ, რომ რთული სინტაქსური მთლიანობა ყოველთვის ნაკლებია აბზაცზე, ხოლო რამდენიმე რთული სინტაქსური მთლიანობა გვაძლევს აბზაცს.

ლ. მ. ლოსევა, ვ. ნ. მაროვი მიიჩნევენ, რომ რთული სინტაქსური მთლიანობა შეიძლება წარმოადგენდეს ერთ მთელ ან რამდენიმე აბზაცს ან მის ნაწილს.

ნ. ი. სერკოვას ზეფრაზული მთლიანობა ემთხვევა აბზაცს. მისი აზრით, აბზაცი წერაში აფიქსირებს ზეფრაზულ მთლიანობას, როგორც განსაკუთრებული სახის ფუნქციონალურ-სამეტყველო ერთიანობას. ამ აზრს იზიარებს გ. ი. ბლოხიც. სერკოვას აზრით, ზეფრაზული მთლიანობანი ერთმანეთისაგან უნდა განცალკევდეს დიერემით¹, რომლის სიგრძეც ორ მორზე მეტი იქნება.

ლ. მ. ლოსევას აზრით, ძირითადი ნიშანი, რომლის მიხედვითაც მეტყველების ნაქადში რთული სინტაქსური მთლიანობა შემოისაზღვრება, გამოვლინდება მთლიანობათა საზღვრებზე ფრაზათა შორის კავშირის შესუსტებით.

ენათმეცნიერთა უმრავლესობას მიაჩნია, რომ რთული სინტაქსური მთლიანობის ზედა ზღვრის განსაზღვრა და სასაზღვრო ნიშნების ჩამოყალიბება, უბრალოდ, შეუძლებელია. ასეთ აზრს გამოთქვამენ:

¹ დიერემა პაუზას ნიშნავს, ხოლო ერთი მორი ერთი მოკლე ბგერის საშუალო რხევის სიშორის ტოლია (ვ. ს.).

ლ. მ. ლოსტევა, ე. ა. რეფეროვსკაია, მ. პ. ბრანდესი, ი. ა. ბოვეუცი და
ქ. დ. ვინტმანი და სხვანი.

რთული სინტაქსური მთლიანობის ზედა ჯღერის შესახებ თავის
დროსე ასრი გამოთქვა: ნ. ს. პოსპელოვმა, რომელმაც მის არსებით
ნიშნად მიიჩნია: რთული სინტაქსური მთლიანობის აზრობრივი და-
მოუკიდებლობა, დამთავრებულობა და სინტაქსურ მთლიანობაში შე-
მაველ წინადადებათა შორის კავშირის განსაკუთრებული მიერთები-
თი ხასიათი.

ნ. ს. პოსპელოვის ამ მოსაზრებას ს. ი. გინდინმა უნდობლობა
გამოუცხადა და ეს ნიშნები არასაიმედოდ და არასაკმარისად მიიჩ-
ნია.

თ. მებუქეს ზეფრაზული მთლიანობის საზღვრის მაჩვენებლად
მიაჩნია: კონტაქტური ლექსიკურ-სემანტიკური კავშირის გაწყვეტა-
ზმნის ასპექტისა და დროის ფორმათა შეცვლა, ახალი თემატური
ცენტრის გამოჩენა.

როგორც ვხედავთ, ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაო-
ბაა რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობის არსის, მისი პა-
რამეტრებისა და მოცულობის განსაზღვრის საქმეში. მაგრამ ლინგვის-
ტიები ერთსულოვანნი არიან იმაში, რომ რთული სინტაქსური (ზეფრა-
ზული) მთლიანობა წინადადებაზე დიდი სამეტყველო ერთეულია და
მისი ძირითადი დანიშნულება საკომუნიკაციო ურთიერთობაა.

წინადადებაზე დიდი ერთეულის აღსანიშნავად, გარდა რთული
სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობისა, ტექსტის ლინგვისტიკაში
გვხვდება სხვა ტერმინებიც. ამ ოდენობის აღსანიშნავად გ. ა. სოლგა-
ნიკი იყენებს „პროზაულ სტროფს“, გ. ს. კანდინსკი — „ფონეტიკურ
აბზაცს“, ლ. ი. აპატოვა — „აზრობრივ მონაკვეთს“, მ. ი. ბლოხი —
„კუმულიატივს“, ს. ი. გინდინი — „სუბტექსტს“, ც. ტოდოროვი —
„ეპიზოდს“.

რთული სინტაქსური მთლიანობა შეტანილ იქნა უმაღლესი სკო-
ლების რუსული ენის სახელმძღვანელოებში 70-იან წლებში. პირველი
ასეთი სახელმძღვანელო იყო დ. ე. როზენტალის რედაქციით გამო-
ცემული წიგნი¹. წიგნში რთული სინტაქსური მთლიანობის საკითხს
ეძღვნება გ. ი. სოლგანიკის გამოკვლევა, რომელიც წარმოადგენს ავ-

¹ Современный русский язык. Часть 2. Синтаксис. Под редакцией Д. Э. Розенталя. М., 1976.

ტორის მიერ აღრე გამოქვეყნებული მონოგრაფიის ძირითადი დებულებების განმეორებას. გ. ი. სოლგანიკის მითითებული წიგნის ჩვენეული ინტერპრეტაცია ჩვენს ნაშრომში ცალკეა მოცემული (იხ. გვ. 11-13) და ამიტომ აქ მას ხელმეორედ არ განვიხილავთ.

ნ. ს. ვალგინა თავის სახელმძღვანელოში¹ რთულ სინტაქსურ მთლიანობას განსაზღვრავს, როგორც „სტრუქტურულ-აზრობრივ მთლიანობას“, რომელიც შედგება რამდენიმე წინადადებისაგან და სასიათდება „თემის (მიკროთემის) შედარებითი დამთავრებულობით, კომპონენტების აზრობრივი და სინტაქსური შემქმედროებით“.

ნ. ს. ვალგინა, მსგავსად გ. ი. სოლგანიკისა, გამოყოფს პარალელურ და ჯაჭვურ კავშირებს და იძლევა მათს დახასიათებას სათანადო მაგალითების მოხმობით. ავტორი ახასიათებს ავტოსემანტურ და სინსემანტურ წინადადებებს პარალელური კავშირის დროს. იგი გახაზავს პირველი წინადადების როლს რთული სინტაქსური მთლიანობის შექმნაში.

რთული სინტაქსური მთლიანობა, როგორც წინადადებაზე დიდი ერთეული, შეტანილია რუსული ენის სხვა სახელმძღვანელოებშიც და მათში ძირითადად იგივე დებულებები მეორდება, რომელთაც ჩვენ უკვე გავეცანით გ. ი. სოლგანიკისა და ნ. ს. ვალგინას ნაშრომების განხილვისას.

წინადადებაზე დიდი ერთეულის (რთული სინტაქსური მთლიანობის, „ფერასული მთლიანობის თუ მეტატექსტის) შესახებ ქართული ენის სახელმძღვანელოებში როგორც საშუალო, ისე უმაღლესი სკოლებსათვის, ჭერჭერობით არაფერი არ არის შეტანილი. უნდა აღინიშნოს, რომ ლ. კვაჭაძის წიგნში² გვხვდება ტერმინი „რთული სინტაქსური კონსტრუქციები“, რომლითაც იგი აღნიშნავს რთული ქვეწყობილი ან ზერთული წინადადებების სახეებს. ამ სახეების საილუსტრაციო მასალა უმეტეს შემთხვევაში უფრო დიდია და მეტი, ვიდრე ხშირად მეტატექსტისა თუ ტექსტის საილუსტრაციო მაგალითები ქართულ, რუსულ თუ საზღვარგარეთულ ტექსტის ლინგვისტიკაში. მაგრამ, როგორც ჩანს, წიგნზე მუშაობისას ლ. კვაჭაძეს მიზნად

1 В а л г и н а Н. С. Синтаксис современного русского языка. М., 1978.

2 დასახ. ნაშრ., გვ. 391.

3 ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1966.

არ დაუსახავს მეთატექსტისა და ტექსტის კვლევა და არც არაფერს ამბობს მათზე. თუმცა მკვლევარის ალლომ და გამოცდილებამ მას ტექსტის რამდენიმე პარამეტრი აღმოაჩინინია.

დ) პერიოდი

ტერმინი პერიოდი ისევ გამოჩნდა რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. სახელდობრ, მას გარკვეული ადგილი უკავია უმაღლესი სასწავლებლებისათვის განკუთვნილი რუსული ენის სახელმძღვანელოებში, განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს. რომ ამ სახელმძღვანელოებში პერიოდი სხვაა, ხოლო რთული სინტაქსური მთლიანობა — სხვა. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ზოგიერთ სახელმძღვანელოში ორივეა წარმოდგენილი, როგორც სხვადასხვა დონისა და ოდენობის ერთეულები. ამავე დროს უნდა ითქვას, რომ პერიოდის გაგებაშიც არის აზრთა სხვადასხვაობა.

დ. ე. როზენტალის რედაქციით გამოსულ თანამედროვე რუსული ენის სახელმძღვანელოში პერიოდი განხილულია მრავალწევრა რთულ წინადადებებში. პერიოდს ეძღვნება ნ. ი. ფორმანოვსკაიას გამოკვლევა, რომლის მიხედვითაც, „პერიოდი — ეს არის რთული ან მარტივი კონსტრუქციებით გართულებული, აზრობრივად შედარებით დასრულებული გაშლილი წინადადება, რომელიც ორ ურთიერთდაპირისპირებულ ნაწილად იყოფა, პირველი ნაწილი შედგება რამდენიმე ერთგვარი ერთეულისაგან და ტონის ამაღლებით წარმოითქმის, მეორე ნაწილი აზრობრივად, გრამატიკულად და ინტონაციურად პირველის დასკვნას წარმოადგენს და წარმოითქმის ტონის დადაბლებით“¹.

ნ. ი. ფორმანოვსკაიას აზრით, როცა პერიოდი ისეა აგებული, როგორც რთული ქვეწყობილი წინადადება, მაშინ თავში ჩვეულებრივ დამოკიდებული წინადადებები ექცევა (დროის, პირობისა თუ სხვა სახისა). პერიოდი მიჩნეულია წიგნის ენის, ემოციურ-ექსპრესიული, ანდა ამაღლებული მეტყველების კუთვნილებად.

ამავე გამოკვლევის მიხედვით, პერიოდი შეიძლება გავიგოთ როგორც რთული (ანდა ზერთული) წინადადების სახეობა.

ნ. ა. ვალგინას მიერ შედგენილ სახელმძღვანელოში პერიოდი გაგებულია, როგორც „განსაკუთრებულად ორგანიზებული მრავალწევ-

¹ დასახ. ნაშრ., გვ. 192.

რა რთული წინადადება“¹... ავტორს მიაჩნია, რომ პერიოდის სახით ავგებული წინადადებები შეადგენს პერიოდულ მეტყველებას, რომელიც ხასიათდება „სიმწყობრით, მუსიკალურობით, რიტმული დალაგებულობით“ (იქვე). შინაარსის მხრივ პერიოდს ახასიათებს აწრის დამთავრებულობა, პერიოდის ნაწილები აგებულია პარალელიზმის პრინციპით: „მათში მეორდება კავშირები, საკავშირებელი სიტყვები, სიტყვათა ერთნაირი წყობა და ზმნა-შემასმენელთა ერთნაირი ფორმები. ავტორის აზრით, პერიოდის სახე შეიძლება ჰქონდეს მრავალწევრა რთულ ქვეწყობილ წინადადებას, რთულ თანწყობილ წინადადებას, რთულ სინტაქსურ კონსტრუქციას და რთულ სინტაქსურ მთლიანობასაც².

ასეთი მსჯელობის მიხედვით, ყოველად შეუძლებელია გავიგოთ, თუ რა არის პერიოდი. მაგრამ ჩვენს ყურადღებას ამ შემთხვევაში იპყრობს ავტორის აზრი, რომ პერიოდის სახე შეიძლება ჰქონდეს რთულ სინტაქსურ მთლიანობას. ეს დებულება მცდარია. თუნდაც იმიტომ, რომ პერიოდი და რთული სინტაქსური მთლიანობა სხვადასხვა ოდენობის, სხვადასხვა ფუნქციისა და სტრუქტურის ერთეულებია. ჩვენ აქ მოვიხმობთ ნ. ა. ვალგინას ერთ მაგალითს, რომელიც მას მოჰყავს ისეთი პერიოდის საილუსტრაციოდ, რომელიც ამავე დროს რთულ სინტაქსურ მთლიანობასაც წარმოადგენს. ეს მაგალითია:

«Бог ты мой, как он обрадовался, когда без спроса и стука распахнулась настежь тяжелая дверь кабинета! Когда курпосыме кеды прыгнули с порога на ковёр. Когда через ковёр перескочили ноги в синих штанах с металлическими заклепками на карманах и с круглой красной строчкой по швам. Когда, наконец, невзирая на присутствие в кабинете нескольких подчиненных, две сильные и цепкие руки обхватили его за шею!».

ეს მაგალითი ვალგინას დებულებას ვერ განამტკიცებს, რადგან იგი სულაც არ არის რთული სინტაქსური მთლიანობა. საქმე გვაქვს რთულ ქვეწყობილ წინადადებასთან, სადაც არის ერთი მთავარი და რამდენიმე (ოთხი) ერთგვარი (დროის გარემოებითი) დამოკიდებული წინადადება.

პერიოდის ვალგინასეულ გაგებაში არევ-დარევა შეაქვს ავტორის

¹ დასახ. ნაშრ., გვ. 384.

² იქვე, გვ. 385—388.

მსჯელობას იმის შესახებ, რომ პერიოდი არის არა იმდენად სტრუქტურულ-სინტაქსური, რამდენადაც კომპოზიციურ-სტილისტიკური მოვლენა, ე. ი. გამოდის, რომ იგი ნაწილობრივ სინტაქსურ-სტრუქტურული, მაგრამ უფრო მეტად კომპოზიციურ-სტილისტიკური მოვლენაა. ავტორს მიაჩნია, რომ პერიოდი გამოირჩევა ემოციონალური დატვირთულობით, ლირიკული ანდა პუბლიცისტური დაძაბულობით, პარმონიულობითა და მუსიკალურობით. ამ სიტყვების შემდეგ კიდევ უფრო ძნელდება პერიოდის გაგება. იბადება კითხვა — ხომ არ ესმის ავტორს პერიოდი, როგორც რიტორიკის საგანი ან რიტორიკული ოდენობა? თუ ასეა, რატომ იხილავს მას გრამატიკაში ან რატომ უწოდებს სტრუქტურულ-სინტაქსურ (ნაკლებად) და კომპოზიციურ-სტილისტიკურ (უფრო მეტად) მოვლენას?

რუსული ენის ერთ-ერთ სახელმძღვანელოში პერიოდი განიხილება იმ თავში, სადაც საუბარია რთული სინტაქსური მთლიანობის შესახებ და სტილისტიკური ანალიზის დროს მიჩნეულია ტექსტის შემადგენელ ნაწილად. სინტაქსური თვალსაზრისით, პერიოდი გაგებულა, როგორც „ძალზე გავრცელებული რთული წინადადება“¹.

თანამედროვე რუსული ენის სხვა სახელმძღვანელოში პერიოდი გაგებულა, როგორც „რთული და ზოგჯერ ძალზე გავრცობილი მარტივი წინადადების განსაკუთრებული ფორმა“². ავტორთა აზრით, პერიოდი მეტყველების რიტორიკული (ან პოეტური) ფიგურაა, რომელიც გამოხატავს საზეიმო, ემოციურ განწყობილებას.

პერიოდი შეტანილია სხვა სახელმძღვანელოებშიც, მაგრამ მათ აქ აღარ განვიხილავთ, რადგან მათში ძირითადად იმავე დებულებებს ვხვდებით, რომლებიც მოცემული იყო ჩვენ მიერ უკვე მიმოხილულ მონოგრაფიებში. ამასთან ერთად, უნდა ითქვას, რომ არის ზოგი ისეთი სახელმძღვანელოც, რომელშიც პერიოდის შესახებ სულაც არაფერია ნათქვამი³.

როგორც ვნახეთ, პერიოდის შესახებაც აზრთა სხვადასხვაობაა

1 Земский А. М., Крючков С. Е., Светлаев М. В. Русский язык Часть вторая. Синтаксис. Под редакцией академика В. В. Виноградова. М., 1980, гл. 195.

2 Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык, ч. III. Синтаксис. Пунктуация. М., 1981, гл. 260.

3 Попов Р. Н., Валькова Д. П. и др. Современный русский язык. М., 1978.

რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. ამ აზრთა სხვადასხვაობის წყაროდ, სათავედ ჩვენ მიგვაჩნია ო. ს. ასმანოვს ლექსიკონი, სადაც ავტორს პერიოდი განმარტებული აქვს, როგორც: 1) რთული სინტაქსური წარმონაქმნი, რომელიც აერთიანებს რივ კომპლექსურ მდგენელებს დამთავრებული და გაწონასწორებული მთლიანის სახით; 2) მეტყველების დამთავრებული მონაკვეთი, ნებისმიერი დამთავრებული წინადადება¹. ვფიქრობთ. აზრთა სხვადასხვაობა ამ ორი დებულებიდან მომდინარეობს. რაც შეეხება ასმანოვს მესამე დებულებას, რომ პერიოდი არის რთული სინტაქსური წარმონაქმნი, რომლის რიტმული სასიათი უზრუნველყოფს ხმის კანონზომიერ ამალღებას და დადაბლებას (იქვე), ამას ყველა იმეორებს, თუმცა ასმანოვს მიერ გარკვევით გამოთქმული აზრი, რომ პერიოდი სინტაქსური ერთეულია, როგორც ჩანს, ყველას არ გაუზიარებია.

თუ როგორ და რა ესმოდათ ტერმინ პერიოდში ქართველ გრამატიკოსებს, ამას ჩვენ გავეცნობით (იხ. გვ. 106—120). პერიოდის ლინგვისტიკური გაგება ქართულ სინამდვილეში პირველად ფიქსირებულ იქნა ი. იმედაშვილის ლექსიკონში. რომლის მიხედვით პერიოდი „რამდენისამე წინადადებისაგან შედგენილი რთული წინადადებაა“².

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი პერიოდს სტილისტიკის სფეროს აკუთვნებს, თუმცა მას მიიჩნევს ისეთ სინტაქსურ ერთეულად, რომელიც ვრცლად გადმოსცემს აზრს და ხასიათდება რიტმულად დასრულებული ინტონაციით.

„ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის“ მიხედვით, პერიოდი წარმოადგენს რიტორიკის საგანს და არის „დამთავრებული აზრის გამომხატველი დიდი რთული ქვეწყობილი წინადადება, რომელიც პაუზით ორ ნაწილად არის გაყოფილი და ეს ნაწილები სხვადასხვა ინტონაციით წარმოითქმის“.

რ. შამელაშვილის მიერ შედგენილ ლექსიკონში პერიოდი მიჩნეულია ძველ ტერმინად. ავტორი მას გარკვეულ სინტაქსურ ერთეულად — რთული წინადადების სახეცვლილებად წარმოგვიდგენს.

თანამედროვე ქართულ ენათმეცნიერულ ნაშრომებში „პერიოდის“ შესახებ ლაპარაკი თითქმის არ გვხვდება³.

¹ დასახ. ნაშრ., გვ. 321.

² ი. იმედაშვილი, უცხო სიტყვათა ლექსიკონი. თბილისი, 1904, გვ. 583.

³ „პერიოდი“, როგორც წინადადებაზე დიდი ერთეულის აღმნიშვნელი ტერმინი, გამოყენებული აქვს კ. დანელიას თავის ერთ-ერთ გამოკვლევაში.

წინადადებაზე მეტი ერთეულის შესახებ ცნობა ეხებოდა პირველსავე ქართულ გრამატიკაში. ამ ერთეულს ანტონ ბაგრატიონი პერიოდს უწოდებს. თავისი გრამატიკის¹ 418-ე პარაგრაფში ანტონს მოჰყავს შემდეგი ციტატი ბიბლიიდან: „წილ იორდანესა, კევსა მას მახლობელად სახლისა მის ქოგორისსა, ქუეყანასა მას სეონ მეფისა მის ამორეველთასა, რომელი იგი დამკვდრებულ იყო ესებონს, რომელიცა იგი მოსრეს მოსე და ძეთა მათ ისრაელისათა. რაჟამს გამოვიდეს იგინი ქუეყანით ეგვიპტით“ (2 სჯ. 4. 48). და აკეთებს ასეთ კომენტარს: „ამას პერიოდსა შინა არცა სახელი უფალი ზმნისა და არცა ზმნაჲ-იპოების, არამედ საძიებონი და განმათვსებელნი და სხუანი ნაწილნი სიტყუსანი. ხოლო თუ სადმე განვკმარტეთა სიტყუაჲ ესე ღრამატიკოსებისამებრ კელოვნებისა, ვჰპოებთ წინასა შინა პერიოდსა უფალსა და ზმნასა და შესრულებასა ამის ჰაზრისასა. ესრეთ“: ღრამატიკოსებისამებრ კელოვნებისა, ვჰპოებთ წინასა შინა პერეოდში არც ზმნის „უფალი სახელი“ (ქვემდებარე) მოიპოვება და არცა ზმნა; მოიპოვება მხოლოდ „საძიებონი“ (დამატება-გარემოებანი), „განმათვსებლები“ (მართული განსაზღვრებანი) და წინადადების სხვა წევრები („სხუანი ნაწილნი სიტყუსანი“). მაგრამ თუ ამ წინადადებას გრამატიკული ხელოვნების მიხედვით შევაყვებთ (გავშლით), მაშინ მის წინა პერიოდში ეიპოვით ამ პერიოდის ქვემდებარესაც, ზმნასაც და აგრეთვე „შესრულებასა ამის ჰაზრისასა“.

ამის შემდეგ ავტორი ხელახლა იძლევა გასარჩევ ტექსტს, ბიბლიის წინამავალი მუხლით შევსებულს:

„ესე მცნებანი, წამებანი და სამართალნი არიან, რომელთა მოსე ეტყოდა ძეთა მათ ისრაილისათა უდაბნოსა დროსა შინა გამოსლუსა მათისასა ქუეყანით ეგვიპტით... წილ იორდანესა, კევსა მას შინა-მახლობელსა სახლისა მის ქოგორისსა (ქუეყანასა მას სეონ მეფისა მის ამორეველთასა), რომელი იგი დამკვდრებულ იყო ესებონს, რომელნი იგი მოჰსრნეს მოსე და ძეთა მათ ისრაილისთა დროსა შინა გამოსლუსა მათისასა ქუეყანით ეგვიპტით“.

ამის შემდეგ ანტონი ამ პერიოდში ახასიათებს თითოეული სიტყ-

¹ ანტონ I, ქართული ღრამატიკა, თბილისი, 1885.

ვის სინტაქსურ ფუნქციას, ხოლო შემდეგ 419-ე პარაგრაფში აკეთებს რამდენიმე მნიშვნელოვან დასკვნას, რომელთაგანაც ჩვენთვის ამ შემთხვევაში საყურადღებოა შემდეგი:

„საღმთოთა წერილთა შინა და სხუათა შესაძლებელ არს ამის პერეოდისა სახელი ზმნისა და ზმნა მას პერეოდსა შინა ყოფად, ეგ სახედ-ამის პერეოდისა საძიებონი — ამის პერეოდსა შინა ყოფად“, ანუ მარტივად რომ ვთქვათ: საღვთო წერილისა და სხვათა ენაში შესაძლოა ერთი პერიოდის ზმნა და მისი ქვემდებარე მეორე პერიოდში იყოს მოცემული, ასევე შესაძლოა, ერთი პერიოდის დამატება-გარემოებანი მეორე პერიოდში იყოს მოცემული.

„შესაძლებელ არს, ერთი და იგივე იდეა სიტყუსა მრავალთარე პერიოდთა შინა განფენად“. ეს ნიშნავს, რომ შესაძლოა, ერთი და იგივე აზრი („იდეა“) წინადადებისა მრავალ პერიოდში იყოს გაშლილი.

ამგვარად, ანტონის მიერ პერიოდის ამ რამდენიმე სპეციფიკური ნიშნის ჩამოთვლით ნათქვამია ის, რასაც ტექსტის დღევანდელი თეორიული გამოკვლევები და ამ საკითხისადმი მიძღვნილი საკვალიფიკაციო ნაშრომები ეძღვნება.

460-ე პარაგრაფში კი ანტონს ნათქვამი აქვს, რომ: ვინც პერიოდი დააწესა, როგორც მრავალგვარად ცვლადი, მანვე თქვა, რომ იგი სხვა მხრივაც იქნება მრავალნაირი „სქესის“ (ე. ი. კილოს) მიხედვით, თუ მასში შევცვლით წინადადების წევრებს („სიტყვის ნაწილებს“), ზმნის გვარს („ნათესავს“), სახელთა ბრუნვებს ანდა ზმნათა დროებს მაგრამ არა განსწავლულ მქირდველთა, არამედ მშვენიერ რიტორთა მსგავსად.

თუმცა ანტონი არ იძლევა პერიოდის განსაზღვრას, მაგრამ პერიოდის თავისებურებათა ანტონისეული გაგება ალტაცებას იწვევს და მიგვანიშნებს დიდი გრამატიკოსის ფართო ინტუიციასზე.

ის, რასაც დღევანდელ ენათმეცნიერებაში ანაფორულ ნაცვალსახელებს (სიტყვებს) უწოდებენ, ანტონისათვის კულამოლებითია. ანტონის აზრით, კულამოლებითი ნაცვალსახელი წინადადებაში მეტად საჭიროა: იგი წინ ნათქვამ რომელიმე სახელს ენაცვლება, მას გვაგულისხმებინებს და ზმნის ქვემდებარედ („სახელად“) ანდა დამატებად („საძიებოდ“) წარმოგვიდგენს (იმის მიხედვით, თუ რას საჭიროებს წინადადება); კულამოლებითი ნაცვალსახელი რიცხვში ყოველთვის ეთანხმება მისამართ სახელს, ბრუნვაში კი — არა იგი, რაკი

მისამართი („წინა-მსრბოლ“) სახელის ნაცვლად იხმარება, წინადადებებს ყოველთვის მოკლედ და შეწყობილი სახით გამართავს.

ანტონის აზრით, კულამოლებითად გამოიყენება აგრეთვე ჩვენებითი ნაცვალსახელები — ეს, ეგ, ის, რომლებიც აგრეთვე წინამსრბოლ სახელს ენაცვლებიან. ეგვე ითქმის ადგილის ზმნიზედებს (სადა, მუნ), რომლებიც „კულამოლებენ ადგილსა“, ე. ი. ადგილის გარემოების აღმნიშვნელ სიტყვებს ენაცვლებიან¹.

ანტონის მიხედვით, კულამოლებითი ნაცვალსახელი და ზოგიერთი ზმნიზედა წინადადებაში „სახელთა გარდასულთა წარმოაყენებს“, ე. ი. ადრე ნახმარ სახელს გვაგულისხმებინებს.

ანტონს მიაჩნია, რომ პერიოდს შეისწავლის არა გრამატიკა, არამედ „სამკერმეთქო ხელოვნება“, ამიტომ პერიოდზე საუბარს ანტონი აქ წყვეტს. რადგან, მისი თქმით, პერიოდის შესწავლა მკერმეტყველების საქმეა და „რად დავშურეთ აქა მრავლითა არ სათანადოთა შრომითა“.

თავის გრამატიკაში გაიოზ რექტორი, იძლევა რა პერიოდის განმარტებას, წერს: „პერიოდი (მუხლი) არს აღნაქუსი მარტივთა იდეათა ანუ ლექსთა, ცხადყოფისათჳს იდეისა, რომელსაცა უწოდთ ჩუჴნ სრულს სიტყუად“². სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ავტორი სრულ წინადადებად მიიჩნევს მარტივ იდეათა ანუ სიტყვათა ნაერთს და უწოდებს მას პერიოდს.

იგი მიიჩნევს, რომ რთული წინადადების მეოხებით იწარმოება სხვადასხვა სახის პერიოდი (მუხლი): ერთწევროვანი, ორწევროვანი, სამწევროვანი და უმეტესი. ამის მიხედვით, პერიოდი (მუხლი) თუ ერთ აზრს გადმოსცემს ერთი ზმნით, იგი ერთწევროვანია, ხოლო, როცა კავშირით ანდა რომელიმე სხვა მეტყველების ნაწილით („კულამოლებითი ნაცვალსახელით ანდა მიმღეობით“) ერთმანეთზე გადაბმულ ორ ანდა მეტ აზრს გადმოსცემს, იწოდება ორწევროვანად, სამწევროვანად და უმეტესად³.

ერთწევროვანი პერიოდების საილუსტრაციოდ გაიოზ რექტორს მოხმობილი აქვს შემდეგი მაგალითები: სიყუარული მოყუასისა შესძინებს კეთილსა; ორწევროვანი პერიოდისა: მოკიცხა-

¹ იქვე, § 333.

² გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამატიკა, თბილისი, 1970, § 254.

³ იქვე, § 253.

ჩი გლახაჯისა განაჩისხებს შემოქმედსა მისსა, ხოლო მოხარული წარწყმედილისათჳს არა უბრალო იყოს; სამწევროვანი პერიოდისა: ნუ ჰყოფ უსამართლოსა მსჯავრსა შინა და ნუ თუალ-ახუამ პირსა გლახაჯისასა, ნუცა განჰკრთები პირისაგან ძლიერისა... რის შესახებაც აღ. ფოცხიშვილი წერს: „ერთწევროვანი პერიოდის მაგალითი მარტივი წინადადებაა. ხოლო ორ და სამწევროვანისა — ორი და სამი მარტივი წინადადებისაგან შედგენილი რთული წინადადება, რაც თითქოს იძლევა იმის საბაბს, რომ გაიოწთან ამ წინადადებათა დიფერენციულ განხილვასთან გექონდეს საქმე. მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით. გაიოს რექტორისათვის ყველა ჩამოთვლილი პერიოდი, მარტივი წინადადების შემცველიცა და რთულისაც, განიხილება ეროიქორის გვერდით, ერთს სიბრტყეზე. მათ შორის არავითარი თვისებრივი სხვაობა არ არის. რაც მთავარია, ერთწევროვანი პერიოდი (თუმცა იგი ემთხვევა მარტივ წინადადებას) არ იწოდება მარტივად და ორწევროვანი — რთულად“¹.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ, გაიოზ რექტორის აზრით, პერიოდები ერთმანეთისაგან განცალკევდება წერტილით, გამოდის, რომ პერიოდი უდრის წინადადებას.

ი. ქართველიშვილის მიხედვით, წინადადებათა შეერთებით მიიღება პერიოდი და „წარმოდგების მათგან მთლიანი განსჯა“. ავტორის აზრით, პერიოდი შეიძლება იყოს ერთწევრიანი, ორწევრიანი, სამწევრიანი და ა. შ. ი. ქართველიშვილმა ამასთან ერთად ყურადღება გაამახვილა აგრეთვე პერიოდის შემადგენელ ნაწილთა სინტაქსური ფუნქციების შესახებ. იგი წერს, რომ, როცა პერიოდი რამდენიმე წინადადებისაგან შედგება, მაშინ ერთი მათგანი „იქმნების მარადის უმთავრესი, რომელიც იპყრობს თვისში ცნობილსა საგანსა, რომლისადმიცა მისდრკების სიტყვა ჩვენი, ხოლო სხვანი ყოველნივე, მოკიდებულნი მისდამი, იწოდებიან დამატებულად, ესე იგი იქმნებიან ესევიტარნი, რომელნიცა ჰმსახურებენ დამტკიცებად ანუ განცხადებად უმთავრესისა წინადადებისა“².

შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ი. ქართველიშვილი „პერიოდის“ ცნებაში ყოველგვარ რთულ წინადადებას კი არა, არამედ მხოლოდ

¹ ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან. თბილისი, 1979, გვ. 187.

² ი. ქართველიშვილი, ქართული ენის გრამმატიკა. თბილისი, 1814, გვ. 135.

რთულ ქვეწყოზილ წინადადებას გულისხმობდა. ნათქვამის საილუსტრაციოდ მოვიხმობთ ი. ქართველიშვილის მიერ პერიოდის ნიმუშად მოყვანილ მაგალითს: „მცონარესა არ ძალუძს მიღებად საწადელი დასასრული მოქმედებათა თვისთა, ვინაითგან ყოველი ჩვენ მიერ დაწყებული საქმე მოითხოვს შრომასა და ხელოვნებას“¹.

ეს წინადადება რთული ქვეწყოზილია. შედგება მთავარი და დაბოკიდებული (მიზეზის გარემოებითი) წინადადებებისაგან.

პერიოდში ი. ქართველიშვილი ცალკე გამოყოფს აგრეთვე ე. წ. „შემოხმულ წინადადებასაც, რომელიც დღევანდელი ჩართული წინადადების ფარდი ჩანს“².

ს. დოდაშვილი თავისი გრაჰტიკის³ მეორე ნაწილში პერიოდსა შესახებაც ლაპარაკობს. 149-ე პარაგრაფში ავტორი ამბობს: „ოდესცა განვრცელდების წინადადება გარემოებათა მიერ, ანუ შესაბამთა ლექსთა (ე. ი. სიტყვათა — ვ. ს.) მიერ, მაშინ წინადადება იგი იწოდების პერიოდად“. წინადადების გავრცელება ხორციელდება: ქვემდებარისა და შემასმენლისათვის თანამსგავსი სიტყვების მიმატებით: არსებითი სახელისათვის ზედშესრულის მიმატებით; ზმნისათვის ჳმნიზედის მიმატებით და აგრეთვე წინააღმდგომთა თქმაობათა:“ მიმატებით. მაგალითად, წინადადება — „სწავლანი განანათლებენ გულისხმისყოფასა“ — გავრცელდება ასე: „აღმკობილნი სწავლანი და მათ მიერ მოპოვებულნი ცნობანი არა დააბნელებენ გულისხმისყოფასა, არამედ უგრძობლად განანათლებენ მას“⁴.

მეორე მხრივ, ავტორს 150-ე პარაგრაფში მოცემული აქვს პერიოდის სხვაგვარი განსაზღვრაც: „პერიოდი არს უმთავრესი წინადადება, გავრცელებული მომატებულთა წინადადებათა მიერ, ანუ შეერთება რაოდენთამე წინადადებათა“. აქედან კი ის დასკვნა კეთდება, რომ პერიოდი აგრეთვე ყოველი რთული წინადადება.

პერიოდის ამ ორგვარი განსაზღვრიდან ის აზრი გამომდინარეობს, რომ პერიოდი შეიძლება იყოს ორგვარი — მარტივი და რთული. დოდაშვილის აზრით, „პერიოდი, რომელიც იპყრობს თვის შორის ერთსა უმთავრესსა წინადადებასა, იწოდების მარტივად, ხოლო

1 საილუსტრაციო მაგალითი დამოწმებულია ალ. ფოცნიშვილის დასახელებული წყნიდან, გვ. 307—308.

2 იქვე, გვ. 308.

3 ს. დოდაშვილი, თხზულებანი. თბლისი, 1961.

4 იქვე, § 156—157.

მდგომარეობა ანუ უმეტესთა უმთავრესთა წინადადებათაგან იწოდების რთულად“¹. რთული პერიოდი მასში შემავალ წინადადებათა რიცხვის მიხედვით შეიძლება იყოს ორწევროვანი, სამწევროვანი, ოთხწევროვანი და ა. შ.

პერიოდების შესწავლის საქმეში ახალი, რაზედაც მანამდე არცერთ ქართველ გრამატიკოსს არ ჰქონია ყურადღება მიქცეული და რაც განხილვის საგნად პირველმა სწორედ ს. დოდაშვილმა აქცია, ესაა პერიოდის სახეების გამოყოფა ზედღარათული (დამოკიდებული — ვ. ს.) წინადადების მიხედვით. ამ საკითხს ეძღვნება ს. დოდაშვილის გრამატიკის ვრცელი — 151-ე პარაგრაფი. ავტორის აზრით, რთული პერიოდის წევრები ერთმანეთს შეუერთდებიან შესათხზველ კავშირთა საშუალებით და მათი მნიშვნელობის მიხედვით პერიოდი იქნება: მიზეზობითი, შეთანასწორებითი, წინააღმდეგობითი, ნებართვითი, პირობითი, აღყვანებითი, შეერთებითი, განმარტებითი, განყოფითი, შედგმობითი და ხარისხობითი.

რთული პერიოდის ეს სახეები ს. დოდაშვილს გამოყოფილი აქვს იმის გათვალისწინებით, თუ რა სახის დამოკიდებული წინადადებები გამოიყოფა პერიოდში. ამის მიხედვით, შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ პერიოდს ს. დოდაშვილისათვის ყოველგვარი რთული წინადადება კი არ წარმოადგენს, არამედ ისეთები, რომელთაც ჩვენ დღეს რთულ ქვეწყობილს ვუწოდებთ. მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არაა. ს. დოდაშვილმა პერიოდთა სახეებში გაანაწილა არა მარტო ქვეწყობილი, არამედ თანწყობილი წინადადებებიც და ერთ შემთხვევაში შერწყმული წინადადებაც².

რთული თანწყობილი წინადადებებიდან იგი ასახელებს³:

1. მაპირისპირებელკავშირიან თანწყობილ წინადადებას (იხ. მისი „წინააღმდეგობითი პერიოდი“ და „შეერთებითი პერიოდი“).
2. მაცალკეებელკავშირიან თანწყობილ წინადადებას („განყოფითი პერიოდი“).

რთული ქვეწყობილი წინადადებებიდან დასახელებული აქვს⁴:

¹ იქვე, § 157.

^{2, 3, 4} ს. დოდაშვილის რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი წინადადებების კვალიფიკაციის ანალიზი მოცემულია დოც. ი. ვეშაპიძის ნაშრომში: „სინტაქსის საკითხები XVIII—XIX სს. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში“, რომელიც წლიურ სამეცნიერო კვლევითი მუშაობის გეგმით შესრულდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრაზე 1981 წელს. ავტორს დიდ მადლობას მოვასენებთ დასახელებული ხელნაწერი ნაშრომის გაცნობისათვის.

1. მიზეზობითი ქვეწყობილი წინადადება („მიზეზობითი პერიოდი“).

2. ვითარების გარემოებითი ქვეწყობილი წინადადება („შეთანასწორებითი პერიოდი“ და „განმარტებითი პერიოდი“).

3. დათმობითი ქვეწყობილი წინადადება („ნებართვითი პერიოდი“).

4. პირობითი ქვეწყობილი წინადადება („პირობითი პერიოდი“).

5. დროის გარემოებითი ქვეწყობილი წინადადება („შედგომითი პერიოდი“ და კიდევ).

6. ე. წ. „აღუვანებითი პერიოდი“, რომლის ცალკე გამოყოფის კრიტერიუმი (და ამდენად რაობაც) ავტორს მთლად ნათლად არა აქვს მოცემული.

ამათ გარდა, როგორც ითქვა, რთული პერიოდის ცალკე სახეობად არის გამოყოფილი დოდაშვილის მიერ ერთგვარშემასმენლებიანი ისეთი შერწყმული წინადადება (მაპირისპირებელი კავშირით), რომელშიც მოვლენათა თუ მოქმედებათა თანამიმდევრობაა გადმოცემული და რომელსაც „ხარისხობითი პერიოდი“ ეწოდება.

ნათელი წარმოდგენა რომ ვიქონიოთ პერიოდის ს. დოდაშვილისეულ გაგებაზე, მოვიხმობთ ორიოდე მაგალითს, რომლებიც ავტორის მიერაა დამოწმებული.

მაგალითისათვის ავიღოთ შეთანასწორებითი პერიოდი, რომელშიაც ზედდართული წინადადება „მიიღებს შემსგავსებასა ანუ შეთანასწორებასა“ უმთავრეს წინადადებასთან და შეუერთდება მას კავშირებით: ვითარ-ეგრეთ, რაოდენ-ესოდენ: „ვითარცა მზე გაზაფხულს განაცხოვლებს ქვეყანასა, ეგრეთვე ბრძენი მოძღვარი განანათლებს გონებასა და განავითარებს გულსა თვისთა აღსაზრდელთასა“.

როგორც ვხედავთ, ს. დოდაშვილი აქ ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემკველ პერიოდს გულისხმობს.

ს. დოდაშვილის მიხედვით განმარტებითია პერიოდი, რომელშიაც მომატებული (ე. ი. ზედდართვითი) წინადადება შეიცავს უმთავრესი წინადადების განმარტებას და უერთდება მას კავშირებით: ესრეთ-რომელ, ესოდენ. ავტორის მაგალითია: „მცონარება და უქმობა ესრეთ მოაუძღურებენ სულიერთა და სნეულევანთა ძალთა კაცისათა, რომელ-იგი იქმნების არა შემძლებელ წარმოებად თვით მცირეთა საქმეთაცა“.

ჩანს, დოდაშვილი აქაც ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ რთულ ქვეწყობილ წინადადებას გულისხმობს.

ზოგი პერიოდის ახსნა-განმარტება და საილუსტრაციო მაგალითი ზოგჯერ ისე ბუნდოვანია, რომ ვერ ვიგებთ, რისი თქმა სურს ავტორს. მხედველობაში გვაქვს თუნდაც ალყვანებითი პერიოდი, რო-
ნელშიაც, მისი თქმით, უმთავრესი და ზედღარავითი წინადადებანი „იმყოფებიან ურთიერთა შორის რაისა მიმართობასა შინა... ესრეთ რომელ ერთსა თვინიერ მეორისა არა ძალუქს წარმოდგენა სრულისა ჰაზრისა“ და დამოწმებულია ასეთი მაგალითი: „ვინცა დაიცვამს კრძალულებასა, იგი საშუალობითა მისითა დაიფარავს თვისსა სიმარ-
თლესა“.

ამ განსაზღვრებისა და საილუსტრაციო მაგალითის მიხედვით მთლად ნათელი არაა, თუ რას გულისხმობს დოდაშვილი ალყვანებით პერიოდში.

ს. დოდაშვილს მიაჩნია, რომ პერიოდის შედგენა გრამატიკის საქმეა.

მ. კელენჯერიძეც თავისებურად მსჯელობს პერიოდის შესახებ და წერს, რომ „პერიოდი ეწოდება ისეთს გამოთქმას, როდესაც ერთს, ანუ რამდენიმე უმთავრესს წინადადებასთან არიან დაკავშირებულნი დამოკიდებული წინადადებანი: განმარტებითნი, დამატებითნი და გარემოებითნი სიტყვანი“¹.

ავტორის აზრით, თუ პერიოდის ნაწილები კარგადაა შეწყობილი ერთმანეთთან და „მათ შორის სუფევს მკვიდრი კავშირი“, პერიოდში აზრი მიმდინარეობს მდორედ, აუჩქარებელ მდინარესავით და გასაგონდაც მეტად სასიამოვნოა“ (იქვე).

მ. კელენჯერიძე გაარჩევს პერიოდის შემდეგ უმთავრეს ნაწილებს: „ტემას“ ანუ საკითხს, დედააზრს, მეორეხარისხოვან აზრს, ამაღლებას და დადაბლებას.

კელენჯერიძის მიხედვით, პერიოდი ორი სახისაა: მარტივი და რთული. მარტივი მაშინაა პერიოდი, როდესაც „იმაში შექსოვილია ერთიმეორესთან ერთი დამოუკიდებელი და რამდენიმე დამოკიდებული წინადადებები“. რთულია პერიოდი, როდესაც „იმაშია რამდენიმე დამოუკიდებელი წინადადება. ამ დამოუკიდებელ წინადადებებს ავტორი პერიოდის წევრებს უწოდებს და იმის მიხედვით, თუ „რამ-

1 მ. კელენჯერიძე, თეორია სიტყვიერებისა, ქუთაისი, 1899, გვ. 88.

დენი ამისთანა (დამოუკიდებელი — ვ. ს.) წინადადება არის პერიოდში, იმდენ წვევრიანი იქნება ეს უკანასკნელიც¹.

ამასთან ერთად, მ. კელენჯერიძეც გამოყოფს ერთწვევრიან, ორწვევრიან, სამწვევრიან და მრავალწვევრიან პერიოდებს. ავტორი აქვე გამოყოფს პერიოდის 14 სახეს: მისი ტერმინოლოგიით ესენია: მარტივი, რთული, გარემოებითი ადგილისა, დროისა, მიზნის, მიზეზისა, თანდათანობითი, შედარებითი, დაპირისპირებითი, ანუ წინააღმდეგობითი, განმარტებითი, ანუ ჩვენებითი, პირობითი, დათმობითი, განყოფილებითი და არეული, „სადაც რამოდენიმე ცალკე პერიოდია დაკავშირებული“ (იქვე).

მ. კელენჯერიძის პერიოდთა სახეების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ეს სახეები რთული თანწყობილი, რთული ქვეწყობილი და შერწყმული წინადადებების ეკვივალენტურია.

მ. კელენჯერიძის მიერ პერიოდთა საილუსტრაციო მაგალითების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მას მარტივ პერიოდებად რთული ქვეწყობილი წინადადებები მიაჩნია, ხოლო რთულ და არეულ პერიოდებად — შერეული სახის, ანუ ზერთული, წინადადებები.

თ. ჟორდანიას გრამატიკის² მიხედვითაც პერიოდი იგივეა, რაც რთული ქვეწყობილი წინადადება. მართალია, იგი მეტატექსტს, როგორც სინტაქსის კვლევის საგანს, ცალკე არ გამოყოფს და არც ეს ტერმინი აქვს მას გამოყენებული თანამედროვე ენათმეცნიერული გაგებით, მაგრამ ამ მხრივ მაინც იპყრობს ყურადღებას ერთი ადგილი მისი გრამატიკიდან. სახელდობრ, როცა იგი „მცირედ დამოკიდებულ სიტყვათა და წინადადებათა შესახებ მსჯელობს, წერს: „რავდენიმე წინადადება, რომლითაც ჩვენ გამოვხატავთ სრულს ჰაზრს რომელსამე საგანზე, შეადგენს საუბარს ანუ სიტყვას (ხაზი ჩვენია — ვ. ს.). საუბარში არა ყოველ წინადადებას აქვს გრამატიკული კავშირი ერთმანეთთან, გარნა მათ აქვთ ლოლიკური კავშირი, რადგან გამოხატავენ ერთს რომელსამე ვრცელს ჰაზრს ანუ წარმოდგენასა. მაგალითად, ავიღოთ ზღაპარი: „დიდებული მეფე ვინმე იყო, ოც-და-ათი ვაჟიშვილი ჰყვანდა. სიკვდილის დრო რომ მოუახლოვდა, მოუწოდა თავის შვილებსა, მოატანიხა ოც-და-ათი ისარი, შეკრა მაგრად, მოიზიდა, რომ გასტეხოს და ვერ გასტეხა. მერმე აიღო თითო-თითო და დაამტვრია.

¹ იქვე, გვ. 89.

² თ. ჟორდანიას, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1929.

უთხრა შვილთა: თუ რომ ერთადა ხართ და ერთს პირზედ სდგენართ, მტერი ვერ გავსტენათო, როგორც მე შეკრული ისარი ვერ გავსტენებო, და თუ ერთმანეთის ურჩი იქნებითო, წაუხდენელი ვერ მოურჩები-თო“¹.

უნდა აღინიშნოს, რომ ციტატას მოსდევს თ. ჟორდანიას შემდეგი დასკვნა: „აქ საგანი მსჯელობისა ერთია. ძალა ერთობისა“. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ავტორი ასახელებს მოხმობილი ტექსტის (თ. ჟორდანიას თქმით „საუბრის“, „სიტყვის“) თემას. „საუბრის“ თემაზე ყურადღების გამახვილებით თ. ჟორდანიამ აღმოაჩინა ის, რის შესახებაც დღევანდელი ტექსტის ლინგვისტიკის თვალსაზრისით, ყოველ მეტატექსტს აქვს თავისი თემა.

თ. ჟორდანიას მსჯელობა რამდენიმე წინადადებით სრული აზრის გამოხატვის შესახებ მართებულია და სწორი. არაა არსებითი, თუ რას უწოდებს ამ ერთეულს ავტორი — საუბარს თუ სიტყვას, გადამწყვეტია ამ თეორიული დებულების საილუსტრაციო მაგალითი, რომელიც თავისი ოდენობით, სტრუქტურით, სემანტიკით დღევანდელი მეტატექსტის ეკვივალენტურია. ანტონ I-ის შემდეგ თ. ჟორდანია პირველია, ვინც ტექსტის შესახებ მცირეოდენ ინფორმაციას გვაწვდის.

ორწერტილის ხმარებასთან დაკავშირებით ილია სიხარულიძე წერს: „არის სათქმელები, რომელთაც ერთმანეთთან ლოლიკური კავშირი აქვსთ, რაიმე საერთო აზრის ირგვლივ არიან დაჯგუფებული, მაგრამ თვითული მათგანი ცალკე, დამოუკიდებლადაც შეიძლება ვიხმაროთ. ამგვარი სათქმელების ინფორმაცია წერტილისას უახლოვდება, მაგრამ მას სრული წერტილის კილო არ ახასიათებს, თვითულის წარმოთქმისას (უკანასკნელს გარდა) სათქმელის ბოლოსაკენ კილო რამდენიმედ ზევით იწევს; წერაში ამგვარი სათქმელები ერთმანეთისაგან წერტილ-მძიმით ცალკევდება“².

ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ ავტორს რამდენიმე ნიმუში აქვს დამოწმებული. აი ერთი მათგანი, რომელშიც საჭირო სასვენნი ნიშნების დასმას ავტორი მკითხველებს ავალებს: „ჯურხა უჩემოდ ველარ ძლებდა; დღე არ გავიდოდა, რომ ორი გროშის ხილი ან ტკბილეული არ მოეტანა; სანამ გაკვეთილს შევამზადებდი, კუთხეში თა-

¹ იქვე, § 23.

² ი. სიხარულიძე. ენის დაკვირვება, თბილისი, 1929, გვ. 350.

ვის გაკვეთილს ამზადებდა; სტუმრად რომ წავიდოდი, უეჭველად მიმაცილებდა; თუ ამხანაგს გავყვებოდი, ჯურხაც ლანდივით ამყვებოდა; სადაც უნდა ვყოფილიყავი, ძმადნაფიციც შორიახლო მეგობრობდა“.

თეორიული მსჯელობისა და საილუსტრაციო ნიმუშის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ი. სიხარულიძეს მხედველობაში აქვს წინადადებაზე დიდი ერთეული, რომლის ნაწილებიც ლოგიკურ კავშირში იმყოფებიან, ერთი აზრის ირგვლივ არიან დაჯგუფებული, მაგრამ გრამატიკულად ცალკე დასრულებულ წინადადებებს წარმოადგენენ. ი. სიხარულიძის „სათქმელი“, ჩვენი აზრით, მეტატექსტს წარმოადგენს.

პერიოდის შესახებ ვრცლად საუბრობს მ. ჯანაშვილი თავის გრამატიკაში¹, სადაც ავტორი სიტყვა „პერიოდის“ ეტიმოლოგიას შემდეგნაირად ხსნის: „პერიოდი ბერძნული სიტყვაა (პერი — გარემო, გარემო, გარს, ოდოს — გზა) და ნიშნავს წრეს, გარემოელას, გარემოსელას, შემოფარგელას“².

პერიოდის ეტიმოლოგიის ასეთი ახსნა სხვაგან არავისთან არ გვხვდება არც რუსულ და არც ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში.

მ. ჯანაშვილის მიხედვით, პერიოდად იწოდება აზრის შემოფარგულა, აზრის გამოთქმა „აღზევებით, ენა-მზობით და მორკმულად“, და იქვე გამოთქვამს საინტერესო მოსაზრებას, რომ „პერიოდი იგივე ნაკვთია უბნობისა, ნაწერისა, სიტყვისა“,

იგი პერიოდში გამოყოფს ორ ნაწილს: პირველს, რომელიც „შეიცავს დასამტკიცებელ ანუ ასახსნელ (განსამარტებელ) აზრებს“ და რომელსაც აღზევებას, ამადლებას, აწევას უწოდებს, და მეორეს, რომელიც „შეიცავს დამამტკიცებელს და ამხსნელებს“ (განმმარტებლებს), რომელსაც შესაბამისად დადაბლებას, დაწევას არქმევს. ეს აწევ-დაწევა, ჯანაშვილის აზრით, „შეიქმს იმ აზრთა და სიტყვათა წრეს, რომელსაც პერიოდი (ნაკვთი) ეწოდება“³.

მ. ჯანაშვილი არჩევს მარტივსა და რთულ პერიოდებს. იგი განასხვავებს რთული პერიოდის ორწევროვან, სამწევროვან და მრავალწევროვან სახეებს. ავტორის მიხედვით, მარტივი პერიოდი იყოფა ორ ნაწილად, რომელთაგან ერთი შეადგენს ლოგიკურ ქვემდებარეს და

¹ მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1905.

² იქვე, გვ. 154.

³ იქვე, გვ. 157.

მეორე — ლოგიკურ შემასმენელს. ასევე ნათელია, თუ რას გულისხმობს ავტორი რთული პერიოდის ქვეშ. „რთული პერიოდი არის განმარტება თემისა ორის ან მეტის ურთიერთზე დამოკიდებული აზრის შემწეობით“¹.

ავტორის მიხედვით, პერიოდის „შემადგენელ კერძო აზრებს უნდა ჰქონდეთ შინაგანი კავშირი უმთავრეს აზრთან, მასთან ერთად შეადგენდნენ ერთს მთლიანობას“. მისი აზრით, „პერიოდის ნაწილები უნდა დალაგდეს ისე, რომ უმთავრესმა აზრებმა დაიჭირონ უფრო თვალსაჩინო ადგილი და ერთმანეთს მიჰყვენ თვისის მეტ-ნაკლებ მნიშვნელობისდაგვარად“². მისი აზრით, რამდენნაირიც არის რთული წინადადება, იმდენნაირივე არის პერიოდიც. შემდეგ დასახელებულია პერიოდის 11 სახე, რომელთა ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ავტორი აქ გულისხმობს რთული ქვეწყობილი წინადადებების სახეებს.

პერიოდის შესახებ მსჯელობს ს. ხუნდაძეც თავის გრამატიკაში³. მისთვის პერიოდი ჰქვია რთულ წინადადებას, რომელიც შედგება მთავარი და დამოკიდებული წინადადებებისაგან.

ს. ხუნდაძე პერიოდში ორ ნაწილს გამოყოფს: „პირველ ნაწილში ყოველთვის დამოკიდებული წინადადებაა მოთავსებული, რომელიც ხმის ამაღლებით იკითხვის „და მას მალალს უწოდებს. მეორე ნაწილი კი შედგება მთავარი წინადადებისაგან, რომელიც „ხმის დადაბლებით იკითხვის“ და მას დაბალს არქმევს“⁴.

ს. ხუნდაძის მიხედვით, დამოკიდებული წინადადების ტიპი განსაზღვრავს პერიოდის სახეს, ხოლო ასეთად იგი შვიდს ასახელებს. აქვე უნდა ითქვას, რომ ს. ხუნდაძის მიერ გამოყოფილი პერიოდის სახეები დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპებს ემთხვევა.

საინტერესოა ამ საკითხზე პ. კვიციანიძის მსჯელობა: „ერთის წინადადებით გამოითქმის მხოლოდ ერთი აზრი და, თუ რამდენიმე წინადადებას ერთმანეთზე გადავაბამთ, ისე რომა მათში ერთი ზოგადი აზრია გატარებული და მრავალი დაწვრილებითი აზრები მის დამტკიცებას, განმარტებას ემსახურებიან, მაშინ გამოვა საუბარი, ამბავი, მოთხრობა, თხზულება, ერთი სიტყვით, წყობილ-სიტყვაობა.

წინააღმდეგ წყობილ-სიტყვაობისა, დაუკავშირებლად წარმოთქ-

1, 2 გვ. 156—157.

3 ს. ხუნდაძე, ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1907.

4 იქვე, გვ. 145.

მულ წინადადებათა პქვიათ ფრაზები, რომელთაც შეჰხვდებით საან-
ბანოს და უცხო ენათა სახელმძღვანელოებში“¹.

საინტერესო მოსაზრებაა, მაგრამ, სამწუხაროდ, თავისი დებუ-
ლების საილუსტრაციო მაგალითი ავტორს დამოწმებული არა აქვს.

ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ანალიზი გვიჩვენებს,
რომ ტერმინი „პერიოდი“ და მისი შინაარსი ყველა ქართველ გრამა-
ტიკოსს, ვინც კი ამ საკითხს შეჰხვებია, ერთნაირად არ ესმოდა. ან-
ტონის „პერიოდი“ მართლაც წინადადებაზე მეტი ერთეულია, იგი
ტექსტის ეკვივალენტურია, ანტონის კულამოლებითი სიტყვები იგივე
ანაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიზდებია, რომლებიც ტექსტის
ერთეულს აკავშირებენ ერთ მთლიან ერთეულად. სხვა ქართველ
გრამატიკოსთათვის კი „პერიოდი“ წინადადების (მარტივი გავრცობი-
ლის, რთული თანწყობილის, რთული ქვეწყობილის) აღმნიშვნელია.

ტერმინი „პერიოდი“ წინადადებაზე მეტ ერთეულს აღნიშნავს ან-
ტონ I-ის გაგებით, სხვა გრამატიკოსების მიხედვით კი იგი წინადადე-
ბის ფარგლებს არ სცილდება. მაშ, რატომ მივაქციეთ მას (პერიოდს)
ამდენი ყურადღება? იმიტომ, რომ პერიოდი სხვაა და წინადადება —
სხვა, ისინი სხვადასხვა ოდენობებია.

ჯერ-ერთი, ანტონ I-ის „პერიოდი“ იგივე ტექსტია.

მეორეც, თუ ერთხელ კიდევ მოუუსმინთ ქართველ გრამატიკო-
სებს, ისინი აღნიშნავენ, რომ: „პერიოდი (მუხლი) არს აღნაქუსი მარ-
ტივთა იდეათა ანუ ლექსთა“. „პერიოდი არს... შეერთება რაოდენ-
თამე წინადადებათა“ — „რთულია პერიოდი, როდესაც იმაშია რამ-
დენიმე დამოუკიდებელი წინადადება“. „პერიოდი იგივე ნაკეთია უბ-
ნობისა, ნაწერისა, სიტყვისა“ და სხვ.

თუნდაც აქ მოხმობილი პერიოდის თეორიულ განმარტებათა ანა-
ლიზი გვიჩვენებს, რომ პერიოდი გაგებულია, ერთი მხრივ, როგორც
ენის ერთეული, ხოლო, მხრივ, — ენა-მეტყველების ერთეული. გარ-
და ამისა, ჩანს, რომ საუბარია ოდენობაზე, რომელიც არაა წინა-
დადება, რომელიც მიიღება, იწარმოება წინადა-
დებათა შეერთებით და ამდენად მეტია წინადადებაზე. მ. ჯა-
ნაშვილისეული განმარტება „პერიოდისა“ ხშირ შემთხვევაში ემთხვევა
ტექსტის განსაზღვრას თანამედროვე გაგებით. „პერიოდის“ განმარტება
ქართველ გრამატიკოსებთან თითქოს წინადადებაზე მეტ ოდენობას

1 ა. კვიციანიძე, ქართული სწორმეტყველება, თბილისი, 1988, § 35.

გულისხმობს. მართლაც, საქმე გვაქვს არა ცალკე აღებულ მარტივ წინადადებასთან, არამედ უფრო დიდ ერთეულთან, რომელსაც პერიოდს უწოდებენ, მაგრამ რომელიც არ სცილდება რთული წინადადების ფარგლებს.

წინადადებაზე დიდი ერთეულის შესახებ მსჯელობას არ ვხვდებით დავით და იოანე ბატონიშვილების, ვარლამ ერისთავის, დავით ჩუბინიშვილის, პლატონ იოსელიანის, არისტო ქუთათელაძის, ი. ნიკოლაიშვილის, ი. ფერაძის და სხვათა გრამატიკებში.

ჩვენი დროის ქართულ ენათმეცნიერებს ა. შანიძეს, არნ. ჩიქობავას, ვ. თოფურას, შ. ძიძიგურს, ლ. კვაჭაძეს, ალ. ღლონტს, ა. დავითიანს... არ უკვლევიათ მეტატექსტთან თუ ტექსტთან დაკავშირებული საკითხები.

ქართულ ენათმეცნიერთა ახალმა თაობამ უკვე შეიტანა გარკვეული წვლილი ტექსტის ლინგვისტიკაში. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ მათ რამდენიმე ნაშრომი უძღვნეს ტექსტის პრობლემას. უნდა გამოვყოთ გ. კვარაცხელია¹ და ბ. ჯორბენაძის² ნაშრომებიც.

ამ ოთხი ათეული წლის წინათ ჩაეყარა საფუძველი ენათმეცნიერების ახალ დარგს — ტექსტის ლინგვისტიკას. ტექსტის ლინგვისტიკის შექმნა თეორიულად შეამზადა და პრაქტიკულად განაპირობა ენისა და მეტყველების პრინციპული დაპირისპირების იდეამ. მაგრამ ენისა და მეტყველების ერთიანობის აღიარება ტექსტის ლინგვისტიკას უფრო მწყობრ, სისტემურ, ჰარმონიულ ხასიათს ანიჭებს. ტექსტის ლინგვისტიკის საგანს წარმოადგენს ტექსტი, რომელიც გაგებულია, როგორც ენა-მეტყველების ერთეული. ტექსტის შემსწავლელი მეცნიერების შესახებ ენათმეცნიერებაში თავიდანვე აზრთა სხვადასხვაობამ იჩინა თავი. ტექსტს მიიჩნევდნენ: გრამატიკის, ტექსტის გრამატიკის, სინტაქსის, დიდი სინტაქსის, ზეფრაზული სინტაქსის, ჰიპერსინტაქსის, უმაღლესი სინტაქსის, ტექსტის სინტაქსის, სინტაქსური სტილისტიკის, სტილისტიკის, ტექსტიკის, ტექსტსტილისტიკის, ტექსტომეტრიის, ტექსტოლოგიის, მეტალინგვისტიკის, ტრანსლინგვისტიკის,

1 გ. კვარაცხელია, ტექსტის გაბმის ენობრივი საშუალებანი სამეცნიერო ლიტერატურაში. სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი ა. შანიძის დაბადების 100 წლისთავისადმი. პროგრამა და მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, 1987, გვ. 20—22.

2 ბ. ჯორბენაძე, მხატვრული ტექსტის ენობრივი ანალიზის ზოგიერთი საკითხისათვის: — ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეხუთე. თბილისი, 1983, გვ. 23—24.

პრაგმატიკის, მეტყველების ანალიზის, ტექსტის ლინგვისტიკის და ა. შ. შესწავლის ობიექტად.

დღეისათვის ტექსტის გაგებაში სხვადასხვა შეხედულება არსებობს, სხვადასხვა ავტორთა მიერ ტექსტი გაგებულია, როგორც: ენის არსებობის უპირველესი ფორმა; ენის ერთეული; საკომუნიკაციო ერთეული; მეტყველების აქტი; სამეტყველო წარმონაქმნი; გამონათქვამი; წინადადება; წინადადებათა თანმიმდევრობა; წინადადებათა ჯგუფი; კომპონენტების იერარქია და ა. შ.

ამ თეორიული დებულებების მიღმა პრაქტიკულად გამოყოფილია ტექსტის 60-ზე მეტი სახეობა („ფორმა“).

ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა ტექსტის პარამეტრების, საზღვრების, კატეგორიების, კომპონენტების შესახებ.

ტექსტის ენათმეცნიერული გაგების გარდა, არსებობს მისი სემიოტიკური გაგებაც.

გარდა ტექსტისა, ტექსტის ლინგვისტიკა სწავლობს მეტატექსტსაც (რთულ სინტაქსურ მთლიანობას), როგორც წინადადებაზე დიდ ერთეულს, რომელსაც აქვს თავისი ფუნქცია, პარამეტრები, საზღვრები და დანიშნულება.

1948 წელს ნ. ს. პოსპელოვმა საფუძველი ჩაუყარა მოძღვრებას რთული სინტაქსური მთლიანობის შესახებ. მართალია, მისი რთული სინტაქსური მთლიანობა ჯერ კიდევ არ არის ტექსტი, მაგრამ მისი სახით წინადადებიდან გასვლა, წინადადებაზე დიდი ერთეულის კვლევა ტექსტის კვლევის საწყის ეტაპად იქნა მიჩნეული.

ნ. ს. პოსპელოვის გამოკვლევების თავისებურ მხარდაჭერას და გაგრძელებას წარმოადგენდა ი. ა. ფიგუროვსკისა და გ. ო. ვინოკურის შრომები, რომლებიც იმავე 1948 წელს გამოქვეყნდა. ამ სამი მეცნიერის შრომებში დასაბუთებულია წინადადებაზე დიდი ერთეულის — რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანობის — არსებობა, მისი ფუნქციები, პარამეტრები, მდგენელები, დადგენილია დაკავშირების ახალი სახეები და სხვ.

აღმოჩნდა, რომ წინადადებაზე დიდ ერთეულს არისტოტელეც იცნობდა და მას „პერიოდულ სიტყვას“ უწოდებდა. ამ ერთეულს მ. ვ. ლომონოსოვი „პერიოდთა კავშირს“ არქმევს. წინადადებაზე დიდ ერთეულს ა. ხ. ვოსტოკოვი — „პერიოდს“ ან „წყვეტილ მიტყველებას“, ფ. ი. ბუსლაევი — „მეტყველებას“ ან „წინადადებათა შეერთებას“, ა. მ. პეშკოვსკი — „რთულ მთლიანობას“ და „აბზაცს“, ა. ი.

ბელიჩი — „წინადადებათა მთლიან ჯაჭვს“ და „პერიოდს“, ლ. ა. ბუ-
ლანოვსკი კი „ზეფრაზულ მთლიანობას“ უწოდებს.

წინადადებაზე დიდი ერთეულის ძიებისა და შესწავლის პრო-
ცესში ასეთი ერთეულის აღსანიშნავად გამოყენებული იყო ტერმინე-
ბი „გამონათქვამი“, „რთული სინტაქსური (ზეფრაზული) მთლიანო-
ბა“, „აბზაცი“, „პერიოდი“ და სხვ.

წინადადებაზე დიდი ერთეულის შესახებ ცნობა გვხვდება ანტონ
ბაგრატიონის პირველსავე ქართულ გრამატიკაში, სადაც ავტორი მას
პერიოდს უწოდებს. ანტონმა აღმოაჩინა პერიოდის რამდენიმე ნიშა-
ნი, მაგრამ სპეციალურად და ღრმად არ უკვლევია იგი, რადგან მას
პერიოდი არ მიაჩნდა გრამატიკის შესწავლის ობიექტად.

ტერმინი „პერიოდი“ გვხვდება აგრეთვე გაიოზ რექტორის,
ი. ქართველიშვილის, ს. დოდაშვილის, მ. კელენჯერიძის, ს. ხუნდაძის,
მ. ჭანაშვილის გრამატიკებშიც, მაგრამ მათი გაგებით პერიოდი არ
აღემატება რთული წინადადების ამა თუ იმ სახეს.

წინადადებაზე დიდი სამეტყველო ერთეულის არსებობა შემჩნე-
ული ჰქონდათ თ. ჟორდანიას (რომელიც მას „საუბარს“ ანუ „სიტყ-
ვას“ უწოდებდა), ი. სიხარულიძეს (რომელიც მას „სათქმელის“ სა-
ხელწოდებით აღნიშნავდა) და პ. კვიციანიძეს (რომელიც მას წყო-
ბილსიტყვაობად მიიჩნევდა).

ჩვენი დროის ქართველ ენათმეცნიერებს — ა. შანიძეს, არნ. ჩი-
ქობავას, გ. ახვლედიანს, ვ. თოფურისს, შ. ძიძიგურს, ლ. კვაჭაძეს,
ალ. ლლონტს, ფ. ერთელიშვილს, ა. დავითიანს... არ უკვლევიათ მე-
ტატექსტთან თუ ტექსტთან დაკავშირებული საკითხები.

ქართველ ენათმეცნიერთა ახალი თაობა (მ. გვენცაძე, დ. გოცი-
ორიძე, ლ. დალაქიშვილი, თ. მებუკე, ნ. შენგელაია, გ. კვარაცხელია, ბ.
ჯორბენაძე და სხვები) ტექსტის შესწავლას იწყებს ჩვენი საუკუნის
80-იან წლებში. ამ თაობამ უკვე შეიტანა გარკვეული წვლილი ტექს-
ტის ლინგვისტიკაში.

თავი მეორე

მეტატექსტი

§ 1. მეტატექსტის ცნება

საუკუნეთა განმავლობაში წინადადება ითვლებოდა ენისა და მეტყველების უმაღლესი დონის სინტაქსურ ერთეულად. წინადადების ასეთი გაგება დღესაც ტრივიალურია ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. მაგრამ ენათმეცნიერების ახალი დარგის — ტექსტის ლინგვისტიკის — წარმოშობამ უარყო ეს ტრადიციული გაგება. აღმოჩნდა, რომ წინადადება არ არის ენა-მეტყველების უმაღლესი დონის ერთეული. წინადადების შესახებ აღნიშნავდნენ, რომ ის არის საკომუნიკაციო ერთეული. მაგრამ, როცა დაისვა საკითხი — არსებობს თუ არა წინადადებაზე დიდი საკომუნიკაციო სიდიდე, აღმოჩნდა, რომ ასეთი ოდენობა, ასეთი ენობრივი თუ სამეტყველო ერთეული მართლაც არსებობს, რომელსაც მკვლევარები სხვადასხვა ტერმინით აღნიშნავენ, ხოლო ჩვენ მეტატექსტს ვუწოდებთ.

ჩვენი გაგებით, მეტატექსტი არის წინადადებაზე მაღალი დონის ენობრივი (სამეტყველო) ოდენობა, რომელსაც აქვს საკუთარი მიკროთემა, ლინგვისტიკური გაფორმება, აზრობრივი დამთავრებულობა და საკომუნიკაციო ფუნქცია.

თუ წინადადებისათვის საშენ მასალას ცალკეული სიტყვები წარმოადგენს, მეტატექსტისათვის ასეთ ფუნქციას წინადადებები ასრულებს. თავის მხრივ უფრო დიდ, უმაღლესი დონის ენობრივ-საკომუნიკაციო ერთეულს წარმოადგენს ტექსტი, რომლის კონსტიტუენტებად უკვე მეტატექსტები გამოდის.

აღამიანთა ენობრივი ურთიერთობა ხორციელდება არა ცალკეული წინადადებების მეოხებით, არამედ მეტატექსტებისა და ტექსტების მეშვეობით — ასეთია ტექსტის ლინგვისტიკის ერთ-ერთი ძირითადი დებულება.

მეტატექსტი არის წინადადებაზე მაღალი იარუსის ენობრივი საძეგტეველო ოდენობა, რომელსაც ახასიათებს აზრობრივი მთლიანობა. ეს უკანასკნელი კი იქმნება დამოუკიდებელ წინადადებათა განსაკუთრებული ორგანიზებულობით, სპეციფიკური გაბმულობით.

ტექსტის ლინგვისტიკის ჩასახვის გარიჟრაჟზე, როცა რთული სინტაქსური მთლიანობის პარამეტრებზე საუბრობდა, ნ. ს. პოსპელოვმა ასეთ პარამეტრებად მიიჩნია: აზრობრივი დამოუკიდებლობა და დამთავრებულობა, რომელსაც რთული სინტაქსური მთლიანობა ინარჩუნებს კონტექსტიდან ამოღების დროს, და რთულ სინტაქსურ მთლიანობაში შემავალ წინადადებათა შორის დაკავშირების განსაკუთრებული მიერთებითი ხასიათი.

მეტატექსტის კვლევის პირველ ეტაპზე სპეციალისტები ცდილობდნენ ნ. ს. პოსპელოვის ამ ორი პარამეტრის დაზუსტებას და განვითარებას. პირველი ნიშნის დაზუსტების მიზნით ისინი ცდილობდნენ ერთმანეთისაგან გაემიჯნათ დამოუკიდებელი (ავტოსემანტური) და დამოკიდებული (სინსემანტური) წინადადებები. მიიჩნევდნენ, რომ რთული სინტაქსური მთლიანობა უნდა შეიცავდეს როგორც ავტოსემანტურ წინადადებას (იწყებოდეს კიდევ მისით), ისე მასზე დამოკიდებულ სინსემანტურ წინადადებას.

მიჩნეულია, რომ გადამწყვეტი როლი აკისრია დამწყები წინადადების წევრებს. კერძოდ, ამ წინადადების (რომელიც, რა თქმა უნდა, ავტოსემანტურია) ქვემდებარე მომდევნო (სინსემანტურ) წინადადებაში უთუოდ უნდა იყოს ან დამატება, ანდა ისევ ქვემდებარე. გარდა ამისა, თუ პირველი წინადადება იწყება არსებითი სახელით, რომლითაც გადმოიცემა ქვემდებარე, დამატება ან გარემოება, ასეთ დასაწყისს „მაგარი“ დასაწყისი ეწოდება. ამ შემთხვევაში მომდევნო (სინსემანტური) წინადადება უთუოდ უნდა იწყებოდეს კავშირით, ნაცვალსახელით ან ზმნით და ასეთ დასაწყისს „რბილი“ დასაწყისი ეწოდება.

წინადადებათა ურთიერთობის ასეთ ხასიათზე ათეული წლების განმავლობაში მსჯელობდნენ და ამჟამადაც მსჯელობენ როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ.

ჩვენი დაკვირვებისა და ანალიზის შედეგად აღმოჩნდა, რომ და-

მოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთობის ასეთი ახსნა არ გამოხატავს რეალურ სურათს და ამდენად მცდარია. მიგვაჩნია, რომ მეტატექსტის დონეზე დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთობაში არა გვაქვს ავტოსემანტურობა და სინსემანტურობა, მნიშვნელობა არა აქვს ქვემდებარე-დამატებისა და, საერთოდ, წინადადების წევრთა საკითხს. ასევე აზრი არა აქვს იმის მტკიცებას, თუ რით (არსებითი სახელით, ნაცვალსახელით, ზმნით თუ კავშირით) იწყება წინადადება. თუ ყოველივე ეს მცდარია, რამ გამოიწვია და სად უნდა ვეძიოთ შეცდომის სათავე? შეცდომის წყაროა ის, რომ მეტატექსტს წინადადებისაგან სრულიად განსხვავებულ, მოცულობით წინადადებაზე დიდ, სემანტიკურად, სტრუქტურულად და ფუნქციურად სრულიად ახალ ენობრივ ერთეულს — სინტაქსის პარამეტრებით ახასიათებდნენ და სწავლობდნენ, ამოდიოდნენ სინტაქსიდან. სინამდვილეში კი მეტატექსტს არ სჭირდება, არ აინტერესებს წინადადების წევრი და მისი ფუნქცია თუ ადგილი წინადადებაში. ტერმინით — „წინადადების წევრი“ — ვერ აღინიშნება მეტატექსტის კომპონენტი. მეტატექსტის კომპონენტია წინადადება და არა წინადადების წევრი. მეტატექსტს აინტერესებს არა მთავარი და დამოკიდებული წინადადებები (ეს სინტაქსის საკითხია), არამედ დამოუკიდებელ წინადადებათა თანმიმდევრობა, კერძოდ, ამ თანმიმდევრობის არსი, სპეციფიკა და მექანიზმი, მეტატექსტში პირველი წინადადების (ზოგჯერ მეორისაც) მთავარი და ძირითადი დანიშნულება მიკროთემის ნომინაციაა. მომდევნო წინადადებები კი ემსახურება დესახელებული მიკროთემის გაშლას. ისინი ახალ-ახალ ინფორმაციას, დახასიათებას იძლევიან მის შესახებ. მეტატექსტის დონეზე მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების კავშირი კი არ განიხილება, არამედ დამოუკიდებელ, თავისთავად წინადადებათა თავისებური, ახალი, სპეციფიკური ურთიერთდამოკიდებულება, რომელსაც ჩვენ თ ა ნ წ ყ ო ბ ა ს ვ არ ქ მ ე ვ თ. ეს ის თანწყობაა, რომელსაც ჩვენ რთული წინადადების სინტაქსიდან ვიცნობთ, მაგრამ მეტატექსტის დონეზე იგი სისხლსავსეა, ფრთაგაშლილი და ახალი, გლობალური სიცოცხლით სუნთქავს. ყოველი მომდევნო დამოუკიდებელი წინადადება სხვა წინადადების (წინამავლის თუ მომდევნოს) ინფორმაციისაგან განსხვავებულ, ახალ ინფორმაციას შეიცავს. ეს თანწყობა დამოუკიდებელი, თავისთავადი წინადადებების თანწყობაა, როცა ყოველი დამოუკიდებელი წინადადება ერთიმეორის მიმართ თანასწორუფლებიანი და ტოლფასოვანია მიკროთემის საჭირო თუ

აუცილებელი ინფორმაციით შევსების თვალსაზრისით და, ამდენად, ურთიერთსაქირო და გადაჯაჭვული.

მეტატექსტის პირველი წინადადება, რომელმაც ამდენი დისონანსი შეიტანა კვლევაში, ჩვენი გაგებით, ხასიათდება მრავალი პარამეტრით. იგი აგებულების მიხედვით შეიძლება იყოს მარტივი, შერწყმული, რთული, ხოლო ასრობრივად ის არ წარმოადგენს წინა მეტატექსტის ბოლო წინადადების გაგრძელებას, ახსნას, დაზუსტებას. მათ შორის სემანტიკური კავშირი, შეიძლება ითქვას, ნულოვანია.

მეტატექსტის პირველი წინადადება ახალი მეტატექსტის დაწყების მაჩვენებელია, რადგან აქ დასახელებულია ახალი მიკროთემა. დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მეტატექსტის პირველი წინადადებისათვის ნიშანდობლივია რამდენიმე თავისებურება:

1. პირველი წინადადება მიგვანიშნებს ახალი მეტატექსტის დაწყებას, თუ პირველი წინადადების თავში დგას სიტყვა ან სიტყვები, რომლებიც დროის გარემოებას აღნიშნავენ. ასეთ წინადადებაში საუბარია დროში, დროის გარკვეულ მონაკვეთში მიმდინარე მოქმედების შესახებ, ხოლო ზოგჯერ შეიძლება მთელი ეს წინადადება დროის მნიშვნელობით სუნთქავდეს; 2. პირველი წინადადება აღნიშნავს მოქმედების ადგილს, რაც გვიჩვენებს იმ ფონს, სადაც იშლება მოქმედება; 3. პირველ წინადადებას შემოჰყავს ახალი პერსონაჟი; 4. პირველი წინადადება ხშირად მიუთითებს მსჯელობის ახალ საგანზე. ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ პირველი წინადადების სპეციფიკა მართოდენ ჩამოთვლილი თავისებურებებით როდი ამოიწურება, სხვა მრავალი ნიუანსიც არსებობს, რომელთაც განაპირობებს თხრობის სიტუაცია.

ზოგჯერ მეტატექსტში შევხვდებით ისეთ თავისთავად წინადადებას, რომელიც არ წარმოადგენს მეტატექსტის კონსტიტუენტს და არ შეიცავს რაიმე ახალ ინფორმაციას. ასეთ წინადადებაში გადმოცემულია ავტორისეული შეფასება, დამოკიდებულება, დასკვნა მეტატექსტში გამოთქმული ინფორმაციისადმი და ამიტომ ჩვენ მას მოდალურ წინადადებად მივიჩნევთ. შეიძლება ითქვას, რომ ასეთი წინადადებისათვის, რომელიც შესაძლოა იწყებდეს მეტატექსტს, ამთავრებდეს მას ანდა მის შიგნით იყოს მოქცეული, ჩართულიც გვეწოდებინა.

მოვიყვანოთ ასეთი მოდალური წინადადების ერთი მაგალითი:

„რიტორიკაში სწერია: ყველაფერი შესავა-

ლით უნდა დაიწყოს კაცმაო ჩვენც ასე დავიწყეთ.

ვინც ლუარსაბის სახეში თავის-თავს იცნობს, ვინც ლუარსაბზედ დაწერილს თავის-თავზედ მიიღებს, ის, რასაკვირველია, ლაფის სროლას დამიწყებს და „გეიას“ დაუძახებს ამ მოთზრობის უხეირო დამწერსა — ეს კარგად იცოდნენ, რომ ჩვენ პირთან საქმე არა გვაქვს, ჩვენ საზოგადო ჰირზედა ვწერთ.

სხვამ რაც უნდა სთქვას...“ (ილია).

ამ მაგალითის პირველი აბზაცი ორი წინადადებისაგან შედგება, რომლებიც მოდალურია მეტატექსტის მიმართ.

დამოუკიდებელ წინადადებათა ერთიანობა გვაძლევს ინფორმაციის სისრულეს, მთლიანობას, ხოლო ეს უქანასკნელი — მიკროთემის აზრობრივ დამთავრებულობას.

მეტატექსტის მიკროთემა ტექსტის თემის ნაწილია. თავის მხრივ მიკროთემა არ იყოფა, არ ნაწილდება უფრო წვრილ მიკროთემებად, რადგან, ცხადია, წინადადებებს, ცალკე აღებულთ, მიკროთემები არ გააჩნიათ¹. მეტატექსტს ერთი მიკროთემა აქვს. მეტატექსტის მდგენელი დამოუკიდებელი წინადადებები ამ ერთი მიკროთემის გარშემო ერთიანდებიან. ეს ერთიანობა კი მეტატექსტის აზრობრივ მთლიანობასა და დამთავრებულობას ქმნის. ერთი მიკროთემიდან მეორე² ვადასვლა წარმოადგენს ერთი მეტატექსტის დამთავრებისა და მეორის დაწყების სასაზღვრო ნიშანს.

მეტატექსტის მონომიკროთემურობა ხშირად ვლინდება ძირითადი სიტყვების რეგულარულ განმეორებაში ანუ რეკურენტულობაში, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყოველთვის, როცა ერთი მეტატექსტისა და ერთი მიკროთემის ფარგლებში გამოიყენება ერთი და იგივე საკუთარი თუ საზოგადო სახელი, ან მათი სინონიმური თუ ნაცვალსახელური ჩანაცვლება, მხედველობაში გვაქვს ერთი და იგივე საგანი ან პირი.

მეტატექსტს თითქმის ყველა მკვლევარი სინტაქსურ ერთეულად მიიჩნევდა და მიიჩნევს. ამიტომ იყო, რომ მეტატექსტს სინტაქსის პარაიქტრებიო ხსნიდნენ.

¹ ვ. დრესლერი თვლის, რომ ცალკეულ წინადადებასაც აქვს თემა. მისი აზრით, მთლიანი ტექსტის თემიდან თავების, პარაგრაფების, წინადადებათა ჯგუფის თემის გავლით შედარებით ადვილად შეიძლება წინადადების თემამდე დასვლა.

მეტატექსტი ჩვენ არ მიგვაჩნია ტრადიციულად გაგებულ სინტაქსურ ერთეულად, რადგან იგი ტრადიციული სინტაქსის არც ერთი პარამეტრით არ იზომება. მეტატექსტის დონეზე (მით უმეტეს ტექსტის დონეზე!) ჩვენ არ გვკვირდება არც სინტაქსური დამოკიდებულების სახეები (შეთანხმება, მართვა, მირთვა, კოორდინაცია), არც წინადადების მთავარი და მეორეხარისხოვანი წევრების გარკვევა და გრამატიკული დახასიათება და არც წინადადების ტიპების გარჩევა მოდალობის თუ აგებულების მიხედვით.

მეტატექსტი ჩვენთვის ის ენობრივი ერთეულია, რომლის ძირითადსა და მთავარ ფუნქციას კომუნიკაცია წარმოადგენს. მეტატექსტის კონსტიტუენტთა ურთიერთობას განსაზღვრავს არა ტრადიციული სინტაქსის პარამეტრები, არამედ აქტუალური დანაწევრების თეორია (სხვა სიტყვებით, ფუნქციონალური პერსპექტივის თეორია), რომლის მიხედვით არსებითი და გადამწყვეტია სიტყვის, წინადადების (წინადადებების) არა გრამატიკული (ფორმალური) ასპექტი, არამედ იმ ინფორმაციის, იმ შინაარსის სემანტიკური მხარე, რომელსაც მეტატექსტი შეიცავს. მეტატექსტის შინაარსის გარკვევაში გრამატიკული (სინტაქსური) ურთიერთობა კი არ გვეხმარება, არამედ მეტატექსტის კომპონენტთა ურთიერთდამოკიდებულება თემა-რემის მოდელის მიხედვით.

კითხვაზე — დაკავშირებულია თუ არა წინადადების სინტაქსური შედგენილობა ამ წინადადების გარემოცვასთან მეტატექსტში, სპეციალისტთა აზრი ორად გაიყო. გ. ა. ზოლოტოვა ამ კითხვას დადებითად პასუხობს, რასაც ასაბუთებს ზმნის კონტრასტულობის უნარით — გამოყოს კომპონენტი კონტრაპოზიციის პირობებში, აგრეთვე ზმნის უნარით — იყოს წინადადების რემა.

დასმულ კითხვაზე თავის მხრივ ბ. მ. გასპაროვი უარყოფით პასუხს იძლევა. მისი აზრით, წინადადების სტრუქტურა არ წარმოადგენს ფრაზათა შორის კავშირის კონსტიტუციურ ნიშანს, რასაც ჩვენნი მხრით იმას დაუშვებთ, რომ ზმნას შეუძლია იყოს (გადმოსცეს) წინადადების რემა, მაგრამ რემისათვის ძირითადს და მთავარს ზმნა კი არ წარმოადგენს, არამედ ის ინფორმაცია, რომელიც მარტო ზმნით არ ან ვერ გადმოიცემა.

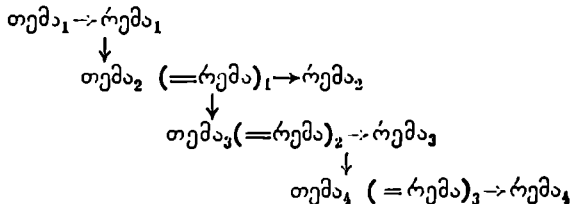
ჩვენ მიგვაჩნია, რომ აქტუალური დანაწევრების კატეგორიები — თემა და რემა — წარმოადგენენ მეტატექსტის კონსტიტუენტების ერთ-ერთი ძირითად შემაკავშირებლებს, წინადადებიდან. წინადადე-

ბამდე აზრის განმავითარებლებს. წინადადებების თანმიმდევრობა თემისა და რემის თანმიმდევრობის პირდაპირპროპორციულია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ე. წ. „თემატური პროგრესიის“ იდეით თემა ამაგრებს, ამტკიცებს მეტატექსტს, ხოლო რემა გადმოსცემს ახალ ინფორმაციას.

§ 3. მებაბაჰსტის აბჰაღური დანაწევრება

მეტატექსტის წარმოქმნა თემა-რემის მოდელის მიხედვით შესაძლებელია რამდენიმე ვარიანტით.

1. მეტატექსტის თემა-რემის ჯაჭვის წარმოქმნის ყველაზე გავრცელებულ მოდელს წარმოადგენს ე. წ. „მარტივი ხაზოვანი თემატური პროგრესია“, რომელიც გამოიხატება წინამავალი წინადადების რემის ჯაჭვურ თემატიზაციაში შემდეგი სქემის მიხედვით:



ამ სქემის საილუსტრაციოდ მოგვაქვს ერთი მეტატექსტი. ყოველი წინადადება დავნომრეთ, რომ მკითხველს გაუადვილდეს თემა-რემის დაპირისპირება.

„(1) დარიალის ვიწროებში, სადაც ეხლა მშვენიერი გზატკეცილი მიდის და შავ კლდეებს შუა გველსავით იკლაკნება, უწინ მხოლოდ ბილიკები იყო, რომელზედაც ცხენების ქარავნები ძლივს დადიოდა. (2) ეს გზა მიდიოდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან საქართველოში ჯერ ლარსის ვიწრო ხეობაზედ, მაგრამ რაკი დარიალის უზარმაზარ მთებს მოადგებოდა, იქ კლდე იყო გახვრეტილი და გზა ქანქანით გაყვანილი, რომლის სათაურშიაც მოხევეთა ყარაულები იდგნენ და საქართველოს დაუპატიჟებელ სტუმრებისაგან იცავდნენ.“

(3) ერთს ცივს ღამეს, როდესაც ნისლს მოებურა და უფრო მომეტებულად დაებნელებინა იქაურობა, ამ ქანქანის ნაპირას გაეჩაღებინათ ცეცხლი რამდენიმე ყარაულს და გარს შემოსხდომოდნენ. (4) იქვე დაერთოთ ნადირის (ჩიხვის) მწვადები და ვახშმის მომზადებას ელოდნენ.

(5) ამ დროს მოისმა ცხენის ფეხის ხმა. (6) ყარაულებმა დაავლეს თოფებს ხელი და ერთ წუთში ჩაესაფრნენ გზის აქეთ-იქით მდებარე ქვების უკან. (7) ეს ისე სწრაფად და ჩუმად მოხდა, რომ კაცი ვერ შეამჩნევდა მათ მოძრაობას. და გულდანდობილი მგზავრი ადვილად ჩაუვარდებოდა ხელში.

(8) გაიარა რამდენიმე წუთმა ამ მდგომარეობაში, როდესაც ერთი ცხენოსანი გამოჩნდა და გულადად შემოვიდა ჩასაფრებულთა შუაში. (9) აქამდისინ გაჩუმებული ყარაულები, რომელთაც თოფები გადმოეშვირათ ქვებზედ და თითონაც გაქვავებულს სურათებს დამსგავსებოდნენ, ერთბაშად ჩამოცვიდნენ და ცხენოსანს გარს შემოერტყნენ“ (ყაზბეგი).

ამ მეტატექსტში პირველი წინადადება უდრის თემა₁-ს, ხოლო მეორე წინადადება ერთდროულად არის რემა₁ და თემა₂. მესამე წინადადება არის რემა₂ და თემა₃ და ა. შ. მეექვსე წინადადება კი თემაა მე-8 წინადადების მიმართ, რომელიც თავის მხრივ რემაა მეექვსის მიმართ. ბოლო, მე-9 წინადადება რემაა მე-8 წინადადების მიმართ. რაც შეეხება მე-7 წინადადებას, იგი არაინფორმაციული — მოდალური წინადადებაა და თემა-რემობრივად არ უკავშირდება არც მე-6 და არც მე-8 წინადადებას.

ამგვარად. მოხმობილი მეტატექსტი შედგება ცხრა წინადადებისაგან, რომელთაგანაც ერთი (სახელდობრ, მე-7) ნეიტრალურია. დანარჩენ რვა წინადადებას კი ერთმანეთთან, გარდა ექსპლიციტური საშუალებებისა, აერთიანებს თემა-რემის ურთიერთკავშირი და, ამგვარად, თემა-რემა გამოდის მეტატექსტის სტრუქტურული ორგანიზაციის ერთ-ერთ მთავარ საშუალებად.

2. თემა-რემის მოდელი საერთო თემით, როცა მეტატექსტის ყველა წინადადებისათვის თემა ერთი და იგივეა, ხოლო რემა — სხვადასხვა:

თემა₁ → რემა₁
თემა₁ → რემა₂
თემა₁ → რემა₃
თემა₁ → რემა₄ და ა. შ.

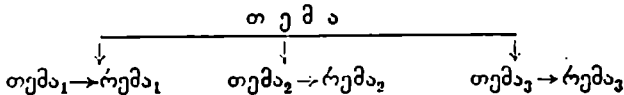
მოვიყვანოთ შემდეგი მაგალითი:

„(1). 1864 წელს დაჰკრა საქვეყნოდ სასიამოვნო საათმა და გამოცხადდა გლეხკაცების განთავისუფლება — ბატონ-ყმობის გადაყარდნა! (2) ხალხის ერთი მხარე გლეხკაცობა და იმათი თანამჯდომობელნი გატაცებული იყვნენ სიამოვნებით და მეტისმეტად გადაჰარბებულს სარგებლობას და სიკეთეს მოელოდნენ ახალის წესებისაგან (3) მეორე მხარე — მებატონეები კი გულის კანკალით უყურებდნენ იმ დამოკიდებულების მოსპობას, რომელიც საუკუნოებით არსებობდა ბატონსა და ყმას შუა.

(4) განთავისუფლებულს გლეხებს ეგონათ, რომ ამ დღიდან იმათი კეთილდღეობა, გამდიდრება და მოსვენება შეიქმნა უეჭველ მოვლენებად, 5) მებატონეები კი ჰფიქრობდნენ, რომ დღეიდან ლუკმა გაუწყდათ და გუშინდელი იმათი მებრეები დღეს მბრძანებლებად გაუხდებოდნენ“.

ეს მეტატექსტი ხუთი წინადადებისაგან შედგება: პირველი წინადადება ყოველთვის თემა, მეორე წინადადება — რემა₁, მესამე წინადადება — რემა₂, მეოთხე წინადადება — რემა₃, მეხუთე წინადადება — რემა₄. ერთი თემა — ერთი წინადადება ხასიითდება სხვადასხვა რემით. სხვადასხვა წინადადებით. თემა-რემის ასეთი მოდელიც გამოდის მეტატექსტის წარმოქმნის ერთ-ერთ საშუალებად.

ტექსტის ლინგვისტიკაში გამოყოფენ აგრეთვე თემა-რემის ჯაჭვური ურთიერთობის ისეთ სახეს, რომელიც ეყრდნობა მიკროთემათა გაერთიანებას ერთ თემად, მეტატექსტთა გაერთიანებას ტექსტად. ამ მოდელს ასეთი სქემით გამოხატავენ:



ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ეს მოდელი ვერ მოქმედებს მეტატექსტის დონეზე. რადგან მეტატექსტში ერთი მიკროთემა გვაქვს. სქემა მიესადაკება ტექსტის კომპონენტების თემა-რემულ ურთიერთობას და ამიტომ მას ტექსტის დონეზე გამოვიყენებთ.

როგორც ცნობილია, რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში წინადადების დონეზე გამოყოფენ გამონათქვამებს „ნულოვანი“ თემით — ე. წ. „დაუნაწევრებელ“ გამონათქვამებს. ასეთ გამონათქვა-

მეზში თემა-რემის ურთიერთობა კი არა გვაქვს, არამედ მხოლოდ რე-
მა ქმნის წინადადებას. ასეთი წინადადებები შეიცავენ ახალ-ახალ
ცნობებს, ინფორმაციებს სინამდვილის ფაქტებისა და მოვლენების შე-
სახებ. ამას მაშინ აქვს ადგილი, როცა აღწერენ საღამოს, ღამის, დი-
ლის, ღლის სურათს, მდგომარეობას... მაგრამ გარკვევით უნდა ითქ-
ვას. რომ ქართულ ენაში (და არა მარტო ქართულში!) არ არსებობს
მეტატექსტი „ნულოვანი“ თემით (მიკროთემით). „დაუნაწევრებელი“
მეტატექსტები და, მით უმეტეს. ტექსტები ენაში არა გვაქვს.

§ 4. მატანამხში და აზვანი

ა) მეტატექსტი და მისი სტრუქტურა

ამ საკითხის გარშემო ტექსტის ლინგვისტიკაში არსებულ ვითა-
რებას ჩვენ უკვე გავეცანით. ადგილი აქვს აზრთა დიდ სხვადასხვა-
ობას.

ჩვენ მიჰვანია, რომ მეტატექსტის, როგორც ენობრივად მთლიან-
ნი ერთეულის კომპონენტია აზრობრივად მონათესავე, შინაარსობ-
რივად ახლო მდგომი დამოუკიდებელი წინადადებები, რომლებიც
ინფორმაციას გვაწვდიან ერთი საგნის, ერთი მოვლენის, ერთი მიკ-
როთემის შესახებ. ამ დამოუკიდებელ წინადადებათა სემანტიკური
ურთიერთდამოკიდებულება ასეთია: თემა-რემის ჯაჭვური ურთიერ-
ობის შემთხვევაში ყოველი მომდევნო წინადადება შეიცავს წინამა-
ვალის მიმართ დასმული რაიმე კითხვის პასუხს, მაგრამ, თუ ისეთი
ვითარება შეიქმნა, რომ მომდევნო წინადადება ვეღარ პასუხობს წი-
ნამავალიდან დასმულ რაიმე კითხვას, მაშინ იგი დამწყებია ახალი მე-
ტატექსტისა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ერთი მეტატექსტი უკვე დამთავრ-
და. საერთო თემის მქონე მეტატექსტებში კი; სადაც ეს საერთო თე-
მა აუცილებლად პირველ წინადადებაშია მოცემული, ამ წინადადები-
დან გამომდინარე კითხვებზე პასუხს იძლევა ყველა მომდევნო წი-
ნადადება. დამოუკიდებელ წინადადებათა აზრობრივ კავშირს გამოხა-
ტავს როგორც ექსპლიციტური, ისე იმპლიციტური საშუალებანი. მე-
ტატექსტი, ჩვეულებრივ, იწყება ახალი მიკროთემით. ახალი მიკრო-
თემა თხრობაში შემოდის ახალი პერსონაჟის, ახალი საგნის, მოვლე-
ნის, ადგილის თუ დროის სახით. მომდევნო წინადადებებში კი ეს

გმირი, საგანი თუ მოვლენა გამოჩნდება ანაფორულად ანდა სუბსტიტუტის სახით. ამიტომ მიკროთემის ანაფორული ელემენტების მოქმედების არეალი მეტატექსტია.

მეტატექსტის მინიმალური ზღვარი ორი წინადადებაა, მქსიმალური ზღვარის დადგენა რაიმე ფორმალური ნიშნით შეუძლებელია. მისი ზღვარდების სირთულეს განაპირობებს მიკროთემის აქტუალობა და ხარისხი, მწერლის ერუდიცია და წერის სტილი, ექსტრალინგვისტური სიტუაცია და სხვ. მეტატექსტის ზედა ზღვარის დადგენაში გვეხმარება მიკროთემის ანოობრივი დამთავრებულობა.

ბ) ა ბ ზ ა ც ი

ჩვენთვის აბზაცი კომპოზიციურ-სტილისტიკური საშუალებაა. აბზაცს ყოველთვის აქვს თავისი გამოხატული ფორმა, მეტატექსტის საზღვარი კი უმეტესად არ ემთხვევა აბზაცს. მეტატექსტს თავისი მიკროთემა აქვს. აბზაცს არა აქვს იგი. როცა მეტატექსტის მიკროთემა ემთხვევა აბზაცს, გარეგნულად იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს ისინი ურთიერთ ადეკვატური არიან, რაც, რა თქმა უნდა, არ შეეფერება სინამდვილეს. მართალია, ზოგჯერ მეტატექსტი ემთხვევა აბზაცს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ავტორმა სწორად დაყო ტექსტი მეტატექსტებად, მაგრამ მეტწილად გვაქვს საპარისპირო შემთხვევები: პირველი, როცა მეტატექსტი ორი ან მეტი აბზაცისაგან შედგება, და მეორე, როცა ერთსა და იმავე მეტატექსტში რამდენიმე აბზაცია გამოყოფილი. ყოველივე ეს იმის მაჩვენებელია, რომ საქმე გვაქვს სხვადასხვა სიდიდეებთან. მეტატექსტი არის ისეთი ენობრივი ერთეული, საკომუნიკაციო საშუალება, რომელსაც აქვს თავისი მიკროთემა. მიკროთემის სისრულე-დამთავრებულობა მეტატექსტის ობიექტური პარამეტრია. რაც შეეხება მეტატექსტის განფენას ერთ, ორ, სამ... აბზაცში, — ეს უკვე დამოკიდებულია ავტორის წერის სტილზე, სინამდვილის აღქმის თვალსაზრისზე, მის ლიტერატურულ გემოვნებაზე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, აბზაცებად დაყოფაში თავს იჩენს სუბიექტური ფაქტორი.

როგორც ცნობილია, ენაში კანონმდებლობის ფაქტორი არ მოქმედებს. აბზაცი რომ მეტატექსტის არსებობის ფორმა იყოს ან მისი დაკანონება შეგვეძლოს, ალბათ, ენა დაკარგავდა თავის ექსპრესიულობასა და ესთეტიკურობას. აბზაცის გამოყოფის სირთულეს ისიც

გახზავს, თუ როგორ დავაყენოთ ერთიმეორის გვერლით სიტყვა — აბზაცი, წინადადება — აბზაცი, მეტატექსტი — აბზაცი, ტექსტი — აბზაცი და რა ფენომენით ავხსნათ დაპირისპირებათა ეს რიგი.

აბზაცი წერითი მეტყველების თავისებურებაა, მეტატექსტების გამოყოფა კი, რომელთაგანაც თითოეული შედგება რამდენიმე წინადადებისაგან, თანაბრად არის შესაძლებელი როგორც წერითს, ისე ზეპირ მეტყველებაში.

ორიგინალური და საინტერესოა ლ. ვ. შნერბას აზრი აბზაციის სასვენ ნიშნად გაგების შესახებ. იგი წერს: „აბზაცი ანუ ახალი სტრიქონი“, რომელიც აგრეთვე უნდა ჩაითვალოს თავისებურ სასვენ ნიშნად, აღრმავებს, წინამავალ წერტილს და იწყებს აზრთა სრულიად სხვაგვარ სელას“¹.

მეტატექსტისა და აბზაციის თანაფარდობაში, როგორც უკვე ვთქვი, გასარჩევია რამდენიმე ტიპური შემთხვევა. მოვიყვანოთ მაგალითები:

1. როცა მეტატექსტი ემთხვევა აბზაცს:

„ჩამოლამდა. თერგისა და მყინვარის ყურებაში და ზოგიერთ ფიქრების გართვაში დრო ისე გამეპარა, რომ თითქმის ვერ შევიტყე — მზე როგორ გამოესალმა მისგან გამთბარ ქვეყნიერებასა და როგორ მიეფარა მთებსა. დალამდა, თვალ-წინ აღარა სჩანს-რა, მისწყვი და ხმაურობა ქვეყნისა, ქვეყანა დაღუშდა“ (ილია).

2. როცა მეტატექსტი შედგება ორი ან რამდენიმე აბზაციისაგან:

„ყველას ეძინა, ყველას... ერთის მეტს.

იყო სახლი, საცა იმ ერთს არ ეძინა. ამ სახლში ჰბნელოდა, სანთელი არ ენთო. და მარტო კერაში თავნეს სისქე კუნძს ცალ გვერდზედ ცეცხლი ეკიდა და უგემურად ჰბოლავდა. როცა ნალევრდამოსხმული გამომწვარი გვერდი ხისა დროგამოშვებით პატარა ენასავით აღს წამოაგდებდა, ერთი მხარე სახლისა პატარა მანძილზედ ცოტახნობით მოჰშუქდებოდა.

კერასთან ცეცხლის შორი-ახლო ძაღლი იწვა. რგვლად გადმოექექნა თბილი ნაცარი, თითონაც გორგალსავით დახვეულ-ჩახვეულიყო, უკანა ფეხები წინ წამოეყარა, წინანი — უკან, თავზედ ბანჯგელიანი კული გადმოეფარა, ცხვირი კულის ბოლოში წაეყო და ეძინა. ძაღლის

¹ Шерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974, стр. 244.

გვერდით, ცოტა მოშორებით, ვიღაც მოხუცებული დედაკაცი კერასთან ცეცხლა-პირსავე იწვა დელამიწახედ გაშლილ ქვეშაგებში და გულიანად ეძინა. დედაბერს ქვეშ საგების გვერდით ტახტი ედგა და ზედ იწვა სწული, ქვეშაგებად ჩაეარდნილი, დამდნარი, მიღუეული და თითქმის სასიკვდილოდ მიხრწნილი.

ეს იყო ის, რომელსაც მთელს სოფელში არ ეძინა“ (ა ლ ი ა).

როგორც ჩანს, ერთი მეტატექსტი ოთხი აბზაცისაგან შედგება. რამდენიმე აბზაცისაგან შედგენილი მეტატექსტების ტიპები მრავალგვარია. ისინი მიიღებიან სხვადასხვა სახის ექსპლიციტური თუ იმპლიციტური საშუალებებით.

3. როცა ერთი აბზაცი შეიცავს რამდენიმე მეტატექსტს:

„(1) ერთ დღეს, დილიდან საღამომდე. შუამაის უდაბურ ტყეში დადიოდა აბღუშაპილი, რომ ეგებ ბაში-აჩუკს, ან მის ამხანაგთაგანს და ან მათ ბუდეს სადმე წავაწყდეთ, მაგრამ მოუცდა განზრახვა. დაბრუნებულს წინ ერთი შველი შეეფეთა, შეჩერდა შორიასლოს და ისე დაუწყო ყურება, თითქოს შინაურიაო. აბღუშაპილმა მშვილდ-ისარი მოიმარჯვა, სტყორცნა და გააგორა მიწაზე! რომ მივიდა ასაღებად, ნადირი უცბად წამოვარდა ზეზე და ბარბაცით გაუდგა გზას! მონადირე მიჰყვა კვალდაკვალ, შუაგულ ტყეში თურმე ერთი დიდი მინდორი იყო და იმას მიაშურა; მონადირეც რომ მიაღდა ტყის პირს და მინდორს თვალი გადაავლო, შენიშნა, რომ მეორე მხრით ტყიდან გამოვიდა ერთი ახალგაზრდა ქალი, რომლის მსგავსი ჯერ მას არა ენახა რა. შეჩერდა და ამოეფარა ხეს. (2) დაკოდილმა შველმა პირდაპირ ქალისაკენ მიმართა, შესწივლა ორჯერ-სამჯერ, მიუახლოვდა და მიაღვა კალთასე თავი. ქალი შეკრთა, მიიხედ-მოიხედა და, რომ ევრავინ დაინახა, თეძოში გარქობილი ისარი ამოუღო, გადაადგო, მოჰკიდა შველს ნაყარ რქებში ხელი და იქვე, ახლოს, წყაროსთან მიიყვანა, სისხლი გაბანა და წყლული ამოუწმინდა. შველი ისე ემორჩილებოდა, როგორც გრძნობიერი რამ: დაუწვა ფეხით ცალ გვერდზე და მიანდო თავი: ქალმა მანდილს ყური მოჰხია და დაუცვა კრილობა. (3) ამას ყოველიფერს გაოცებით უყურებდა მონადირე და გუნებაში ამბობდა: „ნადირთა ღმერთს რომ იტყვიან, სწორედ ეს უნდა იყოსო!“ აღარ მოუთმინა გულმა, მიეპარა ფეხაკრეფით და წაადგა თავზე. შველმა იგრძნო, დაფრთხა, წამოვარდა ზეზე, ორჯერ-სამჯერ გადახტა განზე, მაგრამ უცბად შეჩერდა და მოიხედა უკანვე. ეტყობოდა, რომ მონადირეს ერიდებოდა და იმავე დროს ქალის მოშორებაც არ

უნოდა. (4) ქალი წამოდგა ზეზე, მოიხედა უკან და, თათარი რომ დაინახა, ერთი საოცრად დაიკვილა, ჩაიკეცა და შემოეყარა გულს. აბდუ-შაჰილი მივიდა, მოჰკიდა ხელი, ბევრი აბრუნა აქეთ-იქით, ცხვირი მოუსრისა, ყურები აუწია, მაგრამ ვერ გამოაბრუნა. მივიდა მერე წყაროზე, პეშვი აივსო წყლით, გამობრუნდა, ასხურა ვულწასულს. ქალმა თვალები გამოახილა“ (ა კ ა კ ი).

როგორც ვხედავთ, მოცემულ აბზაცში ოთხი მეტატექსტრ გამოიყო.

ჩვენი მსჯელობა მეტატექსტისა და აბზაცის ურთიერთობის შესახებ ეხება ქართული მხატვრული ლიტერატურის მონოლოგურ მეტყველებას. აბზაცს თავისი სპეციფიკა აქვს პოეტურ თუ სამეცნიერო, პუბლიცისტურ თუ ოფიციალური დოკუმენტების ენაში. ამ სპეციფიკის შესწავლა დროის მოთხოვნაც არის და აუცილებელიც.

§ 5. მატაბაჰსტის კონსტიტუცია ურთიერთდაკავშირების საშუალებანი

მეტატექსტის კომპონენტთა ურთიერთდაკავშირების საშუალებებს ორ ჯგუფად ყოფენ: 1. დაკავშირების საშუალებანი, რომლებიც საერთოა როგორც რთული წინადადების ნაწილების, ისე დამოუკიდებელ წინადადებათა დასაკავშირებლად და 2. დაკავშირების საშუალებანი, რომლებიც გამოიყენება დამოუკიდებელ წინადადებათა დასაკავშირებლად.

დაკავშირების პირველ ჯგუფს მიაკუთვნებენ კავშირებს, ზმნა-შემასმენელთა დრო-კილოს ფორმებს, ჩართულ სიტყვებს და გამონათქვამებს, მეორე ჯგუფს კი — ანაფორულ ნაცვალსახელებს და ზმნიზედებს, სიტყვის ლექსიკურ და სემანტიკურ განმეორებებს, სინონიმურ და ანტონიმურ ჩანაცვლებებს, წინადადებებს.

დაკავშირების პირველი ჯგუფის არსებობამ ათქმევინა ი. ა. ფიგუროვსკის, რომ „დამოუკიდებელ წინადადებათა შორის შეიძლება იყოს ისეთი დამოკიდებულება, ისეთი ურთიერთობა, როგორიც გვხვდება რთული თანწყობილი და რთული ქვეწყობილი წინადადებების ნაწილებს შორის“¹.

¹ Фигуровский И. А. От синтаксиса отдельного предложения к синтаксису целого текста. — РЯШ. М., 1948, № 3, გვ. 23—24.

ი. ა. ფიგუროვსკის ამ შეხედულების მეორე ნაწილს ვერ გავი-
ზიარებთ, რადგან რთული ქვეწყობილი წინადადებების ნაწილებს შო-
რის ჩვენ ვეძებთ მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებებს, მიზეზ-
შედგობრივ, დათმობით, პირობით თუ სხვა სახის დამოკიდებულე-
ბებს, ხოლო დამოუკიდებელ წინადადებათა შორის ურთიერთობაში
დამოკიდებულების ეს სახეები არ გვპირდება. დამოუკიდებელ წინა-
დადებათა შორის აზრობრივ-შინაარსობრივი კავშირი მოგვაგონებს
რთული თანწყობილი წინადადებების ნაწილებს შორის არსებულ ურ-
თიერთობას იმ განსხვავებით, რომ დამოუკიდებელ წინადადებათა შო-
რის კავშირი უფრო მრავალმხრივი და მდიდარია. დამოუკიდებელ
წინადადებათა შორის ურთიერთობას ჩვენ თანწყობითი ურთიერთო-
ბა შევარქვით და მის შესახებ ადრე ვისაუბრეთ. დამატებით იმისი
თქმა შეიძლება, რომ დაკავშირების პირველი ჯგუფის არსებობა იმი-
სი მაჩვენებელია, თუ როგორ იცვლება დაკავშირების საშუალებათა
ფუნქცია, როგორ იზრდება მისი სემანტიკური დატვირთვა ენობრივი
ერთეულების სხვადასხვა დონეზე, თუ როგორ იყენებს ენა კავშირის
ერთსა და იმავე საშუალებებს მეტყველების სხვადასხვა სფეროში,
როგორ ჩნდება ენაში ენობრივ ერთეულთა დაკავშირების ახალი სა-
შუალებები. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დამოუკიდებელ წინადადე-
ბათა დაკავშირების საშუალებანი მარტო გარეგანი, ფორმალური სა-
მაგრი როდია, მათი ფუნქცია დამოუკიდებელ წინადადებათა შორის
ლოგიკური კავშირისა და ურთიერთობის გამოხატვასაც გულისხმობს.

ტექსტის ლინგვისტიკაში მეტატექსტის კომპონენტთა (დამოუკი-
დებელ წინადადებათა) დაკავშირების საშუალებებად მიჩნეულია ანა-
ფორულად გამოყენებული პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელები, აგ-
რეთვე ნაცვალსახელური ზმნიზედები ნ. ა. კობრინას, ლ. მ. ლოსევას,
მ. მ. მაკაროვას, ვ. პ. ნიკოლაევას, ი. ს. რახმანკულოვას¹ და სხვათა
მიერ: მიერთებითი კავშირები — მ. მ. მაკაროვას, ვ. პ. ნიკოლაევას, ა. მ.
როჩნიაკის, ნ. ა. ტურმაჩევას მიერ; ზმნა-შემასმენელთა დრო-კი-
ლოს ფორმები — ნ. ა. კობრინას, ლ. მ. ლოსევას, ნ. ა. ტურმაჩევას, ლ.
გ. ფრიდმანის მიერ; სიტყვათა და შესიტყვებათა განმეორება — ნ. ა.
ზმივესკაიას, ტ. მ. ბატალოვას, ლ. მ. ლოსევას, ვ. პ. ნიკოლაევას, ნ. ა.

¹ ი. ს. რახმანკულოვა ტერმინ „ანაფორის“ ნაცვლად იყენებს „პროფორ-
მას“ — ვ. ს.

ტურმაჩევას, ლ. გ. ფრიდმანის მიერ; ჩაროული სიტყვები და გამო-
თქმები — ვ. ვ. მალოვის, ნ. ა. ტურმაჩევას და სხვათა მიერ; სუბსტი-
ტუტები — ა. მ. როჩნიაკის, ლ. გ. ფრიდმანის მიერ; წინადადება —
გ. ა. კულაკოვას, ლ. მ. ლოსევას, მ. მ. მაკაროვას, ი. მ. ნოვიცკაიას,
ნ. ა. ტურმაჩევას და სხვათა მიერ; სიტყვათა რიგი — ნ. ა. კობრინას,
ლ. მ. ლოსევას, ტ. ა. სნეგირევას, ნ. ა. ტურმაჩევას, ლ. გ. ფრიდმანის
მიერ; არტიკლი — ნ. ა. ტურმაჩევას, ლ. გ. ფრიდმანის მიერ; ტოპო-
ნიმები, ჰიდრონიმები — ლ. მ. ლოსევას მიერ. სინონიმები, ანტონი-
მები, ელიპსისი — ვ. პ. ლუნიოვას, ნ. ა. ტურმაჩევას და სხვათა მიერ;
სინტაქსური პარალელიზმი — ნ. ა. ტურმაჩევას მიერ; ინტონაცია —
ა. მ. როჩნიაკის, ნ. ა. ტურმაჩევას, ტ. მ. ნიკოლაევის, ლ. გ. ფრიდმა-
ნის და სხვათა მიერ; პაუზა — ა. მ. როჩნიაკის, ნ. ა. ტურმაჩევას და
სხვათა მიერ.

დამოუკიდებელ წინადადებათა დაკავშირების ჩამოთვლილი სა-
შუალებანი აღმოჩენილი და დადგენილია რუსული. ინგლისური, გერ-
მანული, ფრანგული, იაპონური ენების მონაცემთა მიხედვით.

ქართული მხატვრული ენის მონაცემებიც გვიჩვენებენ, რომ მე-
ტატექსტის კონსტიტუენტების ურთიერთდამაკავშირებლად დასახე-
ლებული საშუალებები ფუნქციონირებენ, მაგრამ ვიდრე ქართული
ენის მონაცემებს გავეცნობოდეთ, საქიროა აღინიშნოს, რომ დამოუ-
კიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების ზემოჩამოთვლილ
საშუალებებს სხვადასხვა სპეციალისტი სხვადასხვა კრიტერიუმებით
აერთიანებს ჯგუფებში.

ლ. მ. ლოსევა გამოყოფს დაკავშირების ძლიერსა და სუსტ სა-
შუალებებს. ამათგან მის მიერ ძლიერ საშუალებებად მიჩნეულია პი-
რის საკუთარი არსებითი სახელები, ჩვენებითი ნაცვალსახელები, აბს-
ტრაქტული მნიშვნელობის არსებითი სახელები, ტოპონიმები, ჰიდრო-
ნიმები და სხვ. ხოლო სუსტ საშუალებებად — მიერთებითი დაკავში-
რება, სიტყვათა განმეორება და სიტყვათა რიგი¹.

ლ. მ. ლოსევამ დაკავშირების ძლიერი და სუსტი საშუალებანი
გაანაწილა აგრეთვე ლექსიკურ და გრამატიკულ საშუალებებად. სა-
ხელდობრ, დაკავშირების ლექსიკურ საშუალებებად მან მიიჩნია საგ-
ნობრივი მნიშვნელობის სიტყვები (II), პროცესის აღმნიშვნელი სი-

¹ Лосева Л. М. Межфразовая связь в текстах монологической речи. АДЛ. Одесса, 1969, сс. 14 — 15.

ტყეები (C), სიტყვები დროის მნიშვნელობით (B), სიტყვები ადგილის მნიშვნელობით (M) და მათი ფუნქციონალურ-სინტაქსური სინონიმები¹, ფრაზათა შორის კავშირის გრამატიკულ საშუალებებს კი ლოსევა მიაკუთვნებს: მიერთებას, სიტყვათა განმეორებას, შინა-შემასმენსელოა დრო-კილოს ფორმების ერთიანობას, კითხვისა და ძახილის წინათადებებს, ერთშემადგენლიან წინადადებებს¹.

კ. კოჟენიკოვა გამოყოფს დაკავშირების ოთხ სახეს: ა) ექსპლიციტურ, ბ) იმპლიციტურ, გ) უწყვეტ, მწყობრ და დ) წყვეტილ სახეებს². ავტორის აზრით, ექსპლიციტური დაკავშირება გადმოიცემა ლექსიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური საშუალებებით; იმპლიციტური დაკავშირება არ არის გამოხატული ცალკეული ენობრივი საშუალებით; მწყობრ, უწყვეტ დაკავშირებას ადგილი აქვს აზრის ერთი მიმართულებით გაშლის დროს, ხოლო წყვეტას მაშინ ეილებთ, როცა ხშირად იცვლება თემა, საკომუნიკაციო საშუალებანი ან აზრის მიმართულება (იქვე).

ი. მ. ნოვიცკიამ დაკავშირების საშუალებანი წამყვან, ძირითად და დამხმარე, მეორეხარისხოვან ტიპებად დაყო. აქედან წამყვან, ძირითად საშუალებათა ტიპს მან მიაკუთვნა: განმეორება, თანაფარდობა, განმეორება თანაფარდობის თანხლებით და ლოგიკური დაკავშირება. ხოლო მეორეხარისხოვან, დამხმარე საშუალებებად მიიჩნია შემასმენლის დრო-კილოთა ფორმები, სინტაქსური პარალელიზმი და სიტყვათა რიგი.

დაკავშირების საშუალებებს ნ. ა. ტურმაჩევა სიჯნალებს ან „დაკავშირების საშუალებებს“ უწოდებს და მათ სამ ჯგუფად ყოფს: „დაკავშირების სეგმენტური მაჩვენებლები“; „დაკავშირების სუბრასეგმენტური ან პარალინგვისტური მაჩვენებლები“; „დაკავშირების ექსტრალინგვისტური მაჩვენებლები“³.

დაკავშირების სეგმენტურ მაჩვენებლებს ნ. ა. ტურმაჩევა მიაკუთვნებს: განმეორებას, სინონიმიას, ანტონიმიას, ერთჯგუფიანი სიტყვების გამოყენებას, ერთი თემატური რიგის სიტყვების ხმარებას, კავშირებს, ჩვენებით ნაცვალსახელებს, სუბსტიტუტებს, კორელატებს, დრო-კილოთა ფორმების შეთანხმებასა და ერთიანობას, ჩართულ სი-

1 იქვე, გვ. 13—15.

2 Коженникова Кв. Об аспектах связности в тексте как целом — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979, гв. 60—62.

3 Турмачева Н. А. О типах формальных и логических связей в сверхфразовом единстве. АКД. М., 1973, гв. 7.

ტყვებსა და წინადადებებს, სიტყვათა რიგს. სინტაქსურ პარალელიზმს, ელიპსისს და კითხვით წინადადებებს თხრობით ტექსტში¹.

დაკავშირების სუპრასემანტიურ მაჩვენებლებს ტურმაჩევა მიაკუთვნებს ინტონაციასა და პაუზას, ხოლო ექსტრალინგვისტური დაკავშირების მაჩვენებლად დასახელებულია „დროული და სივრცობრივი ერთგვარობა“ (იქვე).

დაკავშირების ყველა ენობრივ საშუალებას ა. ი. როჩნიაკი ორ ძირითად ტიპად ყოფს — ექსპლიციტურ და იმპლიციტურ ტიპებად. ექსპლიციტურ ტიპს ავტორი მიაკუთვნებს იმ საშუალებებს (მისი ტერმინოლოგიით — სიგნალიზატორებს, — ვ. ს.), რომელთაც ტექსტში მოეპოვებათ სემანტიკულ-ლექსიკური გამოხატულება: კავშირები, სუბსტიტუტები, კორელატები. ექსპლიციტურ საშუალებათა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია კორელაციას ანუ გამონათქვამის ელემენტების ლექსიკურ-გრამატიკულ თანაფარდობას².

იმპლიციტური დაკავშირების სახეებად როჩნიაკს მიაჩნია სიტყვათა და წინადადებათა რიგი, რიტმი, მელოდია³.

დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების საშუალებებს მ. მ. მაკაროვა ორ დიდ ჯგუფად ყოფს: დაკავშირების ანაფორულ საშუალებებად და დაკავშირების ისეთ საშუალებებად, რომლებიც გამოხატავენ ლოგიკურ ურთიერთობას.

დაკავშირების ანაფორულ საშუალებებს მაკაროვა აკუთვნებს: ნაცვალსახელებს და ნაცვალსახელურ ზმნიხედებს, მიმღეობას, ზედსართავ სახელს, სუბსტანტივაციას, დამოკიდებულ წინადადებებს, ხოლო დაკავშირების მეორე ტიპს ავტორი მიაკუთვნებს: კავშირებს, არსებით სახელებს, მთავარ წინადადებას, დამოუკიდებელ წინადადებას, მაპირისპირებელ კავშირებს, ზმნიხედებს, შესიტყვებებს⁴.

ზემოთ ჩამოთვლილ ავტორთა შეხედულებების გაცნობა გვიჩვენებს, რომ დამოუკიდებელ წინადადებათა დაკავშირების საშუალებების შესახებ აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა. როგორც ვნახეთ, ერთნი

¹ იქვე, გვ. 8—9.

² Рочняк А. М. Способы соединения макросинтагматических конструкций в тексте (на материале современного французского языка). АКД, Львов, 1972, გვ. 7, 13, 14.

³ იქვე, გვ. 16.

⁴ Макарова М. М. Средство связи самостоятельных предложений в научно-технической речи современного немецкого языка. АКД, М., 1960, გვ. 16.

ამ საშუალებებს სინტაქსს აკუთვნებენ. მეორენი --- სტილისტიკას, მესამენი — გრამატიკას და ა. შ.

ი. მ. ნოვიცკია მეტატექსტის კომპონენტთა შორის არსებულ კავშირს ჯაჭვურსა და ფარგლისებურს უწოდებს.

ნ. ა. ტურმაჩევა განარჩევს მეტატექსტის მდგენელების დაკავშირების ხუთ ძირითად ტიპს: ჯაჭვურს, პარალელურს, სხივურს, მიერთებითს და სიტუაციურს.

ამჯერად გვინდა ვაჩვენოთ, თუ როგორ ესმის ნ. ა. ტურმაჩევას სხივური დაკავშირება, რომლითაც იგი აღნიშნავს კომპონენტთა ისეთ შეწყობას, „როცა ერთიანობის პირველი კომპონენტი არის მისი ბირთვი, ხოლო მისგან რადიალურად ვრცელდება შეკავშირება ზეფრაზული მთლიანობის ყველა მომდევნო კომპონენტში“.

ვიდრე ი. მ. ნოვიცკიასა და ნ. ა. ტურმაჩევას მიერ გამოყოფილ დაკავშირების სხვა ტიპებს დავახასიათებდეთ, აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ტექსტის ლინგვისტიკაში ფართო გავრცელება პოვა გ. ი. სოლგანიკის მიერ წამოყენებულმა მეტატექსტის კომპონენტთა დაკავშირების ე. წ. ჯაჭვურმა და პარალელურმა ტიპებმა.

გ. ი. სოლგანიკის მიხედვით, ჯაჭვური დაკავშირება გულისხმობს დამოუკიდებელ წინადადებათა ისეთ უწყვეტ, გადაჯაჭვულ ურთიერთობას, როცა ყოველი მომდევნო წინადადება ამდიდრებს, რაღაც ახალი ინფორმაციით ავსებს წინამავალს. ეს აზრობრივი ურთიერთობა ხორციელდება ლექსიკური განმეორების, სინონიმიური ჩანაცვლების, ანაფორულად გამოყენებული ჩვენებითი და პირის ნაცვალსახელების, ჩართული სიტყვებისა და გამოთქმების საშუალებით¹.

პარალელური დაკავშირების დროს კი დამოუკიდებელი წინადადეგები ერთმანეთს უპირისპირდებიან: წინადადეგებში აღწერილია ერთმანეთის მონაცვლე პროცესები, რომლებიც თითქოსდა ერთიმეორის პარალელურად არიან განლაგებული სივრცესა და დროში.

გ. ი. სოლგანიკის აზრით, პარალელური დაკავშირება ხორციელდება პარალელური ანაფორული კავშირით, სინტაქსური პარალელიზმით. ზმნა-შემასმენლების დრო-კილოთა ფორმების ერთიანობით².

ჩვენ ვიზიარებთ გ. ი. სოლგანიკის შეხედულებას და გამოვყოფთ

¹ Солганик Г. Я. Синтаксическая структура (сложное синтаксическое целое). М., 1973, гл. 49 — 108.

² იქვე, გვ. 141—143.

დამოუკიდებელ წინადადებათა დაკავშირების ჩაქვეურსა და პარალელურ ტიპებს. სხვა რომ არა იყოს, ნ. ა. ტურმაჩევას ჩაქვეური, პარალელური და ი. მ. ნოვიკიანის ჩაქვეური და ფარგლისებური ტიპები პრინციპში იმეორებენ სოლგანიკის შიერ გამოყოფილ ტიპებს. მთავარი და გადამწყვეტი ჩვენთვის ის არის, რომ ჩაქვეური და პარალელური დაკავშირება ადეკვატურად ესადაგება თემა-რემის ურთიერთობას მეტატექსტში (ასევე ტექსტში!), მაგრამ უნდა ითქვას, რომ გამოყენების სისშირის თვალსაზრისით ჩაქვეური ტიპი ქარბობს პარალელურს.

ენახოთ მაგალითი. სადაც დამოუკიდებელი წინადადებები ერთმანეთს ჩაქვეური დაკავშირებით უერთდებიან (ანალიზი რომ გავვიადვილდეს, დამოუკიდებელ წინადადებებს დავნომრავთ). „(1) იანვრის თოთხმეტს ნინოს დღეობა იყო. (2) გრიბოედოვის ქვრივი სულაც აღარ მსურდა თავის თავი გაეხსენებინა ამ სოფლისთვის, მაგრამ მამამ მისი დღეობა გაახსენა და განდევნილ შვილს დიდი ნაღიმი გაუმართა. (3) შავი ხავერდის კაბით გამოწყობილი ქვრივი აპრილებულ ბუხართან იჭდა და მორცხვად აძლევდა სალამს ყველა ახალმოსულს. რომელნიც მას დღეობას ულოცავდნენ და ათასნაირ სიკეთეს სთავაზობდნენ. (4) შემდეგ შორდებოდნენ და ქალ-ვაჟთა უფრო დიდ ჯგუფს უერთდებოდნენ“ (მ. ჯავახიშვილი).

მოხმობილ მაგალითში პირველ წინადადებაში დასახელებულია საკუთარი არსებითი სახელი — ნინო. მომდევნო სამი წინადადება ცალ-ცალკე შეიცავს ახალ-ახალ ინფორმაციას ნინოს შესახებ: პირველი წინადადების „ნინო“ მეორე წინადადებაში „გრიბოედოვის ქვრივი“ (სინონიმური ჩანაცვლება); ამავე, მეორე წინადადებაში ნინოს ასხენებენ „მის დღეობას“ (ანაფორულად გამოყენებული ჩვენებითი ნაცვალსახელი); აქვე ნინო „განდევნილი შვილია“ (ისევ სინონიმური ჩანაცვლება); მესამე წინადადებაში ნინო იგივე „ქვრივი“ (ისევ სინონიმური ჩანაცვლება); ამავე წინადადებაში ნინო ივლისსმება „მას“ ნაცვალსახელით; მეოთხე წინადადებაშიც ნახმარია ანაფორულად გამოყენებული პირის ნაცვალსახელი „მას“, რომელსაც უმხის პირიანი ფორმა გვაგულისხმებინებს.

ჩვენ ასევე მოხმობილი მაგალითი ასე გრძელდება: „(1) ამ ჯგუფში მედიდურად ბრწყინავდა ნინოს მომდევნო და ეკატერინე, რომელიც ამ დღისთვის და თავის სამთავროს საქმეების გამო ჩამოსულიყო ქალაქში. (2) მას ისეთივე კბა-სამკაული აესხა სრულ ტანზე და

იგივე მოუტირებელი სილამაზე გამოყვინა. რომელთაც ყოველის მნახველი პეტერბურგიც კი მოჰხიბლეს. (3) მას, სამეგრელოს მთავრის დავით დადიანის მეუღლეს. დიდი საქაყები ქონდა ვარანცოვთან და ეჩლაც მას ელოდებოდა. (4) მან იცოდა, რომ ვახშამზე მის გვერდით უნდა მჯდარიყო“. (იქვე).

ამ მაგალითის პირველი წინადადება წინა მაგალითის ბოლო წინადადებას უერთდება ლექსიკური განმეორების მეშვეობით: პირველი მაგალითის ბოლო წინადადებაში გვაქვს სიტყვა ჯგუფი, რომელიც მეორე, მომდევნო (აბზაცის დამწყებ წინადადებაში) წარმოდგენილია ასე — „ამ ჯგუფში“, ე. ი. იმ ჯგუფში, რომელიც ახსენეს წინა წინადადებაში.

ჩვენი მეორე მაგალითის პირველ წინადადებაში შემოდის ახალი პერსონაჟი ეკატერინე, მაგრამ ის უტყბო პიროვნება კი არ არის (ასე რომ ყოფილიყო, თხრობაში ვერ შემოვიდოდა), არამედ ნინოს „მომდევნო დაჲ“ არის, მომდევნო წინადადებაებში ნინოს ცვლის ანაფორულად გამოყენებული პირის ნაცვალსახელები — „მას“, „მან“.

ახლა ვნახოთ მეტატექსტი, სადაც დამოუკიდებელი წინადადებაები ერთმანეთს პარალელური დაკავშირებით უერთდებიან.

„ივრის თვალსამოხე ნაპირები — ალაგ ქვიშრობში ეამონაყული ფშებით, სველი ღვიჭობებით, ხასხასა მდელითი, იყო ჩემი ყრმობის ემბაზი, ჩემი პირველი პოეტური ასპარეზი.

იქ ივრის წნორებს ვუკითხავდი ჩემს პირველ ლექსებს.

იქ რიყიანი და სმიანი იორი მასწავლიდა ქართული ლექსის მუსიკას.

დღესაც იქით არის ჩემი მუღმივი მისახელი, იქიდან ველოდები ჩემი სიმღერის ხმებს.

ისევ იქა დგას ჩემი მშობელი დედა ვასილით გარმოდგმული, ქართულკაბიანი, იქიდან მელიმილება“ (გ. ლეონიძე).

ამ მაგალითში დამოუკიდებელ წინადადებაებში (უნდა აღინიშნოს, რომ ყოველი დამოუკიდებელი წინადადება ცალ-ცალკე აბზაცითაა წარმოდგენილი) აღწერილია ერთმანეთის მონაცვლე პროცესები, რომლებიც თითქოსდა ერთიმეორის პარალელურად არიან ვანლაგებული სივრცესა და დროში.

დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების საშუალებებად ჩვენ მიგვაჩნია: კავშირები, ანაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიზედები, ლექსიკური განმეორება (სინონიმური ჩანაცვლება, სე-

მანტიკური განმეორება), ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთმიმართება დროის, კილოსა და ასპექტის მიხედვით, ჩართული სიტყვა-გამოთქმები და აგრეთვე სიტყვებისა და წინადადებების რიგი. რაც შეეხება დაკავშირების ისეთ საშუალებებს, როგორცაა პაუზა და ინტონაცია, ჩვენ მათ ამჯერად არ განვიხილავთ.

ა) კ ა ვ შ ი რ ე ბ ი

როგორც ცნობილია, ტრადიციულად ნებისმიერ ენაში და, კერძოდ, ქართულშიც კავშირთა ორი ჯგუფი გამოიყოფა — მავრთებელი (თანაწყობითი) და მკვემდებარებელი (ქვეწყობითი). ამათ გარდა, რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში უკვე ჩვენი საუკუნის 50-იანი წლებიდან მოყოლებული ცალკე გამოყოფენ ე. წ. მიერთებით კავშირებსაც, ანუ. უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ლაპარაკობენ ზემოაღნიშნულ ორ ჯგუფში შემავალ ცალკეულ კავშირთა მიერთებითი ფუნქციის შესახებაც.

ჯერ კიდევ ა. მ. პეშკოვსკიმ ყურადღება მიაქცია „თანწყობასა და ქვეწყობას მაცალკევებელი პაუზის შემდეგ“, სადაც მან არსებითად კავშირთა მიერთებით ფუნქციაზე გაამახვილა ყურადღება (თუმცა საამისოდ არც ეს და არც რაიმე სხვა ტერმინი არ უხმარია), ხოლო ასეთი ფუნქციის მქონე კავშირებად მიიჩნია: II, а, или, при том же, вследствие того¹.

ტერმინი „მიერთებითი კავშირები“ პირველად ლ. ვ. შჩერბამ შემოიტანა ლინგვისტიკაში და ამ მხრივ მან ვრცლად დაახასიათა II კავშირის ფუნქციები.

მიერთებითი დაკავშირების თეორიამ შემდგომი განვითარება პოვა ვ. ვ. ვინოგრადოვის ნაშრომებში, სადაც გაანალიზებული და დახასიათებულია а, и, да, или, но კავშირების ფუნქციები.

მიერთებითი კავშირების მქონე სინტაქსურ კონსტრუქციებს ვ. ვ. ვინოგრადოვი ახასიათებს, როგორც „ისეთ კონსტრუქციებს, სადაც ნაწილები ერთბაშად ერთ სიბრტყეზე ვერ თავსდებათ“, ასე რომ „აზრობრივი კავშირი აქ დაფუძნებულია შესიტყვებისა და წინადადების არა პირდაპირ ლოგიკურ ურთიერთობაზე, არამედ საძიებელ, ნაგულისხმევ რგოლებზე“².

¹ Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении М., 1938, гл. 424.

² Виноградов В. В. Стилъ Пушкина. М., 1941, гл. 286.

მიერთებით კავშირებზე. როგორც დამოუკიდებელ წინადადებათა დაკავშირების ერთ-ერთ სპეციფიკურ საშუალებაზე, ლაპარაკია გ. ო. ვინოკურისა და ნ. ს. პოსპელოვის ნაშრომებში.

როგორც ნ. ს. პოსპელოვი წერს, „მიერთებელი კავშირები რთული სინტაქსური მთლიანობის შემადგენლობაში ხშირად იღებენ მიერთებით მნიშვნელობას“¹.

მიერთებით კავშირებს თანამედროვე რუსულ ენაში სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ს. ე. კრიუჩკოვმა, რომლის აზრითაც მიერთების დროს მეორე (მისაერთებელი, — ვ. ს.) ელემენტი ცნობიერებაში წარმოიქმნება თითქოსდა გამონათქვამის დამატებით; ამასთანავე, ხშირად გამოიტოვება ზოგიერთი შუალედური რგოლიც; მიერთებას თან ახლავს ესა თუ ის ექსპრესია; მიერთებითი კავშირის ფუნქცია გასაგები ხდება ფართო კონტექსტში, სადაც მისი მეოხებით მიერთებული ელემენტი წარმოადგენს თითქოსდა დამატებით მსჯელობას წინა ნაწილში აღნიშნულის მიმართ². მიერთებითი კავშირის შემცველი მეტყველება, ავტორის აზრით, წყვეტილობით ხასიათდება.

მიერთებით კავშირებს ს. ე. კრიუჩკოვი ორ ჯგუფად ყოფს: ერთ ჯგუფს ქმნის ის კავშირები, რომლებიც ჩვეულებრივ მიერთებულ კავშირებად განიხილება, მაგრამ გარკვეულ შემთხვევაში მიერთებითი ფუნქციითაც გამოიყენება. ასეთებია რუსულ ენაში *а, да, и, но, или, и вот, и притом*, და სხვ. მეორე ჯგუფს კი შეადგენს ისეთი სპეციალური მიერთებითი რთული კავშირები, როგორცაა: *да, и, а то, не то*. ავტორის აზრით, პირველი ჯგუფი დაკავშირებულია თანწყობასთან, მეორე კი — ქვეწყობასთან³.

იმის საჩვენებლად, თუ როგორ გამოიყენება მიერთებითი დანიშნულებით მიერთებელი კავშირი, ავტორს მოყვანილი აქვს ასეთი მაგალითი: *Лизавета Ивановна была домашней мученицей. Она разливала чай, и получала выговоры за лишний расход сахара; она читала вслух романы, и виновата была во всех ошибках*.

¹ Поспелов Н. С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры. — В кн.: Доклады и сообщения Института русского языка АН СССР, вып. 2. М., 1948, гл. 53.

² Крючков С. Е. О присоединительных связях в современном русском языке. — В кн.: Вопросы синтаксиса современного русского языка. М., 1950, гл. 400.

³ იქვე, გვ. 404—412.

კაჲ ავტორა; ონა სოპროვჟდალა გრაფინიუ ვ ოო პროგულკაჲ, ი ოთვე-
ჩალა ი ჯა პროგოჲ ი ჯა მოსოვოიუ (პუშკინი).

ავტორი შენიშნავს, რომ ამ მაგალითში ის ი კავშირი, რომლის
წინაც დასმულია მძიმე, მიაერთებს შემასმენელს, რომელიც აღნიშ-
ნავს რალაც სრულიად მოულოდნელს, რაც არასგზით არ გამომდინა-
რეობს აღრე ნათქვამისაგან.

ავტორი ასევე იმოწმებს მიერთების ისეთ ნიმუშებსაც, რომლებ-
შიც სპეციალური მიერთებითი კავშირია გამოყენებული. აი, ერთი მა-
გალითიც: Ухо Рудина не оскорблялось странной пестротой ре-
чи в устах Дарьи Михайловны, да и вряд ли он имел на это
ухо (Тургенев).

ს. ე. კრიუჩკოვი შენიშნავს, რომ ამ მაგალითში სპეციალური მი-
ერთებითი „და ი“ კავშირი წინა ნათქვამთან მიაერთებს მოდალური
ხასიათის ავტორისეულ შენიშვნას.

მიერთებით დაკავშირებაზე საუბარია აგრეთვე ი. ვ. ვანიკოვის
ნაშრომში. ავტორი არ იზიარებს მიერთებითი კავშირების კრიუჩკოვი-
სეულ განმარტებას. უფრო მეტიც, მას მიიჩნია, რომ 70-იანი წლე-
ბის დასასრულისათვის მიერთებითი კავშირების სემანტიკური კვალი-
ფიკაცია და კლასიფიკაცია არადამაკმაყოფილებელი იყო¹. მისი აზ-
რით, მიერთებითი კავშირები არ არსებობს და ამიტომაც ტერმინი
„მიერთებითი დაკავშირება“ უნდა ამოვიღოთ სინტაქსიდან (იქვე).
ამის შემდეგ ვანიკოვი აყალიბებს თავის დებულებებს მიერთებითი
კავშირების სემანტიკური დახასიათებისათვის და იძლევა მათი გამო-
ყენების ოთხ დონეს². თავისი დებულებებიდან გამომდინარე, ვანიკო-
ვი მიიჩნევს, რომ წინადადებათა მიერთება მიერთებითი კავშირების
საშუალებით — ეს არის გამონათქვამის აგების საშუალება (იქვე),
მაგრამ მკითხველისათვის ძნელი შესამჩნევი როდია, რომ ი. ვ. ვანი-
კოვი წინააღმდეგობაში ვარდება (მართლაც: თუ კი არ არსებობს მი-
ერთებითი კავშირები, როგორღა შეიძლება მათი გამოყენების ოთხ
სხვადასხვა დონეზე ლაპარაკი?!).

რუსულ ენაში მიერთებითი კავშირების შესახებ თავისი მოსაზ-
რებები გამოთქმული აქვს აგრეთვე ლ. გ. ხატიაშვილსაც, რომლის
აზრითაც წერითი და ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელია
განსხვავებული მიერთებითი კავშირები. ამასთან დაკავშირებით უნ-

¹ დასახ. ნაშრ., გვ. 71—75.

² იქვე, გვ. 87—92.

და შევნიშნოთ, რომ ავტორი ვერ იცავს სიზუსტეს: საუბარი უნდა იყოს არა განსხვავებულ მიერთებით კავშირებზე წერითა და ზეპირ მეტყველებაში, არამედ მათი გამოყენების სიხშირის სხვაობაზე.

მიერთებით კავშირებზე საუბარია ნ. ა. კობრინას, ლ. მ. ლოსე-ვას, მ. მ. მაკაროვას, ვ. ვ. მალოვის, ი. მ. ნოვიცკაიას, ა. ი. როჩნიაკის, ნ. ა. ტურმაჩევას გამოკვლევებში. ამას გარდა, მიერთების თეორია აისახა უმაღლესი სასწავლებლებისათვის შედგენილ თანამედროვე რუსული ენის შემდეგ სახელმწიფანელოებში: А. М. Земский, С. Е. Крючков, М. В. Светлаев, Грамматика русского языка, ч. II. М., 1948; Современный русский язык. Синтаксис. М., 1957; Галкина-Федорук Е. М., Горшкова К. В., Шанский Н. М. Современный русский язык. Синтаксис. М., 1958; Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык, ч. II, Синтаксис. М., 1958; Валгина Н. С. и др. Современный русский язык. М., 1962; Дудинков А. В. и др. Русский язык. М., 1975.

მიერთების თეორია აისახა აგრეთვე რუსული ენის აკადემიური გრამატიკის 1954 წლისა და 1960 წლის გამოცემებში.

მიერთებით კავშირებზე საუბარია სხვა ისეთ ნაშრომებშიც, როგორცაა: Блох М. Я., Проблема синтаксической связи самостоятельных предложений. — В кн.: Проблемы синтаксиса, лексикологии и методики преподавания иностранных языков. Ростов-на-Дону. 1966; Кулагин А. Ф. К вопросу о присоединительных конструкциях. — В Кн.: Очерки по русскому языку и стилистике, Саратов. 1967 и др.

ს. ე. კრიუჩკოვის დებულების თანახმად, მიერთების დროს მეორე ელემენტი ცნობიერებაში წარმოიქმნება დამატებით და იგი გულისხმობს პირველი ელემენტის არსებობას. პირველი ელემენტი კი ისაა, რომელთანაც მიერთებითი კავშირი აერთებს მეორე ელემენტს.

მიერთებითი კავშირების პირველი ჯგუფი — ეს იგივე მაერთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირებია, რომლებიც ენაში დიდი ხანია არსებობენ, მაგრამ მათი მიერთებითი ფუნქცია დიდხანს შეუმჩნეველი რჩებოდა. მიერთებითი ფუნქცია არსებითად განსხვავდება მაჯგუფებელი, მაპირისპირებელი, მაცალკევებელი და მაქვემდებარებელი ფუნქციებისაგან. ამ უკანასკნელთა შესაბამისი კავშირები თავიანთ ფუნქციებს ასრულებენ წინადადების შიგნით, წერტილამდე. მიერთებითი კავშირები კი ფუნქციონირებს იწყებენ დასრულებული

დამოუკიდებელი წინადადებების თუ მეტატექსტების გასაყარზე. ისინი იწყებენ დამოუკიდებელ წინადადებებს ან მეტატექსტებს, რათა მიუერთონ ისინი წინამავალ ასეთივე სამეტყველო ერთეულებს და ამით შექმნან ლოგიკურ ურთიერთკავშირში მყოფ ამ წინადადებათა თუ მეტატექსტთა სპეციფიკური თანამიმდევრობა — ტექსტი.

მიერთებითი კავშირები და ამ ფუნქციის მქონე სიტყვები ენაში ფუნქციონირებენ მეტატექსტისა და ტექსტის დონეზე.

მიერთებითი დაკავშირების შესახებ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჯერჯერობით არაფერი თქმულა. ამ ფონზე საინტერესო და მნიშვნელოვანია კ. დანელიას გამოკვლევა¹, რომელიც, მართალია, უშუალოდ არ ეხება მიერთებით კავშირებს, მაგრამ მიერთების თეორია აქ უკვე მიგნებული და მომზადებულია. მხედველობაში გვაქვს „და“ კავშირის ხმარების სიჭარბე-სიწმირე სხვადასხვა პოზიციაში, კერძოდ „და“ კავშირის ხმარების სამი შემთხვევიდან, რომელთაც ერთმანეთისაგან განასხვავებს ავტორი, ჩვენ გვიანტერესებს მეორე და მესამე შემთხვევები, როცა „და“ კავშირი ნახმარია სრულიად დამოუკიდებელი წინადადებების საზღვარზე; ანდა როცა „და“ კავშირი გამოყენებულია თხრობის დიდი პერიოდის შემადგენელ ნაწილთა დასაკავშირებლად. რთული წინადადებების შემცველ ცალკეულ კომპონენტთა ერთ დიდ მონაკვეთად შეერთებისათვის. შემდეგ ავტორი განაგრძობს: „და“ კავშირი იხმარება სრულიად დამოუკიდებელი წინადადებების საზღვარზე. ბუნებრივი ქართული სინტაქსი კი ამას არ ითხოვს. მაგრამ ბიბლიურ წიგნთა ძველ ქართულ რედაქციებში „და“-ს ხმარება ზემოაღნიშნულ შემთხვევაში ჩვეულებრივია“², ნათქვამის საილუსტრაციოდ კ. დანელიას მოაქვს შემდეგი ციტატი „დაბადებიდან“: „შეკრიბნა ლაბან ყოველნი კაცნი მის ადგილისანი და ყო ქორწილი. და იყო მწუხრი. და მოიყვანა ლაბან ლია, ასული თვისი. და შეიყვანა იაკობისა, და შევიდა იაკობ, და მისცა ლიას, ასულსა თვისსა, ზელფა... და იყო განთიადი. და აჰა ესერა იყო იგი ლია“.

ძნელი არ არის, რომ მოხმობილ ციტატში მკითხველმა ადვილად დაინახოს „და“-ს ჰარბი ხმარება. ავტორს მიაჩნია, რომ „და“-ს ჰარბ ხმარებას აქ უცხო წყარო განსაზღვრავს და არა ბუნებრივი ქართუ-

¹ კ. დანელია, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 3, 1979.

² იქვე, გვ. 90.

ლის სინტაქსი. ჩვენთვის ამ შემთხვევაში მთავარი და საინტერესოა ავტორის მიერ იმისი დადგენა, რომ დამოუკიდებელ წინადადებათა საზღვარზე მყოფი „და“ კავშირი ერთმანეთთან აერთებს ამ დამოუკიდებელ წინადადებებს. სათანადო საილუსტრაციო მაგალითები კ. დანელიას საკმაოდ ბევრი მოაქვს და, საერთოდ, ასეთი შემთხვევები ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში სანთლით საქებარი როლია.

„სრულიად დამოუკიდებელ წინადადებათა საზღვარზე“ „და“ კავშირის გამოყენების ეს განსხვავებული შემთხვევა, რომელზედაც პირველად სწორედ კ. დანელიამ მიუთითა, სხვა არაფერია, თუ არა და დასახელებული კავშირის გამოყენება მიერთებითი ფუნქციით.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ „და“ კავშირის მიერთებით ფუნქციას აშკარად გვიდასტურებს ძველი ქართული ენის წერილობითი ძეგლები.

„და“ კავშირის გამოყენების მესამე შემთხვევის გამო კ. დანელია წერს: „და“ კავშირი იხმარება თხრობის დიდი პერიოდის შემადგენელ კომპონენტთა დასაკავშირებლად. ასეთი პერიოდები შეიძლება მოიცავდეს 8—10 და მეტს მუხლს (ახალი დაყოფით). თითოეული პერიოდის ცალკეული ნაწილები, მონაკვეთები განსხვავებული ურთიერთმიმართების რამდენიმე წინადადებას შეიცავს. მთავარი წინადადების შინაარსობრივ დამაზუსტებლად შეიძლება მოგვევლინოს ნაირგვარი შინაარსის დამოკიდებული წინადადება (განსაზღვრებითი, გარემოებითი, შედეგობითი), მაგრამ თავის მხრივ ასეთი რთული წინადადებები ერთმანეთთან „და“ კავშირით შეიძლება გაერთიანდეს და, ამდენად, მიღებულ იქნეს თხრობის ერთი გარკვეული, უწყვეტად გადაბმული მონაკვეთი, დიდი პერიოდი“¹.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ ავტორს მოაქვს მაგალითი ლევიტელთა წიგნის მე-4 თავიდან, სადაც პერიოდად წოდებულ მონაკვეთში „და“ კავშირი 23-ჯერ არის ნახმარი. მოხმობილი ციტატი ჩვენთვის საინტერესოა რამდენიმე თვალსაზრისით:

1. კ. დანელიას „თხრობის დიდი პერიოდი“ იგივეა, რასაც ტექსტს ვუწოდებთ.

2. სწორია კ. დანელია, როცა მიიჩნევს, რომ „და“ კავშირი იხმარება თხრობის დიდი პერიოდების შემადგენელ კომპონენტთა დასაკავშირებლად“. მართალია, ავტორი არსად არ წერს „და“ კავშირის

¹ იქვე, გვ. 92—93.

მიერთებით ფუნქციაზე, მაგრამ აქ სწორად არის ახსნილი „და“ კავშირის პარამეტრი ტექსტის დონეზე.

3. ტრადიციული სინტაქსიდან გამომდინარე, კ. დანელია წერს: „თითოეული პერიოდის... მთავარი წინადადების დამაზუსტებლად შეიძლება მოგვევლინოს ნაირგვარი შინაარსის დამოკიდებული წინადადება (განსაზღვრებითი, გარემოებითი, შედეგობითი)“. სინამდვილეში კი დიდ პერიოდებში და მათ შემადგენელ კომპონენტებში ჩვენ არა გვაქვს მთავარი და დამოკიდებული წინადადებები.

4. კ. დანელია მართალია, როცა წერს, რომ „რთული წინადადებები ერთმანეთთან „და“ კავშირით შეიძლება გაერთიანდეს და, ამდენად, მიღებულ იქნეს თხრობის ერთი გარკვეული, უწყვეტად გადაბმული მონაკვეთი, დიდი პერიოდი“. აქ გამოთქმული აზრი გარკვევით და აშკარად მიგვანიშნებს „და“ კავშირის მიერთებით ფუნქციაზე. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ რთული წინადადებების გაერთიანებით მეტატექსტს ვიღებთ და არა ტექსტს. კ. დანელია ახლოს მივიდა „და“ კავშირის მიერთებით ფუნქციასთან, მაგრამ ეექვება მისი ასეთი პარამეტრი. „და“ კავშირის მიერთებით ფუნქციას ავტორი მის „უჩვეულო ხმარებას“ არქმევს და გამოყოფს კიდევ მისი გამოყენების ორ შემთხვევას:

ა) „და“ იხმარება ქვეწყობილ წინადადებაში მაქვემდებარებელი „რომ“ კავშირის მნიშვნელობით: რაა გნებავს ჩემგან, და გიყო შენ. სადა გნებავს, და მზა-გიყოთ შენ ჰამად ვნება... „და“-ს ხმარებას აქ უცხო წყარო არ განსაზღვრავს. იგი წმინდა ქართული მოვლენაა. მაგრამ უცნაური ფაქტია: მაერთებელი „და“ კავშირი როგორღა გამოიყენება მაქვემდებარებელ კავშირად (თუ „რომ“ მაერთებელ და მაქვემდებარებელ კავშირად გვევლინება, ეს „და“-ს ვითარებას ვერ გარკვევს). თითქოს მართლაც იგუებს კონტექსტი „და“ კავშირის „რომ“-ის მნიშვნელობით გაგებას: სამი დღე არს, და მელიან მე. ეს წინადადება იგივეა, რაც: სამი დღეა, რომ მელიან, შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ასეთ შემთხვევაში ქვეწყობა არც გვქონდეს და „და“ ჩვეულებრივი მაერთებელი კავშირი იყოს: სამი დღე არის (გასული) და მელიან მე; რა გნებავს ჩემგან და გაგიკეთებ, სად გნებავს და გაგიზადებთ შენ ვნების საკმელს“¹.

მთელი ეს მსჯელობა ნათლად გვიჩვენებს, რომ ავტორი გრძნობს „და“ კავშირის მანამდე უცნობ რაღაც ახალ ფუნქციას. სახელდობრ,

¹ იქვე, გვ. 94.

მას შესაძლოდ მიაჩნია, რომ აქ „და“ ჩვეულებრივ, მკერთებელი კავშირი იყოს. დიახ, ამ შემთხვევაში ქვეწყობა მართლაც არა გვაქვს. „და“ კავშირი მკერთებელია და გამოყენებულია მიერთებითი ფუნქციით, ხოლო ამ ფუნქციას იგი მაშინ ამჟღავნებს, როცა დამოუკიდებელ წინადადებებს ანდა მეტატექსტებს აერთიანებს.

ბ) „რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მომდევნო პოზიციის მთავარი წინადადების წინ ნახმარია „და“, რაც უცნაური მოვლენაა“ (იქვე). ავტორის მხედველობაში აქვს შემდეგი მაგალითი: „რაჟამს დაიბანაკეს წმიდათა მათ ადგილსა მას შემოჯსენებულსა, და ქმნეს (ტალავარი)“. კ. დანელიას აზრით, აქ „და“-ს შეიძლება „ც“ ნაწილაკის ფუნქცია ჰქონდეს. ჩვენი აზრით კი „და“-ს აქაც მიერთების ფუნქცია აქვს და ამასთან ერთად დროულ თანამიმდევრობასაც აღნიშნავს.

ამგვარად, ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მონაცემების მიხედვით კ. დანელიამ გაარკვია, დაღვინა „და“ კავშირის გამოყენების სამი შემთხვევა, რომელთაგან მეორე და მესამე შემთხვევები, აგრეთვე „და“ კავშირის უჩვეულო ხმარების ორი შემთხვევაც მის მიერთებით ფუნქციაზე მიუთითებს. „და“ კავშირის მიერთებითი ფუნქციის შესახებ კ. დანელია დაასკვნის: რომ „და“-ს მთავარი ფუნქციაა ...„ნებისმიერი წინადადებები გადააბას ერთმანეთს დიდ პერიოდებად“.

კ. დანელიამ ისიც გაარკვია, რომ „და“ კავშირის „უჩვეულო ხმარება“ შეინიშნება არა მარტო ბიბლიურ წიგნთა ძველ ქართულ რედაქციებში, არამედ იგი „ორიგინალურ ჰაგიოგრაფიულ თუ საისტორიო ხასიათის თხზულებებშიც არის დამკვიდრებული. ეს განსაკუთრებით ცნაურდება თხრობის დიდი პერიოდების, აბზაცების დასაწყისში „და“-ს ხმარებისას¹.

კ. დანელიას დებულებები „და“ კავშირის გამოყენების შესახებ შემდგომ წლებში გაიმეორეს გ. ნარსიძემ და რ. პატარიძემ, გ. ნარსიძის აზრით, „და“ კავშირი ერთმანეთთან აერთებს „ქებაა“-ს 11 დამოუკიდებელ წინადადებას².

რ. პატარიძე ფიქრობს, რომ „რამდენი წინადადებაცაა „ქებაა“-ში, „წყობილი სიტყვის“ იმდენივე სტროფია თხზულებაში. ყოველი ცალკეული წინადადება — მოკლე თუ გრძელი, ცალკეული სტროფია თხზულებისა“³.

¹ იქვე, გვ. 96.

² გ. ნარსიძე, უძველესი ქართული თხზულება, მნათობი, № 9, 1983, გვ. 152.

³ რ. პატარიძე, ქება ქართული ენისა: მნათობი, № 1, 1987, გვ. 148.

„და“ კავშირის მიერთებით ფუნქციას აშკარად და ვარკვევით გვიჩვენებს უძველესი ქართული ძეგლი „ქებაა და დიდებაა ქართულისა ენისაჲ“. ჩვენ ვიზიარებთ პ. ინგოროყვასა და რ. პატარიძის აზრს იმის შესახებ, რომ „ქებაა“ პოეტური ქმნილებაა და დაწერილია „წყობილი სიტყვით“ და რომ „თხზულება იყოფა ექვს დიდ სტროფულ ერთეულად და თერთმეტ მცირე მონაკვეთად. ყოველი დიდი სტროფი ორი მცირე მონაკვეთისაგან შედგება. ბოლო მე-6 სტროფი მხოლოდ ერთი მონაკვეთია“¹.

ამ დებულებიდან გამომდინარე, რ. პატარიძე „ქებაა“-ს ასეთ წაკითხვას გეთავაზობს:

დამარხულ არს ენაჲ ქართული
დღემღე მეორედ მოსვლისა, მესიისა
საწამებელად,

რამთა ყოველსა ენასა
ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა.
და ესე ენაჲ
მძინარე არს დღესამომღე.

და სახარებასა შინა ამას ენასა
ლაზარე ჰქვიან.
და ახალმან ნინო მოაქცია
და ჰელენე დედუფალმან,
ესე არიან ორნი დანი,
ვითარცა მარიამ და მართაჲ.

და მეგობრობაჲ
ამისთვის თქუა (მახარებელმან),
ვითარმედ: ყოველი საიდუმლოჲ
ამას ენასა შინა დამარხულ არს.
და ოთხისა დღისა მკუდარი
ამისთვის თქუა დაეით
წინამსწარმეტყველმან,
რამეთუ „წელი ათასი
ვითარცა ერთი დღეჲ.

და სახარებასა შინა ქართულსა, თავსა
ხოლო მათემსსა
წილი ზის, რომელ ასოჲ არს,
და იტყვის ყოველად

¹ იქვე, გვ. 154.

ოთხ ათასსა მარაგსა.
და ესე არს ოთხი დღეა
და ოთხისა დღისა მკუდარი,
ამისთვის მისთანავე დაფლული
სიკუდილითა ნათლისღებისა მისისაჲთა.

• • •

და ესე ენაჲ (ქართული)
შემკული და კურთხეული სახელითა
უფლისაჲთა,
მდაბალი და დაწუნებული
მოელის დღესა მას მეორედ მოსვლასა
უფლისასა.

და სასწაულად ესე აქუს:
ოთხმოც-და-ათოთხმეტი წელი,
უმეტემს სხუათა ენათა,
ქრისტემს მოსვლითგან ვიდრე
დღესამომდე.

• • •

და ესე ყოველი,
რომელი წერილ არს,
მოწამედ წარმოგითხრას
ესე წილი ანბანისაჲ.

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ „ქებაჲ“-ში მართლაც ექვსი სტროფია, რომელთაგან ხუთი დიდია. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გვაქვს ხუთი მეტატექსტი და ერთი დამოუკიდებელი წინადადება. ხუთ მეტატექსტს ერთმანეთთან აერთებს მიერთებითი „და“ კავშირი, ბოლო დამოუკიდებელ წინადადებას კი მეხუთე მეტატექსტთან — ისევე „და“ კავშირი. გარდა ამისა, „და“ კავშირი მიერთებითი ფუნქციით ნახმა-რია აგრეთვე ხუთივე მეტატექსტის შიგნით.

ამგვარად, „ქებაჲ“-ში „და“ კავშირი მიერთებითი ფუნქციით გამოყენებულია 10-ჯერ, აქედან ის 5-ჯერ აერთებს მეტატექსტს, ხოლო 5-ჯერ დამოუკიდებელ წინადადებას. ხუთი მეტატექსტი და ერთი დამოუკიდებელი წინადადება გვაძლევს ერთ მთლიან ტექსტს, რომელსაც ჰქვია „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“. „ქებაჲ“ ისეთი ტექსტია (ლინგვისტიკური ერთეული), სადაც არ შეიძლება არც „და“ კავშირისა და არც მეტატექსტების (ასევე ბოლო დამოუკიდებელი

წინადადების) ადგილის შეცვლა. ამასთანავე იგი ისეთი ტექსტია, რომელიც სემანტიკურად მთლიანია, და აზრობრივად დამთავრებული.

კ. დანელია „და“-ს ხშირ ხმარებას პერიოდების, აბზაცების და საწყისში ებრაული ვავ-ის გავლენით ხსნის. ამ დებულებითვე ხსნის ავტორი „შუშანიკის წამების“ დაწყებას „და“ კავშირით. ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს „და“ კავშირის მიერთებით ფუნქციასთან. აქ „და“ კავშირი იწყებს აბზაცს, ხოლო აბზაცის დასაწყისი ემთხვევა მეტატექსტის დასაწყისს. „და“ კავშირი ახალ მეტატექსტს (ტექსტს) აერთებს წინა მეტატექსტთან (ტექსტთან), რომელიც „შუშანიკის წამებას“ აკლია. ეს „და“ კავშირი, რომლითაც იწყება თხზულება, იმაზე მიგვანიშნებს, რომ „და“-ს წინ უსწრებდა მეტატექსტა (ტექსტა) N რაოდენობა, სადაც საუბარი იყო იმაზე, რომ შუშანიკი ღვთის მოშიში იყო, „ვითარცა იგი ვთქვით, სიყრმიტგან თვისით“. ე. ი. ადრე („შუშანიკის წამების“ იმ მონაკვეთში, რომელმაც ჩვენამდე ჭერჭერობით ვერ მოაღწია), საუბარი ყოფილა შუშანიკის ყრმობაზე, და ამ საუბარში ერთხელ უკვე უთქვამს ავტორს შუშანიკის ღვთის მოშიშობა. ჩვენს მოსაზრებაზე ასხამს წყალს თვით თხზულების დასაწყისი: „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქვენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი“, რომელიც ღღევანდელი ქართულით ასე უღერს: აწ კი, ამის შემდეგ, დამტკიცებულად (დანამდვილებით, სარწმუნოდ) გეტყვით თქვენ წმიდა და სანატრელი შუშანიკის გარდაცვალების ამბავსო.

ისმის კითხვა: რის შემდეგ გვპირდება ავტორი შუშანიკის გარდაცვალების ამბის თხრობას? რა თქმა უნდა, შუშანიკის ყრმობის აღწერის შემდეგ. ე. ი. „შუშანიკის წამების“ დასაწყისის „და“ კავშირი გამოყენებულია მიერთებითი ფუნქციით. უნდა აღინიშნოს, რომ „შუშანიკის წამებაში“ „და“ კავშირი მიერთებითი ფუნქციით ნახმარია 69-ჯერ. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, აქ „და“ კავშირი 69-ჯერ იწყებს აბზაცს და ამდენჯერვე აერთებს რა დამოუკიდებელ წინადადადებებს, აქცევს მათ მეტატექსტებად (ან ტექსტებად). მიერთებითი

1 ეს დამოუკიდებელი წინადადება მოდალურია მთელი „ქებას“ მიმართ.

ფუნქციით „შუშანიკის წამებაში“ გამოყენებულია აგრეთვე „ხოლო“ და „რამეთუ“ კავშირები: პირველი — 39-ჯერ, მეორე კი — 2-ჯერ¹.

სხვა ჰაგიოგრაფიული ძეგლებიდანაც შეიძლება იმეორებითი კავშირების გამოყენების სიხშირის ჩვენება, მაგრამ, ვფიქრობთ, ესეც საკმარისია. შეინიშნება კი ერთი კანონზომიერება: ჰაგიოგრაფიულიდან საერო ხასიათის ძეგლებისაკენ მიერთებითი ფუნქციით კავშირების (კერძოდ, „და“ კავშირის) ხმარების სიხშირე კლებულობს.

დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ „და“ კავშირი მიერთებითი ფუნქციით ხშირად გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“. პოემაში არც თუ იშვიათია სტროფები, სადაც მესამე სტრიქონი აზრობრივად უკვე კრავს, ამთავრებს პირველ-მეორეს, ხოლო ამ მესამე სტრიქონის ბოლოს დასამუვლია წერტილი. სტროფის მეოთხე სტრიქონი არ წარმოადგენს პირველი — სამი სტრიქონის ბუნებრივ აზრობრივ გაგრძელებას. მეოთხე სტრიქონი, რომელიც მესამეს მიერთებითი „და“ კავშირით უერთდება, წარმოადგენს პირველი სამი სტრიქონის განზოგადებას, დასკვნას. მთლიანად აღებული ასეთი სტროფი ძეტატექსტია.

საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ორ სტროფს:

39. თუცა ქალია, ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაბლია;
არ გათნვით, იცის მეფობა, უთქვენოდ გვიოქვამს კვლა დია;
შუქთა მისთაებრ საქმეცა მისი მზებრ განაცხადია.
და ლეკვი ღომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია.
791. ვერ დაიჭირავს სიკვდილსა გზა ეიწრო, ვერცა კლდოვანი;
მისგან ყოველი გასწორდეს, სუსტი და ძალ-გულოვანი;
ბოლოდ შეყარნეს მიწამან ერთგან მოყმე და მხცოვანი.
და სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი².

„და“ კავშირი მიერთებითი ფუნქციით გამოყენებულია სულხან-საბა ორბელიანის, დავით გურამიშვილისა თუ აღორძინების ხანის მწერალთა, აგრეთვე რომანტიკოსთა ენაშიც.

ახალი ქართული სამწერლო ენის მონაცემები გვიჩვენებს, რომ დღესაც ფუნქციონირებენ სწორედ მიერთებითი ფუნქციით შემდეგი მართებელი და მაქვემდებარებელი კავშირები: და, მ ა გ რ ა მ, კ ი, რ ო მ. აგრეთვე ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: ბ ო ლ ო ს, ა მ ი ს

¹ ასევე „აბოს წამებაში“ მიერთებითი ფუნქციით „და“ კავშირი ნახმარია 27-ჯერ, „ხოლო“ კავშირი — 19-ჯერ, „რამეთუ“ კავშირი კი — 11-ჯერ.

² შ. რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, თბილისი, 1966.

შემდეგ, მაშინ და სხვ., რომლებსაც სპეციალური მიერთებითი კავშირები შეიძლება ეწოდოს.

მიერთებითი ფუნქციით გამოყენებული აქ ჩამოთვლილი კავშირების მართებელი და მაქვემდებარებელი ფუნქციები კარგადაა ცნობილი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს შ. ძიძიგურის მონოგრაფია¹, სადაც ვრცლადაა დახასიათებული ამ კავშირთა ფუნქციები ძველ, საშუალო და ახალ ქართულში.

რადგანაც ჩვენი კვლევის მიზანი ამ ეტაპზე მეტატექსტია (ტექსტზე ქვემოთ გვექნება საუბარი), ხოლო მიერთებითი კავშირები გვანტერესებს მხოლოდ როგორც მეტატექსტის კომპონენტთა დაკავშირების ერთ-ერთი სპეციალური საშუალება, შემოვიფარგლებით მიერთებითი კავშირების ფუნქციების ნიუანსების ჩამოთვლასთან ერთად სათანადო მეტატექსტების ჩვენებით.

ახალ ქართულ სამწერლო ენაში „და“ კავშირის სხვადასხვა ნიუანსის მიერთებითი ფუნქციით ფართო გამოყენება აქვს და გასარჩევია რამდენიმე შემთხვევა:

1. „და“ კავშირი ერთმანეთთან აერთებს ურთიერთ მომდევნო ფაქტების, მოვლენების გადმოცემ წინადადებებს. მაგალითად: „და-თუნა დონდლოდ რეკავდა და ჩუმი ღიმილით იღიმებოდა, არსენა კი დონიჭშემოყრილი იდგა და მარაბდელების მოსვლას მკრელი თვალებით ელოდებოდა.“

და სოფელიც ჯერ გაუბედავად წამოვიდა, შემდეგ კი ნიაღვარივით მოვარდა (ლ. ქიაჩელი).

სხვა მაგალითი:

„ერთი ქეციანი თხა რომ ჰყავს, ის, აბა, რას აუვა ამდენ პირს! და აი, ნამდვილი უსამართლობა სწორედ ეს არის! იმას ჰყავს, ვისაც არა სჭირია, და იმას კი არა ჰყავს, ვისაც სჭირია...“

და გერას თუ ნამდვილი სოციალისტობა უნდა, ეს კამეჩი გოჩას უნდა წაართვას და გვადის მისცეს, — აბა!“ (ლ. ქიაჩელი).

2. „და“ კავშირი წინა მონათხრობთან (წინადადებასთან) აერთებს მოდალური ხასიათის წინადადებას. მაგალითად:

„...ეახლნენ მეფეს, მიულოცეს გამარჯვება, მიაართვეს ზღვენი.“

და ზეიმობდა გიორგი მეფე გამარჯვებული, გვემებს აწყობდა თავის დიდებულ სტუმრებთან ერთად საქართველოს აღყვავებაზედ.

¹ შ. ძიძიგური, კავშირები ქართულ ენაში, თბილისი, 1973.

ნადირობდა რაინდთა და კეკლუტთა შუა გაღებულნი, იშვებდნენ და
იხარებდნენ ბედნიერები“ (ვ. ბ ა რ ნ ო ვ ი).

სხვა მაგალითი:

„არა, ასეთ აუგს ვერც ზაალის ყმები მოითმენენ. ეყოთ ამდენი
სირცხვილი, ეყოთ სამი თავმომწონე ვაჟკაცის გაღახვა!

და ნარგიზების დიდი ფორი ტყესავეთ აღმართული კომბლებით
გაიჭედა, ხოლო მარტის თბილი ჰაერი მარაბდელთა რისხვამ შეაზანა-
რა“ (მ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი).

მოვიხმობთ ერთი ნიმუში ი. ნონეშვილის პოეზიიდან:

„...ამ წიგნში შეიქნა,
ამ წიგნში შეიქნა,
ამ წიგნში აასხა
ლექსების ჯანებად...
და, სულზე უტყბესო,
ქვეყანა მშობელო,
ქართულო ქალაქო,
ქართულო სოფელო,
მთა ბარო

ეს გელო. ეს წიგნი
ეს ლექსთა ჯაგანი,
მიიღე“.

ძსგაცხად „და“ კავშირისა, ზმნიზედები „ბოლოს“, „მერმე“ მიერ-
ოუნიოი კავშირის ფუნქციით აღნიშნავენ მოქმედების თანმიმდევრო-
ბას, მაგალითი:

„გათენდა დილა და მზის სხივებმა ოქროს გვირგვინი დაადგეს
ყინვარწყვერს.

გაიღვიძა დაძინებულმა სოფელმა, ხალხმა დაიწყო მოძრაობა. სო-
ფელთან ერთად გაგის სახლშიაც ადგნენ. დედაკაცებმა გაიგეს ჩერ-
ქეის ქალის ტყვედ მოყვანა და ერთი ჩურჩული გამართეს ამ შიმ-
თხვევის შესახებ. ყველას უნდოდა ჩქარა ენახა ტყვე: ჩქარა შეეტყვოთ
იმისი ვინაობა, თავგადასავალი, ბოლოს შემოვიდა ერთი ბიჭი, მო-
იტანა გასაღები და გადასცა ლეღაკაცებს“ (ა. ყ ა ზ ბ ე გ ი).

მოხმობილ მაგალითში სიტყვა — „ბოლოს“ მიუთითებს თანმიმ-
დევრულ მოქმედებათა დამთავრებულობაზე.

ენახოთ ერთი მაგალითიც:

„თუ ჩვენს კუთხეში შემთხვევით იხეინერი ან ტექნიკოსი მოხვ-

დებოდა ან სტუდენტი შემოივლიდა, ხელს ჩაავლებდა, წაიყვანდა, დაატარებდა, საწყლო ადგილებს აჩვენებდა, თავის აზრს გაუზიარებდა. რჩევას ჰკითხავდა და კიდევ ერთხელ ალიგზნებოდა, იქაურობას დააკორიანტელებდა!

მაგრამ მხარს არავინ უბამდა! მარტო იყო ფორე თავისს საქმიანობაში!

ბოლოს გადაწყვიტა თავდაპირველად ხარჯი თითონ გაეღო. დაინახავენ, მომიდგებიანო!.. (გ. ლეონიძე).

მოსმობილ მაგალითში მიერთებითი კავშირის როლს ასრულებს ზმნიზედა „ბოლოს“.

აი კიდევ ასეთი მაგალითიც:

„გუდანის ხატში ქადაგი დასვეს ხევსურებმა. სამეკობროდ მოუწოდა გუდანის ჯვარმა. მეკობრეთა ბელადად ხოგაი აირჩიეს, მრავალნაცადი მეომარი, იგავმიუწვდენელი მსროლელი და მოკეჭნავე.“

მერმეის იყო ქისტებს აულები გადაუბუგეს არხოტიონებმა, ხოგაის ვაჟებმა უთურგვამ და ბერდიამ თან გამოიტაცეს თავიანთი უმრწემესი ძმა მინდია, რომელიც შვიდ წელს ტყვედ ჰყავდათ ქისტებს“... (კ. ვამსახურდია).

ამ მაგალითში „მერმე“ სიტყვაც მიერთებითი კავშირის ფუნქციას ასრულებს.

სხვადასხვა ნიუანსით გვხვდება მიერთებითი ფუნქციით გამოყენებული მაპირისპირებელი „მაგრამ“ კავშირიც, რომელიც წინამავალ ელემენტთან აერთებს ისეთ მეორე ელემენტს, რომელიც გადმოგვცემს მოულოდნელად გაჩენილ აზრს. ამ შემთხვევაში გვაქვს მკვეთრი აზრობრივი დაპირისპირება. მაგალითად:

„იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემომმაქციოს, როგორც უცხო ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილსა? იქნება ზურგიც არ შემომმაქციოს, იქნება მიმითვისოს კიდევცა, რადგანაც ჩემში მაინც-და-მაინც ჩემის ქვეყნის დერიტაა დადებული. მაგრამ მაშინ რა ვქნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მაშიყოლოს და მიაბოს თავის გულისტკივილი, თავისი გლოვის დაფარული მიზეზი, თავისი იმედი და უიმედობა, და მე კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა?“ (ილია).

სხვა მაგალითი:

„კახელ როსტიას, მილიციელს, არსენას დოსტის უმცროს ძმას, ბავშვობიდანვე სჯერა კუდიანი, ქაჭი, სირინოზი, ეშმაკიც და ყოველ-

გვარი მავნე სულიც. მან ისიც კი იცის, რომ ალი ნამდვილი მზეთუნახავია, რომ ოქროს თმა მუხლამდე სწვდება და ვაჟკაცს ადვილად შხიბლავს და იტყუებს.

მ ა გ რ ა მ მას ჯერ არც ალი უნახავს, არც ქაჯი და არც სირინოზი. ეხლა კი მთვარის შუქზე ცხადლივ დაინახა: ოქროსთმიანმა ალმა სულ ახლოს გაუარა, გაუღიმა და საჭინიბოს კუთხეს მიეფარა“ (მ. ჯ ა ვ ა - ხ ი შ ვ ი ლ ი).

მოვიხმოთ ერთი ნიმუშიც პოეზიიდან:

„მე შეიდასი წლით დამაგვიანდა,
იმ წამების დროს ვერ მოგისწართ.
მაგრამ არ არი დრო გამთიშველი
მათთვის, ვინც იყო ქვეყნის ერთგული,
მე თქვენს ლანდებთან მოვალ შიშველი,
არყოფნის ჟამსაც თქვენთან შეთქმული“

(გრ. ა ბ ა შ ი ძ ე)

როგორც ჩანს, ამ მაგალითში მეორე ელემენტია — „მაგრამ არ არი დრო გამთიშველი მათთვის, ვინც იყო ქვეყნის ერთგული“, რომელიც პირველ ელემენტშია მოქცეული. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, აქ დარღვეულია ელემენტთა თანამიმდევრობა, რაც გამოწვეულია პოეტური მეტყველების თავისებურებით, აგრეთვე წყვეტილობის სპეციფიკითაც. მეორე ელემენტის წყვეტილი ხასიათი ხშირად ვლინდება სიტყვათა და წინადადებათა რიგის შეცვლაში.

მეტყველების წყვეტილ ხასიათს, როცა მეორე ელემენტი პირველი ელემენტის ბუნებრივ გაგრძელებას არ წარმოადგენს და დაპირისპირების ელფერის მქონეა, გარდა „მაგრამ“ კავშირისა, გადმოგვეცემს „თორემ“ კავშირიც. მაგალითი:

მე მსურდა, წმინდა ყოფილიყავ —
ჩემი ნაცნობი,

როგორც ეს მიწა,
ის ნიაფი, პური და ყანა.
თ ო რ ე მ ვაჟკაცურ სიმტკიცეში,
კაცურ გრძნობაში
გახა ვერ ვარჩევ
ორგულობას, მხლდობას, ფლიდობას?“

(ი. ა ბ ა შ ი ძ ე)

უნდა აღინიშნოს, რომ დამოუკიდებელ წინადადებათა და მეტატექსტთა დამაკავშირებელი ფუნქცია აკისრია ნაწილაკებსაც. ამას უურადლება ჯერ კიდევ ვ. ვ. ვინოგრადოვმა მიაქცია. იგი წერდა, რომ „რუსულ ენაში შეინიშნება მკვიდრო კავშირი და ურთიერთმოქმედება კავშირებსა, მოდალურ სიტყვებსა და ნაწილაკებს შორის“.

მიერთებითი დაკავშირების ფუნქციას ასრულებენ ისეთი ნაწილაკები, როგორცაა: აი (ეს), დიახ, ხომ.

ვნახოთ მაგალითი:

„...სიონის კლდის თავზედ გადაშლილიყო პატარა მინდორი და ზედ გაეშენებინათ ქაჭით და ბასრი ქვით აგებული სახლები, რომელნიც ბუნებისგანვე გამაგრებულს ადგილს უფრო მეტად ამაგრებდნენ.

ა ი ე ს ადგილი განლდათ, სადაც ხევი იკრიბებოდა, რომ წარსულის დროს მტარვალის წადილს წინ გადასდგომოდა და მისი მოსისხლეს სურვილი შეემუსრა“ (ა. ყ ა ზ ბ ე გ ი).

ამ მაგალითში მიერთებითი კავშირის ფუნქციას ასრულებს ნაწილაკი „აი“ ანაფორულ „ე ს“.

მოვიხმოთ სხვა მაგალითი:

„ელგუჯა თავის თავისათვის არა სწუხდა, იმან იცოდა, რომ ღირსეულად დაუხვდებოდა ძალის მომტანს, მაგრამ აქ იმას გარედ ის იყო, ვისიც ერთი ამოსუნთქვა ერჩინა მთელს თავის სიცოცხლეს, ა ი ე ს ა სტანჯავდა და გულს უოუთქავდა, ამისთვის ფიქრობდა ისე გამწარებული და ჭირის ოფლი გადასდიოდა; დ ი ა ხ, მოხევე მარტო რომ ყოფილიყო, ბევრს ფიქრს არ გამოუდგებოდა და აქამდინაც გააცნობდა თავის თოფის სიმარჯვეს შარიანს მგზავრებს, რომელთაც თავი დაენებებინათ თავიანთი გზისთვის და გამოჰკიდებოდნენ ვილაც კაცების ცხენების კვალს“ (ა. ყ ა ზ ბ ე გ ი).

მოხმოთ მაგალითში დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების ფუნქციას ასრულებს ნაწილაკები „აი (ესა)“ და „დიახ“.

ბ) ანაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიწედები

ანაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიწედები, როგორც დამოუკიდებელ წინადადებათა მეტატექსტად გავითიანების საშუალებები, აღმოაჩინა პოსპელოვმა 1948 წელს. უმაღლე ნ. ს. პოსპელოვის დებულებას მხარი დაუჭირეს ი. ა. ფიგუროვსკიმ და გ. ო. ვინოკურმა. იქი-

დან მოყოლებული თითქმის ყველა ნაშრომში თუ მონოგრაფიაში საუბარია ანაფორულად გამოყენებულ სიტყვებზე. ეძებდნენ წინადადებაზე მეტ, დიდ ერთეულს, მაგრამ გადამწყვეტად მიაჩნდათ არა წინადადებისა და მეტატექსტის, როგორც განსხვავებული ერთეულების გამიჯვნა, არამედ ანაფორულ ურთიერთობათა დადგენა.

ანაფორა აღნიშნავს ნაცვალსახელით ან ზმნიზედით მითითებას იმ საგანზე, რაზედაც წინა წინადადებაში იყო საუბარი. დაკავშირება ანაფორულია, თუ მეტატექსტის რომელიმე ელემენტი შეცვლილია სხვა, თითქოსდა თავისი „მოადგილით“ (სუბსტიტუტით). მკვლევართა უმრავლესობა ანაფორულ ნაცვალსახელებად და ზმნიზედებად მიიჩნევს: მესამე პირის ნაცვალსახელებს (ის, იგი), ჩვენებით ნაცვალსახელებს (ეს, ეგ, ის, იგი), კუთვნილებით ნაცვალსახელებს (ჩემი, შენი, ჩვენი, თქვენი, მისი, მათი, თავისი და სხვ.), განსაზღვრებით ნაცვალსახელებს (თვით, თავად, თითოეული, ყოველი, ყველა, ყველაფერი, სხვა), გასუბსტანტივირებულ ზედსართავ სახელებს და რიცხვით სახელებს (უკანასკნელი, მოცემული, ორივე, პირველი, მეორე და სხვ.), ჩვენებით ზმნიზედებს (აქ, იქ, აქეთკენ, იქითკენ, მაშინ, ასე, ისე, აგრე, ამნაირად, იმნაირად, ამდენად, იმდენად, მაგდენად და სხვ.), რომელთაგანაც ყველაზე გავრცელებული და ტიპობრივია პირისა და ჩვენებითი ნაცვალსახელების, აგრეთვე ჩვენებითი ზმნიზედების გამოყენება. ისინი გამოიყენებიან, როგორც სპეციალური, დამოუკიდებელ წინადადებათა მაერთებელი საშუალებები. ამ ფუნქციით ისინი დგანან წინადადების დასაწყისში და მიუთითებენ ან რომელიმე წევრზე წინამავალ წინადადებაში, ან მთლიანად წინადადების შინაარსზე, და მოცემულ წინადადებას აერთებენ წინამავალთან და ახუსტებენ მათ შორის აზრობრივ ურთიერთობას.

ანაფორულ სიტყვებს არ გააჩნიათ საკუთარი ლექსიკური მნიშვნელობა, შინაარსი, ამ შინაარსს ისინი იძენენ წინამავალი წინადადებისაგან¹.

გამოყენების სიხშირის თვალსაზრისით შემდგომი პოზიცია უკავია ანაფორულ განსაზღვრებით ნაცვალსახელებს, დანარჩენ ნაცვალსახელთა თუ ზმნიზედათა გამოყენების სიხშირე კი შეზღუდულია.

ანაფორულად გამოყენებული ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედე-

¹ შტრ.: ფ. ერთელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში. თბილისი, 1963, გვ. 205-214;

ბის შესახებ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჯერჯერობით სპეციალური გამოკვლევა არა გვაქვს. ლ. კვაჭაძეს ეკუთვნის მიუთებ-
ბა „ის“ ნაცვალსახელის ანაფორულად გამოყენების შესახებ. იგი წერს: „ერთ წინადადებაში ხშირად მოიპოვება ნაცვალსახელი ან ზმნიზედა, რომელიც მხოლოდ ზოგად დასახელებას წარმოადგენს, მის კონკრეტულ მნიშვნელობას კი ხსნის და განმარტავს მეორე წინადა-
დება... ასეთ ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს, რომლებიც ნახმარი არიან რთული წინადადების ერთ ნაწილში და აუცილებლად ვარაუ-
დობენ მათ ამხსნელ წინადადებას, მისათითებელი ანუ საკორელაციო სიტყვები ჰქვია. ისინი წარმოადგენენ რთული წინადადების ნაწილე-
ბის შეერთების ერთ-ერთ საშუალებას. ასეთი მისათითებელი სიტყვე-
ბია: ის, ისეთი, იქ, ისე და მისთ. მაგრამ ასეთი სიტყვები ი-
ყოველთვის როდია მისათითებელი. ხშირად ისინი უკვე ცნობილისა და კონკრეტულის აღსანიშ-
ნავად იხმარება. მაგ., „ბუნება ნაშქერს პირში აყრიდა მგზავრს, სუნთქვას უძნელებდა, სულს უხუთავდა, მაგრამ ის მაინც წინ მიიწევდა“. ის აქ მგზავრის ნაცვალია და საკორელაციო სიტყვას არ წარმოადგენს!.

აქ სწორად არის შენიშნული, რომ „ის“ ნაცვალსახელი ადრე (პირველ წინადადებაში) ნახმარი სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის, ს-
ზოგადო არსებითი სახელის — „მგზავრის“ ნაცვალია, მაგრამ ის, რომ ანაფორულად გამოყენებული სიტყვის (ნაცვალსახელის, ზმნი-
ზედის) ძირითადი და მთავარი დანიშნულება მეტატექსტის (ტექსტის) დონეზე დამოუკიდებელი წინადადებების ან მეტატექსტების კავშირის დამყარებაში მდგომარეობს, ამისი კვლევა ლ. კვაჭაძის ამოცანას არ წარმოადგენს, რადგან იგი წინადადებას იკვლევს. რთული თანწყობილი წინადადების დონეზე კი ანაფორული ნაცვალსახელის არსებო-
ბის შესახებ ლ. კვაჭაძე სხვაგანაც მიუთითებს².

წინადადების დონეზე ანაფორული ნაცვალსახელის ფუნქციას უყურადღებოდ არც ა. კიზირია ტოვებს. იგი აღნიშნავს, რომ „რთულ თანწყობილ წინადადებაში ქვემდებარის განმეორების შემთხვევაში მეორე წინადადების ქვემდებარე ნაცვალსახელით არის გამოხატული, რითაც გახაზულია პირველ წინადადებასთან მჭიდრო ურთიერთობა“.

¹ ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1966, გვ. 318.

² იქვე, გვ. 334.

ამას გარდა, ა. კიზირია ანაფორული ნაცვალსახელების გამოყენების ისეთ შემთხვევებზეც ლაპარაკობს, როცა: პირველი წინადადების დამატება ქვემდებარედაა გამოყენებული მეორეში; პირველი წინადადების ქვემდებარე დამატებადაა გამოყენებული მეორეში და პირველი წინადადების პირდაპირი დამატება ირიბ დამატებად გეხვედება მეორეში¹.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ანაფორული ნაცვალსახელებისა და ზმნიზელების შესახებ თავის გრამატიკაში საკმაოდ ჰქონდა ყურადღება გამახვილებული ანტონ ბაგრატიონსაც.

ახლა მოვიყვანოთ მაგალითი, სადაც ანაფორული ნაცვალსახელი დამოუკიდებელ წინადადებათა შეერთების საშუალებაა.

„იორზე, ვენახში, დიდი ქერამი იდგა, შებუთქვილი, დახუნძლული.

თუ თავდაპირველად იგი ჩემი საყვარელი ხე იყო, მერე იგი მხოლოდ სევდას იწვევდა ჩემში, თან რაღაც ზიზლსაც კი... (გ. ლენინიძე).

პირველ წინადადებაში დასახელებულია საზოგადო სახელი ქერამი, მის ნაცვლად კი მომდევნო წინადადებებში გამოყენებულია ანაფორული ნაცვალსახელი იგი, მოხმობილი მაგალითი იმ დებულებასაც ადასტურებს, რომ ანაფორულობა ითხოვს პირველადობას სახელისათვის, ხოლო მეორადობას ანაფორული სიტყვისათვის.

ვენახით სხვა მაგალითი:

„ოთარანთ ქვრივს სოფლის ნაპირას ერთი კაი მოზრდილი ფიცრული ედგა. მისი ეზო, საკმაოდ ფართო გლეხკაცისათვის, გარს შემორტყმულია ტყრუშულის ღობითა...“

ამ სახლს მარჯვნივ წალმით დახურული მარანი ედგა, ოთხკუთხივ ღია და ფარღალაღა. სახლის უკან კალო-საბძელია და საბძელქვეშ გომური. სახლის მარცხნივ პატარა ადგილია შემოღობილი და შიგ ბოსტანია.

აქ მოჰყავს ხოლმე ოთარანთ ქვრივს ყოველივე ბოსტნეულობა, რაც კი დასჭირდება საზაფხულოდ, თუ საზამთროდ...“ (ილია).

მოხმობილი მაგალითის პირველ წინადადებაში დასახელებულია საკუთარი სახელი ოთარანთ ქვრივი, რომლის ანაფორად ნახმარია

¹ ა. კიზირია, „რთული წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში“, თბილისი, 1969, გვ. 20, 21, 22.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი „მისი“. აქვე სახლის ნაცვალად გამოყენებულია ჩვენებითი ნაცვალსახელი „ამ“, ხოლო პოსტნის ნაცვალად — ჩვენებითი ზმნიზედა „აქ“.

ვნახოთ ისეთი მეტატექსტი, რომლის კომპონენტებს ერთმანეთთან აკავშირებს ჩვენებითი ზმნიზედები. „ძველი მესხეთი და მისი შუაგული სამცხე ოდესღაც გურჯების ბუდედ ითვლებოდა. აქ გამოიგონეს მოსოკებმა და თუბალებმა რკინა და ბრინჯაო. აქედან წამოვიდა საქართველოც და განათლების პირველი უძღლავრესი ნაკადიც. აქაურმა მიწა-წყალმა გამოჰკვება დიდი ხუროები და მხედრები, წმინდანები და პოეტები, უკვდავი შოთა და მერჩული, ხანძთელი და გოდერძი, ჩორჩანელები და ზარზმელები, თორნიკე ერისთავი და სარგის თმოგველი, ჯაყელები და თორელები. აქვე იღო ქართლის ყელზე მობჯენილი ბიზანტიის დროშა, მახვილი, სახარება და მძიმე ხელი მსახვრელი“ (მ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი).

ამ მეტატექსტის პირველ წინადადებაში დასახელებულია „ძველი მესხეთი და მისი შუაგული სამცხე“, რომელთა ნაცვალად მომდევნო წინადადებებში გამოყენებულია ანაფორული ჩვენებითი ზმნიზედები — „აქ“, „აქედან“, „აქაურმა“, „აქვე“. თითოეული მათგანი ყოველ მომდევნო დამოუკიდებელ წინადადებას ასრობრივად აკავშირებს წინამავალ წინადადებასთან. აქ გამოყენებული ანაფორული ზმნიზედები გახაზავენ მათ დიდ როლს მეტატექსტის კომპონენტების სტრუქტურულ-სემანტიკურ ორგანიზაციაში.

გ) ლექსიკური განმეორება

დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირების ერთ-ერთ გავრცელებულ და ტიპურ საშუალებას წარმოადგენს ლექსიკური განმეორება. ჩვენ უკვე დავასახელებთ ის ავტორები, რომლებიც თავიანთ ნაშრომებში შეეხნენ ლექსიკურ განმეორებას, როგორც მეტატექსტის კონსტიტუენტების დაკავშირების საშუალებას. მათ გარდა, უნდა დავასახელოთ გ. ვ. ბონდარენკო, ნ. ნ. ლეონტიევა, ვ. პ. ლუნიოვა, ე. ა. რეფეროვსკაია, ი. პ. სეგობო, ე. ფ. სკოროხოლცო, გ. ი. სოლგანიკი და სხვები¹.

¹ აქვე შეიძლება დავასახელოთ: Брик О. М. Звуковые повторы. — В кн.: Поэтика. Прага, 1919; Кухаренко В. А. Виды повторов и их использование в произведениях Ч. Дикенса. М., 1954; Астафьева И. М. Виды синтаксических повторов и их стилистическое использование. АКД. М., 1963.

ყველა სპეციალისტი, ვინც კი შეხებია ლექსიკურ განმეორებას, როგორც მეტატექსტის (ტექსტის) კომპონენტთა ურთიერთდაკავშირების საშუალებას, ერთხმად აღიარებს ამ საშუალების დიდ ძალას და შესაძლებლობას. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს ბ. მ. ჯასპაროვის ნაშრომი, რომელშიც ავტორი ცდილობს, ტექსტი განიხილოს, როგორც „წინადადებათა შეერთების შედეგი, და ფრაზათა შორის ურთიერთობა აღწეროს მარტივი წინადადების შიგნით არსებული ურთიერთობის ანალოგიით. მან წამოაყენა ჰიპოთეზა, რომ ტექსტში წინადადებათა დაკავშირება იმაში მდგომარეობს, რომ წინადადების ზოგიერთი ისეთი კატეგორია, რომელიც თავისუფალს წარმოადგენს წინადადების იზოლირებულად გამოყენების დროს, ტექსტში გადაიქცევა პოზიციურად განპირობებულ კატეგორიად ერთ წინადადებაში. მაგრამ ლექსიკური განმეორების განდევნა ფრაზათა შორის კავშირის გრამატიკიდან გასპაროვმა მაინც ვერ შეძლო“¹.

აღნიშნავენ, რომ ტექსტის ყოველი ელემენტის აზრი გამოისახება ტექსტის რომელიმე სხვა ელემენტის მთლიანი ან ნაწილობრივი განმეორებით. ნ. ნ. ლონტიევას მიაჩნია, რომ აზრობრივი განმეორება შეიძლება იყოს აშკარა ან ფარული, აშკარა მდგომარეობს ერთი და იმავე სიტყვებისა და გამოთქმების, ხოლო ფარული — სინონიმების ხმარებაში, სემანტიკურად ნაწილობრივ გადამკვეთ სიტყვათა გამოყენებაში.

გამოყოფენ კონტაქტურ და დისტანციურ განმეორებებს. კონტაქტურად მიიჩნევენ განმეორებას, როცა ლექსიკური ერთეული მეორდება მეზობელ წინადადებაში, ხოლო, როცა სიტყვა მეორდება ერთი ან რამდენიმე წინადადების შემდეგ, მას დისტანციურ განმეორებას უწოდებენ.

ვნახოთ ისეთი მეტატექსტი, სადაც ყოველი წინამავალი წინადადიდან მომდევნოში მიზანდასახულად მეორდება ლექსიკური ერთეული:

„როდესაც რომელიმე კრებას თუ საქმიან თათბირს ვესწრები ხოლმე და ფიცხი ორატორების გამოსვლას ყურს ვუგდებ, მაშინვე ჩვენი ფორე მომაგონდება“

¹ Г н н д и н С. И. Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты. — Известия АН СССР. Серия литературы и языка, т. 36, 1977, № 4, г. 350.

ფორე! გუგულიანი საათი რომ გამოიწერა ვარშავიდან!, ნათლად მახსოვს ის დღე, როცა მან ჩემი დასწრებით ამანათი გახსნა და ყუთიდან ამოღებულმა საათმა ფორეს ხელშივე „გუგუ“ დაიძახა!

ფორე! რომელმაც 1910 წელს, ლევ ტოლსტოის სიკვდილზე სტჟეა, რუსეთის მზე მოკვდა, მე რომ ფული მქონდეს, მთელ რუსეთის შავებს ჩაეცემედიო!

ფორემ, პირველმა სოფელში, სამკალი მანქანა შემოიტანა, მთელი სოფელი ზედ დაეცა გაკვირვებული. ალბათ ისე აღტაცებული იყო ადამიანი, როდესაც პირველად წყლის წისქვილი გამოიგონეს და მძიმე ხელსაფქვაების ბრუნვისაგან გაათავისუფლა მონა ქალები.

ეს ის ფორეა — ქრისტეფორე თამარიძე, რომლის ოთახის კედლებზე ეკიდა რუსთაველის, შექსპირის, სპენსერის, ოუენის სურათები. გორის საოსტატო სემინარია ჰქონდა გათავებული, მაშ, რა გეგონათ!

სწორედ ის ფორეა, რომელმაც მღვდელს შენიშვნაზე — „რათა სკამ მარხვას, სულს გაუფრთხილდიო, უპასუხა. მეც იმიტომ ვჭამ, ცოცხალი ფეხზე დავრჩე, სული არ დამემშენსო!“ (გ. ლეონიძე).

ამ მეტატექსტის დამოუკიდებელ წინადადებებს ერთმანეთთან აზრობრივად აკავშირებს ერთი და იმავე ლექსიკური ერთეულის, საკუთარი არსებითი სახელის — „ფორეს“ განმეორება.

ასევე ხშირად გამოიყენება სიტყვათშეხამების განმეორება, როგორც მეტატექსტის კომპონენტთა დამაკავშირებელი საშუალება:

„ოთხი წელიწადი იყო, რაც მე რუსეთში ვიმყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა. ოთხი წელიწადი!... იცი, მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია, მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხიდია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებული. მაგრამ ყველასათვის კი არა, მარტო იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ჭკუა ავარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს, ფეხი აადგმევინოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ჭაბუკის ტვინსა და გულში გამოჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა. ეს კვირტი კიდევ ის კვირტია, რომლიდამაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძალღ-ყურძენაცა. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებუ-

ლი ბეწვის ხიდი ღებთაქვეშ არ ჩასწყდომია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რივიანად მოვიხმარა“ (ი ლ ი ა).

ამ მეტატექსტში მეორდება სიტყვათშეხამება „ოთხი წელიწადი“, რომელიც ერთმანეთთან სემანტიკურად აკავშირებს დამოუკიდებელ წინადადებებს.

დ) სინონიმური ჩანაცვლება

ზოგჯერ ლექსიკური განმეორების ნაცვლად მეტატექსტის კონსტიტუენტების დასაკავშირებლად გამოიყენება სინონიმური ჩანაცვლება, რომლის არსიც იმაში მდგომარეობს, რომ სინონიმები ან სინონიმური გამოთქმები გამოიყენება იქ, სადაც საჭიროა ლექსიკური განმეორება.

ჩვენ ვიზიარებთ გ. ი. სოლგანიკის აზრს იმის შესახებ, რომ „სინონიმური ლექსიკის გამოყენებას აქვს არა მხოლოდ უშუალო სინტაქსური მნიშვნელობა, ე. ი. იგი გამოიყენება არა მარტო წინადადებათა სტრუქტურული დაკავშირების გარეგან მაჩვენებლად, არამედ გვეხმარება აგრეთვე იმაშიც, რომ გამოვხატოთ სხვადასხვაგვარი აზრობრივი ურთიერთობა წინადადებებს შორის, მათი ექსპრესიული მოდალური ელფერი... გარდა ამისა, ჯაჭვური სინონიმური დაკავშირება მეტყველებას ხდის უფრო მოქნილს, სხვადასხვაგვარს, თავიდან გვაცილებს ერთი და იმავე სიტყვის განმეორებას“¹.

მოვიყვანოთ ერთი მეტატექსტი:

„იქნებოდა ღამის ცხრა საათი, როდესაც სოფელს ყანობს რამდენიმე შეიარაღებული ცხენოსანი და ორიოდ მარხილი მიუახლოვდა.

მხედრები სულ ყმაწვილები, ნარჩევი და ერთი-ერთმანეთზედ ლაზათიანები იყვნენ...“ (ა. ყ ა ზ ბ ე გ ი).

პირველ წინადადებაში დასახელებულია — „რამდენიმე შეიარაღებული ცხენოსანი“ და მის მაგივრად მეორე წინადადებაში ნახმარია სინონიმური ჩანაცვლება — „მხედრები“, რომელიც ამასთან ერთად გამოდის აგრეთვე როგორც ორი წინადადების აზრობრივი დაკავშირების საშუალება.

სინონიმურ ჩანაცვლებას უახლოვდება ე. წ. „სემანტიკური გან-

¹ Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое). М., 1973, გვ. 65—66.

მეორება“, რომელიც შემოიტანა ე. ფ. სკოროხოლდომ. მისი აზრით, სემანტიკური განმეორება — ეს არის ზოგიერთი არაგრამატიკული მნიშვნელობის, ზოგიერთი სემანტიკური ნიშნის მთლიანობის განმეორება.

სემანტიკური განმეორება, როგორც მეტატექსტის კომპონენტების დაკავშირების საშუალება, განიხილა აგრეთვე ს. ი. გინდინმა, განმეორების ეს სახე, გინდინის აზრით, საშუალებას გვაძლევს, დავინახოთ ფუნქციონალური ერთობა ლექსიკური, სინონიმური და ძირეული განმეორებებისა, რომლებიც ამჯერად მიიღება, როგორც სემანტიკური განმეორების კერძო შემთხვევები.

როგორც ჩანს, სემანტიკური განმეორება ახლოს დგას სინონიმურ ჩანაცვლებასთან, მათ შორის არსებითი და პრინციპული განსხვავება არ შეინიშნება. სემანტიკური განმეორება გულისხმობს, რომ მეორდება აზრობრივად ურთიერთდაკავშირებული, ერთი სემანტიკური ველის სიტყვები.

ვნახოთ მაგალითი:

„როცა მარტოობა გულზე შემოგზნებოდა, გადმოიღებდა ტილოსა და წამლებს არსაკიძე, ხატავდა თავისთვის...“

ერთ დღეს, ნასადილევს, ტახტზე წამოწოლილიყო ავადმყოფი.

სამი ბერი ამოვიდა ხატისეული სასახლის კიბეზე, ხუროთმოძღვარი მეფისა იკითხეს.

შემოფათურდა ნონაი: ვილაც ბერები გკითხულებენო, ბატონო.

მობრძანდნენო, უთხრა არსაკიძემ (კ. გამსახურდია)

ამ მეტატექსტის პირველსა და უკანასკნელ წინადადებებში დასახელებულია საკუთარი სახელი — არსაკიძე, რომელსაც მომდევნო წინადადებებში ცვლის აზრობრივად მასთან დაკავშირებული, არსაკიძის ველის სიტყვები: „ავადმყოფი, „ხუროთმოძღვარი მეფისა“. ეს სემანტიკური განმეორება მოცემულ დამოუკიდებელ წინადადებათა ერთმანეთთან აზრობრივად დაკავშირების საშუალებაა.

ე) ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთმიმართება დროის, კილოსა და ასპექტის მიხედვით

მეტატექსტის კომპონენტთა კოპეზიის ერთ-ერთ მოქნილ საშუალებას წარმოადგენს ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთმიმართება დროის,

კილოსა და ასპექტის მიხედვით. ეს საკითხი ქართულ გრამატკულ ლიტერატურაში ჭერჯერობით სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა¹.

ჩვენი დაკვირვებით, როცა მეტატექსტის დამოუკიდებელი წინადადებით აღწერილია პეიზაჟი, მდგომარეობა, ანდა დახასიათებულია მოქმედი პერსონაჟები, ზმნა-შემასმენლები ჩვეულებრივ გადმოცემულია დროის, კილოსა და ასპექტის ერთი და იმავე ფორმით. ძირითადად გამოყენებულია ახლანდელი და წარსული დროის ფორმები. ზმნა-შემასმენელთა ეს ფორმები ისეა გადაჭდობილი ერთმანეთს, რომ რომელიმე მათგანის შეცვლა იწვევს სტრუქტურის შეცვლას. არღევს სემანტიკურ მთლიანობას.

ვნახოთ ერთი მაგალითი.

„დიდი ფიქრის შემდეგ ფორემ გადაწყვიტა ნიშარძელის ფონდის დაარსება ჯაზეთში და ამ მხრივ შეწირულების მოგროვება. ამ გამოგონებაზე ისევ გაუთბა გამყინვარებული გული. ისევ შემოიჭროლა იმედმა, ისევ ეჩვენებოდა, რომ დაიმორჩილა ჩანჩქერის წყალი: ეჩვენებოდა, თითქოს ნიშარძელი მერანი იყო და ქეჩოზე ხელწავლებული მოჰყავდა და მერანიც მშვიდად მოსდევდა სოფელში! ხან თითქოს ფორეს კვერთხი ეპირა და მის კვერთხს უკან მისდევდა, მოსთრევდა წყალი! რას არ ჰხედავდა, რას არ წარმოიდგენდა! საო-

1 მწკრივთა შეფარდებებისა და დროთა თანმიმდევრობის საკითხს წინადადების დონეზე ჭერ კიდე 1927 წელს შეეხო ს. ხუნდაძე, (იხილეთ მისი „ქართული მართლწერისა და სწორების ძირითადი საფუძვლები“. ქუთაისი, 1927, გვ. 60—61), ძირითადი დასკვნა ხუნდაძისა შემდეგია: უნდა დაიკვეთათ მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებას შორის დროთა ერთგვარობა. ზმნის დრო-კილოთა ფორმების გამოყენებას მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში შეეხო აგრეთვე ლ. კვაკაძე 1966 წელს „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს შ. ძიძიგურის ნაშრომი „კავშირები ქართულ ენაში“, სადაც დადგენილია ზმნის დრო-კილოთა ფორმების გამოყენების კანონზომიერებანი მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაში.

უნდა აღინიშნოს ლ. გვეჯუაძის ნაშრომები, მიძღვნილი მწკრივთა შესაძლო შეფარდებებისა და დროთა თანმიმდევრობის საკითხებისადმი, რომელთაგან აქ უნდა დავასახელოთ: „დროთა თანმიმდევრობა ერთი ტიპის კონსტრუქციაში“ — ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1972, № 3, გვ. 17—20; მწკრივთა შესაძლო შეფარდებებისა და დროთა თანმიმდევრობის საკითხები ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში — ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეხუთე. თბილისი, 1983, გვ. 135—164.

რაჯღლე ფაცხებს სდგამდა მდინარის ტოტში, შიე მურა კალმახს იკერდა!

მაგრამ ვრიგალ-ქარიეთ ატყდა მსოფლიო ომი და ყოველ კეთილ დაწყობილებას მიეცა თავისი აღსასრული! ბევრი მწარე გაკენიტა ხალხმა“ (გ. ლ ე ო ნ ი ძ ე).

პირველი წინადადების წარსული დროის ფორმამ გამოიწვია, რომ მომდევნო წინადადებაშიც წარსული დროის ფორმები ყოფილიყო. დროთა ფორმების ერთიანობამ გამოიწვია კილოსა და ასპექტის ფორმების ერთიანობა. მაგრამ თუ პირველ წინადადებაში შევცვლით წარსული დროის ფორმას, უნდა შევცვალოთ ზმნათა დროის ფორმები სხვა, მიმდებარე წინადადებებშიც. თუ ამ წესს არ შევასრულებთ, მეტატექსტის მთლიანობის სემანტიკური ერთიანობა დაირღვევა.

ენახოთ ერთი მაგალითიც.

„პაწაწა ვარ, ობოლი. ბედმა დამიბრყუვა. ცუდ დროს დავობლდი. ტანზედ მაცვია პატარა. მოკლებეწვიანი, თეთრის თვლებით მოწინწკლული თხელი ქათიბი. ჭერ რქები და კბილები არ ამომსვლია, ზლიქებიც არ გამამაგრებია.

გზადაკარგული დავდივარ. აი დახედეთ ჩემს სისხლიანს ფეხსა, — ეს, წყლის დასალევად რომ ჩავედი ხევში, მაშინ ვიტკინე... გული მიწუხს... გული... საბრალო დედაჩემი! მანამ დედა მყვანდა ცოცხალი. სულ ალერსში ვყვანდი: ძუძუს მაწოვებდა, მიალერსებდა, მაფრთხილებდა. რაღა მეშველებდა მე საბრალოს ეხლა! ძუძუს აღარ ვწოვ, მხოლოდ ბალახის ნამსა ვსუტავ დილით და საღამოთი, როდესაც ნამია, და რძის ნდომას იმით ვიკლავ. უპატრონო რომ ვარ, სულ მეშინიან, ვკანკალებ, მუდამ დღეს სიკვდილს ველი, გზაარეული დავეხეტები... დმერთო, რამდენი მტერი ვეყავს!“ (ვ ა ე ა).

ამ მეტატექსტის პირველ წინადადებაში ახლანდელი დროის ფორმაა ნახმარი. მეორე წინადადების წარსული დროის ფორმა იმისთვის არის გამოყენებული, რომ ხაზი გაესვას მესამე წინადადების (და სხვა მიმდებარე წინადადებების) ახლანდელი დროის ფორმებს. ასეთი დაპირისპირება სხვაგანაც გვხვდება, მაგრამ თხრობის ძირითადი ხაზი ახლანდელ დროში მიმდინარეობს, რომლის შესატყვისია კილოსა და ასპექტის ფორმები.

სიტყვებისა და წინადადებების განლაგება მეტაბოლურში (მითუმეტეს ტექსტში) ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ არ ყოფილა სპეციალური კვლევის საგანი. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში შესწავლილია სიტყვათა რიგის საკითხი მარტივი წინადადების დონეზე. ამ მხრივ იგი პირველად მონოგრაფიულად შეისწავლა ს. გორგაძემ¹, მის შემდეგ სიტყვათა რიგის საკითხებს შეეხნენ ლ. კვაჭაძე², ა. კიზირია³, ბ. ფოჩხუა⁴, ა. ალხაზიშვილი⁵, ი. ვეშაპიძე⁶ და სხვები. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ სიტყვათა რიგს მარტივ წინადადებაში სპეციალური მონოგრაფია უძღვნა შ. აფრიდონიძემ⁷.

სიტყვათა რიგის საკითხს წინადადების დონეზე რუსულ ენაში მრავალი ავტორი იხილავს. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს პ. ადამეცის ნაშრომი. აგრეთვე აქადემიური გრამატიკები და სხვ.

სპეციალისტების მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სიტყვათა რიგი ქართულში თავისუფალიც არის და მყარიც.

ქართული წინადადების მიმართ, ჩვენი აზრით, შეიძლება გავიმეორროთ შ. ბალის სიტყვები: „ფრანგული წინადადება, მიუხედავად სიტყვათა ტენდენციისა პროგრესული თანმიმდევრობისაკენ, მოქნილი და ჰირეული რჩება (რადგან მზად არის, შეიგუოს ნებისმიერი გამოწვევის), მას უნარი შესწევს, გადმოსცეს ესა თუ ის მნიშვნელობა ნატიფი ელფერით⁸“.

1 ს. გორგაძე, ქართული სადასიტყვაობა, თბილისი, 1915.

2 ლ. კვაჭაძე, „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი“, თბილისი, 1966.

3 ა. კიზირია, შემასწავლელის ადგილი წინადადებაში. — კრებულში „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, III, 1950.

4 ბ. ფოჩხუა, სიტყვათგანლაგებისათვის ქართულში: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, XIII, 1962.

5 Алхазышвили А. А. Порядок слов и интонация в простом повествовательном предложении грузинского языка: Фонетический сборник ТГУ, посвященный акад. Г. С. Ахвледиани. Тбилиси, 1959.

6 ი. ვეშაპიძე, წინადადებაში სიტყვათა გადაადგილებასთან დაკავშირებული აზრობრივი ცვლილების საკითხი, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის XII სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, 1968, გვ. 36—37.

7 შ. აფრიდონიძე, სიტყვათგანლაგება ახალ ქართულში, თბილისი, 1986.

8 Б а л и Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955, გვ. 228.

ქართული წინადადების კომპონენტების თავისებურება პროგრესული თანმიმდევრობისაყენ მიდრეკილებაში მდგომარეობს. იგი განპირობებულია სიტყვათა პირდაპირი თუ ინვერსიული წყობით, და იმის შესაძლებლობით, რომ წინადადების ნებისმიერი წევრი (მთავარი თუ მეორეხარისხოვანი) განივრცოს ერთი ან რამდენიმე სიტყვით. ყოველივე ამის წყალობით კი ქართული წინადადება სემანტიკურად დატვირთულია და მდიდარი, სტრუქტურულად ერთიანი და მთლიანი, მნიშვნელობით მრავალფეროვანი, გამომსახველობისუნარიანობით კი — სხარტი და მოქნილი.

როგორც აღვნიშნეთ, მეტატექსტის დონეზე სიტყვათა და წინადადებათა რიგის საკითხს შეეხნენ ნ. ა. კობრინა, ლ. მ. ლოსევა, თ. ი. მოსკალსკაია, ტ. ა. სნეგირევა, ნ. ა. ტურმაჩევა, ლ. გ. ფრიდმანი და სხვები. ყველა სპეციალისტი ერთსულოვანია იმაში, რომ სიტყვათა რიგი ტექსტის ლინგვისტიკაში ასრულებს სრულიად ახალ ფუნქციას და ეს არის დამოუკიდებელ წინადადებათა (მეტატექსტის კომპონენტთა) დაკავშირების ფუნქცია.

სიტყვათა რიგი ისეთ დამოუკიდებელ წინადადებაში, რომელიც მეტატექსტის კომპონენტია, თავისუფალი არ არის. მეტატექსტის კომპონენტ წინადადებებში სიტყვათა რიგი გარკვეულ კანონზომიერებას ემორჩილება. ეს კანონზომიერება კი გამომდინარეობს მეტატექსტის მდგენელი წინადადებების ადგილით მთლიან სტრუქტურაში. ამ სიტუაციისათვის ი. ა. კრავჩუკმა შემოიტანა „სიტყვათა სინტაქსური თანაფარდობის პრინციპი“, რომლის შესახებაც იგი წერს: „სიტყვათა სინტაქსური თანაფარდობის პრინციპი მდგომარეობს იმაში, რომ სიტყვებს, რომლებიც გამოდიან ზეფრაზული მთლიანობის ორი ან რამდენიმე მეზობელი წინადადების დამაკავშირებელ საშუალებად, შეუძლიათ იდგნენ წინადადების დასაწყისში ან შუაში, მაგრამ არა ბოლო ადგილზე. წინადადების ბოლო ადგილზე ასეთი სიტყვების გადაადგილებით სინტაქსური თანაფარდობის პრინციპი დაირღვევა, მნიშვნელობა დამახინჯდება ანდა ზეფრაზული მთლიანობის შინაარსი შეიცვლება“¹.

ვნახოთ, რას ნიშნავს ეს პრაქტიკულად:

¹ К р а в ч у к И. А. О некоторых особенностях словорасположения в современном русском языке на сверхфазовом уровне. АКД М., 1970, გვ. 12.

„დიაკვანი ელეფთერი სალამო ხანს სოფლის მოედანზე იდგა და გლეხებში საუბარს გულს აყოლებდა.

ეს ის ელეფთერია, რომელსაც სწორედ გასულ თვეს სცემეს კეტებით დღეობაში მოსულმა ჰირვეულმა სტუმრებმა — ელეფთერი რათა გქვიანო! ამ ელეფთერზე იტყოდა სოფლის მღვდელი: ორი ელეფთერი რომ მყავდეს, ერთს უსათუოდ ჩამოვადრჩობდიო!

დიაკვანი ელეფთერი ღვინის კაცი უფრო იყო, ვიდრე სულისა, თავქეიფა, ლხინიყო, ღვინის ხაპია! წირვა-ლოცვაზე საღვთო წერილს სულ უღიმღიმოდ, ლუღლუღით ჩაიკითხავდა, მაგრამ ფსალმუნის იმ ადგილს, სადაც წერია: „ღვინო ახარებს გულსა კაცისასაო“, დიდი სიყვარულით, რიხითა და ხმის ამაღლებით წარმოსთქვამდა“ (გ. ლეონიძე).

პირველ წინადადებაში დასახელებულია დიაკვანი ელეფთერი, რომელიც „სალამო ხანს სოფლის მოედანზე იდგა და გლეხებში საუბარს გულს აყოლებდა“. მომდევნო წინადადებები გვაწვდის ახალ-ახალ ინფორმაციას, ცნობას ამ ელეფთერის შესახებ. მეორე წინადადება პირველს უკავშირდება სიტყვებით — „ეს ის ელეფთერია“, მესამე წინადადება კი მეორეს სიტყვებით — „ამ ელეფთერზე“. ხოლო მეოთხე წინადადება წინამავალთან აზრობრივ კავშირს ამყარებს სიტყვებით — „დიაკვანი ელეფთერი“.

როგორც ჩანს, სიტყვები — „ეს ის ელეფთერია, „ამ ელეფთერზე“, „დიაკვანი ელეფთერი“ — დგანან დამოუკიდებელ წინადადებათა თავში და ამ წინადადებებს მიაერთებენ წინამავალთან. თუ ამ სიტყვებს ადგილს შევეუცვლით, ვთქვათ, წინადადებების ბოლოში გადავიტანთ, წინადადებათა აზრი დამახინჯდება, მეტატექსტის შინაარსი და სტრუქტურა შეიცვლება.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ მეტატექსტის კომპონენტ დამოუკიდებელ წინადადებებში სიტყვათა რიგი მყარია.

ასევე მყარია მეტატექსტში წინადადებათა რიგიც. მეტატექსტში შემავალი დამოუკიდებელი წინადადების ადგილის შეცვლა ცვლის და ამახინჯებს მეტატექსტის სემანტიკურ მთლიანობას და სტრუქტურულ ერთიანობას.

ენახოთ მაგალითი.

1. „იმერეთმა დედაშვილურად მიიღო ორივე ვაჟაკი.
2. ბაში-აჩუკი დაუბრუნდა თავის სახლკარობას და აბღუშაპი-

ლიც ჩაესიძა. 3. მართალია, დევი ყურით არ დაუჭერიათ სიქე-ცო-
ლისძმას, მაგრამ ბევრჯერ კი კარგი სამსახური გაუწიეს იმერეთს
თურქებთან ზრდილის დროს და სამაგიეროდ ადგილ-მამულიც ზევრი
შვიდინეს საწერეთლოში. 4. ცხოვრობდნენ მყუდროდ და მხოლოდ
ერთხელ კი შეშფოთდნენ. 5. ეს მაშინ, როდესაც გაიგეს, რომ მათი
საყვარელი კახეთის გმირები სპარსეთში უწამებიათ“ (აკაკი).

წინადადებები იმიტომ დავნომრეთ, რომ მკითხველისათვის ადვი-
ლი აყოს მათი გადაადგილება. ეტქვათ, პირველი წინადადება გადავ-
სვით მესამის ადგილზე, და, პირიქით მესამე-პირველის ადგილზე, მე-
ხუთე წინადადება გადავსვათ მეორის ადგილზე, მეოთხე-მეხუთის ად-
გილზე და მეტატექსტის კომპონენტთა ასეთი გადაადგილება გამოიწ-
ვევს შინაარსის დამახინჯებას, ეს უკანასკნელი კი დაარღვევს სტრუქ-
ტურას როგორც ერთიანსა და მთლიანს.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ სიტყვათა რიგი წინადადებაში და
წინადადებათა რიგი მეტატექსტში მყარია. დამოუკიდებელ წინადადე-
ბათა ურთიერთდამაკავშირებელი სიტყვები ან იწყებენ მისაერთებელ
წინადადებას, ან მასში არიან მოქცეული. წინადადებათა რიგის შე-
ცვლა არღვევს თემა-რემის ურთიერთობას, წინადადებათა თანმიმდევ-
რობის კანონზომიერებას, რაც ამახინჯებს ან ცვლის ინფორმაციას და
ამდენად ხელს უშლის ან შეუძლებელს ხდის კომუნიკაციას. ყოვე-
ლივე ეს გვაძლევს იმის თქმის უფლებას, რომ სიტყვათა და წინადა-
დებათა რიგი წარმოადგენს მეტატექსტის ორგანიზაციის ერთ-ერთ
საშუალებას.

ყოველივე ამის შემდეგ, ვფიქრობთ, ლოგიკურიც იქნება და მი-
ზანშეწონილიც, ლინგვისტიკურად გავაანალიზოთ ერთი-ორი მეტა-
ტექსტი:

„ო ნ ი ს ე მ ი გ რ ძ ნ ო, რომ მას ზღვასავით მოაწვა აღელვებული
სისხლი, რომელიც ჩუხჩუხით ხან გულისკენ გაქანდებოდა და აატო-
კებდა, როგორც ზღვის ზვირთები უიალქნო ნავს, ხან თავს ეძგერე-
ბოდა და ნისლსავით ეხვეოდა, უბნელებდა თვალებს და გონებას.

ყ მ ა წ ვ ი ლ ი ბ ი ჭ ი ჯ ა ვ რ ო ბ დ ა თავის თავზედ, ჯავრობდა, რომ
აღძრული გრძნობა ველარ შეემაგრებინა, ავარდნილი გული ველარ
შეეყენებინა, ცდილობდა ქალისათვის დასამშვიდებელი სიტყვა რამ
ეთქვა, მაგრამ პირგამშრალს, თითქოს ყელში რაღაც გახიზნებიაო,
ენას ველარ იბრუნებდა. ი მ ა ნ საუკეთესოდ დაინახა, მალე მოშორე-

ზოდა იმ საფრთხეს. სადაც მისი არსება ასე სწრაფად იქნა დამორ-
ჩილებული, გული ასე მოულოდნელად გაქელილი“ (ა. ყ ა ზ ბ ე გ ი).

მოცემული მეტატექსტი შედგება სამი წინადადებისაგან, რომელ-
თაგან პირველი და მეორე წინადადებები ცალ-ცალკე ანზაცებადაა
გამოყოფილი. დამოუკიდებელ წინადადებათა ანზაცებად გამოყოფა
მეტატექსტის თავისებურებით ან საჭიროებით არ არის გამოწვეული.
იგი უნდა აიხსნას მხოლოდ მწერლის სტილის სპეციფიკურობით.

მეტატექსტის მიკროთემა დასახელებულია პირველ წინადადებაში.
ამ მიკროთემას შეიძლება ასეთი სათაური მივცეთ — „აღელვებული
სისხლი“. მომდევნო ორი წინადადება სხვადასხვა კუთხით ავსებს ამ
„აღელვებული სისხლის“ მოძრაობას.

პირველ წინადადებაში დასახელებულია საკუთარი სახელი —
ონისე, რომელიც მეორე წინადადებაში „ყმაწვილი ბიჭი“-ა. ეს „ყმა-
წვილი ბიჭი“ „ონისეს“ ლექსიკური განმეორებაა, ოღონდ სინონიმური
ჩანაცვლებით. „ყმაწვილი ბიჭი“, როგორც სინონიმური ჩანაცვლება,
მეორე წინადადებას აზრობრივად აკავშირებს პირველთან. მესამე წი-
ნადადება მეორეს უკავშირდება ანაფორული ნაცვალსახელით —
„იმან“, რომელიც „ყმაწვილი ბიჭის“ ანაფორაა.

პირველი წინადადება თემა₁-ა, მეორე წინადადება კი — რემა₁ და
თემა₂, ხოლო მესამე წინადადება — მხოლოდ რემა₂.

ამ მეტატექსტში გვაქვს წინადადებათა ჯაჭვური დაკავშირება.

ვნახოთ სხვა მეტატექსტი:

„რა ტკბილი იყო შუქელვარა დილა პატარძელში! ოქროვანი
ხმით მოწკრიალე გაზაფხულის დღეები, როცა ჩვენც ნუშე-
ბივით ვყვარდით, როცა ფეხქვეშ მიწა გრიალებდა, გული გვედგა
ოქროს ბურთისა და თავს ოქროს წვიმა გვაწვიმდა...“

ეს ჩემი სიტყვაც იმ გაზაფხულის დილიდან არის გამო-
ნაწერი, იმ წყაროებიდან გამონაყური, რომელთა თავზე მდგარ ნიგვ-
ზნართა ხეივანში გულყვითელა „ბიჭო-გოგოას“ მომძახოდა, როგორც
თანამოსახელესა და მეგობარს...

ეს სიტყვები იმ ლურჯთვალა იებში მიპოვნია, ჩვენს მიდამოებში
რომ ვკრეფდი, იმ ყაყაჩოგარეულ ჭეჩილებში, მზით ამოვსებულ თავ-
თავებში, შეთქვირებულ ყანებში რომ დგანან სხივმოსილი სიტკბოე-
ბითა და იღუმალებით.

ვერცხლულა იორი მიმღერდა ამ სიტყვას, ვენახებიანი, ხილნარიანი, ბარდნარ-ჭალებიანი, ჯალჯიან-შამბნარიანი“ (გ. ლეონიძე).

ეს მეტატექსტი ხუთი დამოუკიდებელი წინადადებისაგან შედგება. მისი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ხუთიდან ოთხი წინადადება აბზაცით იწყება. კითხვაზე: რატომ არის ასე? პასუხს ვერ ვიპოვით მეტატექსტის ვერც სტრუქტურაში და ვერც სემანტიკაში. დამოუკიდებელ წინადადებათა, მეტატექსტის მდგენელთა არსებობა აბზაცის ფორმით იმაზე მიგვითითებს, რომ აბზაცი არ არის სემანტიკური ოდენობა, რომ ის სტილისა და კომპოზიციის საშუალებებს განეკუთვნება და მას მწერლის სუბიექტური მე განაპირობებს.

მოცემული მეტატექსტის პირველ და მეორე წინადადებაში დასახელებულია მიკროთემა, რომელიც შეიძლება ასე გადმოვცეთ: დილა პატარძელში და გაზაფხულის დღეები. დანარჩენი სამი წინადადება გადმოგვცემს იმას, რაც დაკავშირებულია პატარძელის დილასა და გაზაფხულის დღეებთან.

პირველ წინადადებაში დასახელებულია საზოგადო სახელი — დილა. პირველი წინადადების „დილასთან“ აზრობრივ კავშირშია მეორე წინადადების „გაზაფხულის დღეები“. მეორე წინადადება პირველ უკავშირდება ლექსიკური განმეორების იმ სახით, რომელიც ცნობილია სემანტიკური განმეორების სახელწოდებით. მეორე წინადადების სიტყვათშეხამება „გაზაფხულის დღეები“ პირველი წინადადების სიტყვა „დილის“ სემანტიკური ველის რომელიღაც წერტილში დევს და ის ჩაენაცვლება „დილას“, როგორც დაკავშირების საშუალება. მესამე წინადადება მეორეს უკავშირდება შესიტყვებით „იმ გაზაფხულის დილიდან“. როგორც ჩანს, ავტორისათვის „დილა“ — „გაზაფხულის დღეები“ — „გაზაფხულის დილა“ ერთი სემანტიკური ველის ერთეულებია, რომლებიც თავისუფლად ჩაენაცვლებიან ერთმანეთს. სწორედ ისინი ასრულებენ დამოუკიდებელ წინადადებათა აზრობრივი დაკავშირების ფუნქციას. მეოთხე წინადადება მესამეს უკავშირდება შესიტყვებით — „ეს სიტყვები“, რომელიც მესამეშიც გეჭონდა — „ეს ჩემი სიტყვა“. და ბოლოს, მეხუთე წინადადება მეოთხეს უკავშირდება ასეთი შესიტყვებით — „ამ სიტყვის“.

თუ განვაზოგადებთ მოცემული მეტატექსტის კონსტიტუენტთა დაკავშირების საშუალებებს, აღმოჩნდება, რომ კომპონენტები ერთმანეთს დაუკავშირდნენ სემანტიკური განმეორებით და შესიტყვებათა განმეორებით.

პირველი და მეორე წინადადება არის მოცემული მეტატექსტის თემა₁, ხოლო მესამე წინადადება — რემა₁, მეოთხე წინადადება — რემა₂, მეხუთე წინადადება კი — რემა₃, ე. ი. გვაქვს თემა₁, რემა₁, რემა₂ და რემა₃. დამოუკიდებელი წინადადებები ერთმანეთს უკავშირდებიან პარალელური დაკავშირებით.

როგორც ვნახეთ, არ არსებობს მეტატექსტი, რომლის კონსტიტუენტების ინტეგრაცია ერთდროულად ყველა ან უმეტესი საშუალებებით ხოციელდებოდეს. კოპეზიის ზოგი საშუალება (თუნდაც ლექსიკური განმეორება და ანაფორა) უფრო აქტიურია და ხშირად გვხვდება, ზოგი (ჩართული სიტყვა-გამოთქმები) კი — შედარებით ნაკლებად.

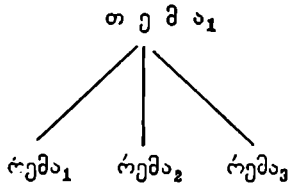
ერთი მეტატექსტიც გავაანალიზოთ.

„(1) ოთახიდან გარეთ გამოვედი და შევხედე სტეფანწმინდის პირდაპირ აყუდებულს მ ყ ი ნ ვ ა რ ს ა, რომელსაც ყაზბეგის მთას უძახიან. (2) დიდებული რამ არის ე გ მ ყ ი ნ ვ ა რ ი. (3) აბა მ ა გ ა ს შეუძლიან სთქვას: ცა ქუდადა მაქვს და დედამიწა ქალამნადაო. (4) ცისა ლაქვარდზედ მოჩანდა ი გ ი თეთრად და აუმღვრევლად. (5) ერთის მუქის ოდენი ღრუბელიც არა ჰფარავდა მ ი ს მალას შუბლსა, მ ი ს ყინვით შევერცხლილს თავსა. (6) ერთადერთი ვარსკვლავი, მეტად ბრწყინვალე, ზედ დაჰნათოდა, ერთს ალაგს გაჩერებული, თითქო მ ყ ი ნ ვ ა რ ი ს დიდებულს სახეს განუცვიფრებიაო“ (ი ლ ი ა).

მოხმობილი მეტატექსტი 6 წინადადებისაგან შედგება. ექვსივე წინადადება ერთი აბზაციითაა გადმოცემული (სხვათაშორის, ამ ერთი ტექსტის ერთ აბზაცში ილიას ოთხი მეტატექსტი აქვს გადმოცემული). მიკროთემა დასახელებულია პირველ წინადადებაში, მას შეიძლება დავარქვათ მ ყ ი ნ ვ ა რ ი.

პირველ წინადადებაში დასახელებულია სახელი — მყინვარი, რომელსაც მომდევნო წინადადებებში ჩაენაცვლება ანაფორული ნაცვალსახელები: ე გ. მ ა გ ა ს, ი გ ი, მ ი ს და ბოლო წინადადებაში ისევ გამოჩნდება — მ ყ ი ნ ვ ა რ ი. აი ეს ანაფორული ნაცვალსახელები და ლექსიკური განმეორება აკავშირებენ ერთმანეთთან დამოუკიდებელ წინადადებებს.

ჩვენს მეტატექსტში თემა-რემობრივი ურთიერთობა შემდეგ სურათს გვაძლევს: პირველი წინადადება არის თემა₁. მეორე და მესამე წინადადებები მოდალური წინადადებებია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ისინი ახალ ინფორმაციას კი არა, არამედ ავტორისეულ სუბიექტურ შეფასებას გადმოგვცემენ. მხოლოდ მეოთხე წინადადებაა რემა₁, მეხუთე წინადადება — რემა₂ და მეექვსე წინადადება — რემა₃. სქემატურად ეს ასეთ სახეს მიიღება:



დამოუკიდებელი წინადადებები აქ ერთმანეთს უკავშირდებიან პარალელური დაკავშირებით.

ამგვარად, ეს არის წინადადებაზე დიდი ენობრივი ერთეული, რომელსაც უკავია შუალედური პოზიცია წინადადებასა და ტექსტს შორის.

მეტატექსტს საკუთარი მიკროთემა აქვს. მისი არსებითი პარამეტრია აზრობრივი დამთავრებულობა. მეტატექსტის კონსტიტუენტებია დამოუკიდებელი წინადადებები. მეტატექსტის მინიმალური ზღვარი ორი წინადადებაა, მაქსიმალური ზღვრის ფორმალური ნიშანი კი არ არსებობს, ამ ზღვრის დადგენაში გვეხმარება სემანტიკური ასპექტი — აზრობრივი დამთავრებულობა.

მეტატექსტის სტრუქტურულ და აზრობრივ მთლიანობას ქმნის დამოუკიდებელ წინადადებათა კოპეზია. დამოუკიდებელ წინადადებათა ურთიერთდაკავშირება და მეტატექსტის ორგანიზაცია ხორციელდება შემდეგი საშუალებებით:

მაერთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირების მიერთებითი ფუნქციით; ანაფორული ნაცვალსახელებითა და ზმნიზედებით; ლექსიკური განმეორებით; სინონიმური ჩანაცვლებით; ჩართული სიტყვაგამოთქმებითა და ნაწილაკებით; ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთანაფარდობით დროის, კილოსა და ასპექტის მიხედვით; სიტყვათა და წინადადებათა რიგით.

კოპეზიის ეს საშუალებანი სინტაქსისთვის უცნობია, ისინი ტექსტის ლინგვისტიკის კუთვნილებაა.

მეტატექსტი კომუნიკაციის საშუალებაა.

ტექსტის პარამეტრები

§ 1. ტექსტის თემა. აზრობრივი დამთავრებულობა

თემა ტექსტის ძირითადი პარამეტრია. ენის სისტემის სხვა ერთეულებს (წინადადებას, მეტატექსტს) თემა არ გააჩნია. მაგრამ ტექსტი, რომელსაც თემა არ ექნება, არ არსებობს. ჩვენი აზრით, წინადადებას თემა არ გააჩნია; წინადადება აზრს გამოხატავს, რომელიც დასრულებულია. უნდა ითქვას, რომ გამოთქმა „დასრულებული აზრი“ ენათმეცნიერთა შორის კამათს იწვევს. გარკვეული ჯგუფი სვამს კითხვას: რას ნიშნავს დამთავრებული აზრი? და პასუხობს, ჩვენ არ ვიცით, რა არის, რას ნიშნავს დასრულებული აზრი.

მეტატექსტს ქვეთემა, მიკროთემა აქვს. მეტატექსტის ღონეზე მიკროთემის ინფორმაცია სრულია, დამთავრებული.

თემა ტექსტის, ანუ უმაღლესი დონის ენობრივი და სამეტყველო ერთეულის კუთვნილებაა. ტექსტს აქვს ერთი რეფერენტი, რომელიც ერთი თემის (ტექსტის თემის) საფუძველია. რეფერენტის შესახებ სხვადასხვა ინფორმაცია სხვადასხვა მეტატექსტის მიკროთემების საფუძველია. მიკროთემები თემის ნაწილია, ქვეთემებია, ტექსტის სემანტიკური მთლიანობისა და სტრუქტურული ერთიანობის საფუძველი არის თემა, რომელიც აერთიანებს ტექსტის კომპონენტებს (მეტატექსტებს).

თემას ტექსტის ძირითად პარამეტრად მიიჩნევენ გ. ვ. კოლშანსკი, ნ. ენკვისტი, ო. ი. მოსკალსკაია, ი. რ. გალპერინი და სხვები.

როგორც აღვნიშნეთ, ტექსტს თავისი ფორმალური ნიშანი არა აქვს. ტექსტის მარცხენა მხარის ზღვრის მაჩვენებელი ორი მეტატექსტია, ხოლო მარჯვენა ზღვრის დადგენა-განსაზღვრაში გვეხმარება თემა. თუ რეფერენტის შესახებ საუბარი დამთავრდა, თუ ინფორმაცია ამ რეფერენტის გარშემო ამოიწურა, ეს იმას ნიშნავს, რომ ტექსტი დამთავრდა. ეს დამთავრება აზრობრივ დამთავრებულობას გულისხმობს. ეს უკანასკნელი იმის მაჩვენებელია, რომ თხრობაში უნდა შე-

მოვიდეს ახალი რეფერენტი, ე. ი. უნდა დაიწყოს ახალი ტექსტი. ყოველივე ეს, რაც ახლა აღვნიშნეთ, შეიძლება მივიჩნიოთ ტექსტის შინაგან მაჩვენებლად. გარეგან მაჩვენებლებს შეიძლება მივაკუთვნოთ რეფერენტის მონაცვლე ანაფორული თუ კატაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიზედები. ლექსიკური განმეორება, სემანტიკური განმეორება, სინონიმური ჩანაცვლება: ჩამოთვლილი ფენომენები ერთი რეფერენტის ნაცვლად, მონაცვლედ იხმარებიან ერთი ტექსტის ფარგლებში. მათი მოქმედების არეალი ერთი ტექსტია: მათი გასვლა თსრობიდან და ახალი რეფერენტის შემოსვლა -- ეს ახალი ტექსტის დასაწყისის მაჩვენებელია.

აზრობრივი დამთავრებულობა ტექსტის მარჯვენა ზღვრის სემანტიკური ნიშანია.

აზრის დამთავრებულობას ტექსტის პარამეტრად მიიჩნევენ ვ. ა. ბუხბინდერი და ე. ლ. როზანოვი, ი. რ. გალპერინი, ხ. იხენბერგი, ბ. ს. კანდინსკი, ლ. ჯ. ფრიდმანი და ვ. გ. ბუტკო, ო. ი. მოსკალსკაია და სხვები.

ტექსტის თემა და მისი აზრობრივი დამთავრებულობა მისი ძირითადი პარამეტრებია.

§ 2. ტექსტის სტრუქტურული მთლიანობა

ტექსტის ლინგვისტიკაში აზრთა სხვადასხვაობაა ტექსტის სტრუქტურული მთლიანობის, ანუ მთლიანი ტექსტის, შესახებ.

ა. ა. ლეონტიევი ერთმანეთისაგან გაარჩევს ტექსტის გაბმულობას და მთლიანობას. მისი აზრით, გაბმულობა ჩვეულებრივ წარმოადგენს მთლიანობის პირობას, მაგრამ მთლიანობა არ შეიძლება მთლიანად განისაზღვროს გაბმულობის მეშვეობით, თანაც გაბმულ ტექსტს ყოველთვის არ გააჩნია მთლიანობა¹

ა. ა. ლეონტიევის ამ აზრს ჩვენც ვიზიარებთ. გარდა იმისა, რომ იგი ცალკე მსჯელობს მთლიანობის შესახებ და არ აიგივებს მას გაბმულობასთან, ჩამოთვლის მთლიანობის ნიშნებსაც; ა) გრამატიკულს, ბ) საკომუნიკაციოს, გ) ფონეტიკურს, დ) სტილისტიკურს, ე) ტექსტის

¹ Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста. — В кн.: Лингвистика текста. Сборник научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза, т. 1, М., 1974, гл. 168.

დაწყების, გაგრძელებისა და დამთავრების სემანტიკურ სიგნალებს¹.

ზ. ი. ხოვანსკაიას მიაჩნია, რომ ტექსტის მთლიანობა მის კოჰერენტულობასაც გულისხმობს, მაგრამ ავტორი მთლიანობის სხვა ნიშნებსაც ჩამოთვლის და ამით გახაზავს მთლიანობის, როგორც ტექსტის პარამეტრის, დამოუკიდებელ არსებობას. ეს ნიშნებია:

1. ტექსტის შეფარდება კომპლექსთან ურთიერთდაკავშირებულ სიტუაციასთან, რომელიც განსაზღვრავს მისი აზრობრივი მთლიანობის ფორმირებას;

2. ტექსტის აზრობრივი სტრუქტურის დაქვემდებარება ერთიანი საკომუნიკაციო ამოცანის მიმართ, რომელიც განსაზღვრავს ტექსტის ნაწილების საკომუნიკაციო ამოცანას და მათი აზრობრივი სტრუქტურის თემა-რემობრივ დაყოფას;

3. ტექსტში არსებობა არა მხოლოდ მეზობელ გამონათქვამთა შორის აზრობრივი კავშირისა, არამედ აგრეთვე გამჭოლი კავშირისა, რომელიც მთელ ტექსტს გასდევს და თავის მხრივ ქმნის თავისებურ შინაარსობრივი ლეიტმოტივის შექმნელ იდენტურ აზრობრივ წარმონაქმნებს;

4. ცალკეულ გამონათქვამთა თემა-რემობრივი სტრუქტურის მუდმივი გადასვლა უფრო დიდი საკომუნიკაციო ერთეულების თემა-რემობრივ სტრუქტურაზე².

ზ. ი. ხოვანსკაიას ეს დებულებებიც ჩვენ აგრეთვე მართებულად მიგვაჩნია და ვიზიარებთ.

ი. ი. კოვტუნოვას აზრით, ტექსტის სტრუქტურის ერთ-ერთ კარდინალურ პრობლემას, რომლის გადაწყვეტას ცდილობს თანამედროვე ენათმეცნიერება, წარმოადგენს ტექსტის გაბმულობისა და მთლიანობის პრობლემა, რაზედაც პასუხს გვაძლევს ვ. ვ. ვინოგრადოვის იდეები ავტორის სახის შესახებ. „ტექსტის შინაგანი მთლიანობა, — წერს ი. ი. კოვტუნოვა, — იქმნება ავტორის სახის ერთიანობით... ავტორის სახე წარმოდგენილია ტექსტის ყველა სახეში“³.

¹ იქვე, გვ. 170—171.

² Х о в а н с к а я З. И. Категория связности и смысловое развертывание коммуникаций. — Сборник научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза. Вып. 158, М., 1980, гв. 102—103.

³ К о в т у н о в а И. И. Вопросы структуры текста в трудах акад. В. В. Виноградова. — В сб.: Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. М., 1982, гв. 5.

ნ. ი. კრეტუნოვას დებულებას — „ავტორის სახე წარმოდგენილია ტექსტის ყველა სახეშიო“, — არ იზიარებს მ. ბ. ხრაპჩენკო, რომლის მიხედვითაც, ტექსტის სხვადასხვა სახეში ამ ფენომენის (ავტორის სახის. — ვ. ს.) დადგენა შეუძლებელია. როგორ შეიძლებაო ავტორის სახის დახასიათება... საქმის ქაღალდებში, საკანონმდებლო აქტებში, ამინდის ცნობაში და სხვა ჟანრის ტექსტებში, თუ მათში საერთოდ არ არის ავტორის სახე. ხრაპჩენკოს სამარჯლიანად მიაჩნია, რომ ავტორის სახე არ შეიძლება მივიჩნიოთ იმ საწყისად, რომელიც აფორმებს ტექსტის სტრუქტურას¹.

ტექსტის სტრუქტურული მთლიანობის პრობლემას შეეხნენ: ვ. ა. ბუზბინდერი და ე. დ. როზანოვი, ს. ი. გინდინი, ლ. მ. ლოსევა, ო. ი. მოსკალსკაია და სხვები.

დასახელებულ ავტორთა ნაშრომებში ტექსტის სემანტიკური და სტრუქტურული მთლიანობა განხილულია, როგორც სხვადასხვა, განსხვავებული პარამეტრები. ნ. ნ. ტროშინასათვის კი ტექსტის კოპერენტულობა იგივეა, რაც სტრუქტურული მთლიანობა.

ჩვენი გაგებით, ტექსტის სტრუქტურული და სემანტიკური მთლიანობანი ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ. ჩვენ, როგორც ზემოთ ითქვა, ვიზიარებთ ა. ა. ლეონტიევას აზრს, რომელიც გვაძლევს საშუალებას და უფლებას, რომ ტექსტის სტრუქტურული მთლიანობა და სემანტიკური მთლიანობა განსხვავებულ, სხვადასხვა პარამეტრებად მივიჩნიოთ.

ტექსტის სტრუქტურის მთლიანობას განსაზღვრავს ტექსტის თემა, თემის ერთიანობა. ეს კი ნიშნავს, რომ ერთ ტექსტს ერთი რეფერენტი გააჩნია. მეტატექსტების მიკროთემები გვაწვდის სხვადასხვა ინფორმაციას ტექსტის რეფერენტის შესახებ. მიკროთემების ინფორმაციათა გაერთიანება ქმნის ტექსტის სტრუქტურის მთლიანობას. სტრუქტურის მთლიანობა ემორჩილება თემა-რემის მოძრაობის კანონს. ეს უკანასკნელი კი განპირობებულია კომუნიკაციის მიზანდასახულობით.

ტექსტის სტრუქტურის მთლიანობა მიიღწევა კომპონენტების კოპეზიის საშუალებით. ჩვენი დებულების საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ ერთი ტექსტი.

1. ონისემ ივარძნო, რომ მას ზღვასავით მოაწვა აღელვებული სი-

¹ Храпченко М. Б. Текст и его свойства. — ВЯ, 1985, № 2, გვ. 5.

სსლი, რომელიც ჩუხჩუხით ხან გულისკენ გაქანდებოდა და აატოკებდა, როგორც ზღვის ზვირთები უიალქრო ნავს, ხან თავს ეტკერებოდა და ნისლსავით ესვეოდა, უბნელებდა თვალებს და ვონებას.

ყმაწვილი ბიჭი ჯავრობდა თავის თავსეოდ, ჯავრობდა, რომ აღძრული გრძნობა ვეღარ შეემავრებინა, ავარდნილი გული ვეღარ შეეყენებინა, ცდილობდა ქალისათვის დასამშვიდებელი სიტყვა რამ ეთქვა, მაგრამ პირგამშრალს თითქოს ყელში რაღაცა გახიჩვებიაო, ენას ვეღარ იბრუნებდა. იმან საუკეთესოდ დაინახა, მალე მოშორებოდა იმ საფრთხეს, სადაც მისი არსება ასე სწრაფად იქმნა დამორჩილებული, გული ასე მოულოდნელად გაქელილი.

II. ონისე გამოეთხოვა ქალსა და ეავიდა სამყოფო სახლში, სადაც დანარჩენი სტუმრები მხიარულობდნენ: ყმაწვილი ბიჭები ერთმანეთს ებაასებოდნენ და მოხუცი ხალხი კი საქართველოს მომავალს მდგომარეობაზედ ლაპარაკობდა.

ჩქარა მოიტანეს სიფროები, გაავსეს „ფუნთუშებით“ და მოვლის ჭედილების მსუქანის ხორციით.

III. რადგანაც ეს ამბავი ზამთარში ხდებოდა და იმ ღამეს კი თოვლი მოდიოდა, ამისათვის ყველანი ჩქარობდნენ, რომ პურის ჭამა მალე გაეთავებინათ და შინ დაბრუნებულიყვნენ, რათა ჩამოსულს ზვავებს სადმე გზა არ შეაკრა და ასალ ჯვარდაწერილები გარედ, ცის ქვეშ არ დარჩენილიყვნენ.

საყველანწმინდო თასმაც ჩამოიარა; გვარის უფროსმა, სუფრის თავს მარტოშკამზედ მჯდომარემ, აანთო წმინდა სანთელი, ახსენა ხეფრი ჯვარ-ანგელოზი და მექორწინენი ღმერთს შეავედრა. მერე მიუბრუნდა ონისეს და რამდენიმე სიტყვით მოაგონა ღელისმომკიდის მოვალეობა ქალისადმი და მოითხოვა მზითვეის ყუთი, რომელიც ჩაბარა მაყრებს.

IV. არ გაიარა წუთმა და ხელისმომკიდე ხელახლად წაიყვანეს სენაში, სადაც პატარძალი უნდა ჩაებარებინათ.

ონისეს ჯერ კიდევ ანგარიში ვერ მიეცა თავის თავისთვის და გაბრუებული, რაღაცა უცნაურ მდგომარეობაში მყოფი, სრულიად დაფანტული აღასრულებდა, რასაც კი ეუბნებოდნენ.

ის შეიყვანეს, მისცეს ქალის ხელი ხელში და მოისმა ისევ ჯვარული. ხელისმომკიდემ და ქალმა გამოსწიეს სამყოფი სახლისკენ, სადაც სიძე იყო, ამ სიმღერის ხმაზედ, რომელიც ონისეს დასაფლავების გალობის ხმად ეჩვენებოდა. იმათ გამოსვლაზედ გუგუა მთლად აინ-

თო, ნაღვერდლად გაუბრწყინდა თვალები, შეკავებულმა სიამოვნების ღიმილმა შეუთამაშა ტუჩები და მორცხობამ თავი დაასრევინა.

V. ონისემ მიიყვანა ქალი და გადასცა სასიძოს, რომელმაც უამაგებით საჩქაროდ მიაშველა თავისი ხელი. მხოლოდ საკვირველი ეს იყო, რომ ქალი თითქოს რამდენჯერმე შეკრთა და ხელისმომკიდის ხელის გაშვება ეძნელებოდა, მაგრამ გუგუამ გაავლო ხელი და ისეთს რიგად მოუჭირა, რომ ქალს ძვლებმა ჭახჭახი დაუწყეს და ტკივილისაგან კინალამ შეპყვირა. ონისე გაუძღვა წინა და მას მიჰყვა მეფედედოფალი, სადაც საქმროს მარსილამდე უნდა მიეცილებინა, და იქ პატარძალზედ ზრუნვა ისევ ხელისმომკიდესათვის უნდა მიენდო. პირველ მარხილში ჩასხდნენ, ჩვეულებისამებრ, მხოლოდ ხელისმომკიდე და პატარძალი, მეფე ცხენით უნდა წასულიყო, რადგანაც ქალს ჯვარისწერამდის ვერ მიეკარებოდა. მეორე მარხილზედ დაუწყვეს მზითევი და ამ სახით, მაყრების სიძღვრით, თოფის სროლით და ყიჟინით გამოსწიეს შინისკენ“ (ა ლ. ყ ა ზ ბ ე გ ი).

მონზობილი ტექსტი შედგება ხუთი მეტატექსტისაგან, თითოეულ მეტატექსტს თავისი მიკროთემა აქვს.

პირველი მეტატექსტის მიკროთემა — აღლევებული სისხლი.

მეორე მეტატექსტისა — ონისეს გასვლა სამყოფო სახლში.

მესამე მეტატექსტისა — ჟოვლის მოსვლა.

მეოთხე მეტატექსტისა — ხელისმომკიდისათვის პატარძლის ჩაბარება.

მეხუთე მეტატექსტისა — ონისეს მიერ ქალის გადაცემა სასიძოსთვის.

ტექსტის თემას შეიძლება დავარქვათ: ონისე — ხელისმომკიდე,

მეტატექსტებში საუბარია ონისე ხელისმომკიდეზე: ნაჩვენებია, თუ როგორ მოაწვა მას სისხლი ძიძიას დანახვის შემდეგ, თუ როგორ ჯავრობს იგი, რომ აღძრული გრძნობა ვერ შეაყენა, თუ როგორ ცდილობს, რომ არ იყოს ქალის სიანლოვეს, მაგრამ ბუნება და სიტუაცია გონზე მოსვლის საშუალებასა და დროს არ აძლევს მას, რადგანაც ღამეა, თოვლი მოდის და ყველა ჩქარობს, პურის ჭამა მალე გაათავონ და შინ დაბრუნდნენ. ონისეს მოაგონებენ, თუ რა მოვალეობა აკისრია ხელისმომკიდეს ქალისადმი, შემდეგ მისცემენ ქალის ხელს ხელში. ონისე მცირე ხნით ქალს სასიძოს გადასცემს, მაგრამ მარხილში ქალთან ისევ მარტო რჩება ჩვეულებისამებრ.

მეტატექსტების მიკროთემები ემსახურებიან ტექსტის თემის გაშლას, სრულყოფას.

ჩვენი ტექსტი სტრუქტურულად მთლიანია. ამ მთლიანობას განაკვირვებს მეტატექსტების აზრობრივი კავშირი და ურთიერთობა. ყველა მეტატექსტში საუბარია ონისეზე, ყველა მეტატექსტს ერთმანეთთან აზრობრივად გადააბამს ონისეს თემა. ტექსტს ერთი რეფერენტი გააჩნია — ონისე. ხუთი მეტატექსტის ინფორმაცია — ეს არის სხვადასხვა ინფორმაცია ონისეს შესახებ.

ამ ინფორმაციების მიზანია, გვიჩვენოს ონისეს „უცნაურ მდგომარეობაში“ ყოფნა.

მომხობილი ტექსტის სტრუქტურული მთლიანობა განპირობებულია რეფერენტის ერთიანობით.

ჩვენი ტექსტის კომპონენტები ერთმანეთთან თემა-რემობრივ ურთიერთობაში იმყოფებიან. პირველი მეტატექსტი არის თემა₁, ხოლო მეორე მეტატექსტი — რემა₁, და თემა₂, მესამე მეტატექსტი — რემა₂, და თემა₃, მეოთხე მეტატექსტი — რემა₃ და თემა₄, ხოლო მეხუთე მეტატექსტი — მხოლოდ რემა₄.

მეტატექსტები ერთმანეთთან ჯაჭვურად არიან დაკავშირებულნი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მოცემული ტექსტი თემა-რემობრივადაც ერთიანია, რაც საკომუნიკაციო მიზანდასახულობის მიხედვითაც მთლიანს ნიშნავს.

§ 8. ტექსტის სემანტიკური მთლიანობა

„ტექსტური სემანტიკა წარმოადგენს ამოსავალ სიდიდეს ნებისმიერი სემანტიკური ანალიზისათვის, რომელიც საბოლოო ჯამში აზროვნების გნოსეოლოგიურ წინამძღვრებს ეყრდნობა“.

გ. ვ. კოლშანსკი

ტექსტის სემანტიკა ენათმეცნიერების ახალი დარგია. ის აღმოცენდა წინადადების სემანტიკის ფონზე. მოცულობის მიხედვით წინადადების სემანტიკა ნაკლებია ტექსტის სემანტიკასთან შედარებით. ტექსტის სემანტიკის მოცულობას განსაზღვრავს აზრის დინამიკა, ინფორმაციის სიდიდე.

წინადადების ფარგლებს გატეხს. როცა ისინი ერთიანდებიან და ქმნიან მეტატექსტს, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ენის სემანტიკურ მხარეს. ამას უ. ლ. ჩეიფიც მიუთითებს. იგი წერს: „თუ ენას სემანტიკური თვალსაზრისით შევხედავთ, შეიძლება დავინახოთ, რომ წინადადებათა ურთიერთგანპირობებულობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს... ვინაიდან მთელი რიგი ლიმიტაციები, რომლებიც წინადადების საზღვრებს გადაკვეთენ. აშკარა სემანტიკური ხასიათისანი არიან“¹.

დიდია სემანტიკის მნიშვნელობა მეტატექსტის, როგორც წინადადებაზე დიდი ენობრივი ერთეულის, აღმოჩენის საქმეში. მხედველობაში გვაქვს სინტაქსისა და სემანტიკის ურთიერთდამოკიდებულების პრობლემის ადეკვატური გადაუჭრელობა წინადადების ფარგლებში.

სემანტიკა მეტატექსტისა და ტექსტის პარამეტრია. მეტატექსტის სემანტიკა შედარებით კარგად არის შესწავლილი. აქ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს ლ. პ. დობლაევის, ე. ა. რეფეროვსკაიას, ი. კორჟენსკის, ნ. ი. ჟინკინის, ე. ფ. სკოროხოლდოს და სხვათა ნაშრომები.

ლ. პ. დობლაევის მიხედვით, ყველაზე მჭიდრო კავშირი არსებობს უახლოეს (მეზობელ) წინადადებებს შორის. იგი ყველა წინადადებას ყოფს დამოუკიდებელ (აზრობრივად სხვაზე დამოუკიდებელ) და არადამოუკიდებელ (აზრობრივად სხვაზე დამოკიდებულ) წინადადებად. გარკვეულ წინადადებებს დობლაევი თვლის სემანტიკურად აუცილებელ წინადადებად, ხოლო დანარჩენებს — სემანტიკურად არააუცილებლებად. იგი გამოყოფს წინადადებათა დაკავშირების ორ ტიპს: დაკავშირებას, რომელიც განაპირობებს ა) ერთი წინადადების დამოკიდებულებას მეორეზე და ბ) ერთი წინადადების აუცილებლობას მეორისათვის. ლ. პ. დობლაევის მტკიცებით, თუ წინადადების სემანტიკური დამოკიდებულება სხვა წინადადებაზე უმეტეს შემთხვევაში განპირობებულია მისი სინტაქსური თავისებურებებით, სემანტიკურ აუცილებლობას განაპირობებს ტექსტის აზრობრივი სტრუქტურა².

¹ Чейф У. Значение и структура языка, М., 1975, стр. 152.

² Добраев Л. П. К вопросу о семантических связях ближайших предложений текста. — Вопросы психологии. АПН СССР, № 3, 1983, стр. 102, 104.

მისი დებულებები სპეციალისტთა შორის თითქმის საყოველთაოდ გასიარებულია. ამ ფონზე წინადადებათა აზრობრივ ურთიერთობას და ურთიერთმოქმედებას მიეძღვნა ა. ა. ბრუდნის, ე. ა. ბრიჯუნიოვას, ლ. ვ. ვედენინას, ვ. ა. იცკოვიჩის და სხვათა ნაშრომები.

მეტატექსტის კომპონენტებია დამოუკიდებელი წინადადებები, რომელთაც ერთმანეთთან აკავშირებს და აერთიანებს მიკროთემა. დამოუკიდებელ წინადადებათა აზრობრივი კავშირი ქმნის მეტატექსტის შინაარსს, რომელიც მიკროთემის გაშლას, დახასიათებას, მასზე ინფორმაციას წარმოადგენს. მეტატექსტის შინაარსი, ინფორმაცია ქმნის მის სემანტიკას.

სემანტიკა ტექსტის ძირითადი პარამეტრია ინფორმაციასთან ერთად. ტექსტის სემანტიკა ერთიანია, მთლიანი, რომელსაც განაპირობებს ტექსტის თემა. ტექსტის მთლიანი სემანტიკა იქმნება მეტატექსტების სემანტიკის გაერთიანებით, შეერთებით. მეტატექსტების მიკროთემების შინაარსი, ინფორმაცია აზრობრივად ერთმანეთს გადაეცემის, მოვლევნო მეტატექსტი წინამდებარის მიმართ ახალ, სხვა ინფორმაციას შეიცავს და ასე გაგრძელდება მანამდე, ვიდრე მიკროთემების ინფორმაცია საბოლოოდ ტექსტის თემას არ გაშლის, არ დახასიათებს, ვიდრე ტექსტის შესახებ მოცემული ინფორმაცია არ იქნება სრული და ამომწურავი, და პირველ მეტატექსტში დასახელებულ რეფერენტზე საუბარი არ დამთავრდება. ახალი რეფერენტის გამოჩენა თხრობაში კი — უკვე ახალი ტექსტის დასაწყისის მაჩვენებელია. მთლიანი ტექსტის სემანტიკა არ უდრის ტექსტში შემავალი მეტატექსტების სემანტიკის მექანიკურ ჯამს. აქ არითმეტიკული შეჯამების წესი არ მოქმედებს. მეტატექსტების სემანტიკის მოცულობა სოკრატე გაცილებით მეტია, ვიდრე ტექსტის სემანტიკა, მაგრამ მთლიანი ტექსტის სემანტიკისთვის ამას პრაგმატული მნიშვნელობა აქვს — ტექსტის თემის დიდი ინფორმაციულობა საკომუნიკაციო მიზანდასახულობითაა განპირობებული. გარდა ამისა, აქ თავს იჩენს მწერლის პიროვნება: ნიჭი, წერის მანერა, ერუდიცია და სხვ.

ტექსტის სემანტიკა აწესრიგებს, არეგულირებს ნებისმიერი მეტატექსტის ყველა კონკრეტულ სემანტიკურ დატვირთვას, მეტატექსტთა სემანტიკურ კავშირს და განსაზღვრავს თითოეულის ადგილსა და თანმიმდევრულობას ტექსტში.

ტექსტის სემანტიკას და სემანტიკურ ორგანიზაციას მიეძღვნა ვ. გ. გაკისი, მ. ი. ბელზას, უ. ვაინრიხის, ლ. ნ. დალაქიშვილის, ფ. ი.

დანეშისა და კ. გაუზენბლასის, ნ. ნ. ლეონტიევას, ლ. მ. ლოსიევას, გ. ვ. კოლშანსკის, თ. ი. მოსკალსკაიას, ტ. ი. ნაუმოვას, ა. ი. ნოვიკოვის, ე. ვ. პადუჩიევას, გ. დ. ჩისტიაკოვას და ბევრი სხვა ლინგვისტის ნაშრომები. ამას გარდა, ტექსტის სემანტიკას მიეძღვნა აგრეთვე რამდენიმე კრებულიც¹.

იმისათვის, რომ მკითხველს გარკვეული წარმოდგენა შეექმნას, თუ როგორ ესმით ენათმეცნიერებს ტექსტის სემანტიკა და სემანტიკური ორგანიზაცია, ჩვენ რამდენიმე ნაშრომს წარმოვადგენთ.

უნდა აღინიშნოს გ. დ. ჩისტიაკოვას ნაშრომი². ავტორს მიაჩნია, რომ ტექსტის შინაარსის გაგებას განსაზღვრავს მკითხველის ენობრივი განვითარების დონე: გრამატიკის ცოდნა, ლექსიკური მარაგის სიდიდე, სიტყვათა მნიშვნელობის ცოდნა, სიტყვათა შორის კავშირის დამყარების სისწორე; აგრეთვე მკითხველის ფსიქიკური მდგომარეობა³.

ჩისტიაკოვას აზრით, ინფორმაციის გაგების პროცესში არსებითს წარმოადგენს „ტექსტში აზრობრივი საყრდენი პუნქტების გამოყოფა“. მისივე აზრით, ტექსტი რთული გამონათქვამია, რომელიც შეიცავს დამოკიდებულების რამდენიმე ტიპს: ლექსიკურ-გრამატიკულს, ლოგიკურს, საგნობრივს, მეტაენობრივს. მას მიაჩნია, რომ ინფორმაციის ანალიზის დროს მკითხველი ეყრდნობა არა მარტო ტექსტის დენოტატს, არამედ იმ დენოტატსაც, რომელიც მას (მკითხველს) თვითონ მოეპოვება, ტექსტში კი არ ჩანს, ტექსტის ანალიზი იწყება მისი თემის გამოყოფით. თემაში იმპლიციტურად მოცემულია ტექსტის ყველა დანარჩენი დენოტატი. ტექსტის განვითარება კი ამ დენოტატთა გახსნაში მდგომარეობს. თემა რივ ქვეთემად იშლება, რომელთა ურთიერთკავშირით განისაზღვრება თემის მნიშვნელობა⁴.

ნ. ნ. ლეონტიევა თავის ნაშრომში საუბრობს იმაზე, რომ ნებისმიერ მთლიან ტექსტში მისი თითქმის ყოველი ელემენტის აზრი მთლი-

¹ ტექსტის სემანტიკისადმი მიძღვნილი ლიტერატურა ამით არ ამოიწურება. შეიძლება დავასახელოთ აგრეთვე: Новиков Л. А. Семантика русского языка. М., 1982; Иванов В. В. Очерки по истории семантики в СССР. М., 1976; Мулуд Н. Анализ и смысл. М., 1979; Мартинов В. В. Универсальный семантический код. Минск, 1977; Мастерман М. Тезаурус в синтаксисе и семантике. — В кн.: Математическая лингвистика. М., 1964 и др.

² Чистякова Г. Д. Исследование понимания текста как функции его смысловой структуры. АКД, М., 1975.

³ იქვე, გვ. 3.

⁴ იქვე, გვ. 5, 7.

ანად ანდა ნაწილობრივ ხელმეორედ გადმოიცემა ტექსტის რომელი-ღაც სხვა ელემენტით. ამ მოვლენას ავტორი აზრობრივ განმეორებას უწოდებს. მისი აზრით, აზრობრივი განმეორება შეიძლება იყოს ცხადი და ფარული. ცხადი მდგომარეობს ერთი და იმავე სიტყვებისა და გამოთქმების გამოყენებაში, ფარული კი — სინონიმების, აზრობრივად ნაწილობრივ გადაძვევითი სიტყვების ხმარებაში. აზრობრივ განმეორებათა გარკვეული რაოდენობა აუცილებელია მოცემული ენის თვალსაზრისით, აუცილებლად შეიძლება ჩაითვალოს წინადადებიდან წინადადებად ერთი და იმავე ობიექტების სახელწოდებების განმეორება, რომელიც აუცილებელია ტექსტის გაბმულობისათვის.

ავტორი საუბრობს ტექსტის აზრობრივ შემციობებაზე, რასაც განმეორება იწვევს. შემციობება იწვევს აზრობრივ უსრულობას, რომელსაც ტექსტისათვის აქვს როგორც დადებითი და საჭირო, ასევე უარყოფითი მნიშვნელობა¹.

საინტერესოა ტ. ნ. ნაუმოვას ნაშრომი², რომელშიც ავტორი იკვლევს სიტყვისა და გამონათქვამის სემანტიკის შეფარდებას. ავტორის აზრით, სემანტიკური კვლევის თანამედროვე ეტაპზე შესაძლებელი გახდა, გადავიდეთ გამონათქვამის, როგორც მეტყველების გაქვავებული პროდუქტის ანალიზიდან, ე. ი. საკუთრივ ენობრივი ტექსტის ანალიზიდან, მისი წარმოშობის სფეროში და... ვნახოთ, როგორი ფაქტორები მონაწილეობენ ამ პროცესში და რით ხორციელდება შინაარსის ის შეკრულობა, მთლიანობა, რომელსაც არეგისტრირებენ ლინგვისტები მეტყველების მზა პროდუქტში³.

ტ. ნ. ნაუმოვას გაგებით, ბოლო მოდელი წარმოადგენს ორი ისეთი პლანის ერთიანობას, როგორცაა: 1) ორიენტირებისა და აზრობრივი დაგეგმვის ეტაპი და 2) აზრობრივი პლანის გრამატიკულ-სემანტიკური და მოტორული რეალიზაციის ეტაპი. ავტორის მიხედვით, დაპროგრამების ეტაპი რამდენიმე ფუნქციას ასრულებს. ესაა: ა) შინაგან კოდში წინამავალი ეტაპის „მოტივისა“ და „აზრის“ რეალიზაცია; ბ) „მომავალი გამონათქვამის სემანტიკური გაშლა“; გ) „მომავალი გამონათქვამის გაბმულობის პრედიკატული ორგანიზაცია“⁴.

¹ Леоштыева П. И. Семантический анализ и смысловая целостность текста. — АКД, М., 1968, зс. 3, 4, 7.

² Наумова Т. И. Соотношение семантики слова и целого высказывания. АКД, М., 1972.

³ იქვე, зс. 9.

⁴ იქვე, зс. 10—12.

გრამატიკული სტრუქტურირების ეტაპი, ავტორის აზრით, მდგომარეობს გამონათქვამის გრამატიკული წარმოშობის შეთანხმებული მექანიზმის ურთიერთმოქმედებაში და წარმოადგენს მთქმელის მიერ შესაძლო საშუალებათა აქტიური შერჩევის პროცესს, რის საშუალებასაც მას ენის სისტემა აძლევს.

დასახელებული ნაშრომები გარკვეული წვლილია ისეთ რთულ და საინტერესო დარგში, როგორცაა სემანტიკა. გამონათქვამის, ტექსტის სემანტიკის კვლევა — ეს თვით კომუნიკაციის პარამეტრებისა და გზების ძიებაა.

ტექსტის სემანტიკურ ორგანიზაციას ეხება ე. გ. გაკის გამოკვლევა¹. ავტორის აზრით, დენოტატურ ასპექტში ტექსტის სემანტიკური ორგანიზაციის ერთეულს წარმოადგენს აღნიშვნა, ანუ ნომინაცია, როგორც ენობრივ ელემენტსა და აღსანიშნ აჩვენობრივ ობიექტს შორის კავშირი. დასახელების დროს ადგილი აქვს სამი მხარის (სახელის, საგნისა და სუბიექტის) თანაფარდობას².

გაკის მიხედვით, უნდა განვსხვაოთ ერთობიექტიანი და სხვადასხვაობიექტიანი სახელწოდებანი. პირველ შემთხვევაში ერთგვარი ან სხვადასხვაგვარი სახელი აღნიშნავს ერთსა და იმავე ობიექტს, მეორე შემთხვევაში კი — სხვადასხვა ობიექტს (იქვე).

ე. გ. გაკის მიაჩნია, რომ ერთობიექტიანი ნომინაციები განისაზღვრება ნომინაციათა შორის სინტაგმატური ურთიერთობით. აქ ავტორს გარჩეული აქვს ნომინაციის სამი სახე:

1. პირველადი ნომინაცია, საგნის პირველადი აღნიშვნა;

2. განმეორებითი ნომინაცია, ე. ი. უკვე ნახსენები ობიექტის აღნიშვნა (განმეორებითი ნომინაციის აღმნიშვნელ გრამატიზირებულ ფორმებს ავტორი მიაკუთვნებს ნაცვალსახელურ ელემენტებს, სინონიმებს, ჰიპერონიმებს, შეფასებით და მიმართებით აღნიშვნებს);

3. სინტაგმატურად განპირობებული ნომინაცია, სადაც დასახელების არჩევანი დამოკიდებულია იმავე ობიექტის არა წინამავალ აღნიშვნაზე, არამედ სხვა ობიექტების სახელწოდებაზე.

დამასახელებელი სუბიექტის თვალსაზრისით ნომინაცია შეიძლება იყოს ერთფოკუსიანი (როცა სხვადასხვა სახელწოდებას ერთი

¹ Г а к В. Г. О семантической организации текста. — В кн.: Лингвистика текста. Материалы научной конференции МГПИИЯ им. Мориса Тореза, ч. I, М., 1974.

² იქვე, გვ. 62.

და იგივე სუბიექტი იძლევა) და სხვადასხვაფოკუსიანი (ერთ ობიექტს სასელწოდებას აძლევს სხვადასხვა სუბიექტი)¹.

თავის სხვა ნაშრომში² ვ. გ. გაკის მიაჩნია, რომ წინადადებათა შორის ლოგიკურ-სემანტიკური დამოკიდებულებები წარმოადგენს ტექსტის სემანტიკურად მნიშვნელოვან ფაქტორს; ტექსტი არის წინადადებათა ნაერთი, ერთობლიობა.

ვ. გ. გაკის სემანტიკური თვალსაზრისის მთავარი არსი გადმოიცემა რეფერენტისა და რეფერენციის კავშირით, სადაც პრიორიტეტი დენოტატს ენიჭება, ხოლო რეფერენცია რიგი თავისებურებებით ხასიათდება.

ო. ი. მოსკალსკაიამ ტექსტის სემანტიკას რამდენიმე ნაშრომი მიუძღვნა.

მისი სემანტიკური თვალსაზრისი ძირითადად შეიძლება შემდეგნაირად გადმოიცეს: სემანტიკა სინტაქსურია, რადგან ადრე იგი წინადადებას სწავლობდა. დღეისათვის სინტაქსური სემანტიკის სფეროში მოქცეულია უმაღლესი დონის სინტაქსური ერთეული — ზეფრაზული მთლიანობა. სინტაქსური სემანტიკა არ სწავლობს წინადადებისა და ტექსტის კონკრეტულ აზრობრივ შინაარსს (მოსკალსკაიას ტექსტი ესმის, როგორც მთლიანი სამეტყველო ნაწარმოები. — ვ. ს.). მის ამოცანას ავტორი ხედავს იმაში, რომ გამოავლინოს ყველაზე ზოგადი აზრობრივი სტრუქტურები, რომლებიც საფუძვლად უდევს ამა თუ იმ წინადადების თუ ტექსტის აგებას და ასახავენ აზროვნების ფორმებს. ასეთი ანალიზი მიესადაგება ზეფრაზულ მთლიანობას, რადგან იგი არის დამთავრებული აზრის გამომხატველი გამონათქვამი; მისი გამოყენება შეიძლება მთლიანი სამეტყველო ტექსტის მიმართაც³.

ო. ი. მოსკალსკაიას აზრით, ზეფრაზული მთლიანობის სემანტიკური ანალიზი გულისხმობს მასში შემაჯავალ გამონათქვამთა დათვლას. ტექსტის სინტაქსური სემანტიკის წყაროს წარმოადგენს ტექსტის საკომუნიკაციო მიზანდასახულობა და რელაციური სტრუქტურა, ანუ მის კომპონენტებს შორის აზრობრივი ურთიერთობის სისტემა⁴.

¹ იქვე, გვ. 64—65.

² Гак В. Г. Повторная номинация на уровне предложения. — В кн.: Слптакне текста. М., 1979.

³ Москальская О. И. Грамматика текста, М., 1981, გვ. 52.

⁴ იქვე, გვ. 55—64.

ტექსტის რელაციური სტრუქტურის კვლევა მოითხოვს კომპონენტების გაერთიანებას ერთ ფორმად. ამისთვის ტექსტის კომპონენტები — რთული თანწყობილი, რთული ქვეწყობილი წინადადებები (აგრეთვე წინადადებები გართულებული სინტაქსური სტრუქტურით) იშლება მარტივ წინადადებებად, სადაც ნათლად ჩანს მათი თანმიმდევრობა¹.

მოსკალსკაიას აზრით, რთულ სინტაქსურ მთლიანობაში (ტექსტში) შემაჯავლი ელემენტარული ერთეულების — წინადადებების შემადგენლობიდან ტექსტის სემანტიკურ რეპრეზენტაციაში უნდა ჩაერთოს ის ელემენტები, რომლებიც რელევანტური არიან მთლიანის აზრობრივი სტრუქტურისათვის. ეს კი გულისხმობს ძირითადი რეფერენტის დადგენას (რომლის გარშემო იქმნება გამონათქვამი), წინადადების მდგენელთა საკომუნიკაციო ფუნქციის განსაზღვრას და სხვ².

გაკვირვებას იწვევს, რა თავისუფლად ეკიდება მოსკალსკაია ტერმინებს. წინადადება, ზეფრაზული მთლიანობა, ტექსტი მისთვის თოჯინებია, რომელთაც იქ დაასკუბებს, სადაც მოესურვება. ან კიდევ, ტექსტი ხან მთლიანი სამეტყველო ნაწარმოებია, ხან მისი ნაწილი, ხან კი ზეფრაზული მთლიანობა, ეს უკანასკნელი კი ზოგჯერ წინადადების როლშიც გამოდის.

იმის გამო, რომ წინადადების აზრი იყო სემანტიკის კვლევის საგანი, ტექსტის აზრის შემსწავლელ სემანტიკას სინტაქსურს ვერ დავარქმევთ. მას ტექსტის სემანტიკა ან ტექსტური სემანტიკა უნდა ეწოდოს. თუმცა, როგორც ჩანს, მოსკალსკაია ვერ ელევა ტრადიციულ ტერმინოლოგიას. მეცნიერების ახალ დარგს „ტექსტის გრამატიკას“ არქმევს, თუმცა კარგად იცის, რომ ძველი, ტრადიციული გრამატიკიდან ტექსტის საანალიზოდ მას არაფერი აუღია. სინტაქსური სემანტიკის თქმის უფლებას მას ისიც აძლევს, რომ ზეფრაზული მთლიანობა და ტექსტი მისთვის სინტაქსური ერთეულებია. ამ რიგში სინტაქსური სემანტიკაც ჰარმონიულად ჟღერს.

¹ იქვე, გვ. 70.

² Москальская О. И. Вопросы синтаксической семантики. — ВЯ, 1977, № 2, გვ. 55.

გაუგებარია მოსკალსკაიას განცხადება, რომ „სინტაქსური სემანტიკა არ სწავლობს წინადადებისა და ტექსტის კონკრეტულ აზრობრივ შინაარსს“¹. ჭერ ერთი, ამ კონტექსტში ავტორს არ უნდა ჩაერთო „წინადადება“, რომლის სემანტიკა დიდი ხანია იკვლევა წინადადების სემანტიკაში და რომელსაც ავტორი სინტაქსურ სემანტიკას უწოდებს. აქ საუბარი უნდა ყოფილიყო ტექსტის სემანტიკის მოცანაზე, რომელიც მართლაც მდგომარეობს კონკრეტული ტექსტის — როგორც უმაღლესი დონის ენობრივი ერთეულის (და არა მთლიანი სამეტყველო ნაწარმოების) — კონკრეტული აზრობრივი შინაარსის შესწავლაში.

ასევე გაუგებარია მოსკალსკაიას განცხადება იმის შესახებ, რომ ზეფრაზული მთლიანობის სემანტიკის გასაგებად საჭიროა გამონათქვამთა დათვა. ასევე გაუგებარია ავტორის მტკიცება, თითქოს კომპონენტების ერთ ფორმად გავრთიანებისათვის საჭირო იყო ტექსტის კომპონენტების (იგულისხმე — ზეფრაზული მთლიანობის კომპონენტების — ვ. ს.) — რთული წინადადებების — დაშლა მარტივ წინადადება-პრაოზოზიციებად. ამ პროცედურას ტექსტის სემანტიკასთან არავითარი კავშირი არა აქვს.

არასწორია გამოთქმა „წინადადების მდგენელთა (კომპონენტთა) საკომუნიკაციო ფუნქციის განსაზღვრა“. წინადადების კომპონენტები სიტყვებია, სიტყვებს კი საკომუნიკაციო ფუნქცია არ გააჩნიათ. უმცირესი საკომუნიკაციო ერთეული თვითონ წინადადებაა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ო. ი. მოსკალსკაიას ზოგი დებულება უფრო ადრე სხვების მიერ იყო გამოთქმული. მხედველობაში გვაქვს ე. ვ. პადუჩევის მონოგრაფია², სადაც ავტორი აღწერს „სინტაქსური სემანტიკის“ საკითხებს. აღწერის ძირითად მეთოდად აღიარებულია სინტაქსური კონსტრუქციების სინონიმების აღწერა, სადაც სინტაქსური სინონიმის მნიშვნელოვან სახედ ჩათვლილია სინონიმიაგანმარტება, ამისთვის კი წინადადება იშლება მარტივ მდგენელებად. ეს იგივეა, რაც მოსკალსკაიას მოსაზრება — ტექსტის ანალიზისათვის საჭიროა წინადადების დაშლა ელემენტებადო!

ტექსტის დაყოფა წინადადებათა აზრობრივი ჯგუფების მიხედვით¹, რომელიც წარმოადგენს ტექსტის აღქმის პროცესის განუყოფელ

¹ ამ შემთხვევაში ტექსტად გაგებულია წინადადებათა ჯგუფების ერთობლიობა — ვ. ს.

² Подучева Е. В. О семантике синтаксиса. М., 1974.

ნაწილს, ღრმად და ვრცლად არის გაანალიზებული ა. ნ. სოკოლოვისა და ა. ა. სმირონოვის გამოკვლევებში.

ამ ნაშრომებში დადგენილია, რომ წინადადებათა თითოეულ ჯგუფში გამოიყოფა აზრობრივი „საყრდენი პუნქტები“, რომლებიც ერთობლიობაში ქმნიან თავისებურ ტექსტის აზრობრივ სქემას. თავისთავად ეს „საყრდენი პუნქტები“ არ ამახსოვრდება ადამიანს და შემდეგში დამახსოვრებულის კვლავადგენაში ჩვეულებრივ არ მონაწილეობენ. საყრდენი პუნქტების გამოყოფა აიძულებს მთქმელს, ჩაწედეს ტექსტის აზრს და ამით ხელს უწყობს გაგე¹ას, ხოლო მისი მეშვეობით ტექსტის აზრის დამახსოვრებასაც და კვლავადგენასაც. აზრობრივი საყრდენი პუნქტებისაგან უარის თქმას ან მათი გამოყოფის სირთულეს მიყვავართ დამახსოვრების გაუარესებამდე ან კვლავადგენის თითქმის სრულ შეუძლებლობამდე.

ა. ა. ბრუდნის ნაშრომში¹ წამოყენებულია პიპოთეზა, რომ დაწერილი ტექსტის გაგების პროცესი სამ დონეზე ხორციელდება. პირველი — ეს არის მონტაჟის დონე: ტექსტი, რომელსაც ვკითხულობთ, თითქოსდა მონტაჟდება შეგნებაში თანმიმდევრულად ერთმანეთის შემცვლელი მონაკვეთებისაგან, რომლებიც აზრობრივად შედარებით დამთავრებული არიან. მეორე დონეზე პირველთან ერთდროულად მიმდინარეობს ტექსტის ელემენტების შეპირისპირება და ამის შედეგად მათი პირველადი თანაფარდობის გარდაქმნა... მესამე დონეზე პარალელურად მიმდინარეობს ტექსტის რომელიღაც ზოგადი მნიშვნელობის გამოვლინება. ეს დონეები ყოველთვის არის წარმოდგენილი გაგების პროცესში, მაგრამ თითოეული მათგანის როლი იცვლება ტექსტის აზრობრივი სპეციფიკიდან გამომდინარე.

უნდა აღინიშნოს ო. ნ. სემიონოვას საინტერესო გამოკვლევა, რომელშიც მოცემულია ერთი ნაწარმოების სემანტიკურ-სტილისტიკური ანალიზი.

სემანტიკური მთლიანობა ტექსტის ძირითადი და მთავარი პარამეტრია.

¹ Б р у д н ы й А. А. К анализу процесса понимания текстов. — В кн.: Знак и общение. Фрунзе, 1974.

„წინადადებით ჩვენ ვტოვებთ ენის, როგორც ნიშანთა სისტემის, უბანს და შევდივართ სხვა სამყაროში, სამყაროში ენისა, როგორც სამეტყველო ურთიერთობის საშუალებისა, რომლის გამოხატულებას წარმოადგენს მეტყველება“.

ე. ბენვენისტი

ტრადიციული გრამატიკა თავისი შესწავლისა და ანალიზის უმაღლეს ობიექტად და ადამიანთა სამეტყველო ურთიერთობის უდიდეს ერთეულად წინადადებას მიიჩნევდა. წინადადების საზღვრებიდან ენათმეცნიერებამ ჩვენი საუკუნის 40-იანი წლებიდან გადაიხედა. ახლის ძიების სურვილის საფუძველი გლობალურ ობიექტურ სინამდვილეში უნდა ვეძიოთ. ომის შემდგომ რამდენიმე ათეულ წელიწადში კარდინალურად შეიცვალა ჩვენი ცხოვრების წესი და რიტმი. ადამიანს გვერდით ამოუდგა „ჰეკიანი, მოაზროვნე“ მანქანა, ტელევიზორი, რობოტები თუ გამომთვლელი მანქანები, რომლებიც არა თუ ითვლიან (ასრულებენ წუთში მილიონობით ოპერაციას), არამედ თარგმნიან კიდევ: ხელოვნური თანამგზავრები თუ გადანერგილი გული (გული, ფილტვი და თირკმელიც — ერთად), ლაზერი თუ გენი, ტელეხიდეები თუ უთვალავი ინფორმაცია და მრავალი აქამდე არნახული, როგორც ჩანს, ვერ ეტევა წინადადებებით განხორციელებულ ენობრივ ურთიერთობაში და ეძებს ისეთ ოდენობას, რომელიც დიდსა და რთულ ინფორმაციას ჩაიტევს. გარდა ამისა, ენათმეცნიერებას უკვე აინტერესებს არა ფორმისა და ზედაპირული აზრის ანალიზი, არამედ ტექსტში ჩადებული სემანტიკა და ამ ინფორმაციის საკომუნიკაციო დანიშნულება.

ტექსტი ჩვენი დროის ენის უმაღლესი სამეტყველო ერთეულია, რომლის მთავარი ფუნქცია არის კომუნიკაცია.

ცნობილია, რომ ენათმეცნიერებაში ფართოდ იყო და არის გავრცელებული შეხედულება ენისა და მეტყველების არსებობისა და ურთიერთობის შესახებ. ამის შედეგი იყო, რომ შეიქმნა ენათმეცნიერების ორი დარგი, რომელთაგან ერთი სწავლობდა ენას, ხოლო მეორე — მეტყველებას. ენა განიხილებოდა, როგორც სისტემა წესებისა, ხოლო მეტყველება — როგორც ამ წესებისა და საშუალებების გა-

მოყენება ენობრივ ურთიერთობაში, ეს საკითხები ღრმად და ფართოდ არის გაშუქებული ენათმეცნიერებაში, ამიტომ მის აქ გაშუქებას არ შევუდგებით.

ტექსტის ლინგვისტიკის დონეზეც მიაჩნიათ, რომ ტექსტი მეტყველების ერთეულია და არა ენისა. თუ როგორ დგას ენა-მეტყველების საკითხი ტექსტის ლინგვისტიკაში, შევიძლიათ ამას გაეცნოთ ი. რ. გალპერინის, ვ. ა. ზვეგინცევის, ა. ტ. კრივონოსოვისა და სხვათა ნაშრომებში.

ჩვენთვის ენა და მეტყველება, როგორც აღვნიშნეთ, ერთიანია, მთლიანია. მეტყველება ენის არსებობის ფორმაა. ენა არსებობს და ასრულებს თავის უპირველეს და ძირითად საზოგადოებრივ ფუნქციას, იგი არის ადამიანთა ურთიერთობის საშუალება, იარაღი, ასრულებს კომუნიკაციურ ფუნქციას მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ, როცა ჟღერს, როცა მასზე მეტყველებენ.

მართებულად შენიშნავს გ. ვ. კოლშანსკი, როცა წერს «Язык человека есть именно средство общения, и любая единица, фрагмент или акт общения и есть его конкретное и дискретное существование, которое одновременно определяет любую единицу как элемент категориальной принадлежности к человеческому языку («речевой язык»)»¹.

იყო ღრო, როცა ადამიანთა ენობრივი ურთიერთობის უმაღლეს ერთეულად ითვლებოდა წინადადება, მისი ეს ფუნქცია სრულად და ვრცლად არის გაშუქებული ენათმეცნიერებაში. ტექსტის ლინგვისტიკის ეპოქაში ტექსტი ითვლება კომუნიკაციის უმაღლეს ენობრივ ერთეულად. ტექსტის საკომუნიკაციო დანიშნულებას მრავალი ნაშრომი მიეძღვნა. მათ შორის აღსანიშნავია: ო. ლ. კამენსკაიას, გ. ვ. კოლშანსკის, მ. ა. პრობსტის ნაშრომები და აგრეთვე ორიოდ სამეცნიერო კრებული.

ტექსტის საკომუნიკაციო ფუნქციას თავიანთ ნაშრომებში ეხებთან: ი. რ. გალპერინი, ო. ი. მოსკალსკაია, ტ. მ. ნიკოლაევა და სხვები.

როცა ჩვენ ვამბობთ, ტექსტი არის საკომუნიკაციო ერთეული, მხედველობაში გვაქვს მხატვრული ნაწარმოების ტექსტი, კერძოდ,

¹ Колшанский Г. В. Проблемы коммуникативной лингвистики. — ВЯ, 1979, № 6.

ქართული მხატვრული ლიტერატურის მონოლოგური ტექსტი. მხატვრული ტექსტი განსხვავდება სხვა (მეცნიერული, პუბლიცისტური, იურიდიული...) ტექსტებისაგან. მხატვრულ ტექსტს, როგორც კომუნიკაციის ერთეულს და საშუალებას, მრავალი გამოკვლევა მიედევნა. მათ შორის აღსანიშნავია: ა. ი. დომაშნევის, ი. პ. შიშკინას და ე. ა. გონჩაროვას ერთობლივი ნაშრომი, კვ. კოჩევენკოვას, ი. მ. ლოტმანის, გ. ვ. სტეპანოვის, ა. ა. სტრეჟენკოს გამოკვლევები. ამ პრობლემას მიეძღვნა აგრეთვე რამდენიმე კრებული.

როცა მხატვრული ტექსტის თავისებურებებზე საუბრობენ, სპეციალისტებს მხედველობაში აქვთ მხატვრული ნაწარმოების სამყაროს წარმოსახვითი სინამდვილე, ამ სინამდვილის ასახვა სახეებით. გარდა ამისა, ყურადსაღებია ისეთი საკითხების პრობლემა, როგორცაა აღრესანტი, ცნობა, აღრესატი, კოდი, კოდირება, დეკოდირება... აგრეთვე ისეთი ცნებები, როგორცაა ისტორიული ფონი, კულტურული და სოციალური ფონი.

ძირითადი და გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ტექსტის შინაარსს ან, როგორც ტექსტის ლინგვისტიკაშია მიღებული, ტექსტის ინფორმაციას. სპეციალისტებმა ამ საკითხსაც მიუძღვნეს რამდენიმე გამოკვლევა. მათ შორის უნდა აღინიშნოს ი. რ. გალპერინის, ნ. ი. ჟინკინის, ი. ი. კოვტუნოვას ნაშრომები. არსებობს გამოკვლევა სამეცნიერო ტექსტის ინფორმაციული ღირებულების შესახებაც.

თავის წიგნში¹ ი. რ. გალპერინი ცდილობს, გამოავლინოს ბგერების, მორფემების, სიტყვების, სიტყვათშეხამებების, სინტაქსური კონსტრუქციებისა და სტილისტიკური საშუალებების შესაძლებლობანი, ფორმებისა და მნიშვნელობის მოდიფიკაციის გზით მონაწილეობა მიიღონ კომუნიკაციაში. ავტორმა დაუშვა, რომ თვითონ ეს ერთეულები არ შეიცავენ რაიმე ინფორმაციას, მაგრამ, მონაწილეობენ რა ენტროპიის მოხსნის პროცედურაში, შეუძლიათ აქტიურად დაეხმარონ გამონათქვამის ცალკეულ ერთეულებს აზრის ფორმირებაში.

ი. რ. გალპერინი ინფორმაციას ტექსტის ძირითად კატეგორიად მიიჩნევს. ამ კატეგორიისათვის დამახასიათებლად იგი თვლის ორ პრობლემას, რომლებიც სცილდებიან ლინგვისტიკის სფეროს. პირველი პრობლემაა ახლის (უცნობის) პრობლემა, ხოლო მეორე — მიღებული ინფორმაციის ღირებულება.

¹ Гальперин И. Р. Информативность единиц языка. М., 1974.

ი. რ. გალპერინი ინფორმაციას სამ ჯგუფად ყოფს. ესენია: შინა-არსობრივ-ფაქტუალური ინფორმაცია, შინაარსობრივ-კონცეპტუალური ინფორმაცია და შინაარსობრივ-ქვეტექსტობრივი ინფორმაცია.

შინაარსობრივ-ფაქტუალური ინფორმაცია, ავტორის აზრით, შეიცავს ცნობას ფაქტის, ამბის, ჩვენს გარემომცველ ნამდვილ თუ წარმოსახვით სამყაროში მიმდინარე პროცესების შესახებ. შინაარსობრივ-კონცეპტუალური ინფორმაცია მკითხველს აცნობს მოვლენათა შორის კავშირის ავტორისეულ გაგება-შეფასებას, მათ მიზეზ-შედეგობრივ კავშირს. ინფორმაციის პირველ ტიპს იგი უწოდებს ყოფით ინფორმაციას, ხოლო მეორეს — მხატვრულ-ესთეტიკურ ინფორმაციას. შინაარსობრივ-ქვეტექსტობრივ ინფორმაციას გალპერინი უწოდებს ფარულ ინფორმაციას, რომელიც გამომდინარეობს შინაარსობრივ-ფაქტუალური ინფორმაციიდან ენის ერთეულთა წყალობით, რომელთაც შეუძლიათ ასოციაციური და კონოტაციური მნიშვნელობის შექმნა¹.

ინფორმაციას გალპერინი თვლის გრამატიკულ კატეგორიად.

გალპერინს მიაჩნია, რომ, ინფორმაცია, როგორც ნებისმიერი სხვა კატეგორია, მედავნდება განსაზღვრულ ფორმაში, სახელდობრ, ისეთ ფორმებში, როგორცაა: ცნობა (собщение), აღწერა, მსჯელობა, წერილი, რეზოლუცია, ხელშეკრულება, სტატია, შენიშვნა, ცნობა (справка) და სხვა².

ი. რ. გალპერინის ამ დებულებებს ჩვენ შევხვდავთ მხატვრული მონოლოგური ტექსტის პოზიციებიდან. ინფორმაცია ჩვენ არ მიგვაჩინია ტექსტის კატეგორიად, მით უმეტეს ძირითად კატეგორიად. კატეგორიად ჩვენ მიგვაჩინია პარამეტრი (ან პარამეტრები), რომელიც შეიძლება ჰქონდეს ერთეულს, ოდენობას ან არ გააჩნდეს მას. თუ ინფორმაციას ტექსტის კატეგორიად ჩავთვლით. გამოდის, რომ შეიძლება არსებობდეს ტექსტი ინფორმაციის გარეშე³. სინამდვილეში კი ტექსტი, რომელიც არ შეიცავს ინფორმაციას, არ არსებობს. ტექსტი

1 Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981, гл. 27—28.

2 იქვე, გვ. 31.

3 მიგვაჩინია, რომ უნდა გაირკვეს რამდენიმე ტერმინის საკითხი. ინფორმაცია იგივეა, რაც შინაარსი და იგი ტექსტს განეკუთვნება. მნიშვნელობა აქვს მორფემას, სიტყვას, სიტყვათშეხამებას. აზრი გააჩნია წინადადებას. მეტატექსტით გადმოცემულ შინაარსს შეიძლება ვოკალე ინფორმაცია ვუწოდოთ.

თავისთავად გულისხმობს ინფორმაციას. ალოგიკურია მსჯელობა, თითქოს არსებობდეს ტექსტი, რომელსაც არ გააჩნია შინაარსი. შეიძლება ითქვას, რომ ინფორმაცია ტექსტის არსებობის წესია. თუ ინფორმაცია ტექსტის კატეგორია არ არის, მით უფრო არ არის იგი გრამატიკული კატეგორია, რადგან ტრადიციული გრამატიკის არც ერთი კატეგორია მას (ინფორმაციას) არ სჭირდება, ამ კატეგორიებით არ იზომება, არ ფასდება. ინფორმაცია იზომება და განისაზღვრება ისეთი პარამეტრებითა და კატეგორიებით, როგორცაა აზრობრივი დამთავრებულობა, თემის ერთიანობა, სემანტიკური და სტრუქტურული მთლიანობა, გაბმულობა, მოდალობა და სხვ.

არ ვეთანხმებით გალპერინს ინფორმაციის სამ ჯგუფად დაყოფის შესახებ. შინაარსობრივ-ქვეტექსტობრივი ინფორმაცია ინფორმაციის ძირითად სახედ არ მიგვაჩნია. ქვეტექსტი იმპლიციტურია, გაუფორმებელი და განუსაზღვრელი. ქვეტექსტი არ შედის ინფორმაციის ძირითად სტრუქტურაში, ის საძებნია, საპოვნია. ნებისმიერი მკითხველი მას ვერ „წაიკითხავს“, ვერ აღმოაჩენს, აღმოაჩენთა შორისაც იშვიათია აზრთა ერთიანობა მის შესახებ. ქვეტექსტი ინფორმაციის მეორე მხარეა. ჩვენ კი ჯერჯერობით ნაღდი, ენობრივი, ტექსტობრივი ინფორმაცია გვაინტერესებს.

ვერც იმაში დავეთანხმებით გალპერინს, რომ ინფორმაცია, როგორც კატეგორია, მკვლავნდება ისეთ ფორმებში, როგორცაა ცნობა, აღწერა, წერილი, სტატია... ეს ფორმები ინფორმაციის კატეგორიის არსებობას კი არ ამტკიცებენ, არამედ იმას, რომ არ არსებობს ცნობა, აღწერა, მსჯელობა, წერილი, სტატია ხელშეკრულება... შინაარსის გარეშე. თუ ამ ფორმებს ინფორმაცია არ ექნებოდათ, ისინი ვერ იქნებოდნენ, ვერ გამოდგებოდნენ კომუნიკაციის საშუალებად.

ინფორმაციის ღირებულებას კი მწერლის ნიჭი განსაზღვრავს. ის ინფორმაცია, რომელიც ჩადებულია „ვეფხისტყაოსანში“, „მერანში“, „მთაწმინდის მთვარეში“, „ეგგენი ონგენში“, „ჩაილდ-ჰაროლდში“, „ფაუსტში“..., გვიჩვენებს, რომ მათში გენიოსების სუნთქვა ისმის და მათ ჰეგემონიებისა და მარადიულობის ბეჭედი ატყვია.

უნდა აღვნიშნოთ ტ. მ. ნიკოლაევას მიერ ტექსტის კატეგორიად გამოყოფილი „ამბავი“ (ფაქტი, მოვლენა), რომელიც ავტორის მიერ გააზრებულია, როგორც ზოგადი სახით ზოგიერთი მოვლენის (ფაქტის) სრული აღწერა.

ამ კატეგორიისათვის ტ. მ. ნიკოლაევა არსებითად მიიჩნევს „აზ-

რის დაცვას, შენარჩუნებას“, რომელშიც გულისხმობს „ამბის არსის გადმოცემას; ერთი ამბის კომპონენტებს შორის შინაგანი ურთიერთობის ორგანიზაციას“¹.

ტ. მ. ნიკოლაევას მიერ ტექსტის კატეგორიად გაგებული „ამბავი“ ჩვენ არ მიგვაჩნია ტექსტის კატეგორიად. ეს „ამბავი“ სხვა არაფერია, თუ არა ტექსტის შინაარსი, ინფორმაცია.

შეიძლება ვთქვათ, რომ კომუნიკაცია — ეს თვით ტექსტია, ხოლო ტექსტის შინაარსი — მხატვრული მონოლოგური ტექსტის ინფორმაცია.

ტექსტის, როგორც უმაღლესი დონის ენობრივი ერთეულის, საკომუნიკაციო დანიშნულება ემყარება მეტატექსტებს შორის თემარემობრივ ურთიერთობას, აზრის მოძრაობას ერთი მიკროთემიდან მეორე მიკროთემამდე, ვიდრე მთლიანი თემის სრულ გახსნამდე. ინფორმაცია იმიტომ არის კომუნიკაციის საგანი და საშუალება, რომ ემორჩილება აქტუალური დანაწევრების ანუ ფუნქციონალური პერსპექტივის თეორიას. ამ თეორიის როლის შესახებ ტექსტის დონეზე რამდენიმე ნაშრომი არსებობს, მათ შორის უნდა აღინიშნოს გ. ა. ზოლოტოვას, ვ. ა. მატვეენკოს, ო. ი. მოსკალსკაიას, ე. ვ. პალუჩიევის გამოკვლევები.

თემა-რემის არსი ტექსტის დონეზე იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი მომდევნო მეტატექსტი საკომუნიკაციო პლანში ეყრდნობა წინა მეტატექსტს, რომლის მიმართ, როგორც ცნობილია, თემის მიმართ, ის წარმოადგენს ახალს, რემას. მეტატექსტების ასეთი თემარემობრივი ჯაჭვი მაშინ შეიკვრება, როცა ტექსტის თემაზე ინფორმაცია ამოიწურება.

ტექსტის საკომუნიკაციო დანიშნულება თემა-რემის ურთიერთობის მიხედვით რამდენიმე მოდელს ეყრდნობა.

1. როცა მომდევნო მეტატექსტი პირველის მიმართ რემას, ხოლო თემა-რემა-მეტატექსტი მომდევნოსათვის თემაა და ა. შ. ამ შემთხვევაში გვაქვს მეტატექსტების ჯაჭვური გადახლართვა. ეს ურთიერთობა ასევე იგივე სქემით გადმოიციემა:

¹ Николеева Т. М. «Событие» как категория текста и его грамматические характеристики. — В кн.: Структура текста. М., 1980, гл. 203.

$$\downarrow$$

$$\tau_3(=r_2) \rightarrow r$$

$$\downarrow$$

$$\tau_3(=r_4) \rightarrow r$$

ვიდრე თემის სრულ გახსნამდე,

ამოწურვამდე მივიდოდეთ.

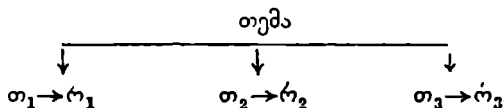
2. გვაქვს თემა-რემის ურთიერთობა გამჭოლი თემით, რომელიც ასეთი სქემით გამოიხატება:

$$t_1 \rightarrow r_1$$

$$t_1 \rightarrow r_2$$

$$t_1 \rightarrow r_3$$

3. როცა თემა-რემის ურთიერთობა ემყარება იმ მიკროთემების არსებობას, რომლებიც გამომდინარეობენ საერთო თემიდან, აქ მეტატექსტური ერთმანეთს პარალელური დაკავშირებით უერთდებიან. გვაქვს ასეთი სქემა:



უნდა ითქვას, რომ ეს მოდელები ან ამ სახით, ან შორეული სახით არსებობენ.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ განვიხილოთ შემდეგი ტექსტი:

ვაი, საშოსა ჩემსა, რამეთუ გშობე,

ვაი, ძუძუთა ჩემთა, რამეთუ გზარდე,

ვაი, ბაგეთა ჩემთა, რამეთუ გიძახოდი და არ გამეც ხმაი,

ვაი, თვალთა ჩემთა, რამეთუ გიტირე.

1. ღამეს ნაბდის კარავი დაედგა ხილნარში, რატისეულ სასახლეში აჯზავნიდა თავის დესპანებს.

აღარ თენდებოდა, აგვისტოს ხვატი ვერ გაენგლებინა ბნელსაც.

ერთადერთი ჰალის გარშემო თვალისმომჭრელი სისწრაფით ცეკვავდნენ ფრთამოხატული, თალხი პეპლები, ბორგავდა ავადმყოფი,

იგი არც ამ პეპლებს ხედავდა. არც ლამურებს. ჰერს ქვეშ მორიალეთ. ჩრდილები ლასლასებდნენ ირგვლივ, ჰადის ალზე იტრუსებოდნენ პეპლები, ძირს სცივიოდნენ განწირულები, მაგრამ მაინც ახალსა და ახალ ლაშქარს უშენდა ჰადის შუქს ღამე. პეპლები ცეკვავდნენ, დალასლასებდნენ ჩრდილები დარბაზში.

ვაქცატურად ებრძოდა წინამურის ველზე მამალი ხოხობი ღამეს.

2. თავი აიღო არსაკიძემ, სიცხისაგან გაოგნებულმა. სარკმლიდან მოსჩანდა ლურჯი, სავსებით ლურჯი ცარგვალნი. სწორედ ისეთი, როგორც ნაადრალი შავი ზღვა.

ვარსკვლავები მაინც ანათებდნენ ბნელს, აფახულებდნენ ოქროსფერ წამწამებს.

ნონაი ბალახებს ხარშავდა თავის სამყოფლოში და როცა ცრემლი მოზღვავდებოდა. კაბის კალთით იწმენდა თვალებს.

წუხნდა ნონაი, არც ბოლოკია სჩანდა საღმე. აღარც დედა სულთმობრძავისა.

3. ისევ აიღო ავადმყოფმა თავი, ასე ეჩვენა კონსტანტინეს: ბუს მართვე უხმობსო ღამეს.

თვალი დახუჭა, ნელი, ნელი ხმით სთქვა: „წყალი“. სწყუროდა ავადმყოფს, იქვე იდგა წყალი, მარჯვენა მკლავი აღარ ჰქონდა, მარცხენას ველარ ხმარობდა მხარში დაჭრილი.

4. ხედავდა: წყალი იქცეოდა ნაპირებიდან. არა, ზღვა იყო ეგ, ლურჯი ზღვა, ოქროს თევზები ხომ არ თამაშობდნენ შიგ?

ლაზური სოფელი და ეკლესია დაღანდა ზღვის პირად, ალვის ხეები, ლაზური ოდა, ალვის ხეები, ცამდის მაღალნი.

მერმე მთები გამოჩნდნენ, ფხოვის მშვენიერი მთები, აქაც უხვად იღვრებოდა ქარაფებიდან წყალი, მაინც არავის მოჰქონდა იგი.

ფხოვეური ქვიტკირის პატარა ეზოში დაფათურობს შავით მოსილი დიაცი, ფხოვეური მანდილი ახურავს შავი.

ცალ ხელში შავტარიანი დანა უჭირავს სისხლიანი, შავი ცხერისთვის უძგერებია ყელში და მოთქრიალებს წყალი კი არა, სისხლი. მისწვდა არსაკიძემ, მაგრამ გაბოროტდა დედა, ახლოს არ გაიკარა თავისი საყვარელი უტა.

ქარაფებიდან იღვრებოდა წყალი, ჰქუხდნენ მშვენიერი ჩქერალები ფხოვისა, მაგრამ გაუძლისი სიცხე იდგა მთებში.

მოწყურებული ქორები აწყდებოდნენ უწყალო ცას.

5. წყალი, დაიძახა არსაკიძემ უძლური ხმით და ბალღევით იტირა, დედამაც რომ არ მოუტანა წყალი.

შეეშინდა. არავინ ნახოსო ცრემლი, გამოიღო საბნიდან მარცხენა ხელი, თვალზე წამოიფარა.

გამოეთხოვა მთებსა და ზღვას, გამოეთხოვა თავის ტკბილ სიყრმესა და სიჭაბუკეს გამწარებულს.

ასე მოესმა ავადმყოფს: რალაც ფაჩუნობსო კუთხეებში. რალაც დაეცა სველ ლაწვზე, უბწყინა. ხოჭო ხომ არ იყო ეს?

ამასაც გრძნობდა: საბნის ქვეშაც ფაჩუნობდა რალაც, გააქრჯოლა ანაზღად და აცახცახდა, მერმე ალასლასდნენ ჩრდილები დარბაზში.

7. უზარმაზარი ლანდი ჩამოვიდა კედლიდან, მგლისფერმა თვალემა გაიელვეს ბნელში.

და ერკინებოდა მხატვარს გრძელწვერა მოხუცი, მერმე მისწვდა იგი ქრილობიან ბარკალს და დაუბუშა ვრცელი ბარკლისაი.

მოეძალა ბობლია ლანდი, მგლისებრი თვალემა შემოანათა და სთხოვა სული.

არ მისცა სული მგლისებრთვალემა მოხუცებულს მხატვარმა.

დიდხანს ებრძოდა წიწამურის ველზე მამალი ხოხობი ღამეს.

8. ბოლოს მოაწია რიყრაყმა, ატყდა ნათლის ლიცლიცი გარეთ, ყაყაჩოები დაათოვა მწვევრვალემა ცამ, იფრქვეოდა იისფერი შუქი, როგორც ჩქერალები ფხოვის მთებიდან.

შორენა ჩამოვიდა კედლიდან, ხატაური ფარჩის კაბა ეცვა შავი, ოქროსფერი თმები გადმოღვრილიყვნენ მხრებზე, მოდიოდა ყაყაჩოების ველზე, თავთუხის თაველებს ესროდა უტას, ყაყაჩოებსა და თავთუხის თაველებს.

დაუჩოქა სამგზის სანატრელმა, სთხოვა დიდოსტატს სული.

ცრემლმა იწვიმა კონსტანტინეს თვალთავან, მაგრამ ვერც საყვარელს მისცა მან სული, რადგან სვეტიცხოვლისთვის შეეწირა იგი.

9. უთენია ჩამოვიდა ფხოვიდან დედა და როცა მორიელეებისაგან დაკბენილი შვილი დაინახა, გაქვავდა თურმე.

...და ეს ამბავიც ავაზის დღეს მომხდარა. (ე. გ. ა. მ. ს. ა. ხ. უ. რ. დ. ი. ა.).

მონხობილი ტექსტი შედგება ცხრა მეტატექსტისაგან, რომლებიც მისი კონსტიტუენტებია. ყველა მეტატექსტს თავისი მიკროთემა აქვს. ეს მიკროთემებია:

პირველი მეტატექსტისათვის — ღამე და ავადმყოფი.

მეორე მეტატექსტისათვის — არსაკიძის მარტობა.

მესამე მეტატექსტისათვის — ავადმყოფის წყურვილი.

მეოთხე მეტატექსტისათვის — სიყრმისა და სიჭაბუკის გაელვება.

მეხუთე მეტატექსტისათვის — არსაკიძის ტირილი.

მეექვსე მეტატექსტისათვის — მორიელის ფაჩუნი.

მეშვიდე მეტატექსტისათვის — მხატვრისა და მოხუცის შერკინება.

მერვე მეტატექსტისათვის — შორენას თხოვნა.

მეცხრე მეტატექსტისათვის — დედის გაქვაება.

მთლიანი ტექსტის თემა — დიდოსტატის სიკვდილი (არსაკიძის სიკვდილი).

პირველი მეტატექსტი არის თემა₁, ხოლო მეორე მეტატექსტი რემა₁. ამის შემდეგ თემა₁ უცვლელია, ხოლო მესამე მეტატექსტი არის რემა₂, მეოთხე მეტატექსტი — რემა₃, მეხუთე მეტატექსტი — რემა₄, მეექვსე მეტატექსტი — რემა₅, მეშვიდე მეტატექსტი — რემა₆, მერვე მეტატექსტი არის თემა₂, ხოლო მეცხრე მეტატექსტი — რემა₇.

როგორც ჩანს, ტექსტს წინ უძღვის პროლოგი, მაგრამ მას, მსგავსად სხვა მეტატექსტებისა, ნუმერაცია არ გაუუკეთეთ. ეს პროლოგი, როგორც ოდენობა, მეტატექსტია, მაგრამ სხვა მეტატექსტებისაგან განსხვავებით, ის არ მონაწილეობს თხრობის, ინფორმაციის ხაზოვან თანმიმდევრობაში. დასახელებული პროლოგი ისეთი მეტატექსტია, რომელშიც გადმოცემულია ავტორის დასკვნა, რეზიუმე. ის მოდალური მეტატექსტია.

მოხმობილი ტექსტის მეტატექსტები ერთი მიკროთემიდან მეორეზე ისე გადადიან, რომ ექვს შემთხვევაში ერთ რეფერენტს (არსაკიძეს) ერთი ლამის განმავლობაში სხვადასხვა კუთხით ახასიათებენ: რეფერენტი არც შემდეგ იცვლება (რეფერენტის შეცვლა ერთი ტექსტის შიგნით არ შეიძლება), მაგრამ იცვლება დრო, სიტუაცია და გვეძლევა ამ შეცვლილი დროისა და სიტუაციის შესატყვისი ან იქიდან გამომდინარე ახალი ინფორმაცია. ყველა მეტატექსტის მიკროთემა აზრობრივად ისე მიემართება, ისეა გადაჭაჭვული ერთმანეთს, რომ ნათლად წარმოჩნდეს დიდოსტატის ტრაგიკული სიკვდილი.

ყოველივე ეს გვაძლევს იმის თქმის უფლებას, რომ მოხმობილი ტექსტი სემანტიკურად მთლიანია და სტრუქტურულად ერთიანი.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ენას თავისი ძირითადი სოციალური ფუნქციის — კომუნიკაციის შესასრულებლად გააჩნია სამი ერთეული: წი ნ ა დ ა დ ე ბ ა, როგორც კომუნიკაციის დამოუკიდებელი და

დამთავრებული უმცირესი ერთეული; მ ე ტ ა ტ ე ქ ს ტ ი, როგორც წინადადებაზე დიდი საკომუნიკაციო ერთეული, რომელსაც საკუთარი მიკროთემა აქვს, და, ბოლოს, ტ ე ქ ს ტ ი — უდიდესი საკომუნიკაციო ერთეული, რომელსაც აქვს თემა, დამთავრებულია აზრობრივად, ერთიანი და მთლიანია სემანტიკურად და სტრუქტურულად.

ამგვარად, ტექსტის ძირითად პარამეტრებად მიგვაჩნია: ტექსტის თემა, აზრობრივი დამთავრებულობა, სტრუქტურული და სემანტიკური მთლიანობა, საკომუნიკაციო მიზანდასახულობა.

ტექსტის სტრუქტურა

§ 1. ტექსტის კომპონენტები

ტექსტის სტრუქტურა ერთ-ერთი ძირითადი საკითხია ტექსტის ლინგვისტიკაში. ტექსტის კონსტიტუენტების შესახებაც ენათმეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა.

თავის ერთ აღრინდელ ნაშრომში ნ. დ. ზარუბინა ზეფრაზულ მთლიანობას განსაზღვრავს, როგორც ტექსტის მონაკვეთს, ლინგვისტიკურ ერთეულს, რომელიც შედგება ისეთი ავტოსემანტიკური წინადადებისაგან, რომელსაც უერთდება სინსემანტური წინადადება¹.

მოგვიანებით ავტორი წერს სპეციალურ გამოკვლევას², მიძღვნილს ტექსტის ლინგვისტიკური ერთეულებისადმი, სადაც გამოყოფს ტექსტის ერთეულის ოთხ სახეს: ზეფრაზულ მთლიანობას; ხაზობრივ-სინტაქსურ ჯაჭვს; რბილი საწყისის ჯაჭვს და ცალკეულ წინადადებებს.

ნ. დ. ზარუბინას აზრით, ზეფრაზული მთლიანობა — წინადადებათა ჯგუფი და მასში შემავალი ყველა წინადადება (სამიდან ხუთშვიდ წინადადებამდე) მიეკუთვნება მეტყველების ერთ-ერთ ტიპს: აღწერითს, თხრობითს ან მსჯელობითს³.

სხვა ერთეულების გამოყოფის საფუძველს წარმოადგენს ე. წ. „მაგარი“ და „რბილი“ დასაწყისი წინადადებებისა. ზარუბინა მიიჩნევს, რომ ზეფრაზული მთლიანობის პირველი წინადადება ყოველთვის დამოუკიდებელია და ხასიათდება „მაგარი“ დასაწყისით. „მაგარი“ საწყისად კი ავტორს მიაჩნია არსებითი სახელი — ქვემდებარე წინადადების დასაწყისში (როგორც დაკვირვება გვიჩვენებს, ტერმი-

1 З а р у б и н а Н. Д. Сверхфразовое единство как лингвистическая единица АКД. М., 1973, გვ. 4.

2 З а р у б и н а Н. Д. К вопросу о лингвистических единицах текста. — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979.

3 იქვე, გვ. 107.

ნები „მაგარი“ და „რბილი“ სინონიმურია „დამოუკიდებელი“ — „დამოკიდებული“ წინადადებების). ზეფრაზული მთლიანობის სხვა წინადადებები არადამოუკიდებელნი (ე. ი. დამოკიდებულნი) არიან და ხასიათდებიან „რბილი“ დასაწყისით. „რბილ“ დასაწყისად ზარუბინა მიიჩნევს წინადადების დასაწყისში მაერთებელ კავშირს, ზმნა-შიმას-მენელს, წინადადებაში მესამე პირის, ჩვენებითი ანდა კუთვნილებითი ნაცვალსახელების არსებობას, აგრეთვე ნაცვალსახელურ ზმნიზებებს¹.

მეორე ტექსტობრივ ერთეულს, ზარუბინას აზრით, წარმოადგენს ისეთ წინადადებათა ჯაჭვი, რომლებიც მეტყველების სხვადასხვა ტიპს მიეკუთვნებიან და რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან რბილი დასაწყისით. ამ ჯაჭვს ავტორი უწოდებს ხაზობრივ-სინტაქსურ ჯაჭვს, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ხაზობრიობა და გაბმულობა. ეს ერთეული სულ ცოტა ორი წინადადებისაგან მაინც შედგება.

ისეთ წინადადებათა ჯგუფს, რომელთა შორის ყველას (პირველის ჩათვლით) რბილი დასაწყისი აქვს და მეტყველების ერთ ტიპს მიეკუთვნება, ავტორი უწოდებს რბილი საწყისის ჯაჭვს².

და ბოლოს მეოთხე სახეს წარმოადგენს ცალკეული წინადადებები, რომლებიც შეიძლება იყვნენ როგორც დამოუკიდებელნი, ისე არადამოუკიდებელნი (იქვე).

თუ 1979 წელს ნ. დ. ზარუბინა ტექსტობრივი ერთეულის 4 ტიპს გამოყოფდა, 1981 წელს მათი რიცხვი უკვე ორით გაზარდა და მონოლოგიური მეტყველების 6 ტიპი ჩამოაყალიბა:

კომუნიკაციურად ძლიერი ცალკეული წინადადება, კომუნიკაციურად სუსტი ცალკეული წინადადება, დახურული ზეფრაზული მთლიანობა, დახურული ხაზობრივ-სინტაქსური ჯაჭვი, ღია ზეფრაზული მთლიანობა, ღია ხაზობრივ-სინტაქსური ჯაჭვი³.

კომუნიკაციურად ძლიერ წინადადებად ზარუბინა (ბურვიკოვა) მიიჩნევს დამოუკიდებელ წინადადებას, ხოლო კომუნიკაციურად სუსტ წინადადებად — დამოკიდებულს.

თუ კომუნიკაციურად ძლიერი ანდა კომუნიკაციურად სუსტი წინადადება არც ერთ ჯგუფში არ შედის და მათგან დამოუკიდებლად

¹ იქვე, გვ. 108.

² იქვე, გვ. 109—110.

³ Бурви́кова (Зарубина) Н. Д. Закономерности линейной структуры монологического текста, АДД, М., 1981, гв. 31.

დგას, მაშინ მას ბურვიკოვა (იგივე ზარუბინა), კომუნიკაციურად ძლიერი ცალკეულ წინადადებად ანღა კომუნიკაციურად სუსტ ცალკეულ წინადადებად მიიჩნევს¹.

წინადადებათა ჯგუფს, რომელიც ორიდან შვიდამდე წინადადებას შეიცავს, ავტორი ზეფრაზულ მთლიანობას უწოდებს. თუ ზეფრაზული მთლიანობის წინადადებები სამეტყველო ტიპის ერთგვარობით ხასიათდებიან, ასეთ ზეფრაზულ მთლიანობას იგი დახურულს უწოდებს, ხოლო თუ მასში შემავალი წინადადებები სამეტყველო ტიპის მიხედვით სხვადასხვაგვარია, ასეთ ერთეულს ავტორი დახურულ ხაზობრივ-სინტაქსურ ჯაჭვს უწოდებს².

ბურვიკოვა (ზარუბინა) გამოყოფს აგრეთვე ორ ტიპს: 1) რომლის ყველა წინადადება წარმოადგენს კომუნიკაციურად სუსტს, ხოლო სამეტყველო ტიპის მიხედვით ერთგვაროვანს და 2) რომლის ყველა წინადადება წარმოადგენს კომუნიკაციურად სუსტს, ხოლო სამეტყველო ტიპის მიხედვით სხვადასხვაგვარს. ამათგან პირველს ავტორი მიიჩნევს ღია ზეფრაზულ მთლიანობად, ხოლო მეორეს — ღია ხაზობრივ-სინტაქსურ ჯაჭვად³.

სამი ერთეული — კომუნიკაციურად ძლიერი ცალკეული წინადადება, დახურული ზეფრაზული მთლიანობა და დახურული ხაზობრივ-სინტაქსური ჯაჭვი ბურვიკოვას (ზარუბინას) მიაჩნია ერთეულებად იმდენად, რამდენადაც მათში ვლინდება თანამიმდევრობის კატეგორიის გარკვეული მნიშვნელობანი. ხოლო დანარჩენი სამის (კომუნიკაციურად სუსტი ცალკეული წინადადების, ღია ზეფრაზული მთლიანობის და ღია ხაზობრივ-სინტაქსური ჯაჭვის) გამოყოფისა და დამოუკიდებლად არსებობის პირობას წარმოადგენს მათი ჩაურთველობა რომელიმე იმ ჯგუფში, რომელიც კომუნიკაციურად ძლიერი წინადადებით იწყება⁴.

ბურვიკოვა (ზარუბინა) დასკვნის, რომ ტექსტი არ არის ენობრივი სისტემის უმაღლესი დონე, ტექსტი — მხოლოდ აღნიშნული ერთეულების არსებობის პირობაა. წინადადებათა ჯგუფები გაგებულია, როგორც უბრალოდ წინადადების დონის ფენომენები⁵.

1 იქვე, გვ. 30.

2 იქვე, გვ. 28.

3 იქვე, გვ. 29.

4 იქვე, გვ. 33.

5 იქვე, გვ. 33—34.

ტექსტის ლინგვისტიკაში არც თუ ცოტაა ისეთი ნაშრომი. რომელშიც თუმცა საუბარია ტექსტზე, მის პარამეტრებზე და კატეგორიებზე, მაგრამ სინამდვილეში კი საქმე გვაქვს მეტატექსტთან და მის თავისებურებებთან; საანალიზოდ მოხმობილი მასალაც მეტატექსტია. ასეთ ვითარებას ვხვდებით ბურვიკოვას ნაშრომშიც. მის მიერ ტექსტის ერთეულად გამოყოფილი ოთხი სახიდან არც ერთი არაა ტექსტის კონსტიტუენტი, გარდა ზეფრაზული მთლიანობისა. თუმცა ვერც ზეფრაზული მთლიანობის განმარტებაც ვერ უძღვებს კრიტიკას. ზეფრაზულ მთლიანობას კი ზარუბინა განსაზღვრავს, როგორც ტექსტის მონაკვეთს, სადაც ავტოსემანტურ წინადადებას უერთდება სინსემანტური წინადადება. ვიმეორებთ, რომ ზეფრაზული მთლიანობის (და მით უფრო ტექსტის!) დონეზე არა გვაქვს ავტოსემანტური და სინსემანტური წინადადებები. „მაგარი“ და „რბილი“ დასაწყისი წინადადებისა, რომლებიც განსაზღვრავენ მეორე, მესამე და მეოთხე ტიპის ტექსტის ერთეულებს, იგივეა, რაც მთავარი და დამოკიდებული წინადადებები. როგორც ირკვევა, ზარუბინასთვის ტექსტის ერთეულთა მთავარ საზომს წარმოადგენს მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების არსებობა. ეს ნიშანი კი რთული წინადადების ფარგლებს გარეთ უფუნქციოა.

ამგვარად, ნ. დ. ზარუბინას მიერ გამოყოფილი ტექსტის ოთხი ერთეულიდან ტექსტის ნამდვილ კომპონენტად გვჩნება ზეფრაზული მთლიანობა (არასწორი ინტერპრეტაციით), დანარჩენი სამი კი ზეფრაზული მთლიანობის ელემენტებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ტექსტის ერთეულებად ვერ მივიჩნევთ აგრეთვე ავტორის მიერ გამოყოფილ კომუნიკაციურად ძლიერ და სუსტ ცალკეულ წინადადებებს, აგრეთვე დახურულ ანდა ღია ხაზობრივ-სინტაქსურ ჯაჭვს, რადგან ამ ერთეულების არსებობის მთავარ პარამეტრად მიჩნეულია ავტოსემანტია და სინსემანტია, აგრეთვე მეტყველების ამა თუ იმ ტიპისადმი მიკუთვნება. არც ის მიგვაჩნია სწორად, თითქოს მეტყველების ტიპი განაპირობებდეს ტექსტის ელემენტების სხვადასხვა სახეს. უნდა აღინიშნოს, რომ მეტყველების ტიპი არ განსაზღვრავს ტექსტის კომპონენტების ტიპს. მეტყველების ტიპი განაპირობებს მხოლოდ და მხოლოდ ტექსტის თუ მეტატექსტის ინფორმაციულობის მოცულობასა და ფორმას.

ამგვარად, ბურვიკოვას (ზარუბინას) მიერ გამოყოფილი 1), 2), 5) და 6) მეტყველების ტიპებს ტექსტის ერთეულებად ვერ ჩავთვლით

იმ უბრალო მიზეზით, რომ დამოუკიდებელი თუ დამოკიდებული წინადადება, მიუხედავად იმისა, ცალკე დგას იგი თუ შედის ჩვეულებრივ ტექსტის კომპონენტის პარამეტრად ვერ გამოდგება, რადგან ეს ნიშანი წინადადების დონეზეა არსებითი.

გაკვირვებას და გაუგებრობას იწვევს ავტორის დასკვნა, რომ ტექსტი მხოლოდ აღნიშნული ერთეულების (ე. ი. მეტყველების ექვსი ტიპის — ვ. ს.) არსებობის პირობაა, რომ წინადადებათა ჩვეულებრივ უბრალოდ წინადადების დონის ფენომენებია, და რომ „ტექსტი არ არის ენობრივი სისტემის უმაღლესი დონე“.

უნდა ითქვას, რომ ტექსტი არ წარმოადგენს აღნიშნული ერთეულების არსებობის პირობას. აღნიშნული ერთეულები არსებობენ მეტატექსტის დონეზე და, მაშასადამე, მეტატექსტია მათი არსებობის პირობა (მხოლოდ ავტორის მიერ მოცემული პარამეტრების გარეშე), რაც შეეხება ტექსტს, იგი არის მეტატექსტების არსებობის პირობა. თუ წინადადებათა ჩვეულებრივ უბრალოდ წინადადების დონის ფენომენებია, მაშინ რატომ არის მთელ ნაშრომში საუბარი ტექსტზე (თანაც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ტექსტი — ეს არის ენობრივი სისტემის უმაღლესი დონის ერთეული).

ნ. დ. ზარუბინასაგან განსხვავებული აზრი გამოთქვა ამ საკითხზე ი. რ. ვალპერინმა, რომელიც 1974 წელს წერდა, რომ, ისევე როგორც წინადადებისათვის ძირითად ერთეულებს წარმოადგენს სიტყვები — მათი ფორმალურ-სტრუქტურული და სემანტიკური გაგებით, როგორც ზეფრაზული მთლიანობებისა და აბზაცებისათვის ერთეულებს წარმოადგენს წინადადებები, ისე ტექსტისათვის სტრუქტურულ ერთეულებს წარმოადგენს ზეფრაზული მთლიანობები და აბზაცები¹. გასაგებად და მოკლედ არის ნათქვამი, რომ ტექსტის სტრუქტურული ერთეულებია ზეფრაზული მთლიანობა და აბზაცი.

ხოლო 1981 წელს ი. რ. ვალპერინი თავის ნაშრომში² სვამს კითხვებს: რა ნაწილებად იყოფა ტექსტი და სხვადასხვა ტიპის სისტემებში მთელის დაყოფის როგორი ფორმებია მიღებულიო. შემდეგ კი იქვე აღნიშნავს, ამ კითხვებზე პასუხის გასაცემად საჭიროა წარმოვიდგინოთ მინიმალური და მაქსიმალური ტექსტებიო. მინიმალური ტექსტის ნიმუშად ავტორი ასახელებს: ცნობას, დეპეშას, მოკლე საგა-

¹ Гальперин И. Р. О понятии «текст». — ВЯ 1974, № 6, стр. 73.

² Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.

ზეთო ინფორმაციას, წერილს, ჩანაწერს. მაქსიმალური ტექსტის ნიმუშად კი დასახელებული აქვს რომანი, რომელიც შედგება რამდენიმე ტომისაგან ანდა წიგნისაგან, რომელთაც წინ უძღვის წინათქმა (პროლოგი, ავტორისაგან) და დასკვნა (ეპილოგი, ბოლოსიტყვა).

ი. რ. გალპერინის აზრით, რომანში ყველაზე დიდ ერთეულად გამოდის ტომი ანდა წიგნი (ტექსტის კომპონენტის მნიშვნელობით). შემდეგ დაყოფა მიდის. დაღმავალი ხაზით: ნაწილი, თავი, ქვეთავი, აბზაცი, ზეფრაზული მთლიანობა. ტექსტის ასეთ დაყოფას გალპერინი მოცულობით-პრაგმატიკულ დაყოფას უწოდებს. მაგრამ ეს დაყოფა მისთვის ერთადერთი არ არის. გალპერინი გვთავაზობს ტექსტის სხვაგვარ დაყოფასაც, რომლის მიხედვით, სამეტყველო აქტებში გამოიყოფა: I. ავტორის მეტყველება: თხრობა, ბუნების, პერსონაჟის გარეგნობის, სიტუაციის, ვითარების, მოქმედების ადგილის აღწერა; ავტორის მსჯელობა; II. სხვათა სიტყვა: დიალოგი, ციტატი, არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველება¹.

ავტორი ცალკე განიხილავს ტექსტის დაყოფის თავისებურებებს სამეცნიერო ლიტერატურაში, საგაზეთო სტატიებში, დიპლომატიურ დოკუმენტებში პოეტურ ნაწარმოებებში ტექსტის კომპონენტად ავტორი მიიჩნევს ცალკეულ სტროფებს.

ყოველივე ამის შემდეგ გალპერინი წერს, რომ ტექსტის თავებად, ქვეთავებად და ა. შ. დაყოფიდან უნდა გადავიდეთ ტექსტის უმცირეს ერთეულზე, რომლებიც გამოდიან მის კონსტიტუენტებად. ავტორის აზრით, წინადადება არ არის ტექსტის ერთეული. ტექსტის ერთეულია უფრო რთული ერთიანობა, — ზეფრაზული მთლიანობა, რომელიც რამდენიმე წინადადებას აერთიანებს².

ი. რ. გალპერინის მსგავსად ვ. გ. აღმონიც ტექსტს (მხატვრულს თუ მეცნიერულს) ყოფს ტომებად, წიგნებად, ნაწილებად, თავებად, განყოფილებებად, ზეფრაზულ სინტაქსურ მთლიანობებად (აბზაცებად) და ბოლოს წინადადებად. ძირითადად ასეთივე აზრს გამოთქვამენ (მეტ-ნაკლები სხვაობით) გ. ო. ვინოკური, ნ. ნ. ლეონტიევა, ი. მ. ნოვიცკაია და სხვები.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ი. რ. გალპერინმა თავისი შეხედულება ტექსტისა და მისი სტრუქტურის შესახებ შეიძი

¹ იქვე, გვ. 51—52.

² იქვე, გვ. 67.

წლის განმავლობაში ორჯერ შეცვალა. ჯერ იყო და, ტექსტის სტრუქტურულ ერთეულად მან გამოყო ზეფრაზული მთლიანობა და აბზაცი (მიიჩნია რა აბზაცი, მსგავსად ზეფრაზული მთლიანობისა, სინტაქსურ-სემანტიკურ ერთეულად), ხოლო შემდეგ მან ერთმანეთისაგან განასხვავა მინიმალური და მაქსიმალური ტექსტები და გამოყო მათი სახეები.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ტექსტის დაყოფა მინიმალურად და მაქსიმალურად ალოგიკურია. ტექსტი, როგორც უმაღლესი იარუსის ენობრივი თუ სამეტყველო ერთეული, ერთია. ის ობიექტურად არსებული ენობრივი ოდენობაა. გალპერინი ტექსტად მიიჩნევს ყველაფერს, რაც კი ენაში თუ მეტყველებაში არსებობს: ნებისმიერ ცნობას, დეპეშას, წერილს, ჩანაწერს... რომანს, ტომს, წიგნს და ასე შემდეგ, სოლო ამას სხვებიც იმეორებენ. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს ამ ავტორებს სურთ, ყველაფერი ტექსტად მონათლონ. ზემოთჩამოთვლილთაგან თუ ყველაფერი ტექსტია, მაშინ რაღა რჩება წინადადებისა, შესიტყვებისა და მეტატექსტისათვის. თითოეულ მათგანს კი ნამდვილად თავისი ობიექტი აქვს და მისი მიკუთვნება ტექსტისათვის არც შეიძლება და არც საჭიროა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, როცა ტექსტად მიიჩნევენ მოთხრობას, რომანს, წიგნს, ტომს... ამაში გამოხატულებას პოულობს ტექსტის ტრადიციული, ლიტერატურული გაგება. ტექსტის ლინგვისტიკის გაგებით, ტექსტი არსებითად და პრინციპულად განსხვავდება ტექსტის ტრადიციული გაგებისაგან. ტექსტის კომპონენტებად არ შეიძლება ჩავთვალოთ წინადადება ანდა აბზაცი, ტომი ანდა წიგნი, თავი ანდა ქვეთავი (თუმცა გამონაკლის შემთხვევაში თავი თუ ქვეთავი, ისევე როგორც პარაგრაფი, ნაწილი, პროლოგი ან ეპილოგი შეიძლება დაემთხვეს მეტატექსტს ანდა ტექსტს).

ბოლოს გალპერინი (სხვებიც) აღიარებს, რომ ტექსტის უმცირესი კომპონენტია ზეფრაზული მთლიანობა. ამ დებულებაში ყველაფერი სწორი იქნებოდა, რომ „ზეფრაზულ მთლიანობას“ არ ახლდეს მსაზღვრელი — „უმცირესი“, რადგანაც, „უმცირესი ზეფრაზული მთლიანობა“ იმაზე მიგვითითებს, რომ არსებობს მაღალი თუ უმაღლესი ერთეულიც. ზეფრაზული მთლიანობა ანუ მეტატექსტი ტექსტის ჩვეულებრივი, ნორმალური (ყოველგვარი „უმცირესისა“ და „უმაღლესის“ გარეშე) ობიექტური კონსტიტუენტია. სხვა უდენობა, გარდა მეტატექსტისა, წინადადებასა და ტექსტს შორის არ არსებობს.

ტექსტის კომპონენტების შესახებ თავიანთი შეხედულება გამოთქვას ლ. გ. ფრიდმანმა და ვ. გ. ბუტკომ ერთობლივ გამოკვლევაში¹, სადაც მათ ტექსტობრივ წარმონაქმნებს მიაკუთვნეს: წინადადება; ზეფრაზული მთლიანობა, აბზაცით გამოხატული; ტექსტის თემატიკური მონაკვეთი: მთლიანი ტექსტი.

ავტორთა აზრით, წინადადება აბზაცის უშუალო მდგენელია; აბზაცი თემატიკური მონაკვეთის კონსტიტუენტია, ხოლო თემატიკური მონაკვეთი მთლიანი ტექსტის კომპონენტია².

ავტორთა გაგებით, ტექსტის თემატიკური მონაკვეთი — ეს არის მთლიანი ტექსტის მონაკვეთი, რომელსაც ახასიათებს თემის მთლიანობა, კონსტიტუენტთა ენობრივი საშუალებების ერთიანობა და დელიმიტაციური ნიშნების არსებობა. თემატიკური მონაკვეთი, როგორც წესი, შედგება ორი ან მეტი აბზაცისაგან (იქვე).

ავტორთა აზრით, თემატიკური მონაკვეთისათვის დამახასიათებელია ერთი დელიმიტაციური მარკიორი — პაუზა, ტექსტის თემატიკურ მონაკვეთს ავტორები მიიჩნევენ არა განსაკუთრებულ სინტაქსურ ერთეულად, არამედ აბზაცთა უბრალო თავმოყრად³.

მთლიან ტექსტს და ტექსტის თემატიკურ მონაკვეთს, ავტორთა აზრით, მოეპოვება მხოლოდ სტილისტიკური სტრუქტურა (თვისებრივად განსაკუთრებული სინტაქსური სტრუქტურა კი მათ არ ახასიათებს) და ისინი წარმოადგენენ მხოლოდ კომპოზიციურ-სტილისტიკურ ერთეულებს⁴.

ზეფრაზულ სინტაქსურ ერთეულებად ავტორებს მიაჩნიათ წინადადება და აბზაცი, რომლებიც ამ სტატუსის განმსაზღვრელი ნიშნებით ხასიათდებიან. წინადადება და აბზაცი, მათი აზრით, აგრეთვე კომპოზიციურ-სტილისტიკური ერთეულებია, რომლებიც მონაწილეობენ მთლიანი ტექსტის სტილისტიკური სტრუქტურის ფორმირებაში (იქვე).

გაკვირვებას იწვევს ავტორთა წინააღმდეგობა. მხედველობაში გვაქვს შემდეგი: ავტორები ჯერ აცხადებენ, რომ თემატიკური მონა-

1 Фридман Л. Г., Бутко В. Г. Текст как иерархическая система. — В кн.: Структура и семантика сверхфразовых единиц в германских языках. Пятигорск, 1983.

2 იქვე, გვ. 1.

3 იქვე, გვ. 8.

4 იქვე, გვ. 9.

კვეთი მთლიანი ტექსტის კომპონენტია, შემდეგ კი წერენ, რომ თემატიკური მონაკვეთი არ წარმოადგენს განსაკუთრებულ სინტაქსურ ერთეულს, რომ ის არის აბზაცთა უბრალო თავმოყრა. ავტორებს მი-აჩნიათ, რომ ზეფრაზულ სინტაქსურ ერთეულებს წარმოადგენენ წინადადება და აბზაცი, რომელთაც „ამ სტატუსის განმსაზღვრელი ნიშნები მოეპოვებათ“. ამის შემდეგ კი აცხადებენ, რომ წინადადება და აბზაცი კომპოზიციურ-სტილისტიკური ერთეულებიც არიანო. უფრო მეტიც, ავტორთა აზრით, მთლიანი ტექსტი და ტექსტის თემატიკური მონაკვეთი მხოლოდ კომპოზიციურ-სტილისტიკურ ერთეულებს წარმოადგენენ. გამოდის, რომ მათ მიერ გამოყოფილი ოთხი ტექსტობრივი წარმონაქმნიდან ოთხივე კომპოზიციურ-სტილისტიკური ერთეულია. საკითხავია, სად ვეძიოთ და რა დავარქვათ იმ ტექსტობრივ ოდენობას, რომელთანაც დაკავშირებულია აზრობრივი ასპექტი.

გარდა ამ წინააღმდეგობებისა, ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგსაც: ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ წინადადება არ არის ტექსტობრივი ოდენობა, რომ ზეფრაზული მთლიანობისა და აბზაცის გაიგივება არ შეიძლება. მაგრამ, თუ ტექსტის თემატიკური მონაკვეთი აბზაცთა უბრალო თავმოყრაა, მხოლოდ კომპოზიციურ-სტილისტიკური ერთეულია და სემანტიკური დატვირთვა არ გააჩნია, მაშინ გამოდის, რომ არც ის წარმოადგენს ტექსტობრივ ერთეულს.

ტექსტის შესახებ ლ. გ. ფრიდმანისა და ვ. გ. ბუტკოს ზემოგანხილულ ერთიან შეხედულებას, ვფიქრობთ, საფუძვლად უდევს ფრიდმანის მოსაზრება, რომელიც მან ადრე თავის სადოქტორო დისერტაციაში გამოთქვა. მაშინ ფრიდმანი ექვს გამოთქვამდა, რომ ტექსტი ყოფილიყო სინტაქსური ერთეული და იმასაც აღნიშნავდა, თითქოს ტექსტს არ გააჩნდეს თავისი სტრუქტურა.

ტ. მ. ბატალოვა ტექსტის ერთეულად მიიჩნევს პრედიკატულ-რელატიურ კომპლექსს, რომელსაც შუალედური პოზიცია უკავია ზეფრაზულ მთლიანობასა და ტექსტს შორის. ავტორის აზრით, პრედიკატულ-რელატიური კომპლექსი წარმოადგენს კონტინუუმს, შემდგარს რამდენიმე ზეფრაზული მთლიანობისაგან, ხოლო ზეფრაზულ მთლიანობათა მიმართ პრედიკატულ-რელატიური კომპლექსი გამოდის, როგორც მაკროსტრუქტურა¹.

1 Баталова Т. М. Соотношение предикативных и релятивных отрезков текста. АКД. М., 1977, гл. 7.

უნდა შევნიშნოთ, რომ პრედიკატულ-რელატიური კომპლექსი, მიუხედავად ავტორის სურვილისა, არ არის ზეფრაზულ მთლიანობაზე უფრო დიდი ერთეული. ის პარამეტრები (ავტოსემანტური, სინსემანტური წინადადებები, პრედიკატული და რელატიური ელემენტების თანაფარდობა), რომელთა მიხედვით ავტორი წარმოგვიდგენს პრედიკატულ-რელატიურ კომპლექსს, ტექსტის კვლევის ადრეულ ეტაპზე გავრცელებული ზეფრაზული მთლიანობის პარამეტრებია. პრედიკატულ-რელატიური კომპლექსი შეიძლება ჩაითვალოს ზეფრაზული მთლიანობის ერთ-ერთ სახედ.

ი. ა. ჩერნუხინა ტექსტის კომპონენტებს ორ ჯგუფად ყოფს: სემანტიკურ დონეზე ტექსტის ერთეულად იგი მიიჩნევს აბზაცს, ხოლო სტრუქტურულ-აზრობრივ დონეზე — რთულ მთლიანობასა და ზეფრაზულ მთლიანობას¹. მისი მტკიცებით, აბზაცის, რთული მთლიანობისა და ზეფრაზული მთლიანობის საზღვრები ერთმანეთს არ ემთხვევა.

ამგვარად, ი. ა. ჩერნუხინამ ტექსტის კომპონენტად სამი ერთეული გამოყო: აბზაცი, რთული მთლიანობა და ზეფრაზული მთლიანობა. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ამ ერთეულებისათვის (სამივესათვის ერთად) ტექსტის შიგნით ადგილი და ფუნქცია არ რჩება.

გ. ა. სოლგანიკს ტექსტის ძირითად ერთეულად მიაჩნია „პროზაული სტროფი“, მაგრამ, მისი გაგებით, უშუალოდ პროზაული სტროფები კი არ გვაძლევენ ტექსტს, არამედ ისინი ერთიანდებიან ფრაგმენტებად, ფრაგმენტები — თავებად, თავები — ნაწილებად და ბოლოს ვლტებულობთ დამთავრებულ ნაწარმოებს (ტექსტს). სქემის სახით ამ დებულებას სოლგანიკი ასე წარმოგვიდგენს: წინადადება → პროზაული სტროფი → ფრაგმენტი → თავი → ნაწილი დამთავრებული ნაწარმოები².

ს. ი. გინდინის აზრით, წინადადებასა და ტექსტს შორის დევს ოდენობა, რომელსაც ის ს უ ბ ტ ე ქ ს ტ ს უწოდებს.

გ. ვ. ბონდარენკო ტექსტს ყოფს ს ე გ მ ე ნ ტ ე ბ ა დ, რომელთა საზღვარზე ხდება წამყვანი თემის ცვლა.

1 Чернухина И. Л. К вопросу о единицах связного текста. -- В кн.: Лингвистика текста. Материалы научной конференции МГПИИЯ им. Мориса Тореза, ч. 2, М., 1974, с. 155.

2 Солганик Г. Я. Синтаксическая спланистика (сложное синтаксическое целое). М., 1973, с. 187—188.

ტ. მ. ნიკოლაევა ტექსტის კომპონენტად მიიჩნევს გამონათქვამს. ასეთივე მოსაზრებებს ავითარებენ ა. ა. ლეონტიევი, ნ. ნ. მეტსი და სხვები.

ი. ვ. არნოლდი ტექსტის კომპონენტს Выдвижение-ს უწოდებს და გამოყოფს მის რამდენიმე სახეს.

მ. ი. ბლოხი ტექსტის ერთეულს კუ მ უ ლ ი ა ტ ი ვ ს უწოდებს.

ვ. ა. ბუზბინდერი და ე. დ. როზანოვი ტექსტის კონსტიტუენტად მიიჩნევენ ზ ე ფ რ ა ზ უ ლ მ თ ლ ი ა ნ ო ბ ა ს. ანალოგიურ აზრს გამოთქვამენ ბ. ა. მასლოვი, ა. ი. როჩნიაკი ე. ა. რეფეროვსკაია, თ. ი. მოსკალსკაია.

ლ. მ. ლოსევა მიიჩნევს, რომ სინტაქსურად ტექსტი, როგორც უმაღლესი რიგის ერთიანი მთლიანი, წარმოადგენს ურთიერთდაკავშირებული საკომუნიკაციო ერთეულების ნაკადს. ასეთ ერთეულს კი, ავტორის აზრით, წარმოადგენს რ თ უ ლ ი ს ი ნ ტ ა ქ ს უ რ ი მ თ ლ ი ა ნ ო ბ ა.

ი. პ. სეებო ტექსტის ძირითად ერთეულად მიიჩნევს ა ბ ზ ა ც ს.

გ. ა. ზოლოტოვას მიხედვით, ტექსტის დამოუკიდებელ ერთეულებს წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ა და „ს ა მ ე ტ ყ ვ ე ლ ო ბ ლ ო კ ე ბ ი“ წარმოადგენს.

ს. ვ. კულიკოვი ტექსტის ერთეულად გამოყოფს „ტ ე ქ ს ტ ი ს მ ი ნ ი მ ა ლ უ რ ე რ თ ე უ ლ ს“.

საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ტექსტის კონსტიტუენტების შესახებ უკვე გამოთქმულ მოსაზრებათა ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ტექსტის კომპონენტებად სხვადასხვა ოდენობებია მიჩნეული. როგორც ითქვა, ჩვენ არ ვიზიარებთ დებულებას, თითქოს წინადადება ანდა წინადადებათა ჯგუფი იყოს ტექსტის მდგენელი, ერთიცა და მეორეც ჩვენთვის მეტატექსტის კომპონენტებია.

ჭეშმარიტებას მოკლებულია აზრი, თითქოს ერთმანეთისაგან უნდა გაირჩეს მინიმალური (უკომპონენტო) და მაქსიმალური (კომპონენტებიანი) ტექსტები. ეს იმიტომ, რომ ტექსტი, როგორც ენობრივი ერთეული, მხოლოდ და მხოლოდ ერთი მთლიანია! ტექსტები კი არ არსებობს მინიმალური და მაქსიმალური, არამედ გვაქვს ტექსტები მეტატექსტების მინიმალური და მაქსიმალური რაოდენობით, მათ შორის მოცულობითი სხვაობაა, რომელსაც ინფორმაციის სიდიდე განაპირობებს.

მაქსიმალური ტექსტის (რომანის) ერთეულად გავგებულება ტომი

და წიგნი, შემდეგ კი ნაწილი, თავი, ქვეთავი, აბზაცი. ჯერ ერთი, რომანი არ არის ჩვენთვის ტექსტი. რომანი ტექსტების თავმოყრაა, ერთიანობაა, ჯამია. მეორეც, ტომი და წიგნი არ შეიძლება იყოს ტექსტის კომპონენტი, რადგან ისინი (ტომი, წიგნი) ზოგადი სახელებია და აღნიშნავენ არა ლინგვისტიკურ ერთეულს, ან ლინგვისტიკურ ტექსტს, არამედ ასეთი ტექსტების სიმრავლეს. ასევე, ტექსტის კომპონენტად ვერ მივიჩნევთ ნაწილს, თავს, ქვეთავს, აბზაცს, რადგანაც აქ ჩამოთვლილი ტერმინებით ნაგულისხმევი ცნებები სხვადასხვა დონისა და სიბრტყის ფენომენებია. ნაწილი, თავი, ქვეთავი, აბზაცი ეხება სტრუქტურის, კომპოზიციის სფეროს, ტექსტის კომპონენტი კი ენის სემანტიკის კუთვნილებაა. იშვიათ შემთხვევაში ქვეთავი, აბზაცი, პარაგრაფი შეიძლება დაემთხვეს მეტატექსტს (იყოს ტექსტის კომპონენტი), მაგრამ ეს ხდება გამონაკლის შემთხვევაში და ამიტომ მას ნორმად ვერ მივიჩნევთ.

ზოგიერთ სპეციალისტს მიაჩნია, რომ წინადადებიდან ტექსტამდე რამდენიმე შუალედური ოდენობა გვაქვს. ასეთებად დასახელებულია: ზეფრაზული მთლიანობა, აბზაცი და თემატიკური მონაკვეთი; აბზაცი, რთული მთლიანობა და ზეფრაზული მთლიანობა; ზეფრაზული მთლიანობა და პრედიკატული რელატიური კომპლექსი და სხვ.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ წინადადებასა და ტექსტს შორის არსებობს ერთადერთი შუალედური ოდენობა — მეტატექსტი. მეტატექსტზე მეტი ოდენობისათვის (სიდიდისათვის) მათ შორის ადგილი და ფუნქცია არ რჩება. მეტატექსტი ენობრივი ერთეულია. მას წინადადებაზე ზემდგომი იარუსი უკავია. მეტატექსტის კომპონენტები — წინადადებებია, ხოლო ტექსტს ორი ან რამდენიმე მეტატექსტი გვაძლევს.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ტექსტის სტრუქტურა (ქართულ მასალაზე დაყრდნობით) ჯერჯერობით კვლევის ობიექტი არ ყოფილა. თ. შ. მებუკემ ინგლისური ენის მასალის მიხედვით მოგვცა ტექსტის სტრუქტურის შემდეგი იერარქიული სქემა: წინადადება → ზეფრაზული მთლიანობა → აბზაცი → ტექსტის მონაკვეთი → ნაწყვეტი → ქვეთავი → თავი → ნაწილი → წიგნი ან ტომი → ტექსტი¹.

ავტორის აზრით, იერარქიის თითოეულ დონეს თავისი თემა შეეფარდება და გვაქვს:

¹ М е б у к е Т. Ш. Структура абзаца в жанрах эпической прозы. АКД. Тбилиси, 1986, გვ. 9.

წინადადების დონეზე — მიკროთემა.

ზეფარაზული მთლიანობის დონეზე — ქვეთემა.

აბზაცის დონეზე — თემა.

ტექსტის მონაკვეთის დონეზე — თემატური მთლიანობა.

ნაწყვეტის დონეზე — თემატური კომპლექსი.

ქვეთავის დონეზე — ქვეთავის თემა.

თავის დონეზე — თავის თემა.

ნაწილის დონეზე — ნაწილის თემა.

წიგნის-დონეზე — წიგნის თემა.

ან

ტომის დონეზე — ტომის თემა.

ტექსტის დონეზე — საერთო თემა (იქვე).

ჩვენი აზრით, ენაში არსებული ერთეულები სქემატურად ასე გამოისახება: სიტყვა → შესიტყვება → წინადადება → მეტატექსტი → ტექსტი. ამ სქემის ყოველი წინა სიდიდე მომდევნოს კომპონენტია. სიტყვა, შესიტყვება, წინადადება დიდი ხანია კვლევა-ძიების ობიექტია. მეტატექსტისა და ტექსტის შესწავლა-ანალიზი რამდენიმე ათეულ წელს ითვლის. მეტატექსტი ტექსტის კომპონენტია.

ჩვენი დებულების საილუსტრაციოდ მოვიხმოთ ტექსტი.

(1) შუა-დღე იყო, რომ ლარსის სტანციაში მივედი. ლარსამდე ჩემმა გულმა ვერაფერი განსაკუთრებითი სიამოვნება ვერა მიიღო-რა, გარდა იმისა, რომ რამდენადაც ჩემს სამშობლოს ქვეყანას ვუახლოვდებოდი, იმოდენად გარემო ბუნებას ჩემის ქვეყნის ფერი ემატებოდა და თერგს შფოთვა და ღელვა.

(2) შევედი სტანციის ცარიელს ოთახში, ჩაის დალევა მინდოდა და ამის გამო სამოვარის დადგმა შევუკვეთე ერთს ფეხმოტეხილს სალდათსა, რომელიც ბოლოს სტანციის გუშაგად გამოდგა. მინამ სამოვარს შემოიტანდნენ, მივწეპ გაფიცრულ ტახტზედ და თავი ფიქრებს მივეცი.

(3) ოთხი წელიწადი იყო, რაც მე რუსეთში ვიმყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა. ოთხი წელიწადი!... იცი, მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხილია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებულნი. მაგრამ ყველასთვის კი არა, მარტო იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა

ქუა ავარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს, — ფეხი აადგმევინოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ქაბუკის ტვინსა და გულში გამოჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა. ეს კვირტი კიდევ ის კვირტია, რომლიდამაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძალეუობქენაცა. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხიდი ფეხთა-ქვეშ არ ჩასწყდომია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგიხმარა.

(4) რაკი ვლადიკავკასიიდან გამოვედი და ჩემის ქვეყნის სიომ დამკრა, გულმა სულ სხვა-რიგად დამიწყო ფეთქა. პოვოსკაში ქვებზედ ხათქა-ხუთქი უკეთესთა ფიქრთა დამიბნევედა ხოლმე. ახლა კი, როცა სტანციის ოთახის ტანტზედ მამა-პაპურად გავიშოტე, ღვთის წყალობა შენა გქონდეს, რომ მე ფიქრს მივეცი სრული ჩემი გულისყური და ყურადღება. ჯგუფად მომიგროვდა ყოველიფერი, რაც კი დამეტოვა ჩემს მშვენიერს პატარძალსავით მორთულს ქვეყანაში, რაც კი მენახა, მეცადნა და მეცნო უცხოეთშია. მრავალნაირი ფიქრები ერთად, რეულად, გონების თვალ-წინ წარმომიდგენენ, მაგრამ ელვის უმაღლეს ერთი ფიქრი მეორეზედ მეცვლებოდა, ასე რომ ჩემი გონების თვალი ერთდაიგივე საგანზედ ერთს წუთსაც ვერ გავაჩერე — ერთის სიტყვით, ჩემს ტვინში სრული რევოლუცია მოხდა: ძირს მილაგებულნი ფიქრები მაღლა მოექცნენ, მაღლა დალაგებულნი ძირსა და მერე აირივნენ ერთმანეთში.

(5) სიტყვამ „რევოლუცია“ არ შეგაშინოს, მკითხველო! რევოლუცია იმისთვის არის გაჩენილი, რომ მშვიდობიანობა მოაქვს. ღვინო ჯერ უნდა ადუღდეს, აირიოს-დაირიოს და მერე დაწმდება ხოლმე. ესეა ყველაფერი ამ ქვეყანაზედ.

(6) ამ ყოფაში ვიყავ. ბოლოს ჩემთა ფიქრთა, ყოველმა თითოეულად, თავისი შესაფერი ადგილი დაიჭირა გონებაში. მათ შორის ერთი უფრო ბრწყინვალედ გამოიმხატა. იმ ერთს მოჰყვა მეორე, მეორეს მესამე, ასე რომ ბოლოს ერთ განუწყვეტელ გრეხილად შემექმნენ. როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე, ვიფიქრე რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე?

(7) ვინ იცის: იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზღრგი შემომაქციოს, როგორც უცხო ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილსა? იქნება ზურგიც არ შემომაქციოს, იქნება მიმითვისოს კიდევცა, რადგანაც ჩემში მაინცდა-მაინც ჩემის ქვეყნის დვრიტაა დადებული.

მაგრამ მაშინ რა ვქმნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მამიყოლოს და მი-
ამბოს თავის გულის-ტიკვილი, თავის გლოვის დაფარული მიხეში,
თავისი იმედი და უიმედობა, და მე კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ
გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქნება მიმიღოს კიდევ და, როგორც
თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური,
მაგრამ მე შევიძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ვუთხრა და იმ სი-
ტყვეთ გულისტიკვილი მოვუჩრინო, დავრდომილი აღვადგინო, უნუ-
გეშოს ნუგეში მოვფინო, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრო-
მა გავუადვილო; იმ სიტყვეთ ვასმინო, რომ არის მრავალი ქვეყნები,
ჩვენზედ უფრო უბედურად გაჩენილნი, მაგრამ უფრო ბედნიერად
მცხოვრებნი; და ის თითოეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება
რომ ყოველს კაცში არ ყოლავდეს, ერთ დიდ ცეცხლად შევავაროვო
ჩემის ქვეყნის გაციებულის გულის გასათბობად. შევიძლებ კი? შე-
ვიძლებ გასაგონის ღვიძლის სიტყვის თქმას?

(8) გადავწყვიტე, რომ ჩემი ქვეყანა მიმიღებს და მიმითვისებს
კიდევ. იმიტომ, რომ იმისი სისხლი და ხორცი ვარ; იმის სიტყვას და
ენასაც გავიგებ, იმიტომ, რომ მამულის სიტყვას მამულის შვილი ყურს
უგდებს განა მარტო ყურითა, გულითაცა, რომლისთვისაც დუმილიც
გასაგონია; ჩემს სიტყვასაც გავაგებინებ, იმიტომ, რომ შვილის სიტყ-
ვა მშობელს ყოველთვის ესმის.

(9) მაგრამ ამას სულ სიტყვაზედ ვლაპარაკობ, საქმე კი საქმეშია.
შენმა ქვეყანამ საქმე რომ მოგთხოვოს, მაშინ რასა იქმ? — ვკითხვ
მე ჩემს თავს და გავჩერდი კიდევ. ვიგრძენ, რომ ამ კითხვამ შესწყვი-
ტა ის ზემოხსენებული ჩემი ფიქრების ფერადი გრეხილი (ი ლ ი ა).

მოხმობილ ტექსტში ცხრა მეტატექსტია, თითოეულს თავისი
ქვეთემა აქვს. მეტატექსტების ქვეთემებია:

პირველის — ლარსის სტანციაში მოსვლა.

მეორისა — სტანციის ოთახში შესვლა.

მესამისა — ფიქრები რუსეთში გატარებულ ოთხ წელზე.

მეოთხისა — ფიქრთა კორიანტელი (რევოლუცია).

მეხუთისა — ფიქრი, რომელიც მოდალური მეტატექსტია.

მექექსისა — ფიქრი სამშობლოსთან შეყარაზე.

მეშვიდისა — ფიქრი-ეპიკები.

ბერვისა — გადაწყვეტილება-ფიქრი.

მეცხრისა — ფიქრი საქმის შესახებ.

ტექსტის თემა: რუსეთიდან სამშობლოში მომავალი მკზავრის
ფიქრები.

ტექსტის კონსტიტუენტს წარმოადგენს მეტატექსტი. მეტატექსტთა ერთიანობა გვაძლევს ტექსტს. მეტატექსტთა მინიმალური რაოდენობა ტექსტში უდრის ორს, მაქსიმალურის დადგენა შეუძლებელია, რადგანაც შეუძლებელია მისი მარჯვენა ზღვარის ნიშანდება რაიმე ფორმალური ნიშნით. საქმეს ართულებს თემის შინაარსი, მისი აქტუალობა, ინფორმაციულობა, თემის სიღრმე-სიგანით გახსნის ხარისხი და სხვ. ტექსტის დამთავრებულობას, მის მარჯვენა ზღვარს მიგვანიშნებს ტექსტის სემანტიკური ასპექტი. თუ დენოტატის ან რეფერენტის შესახებ საუბარი დამთავრდა, თუ ამოიწურა მათი დახასიათება, თუ შეწყდა ინფორმაცია მათ შესახებ — ეს იმას ნიშნავს, რომ ერთი ტექსტი დამთავრდა. თუ თხრობაში შემოდის ახალი დენოტატი ან რეფერენტი, ეს ნიშნავს, რომ დამთავრდა ერთი ტექსტი და იწყება მეორე.

ისმის კითხვა, თუ როგორ, რა საშუალებებით ერთიანდებიან, უკავშირდებიან ერთმანეთს მეტატექსტები და როგორ ვლებულობთ ერთიან, მთლიან, გაბმულ ტექსტს. მეტატექსტთა ურთიერთდასაკავშირებლად გამოიყენება იგივე საშუალებები, რომლებსაც გამოყენება აქვთ მეტატექსტებში დამოუკიდებელ წინადადებათა დასაკავშირებლად. ეს საშუალებებია: მიერთებითი ფუნქციით გამოყენებული მაერთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირები, ანაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიზედები, ლექსიკური განმეორება, სემანტიკური განმეორება, სინონიმური ჩანაცვლება, ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთთანაფარდობა დროის, კილოსა და ასპექტის მიხედვით, სიტყვებისა და წინადადებების რიგი, ჩართული სიტყვა-გამოთქმები და ნაწილაკები. თხრობითი, კითხვითი და ძახილის წინადადებები.

ტექსტის დონეზე ჩამოთვლილი საშუალებების გამოყენების თავისებურება ის არის, რომ ისინი აქ ერთმანეთს უკავშირებენ აზრობრივად ახლო მდგომ მეტატექსტებს, რომლებიც სხვადასხვა ინფორმაციას შეიცავენ ერთი და იმავე რეფერენტის შესახებ. დასახელებული საშუალებების გამოყენების სიხშირე განსხვავებულია. ყველაზე ხშირად და აქტიურად იხმარება ანაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიზედები. ლექსიკური განმეორება და სინონიმური ჩანაცვლება. შედარებით ხშირად ფუნქციონირებენ მიერთებითი კავშირები და ნაწილაკები.

მეტატექსტთა ურთიერთდაკავშირების დასახელებულ საშუალებებზე მსჯელობენ: ლ. მ. ლოსევა, ვ. პ. ნიკოლაევა, ნ. ა. ტურმაჩიევა, ლ. გ. ფრიდმანი, ი. რ. ვალბერინი და სხვები.

გარდა ამისა, ლ. მ. ლოსევამ სიტყვათა რიგს, როგორც მონოლოგური მეტყველების ტექსტის ორგანიზაციის საშუალებას, სპეციალური მონოგრაფია მიუძღვნა.

ტექსტის სტრუქტურული ორგანიზაციის საკითხებს იკვლევდა ს. ი. გინდინი, რომელმაც ჯერ კიდევ 1971 წელს გამოაქვეყნა სტატია¹, რომელიც გაშლილად და ღრმად წარმოადგინა 1972 წელს თავის მონოგრაფიულ გამოკვლევაში². ნაშრომში ყურადღებას იპყრობს ტექსტის აგების ორი მეთოდი. პირველ მათგანს გინდინი „მკაცრს“ უწოდებს და მისი არსი მდგომარეობს შემდეგში: იგი მაქსიმალურად იყენებს მეტყველებაში ბუნებრივად არსებული ელემენტების ურთიერთობას — ამ ელემენტების პოზიციის ხაზოვან მიმდევრობას. თითოეული პოზიცია გარკვეულ სუბტექსტს უკავია და მხოლოდ ამ სუბტექსტს შეუძლია მოცემული პოზიციის დაკავება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მკაცრი მეთოდით გვთავაზობს სუბტექსტის მთელი პოტენციური მთლიანობის დაყოფას კლასთა ბოლო რაოდენობად და გვაძლევს სქემებს, რომლებიც იმას განსაზღვრავენ, თუ ამ კლასების სუბტექსტები როგორ უნდა განლაგდნენ ერთმანეთის მიმართ ტექსტში³.

მეორე მეთოდს ს. ი. გინდინი „მოქნილს“ უწოდებს. ამ მეთოდის დროს სიმძიმის ცენტრი გადატანილია ტექსტის შიგნითა ნაწილების ურთიერთობაზე. სუბტექსტების ტიპი და რიგი არაა რეგლამენტირებული, მათი პოზიცია არაა დამაგრებული, მაგრამ ეს სუბტექსტები რალაცნაირად უნდა იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირებული და შეიცავდნენ ისეთ ენობრივ ელემენტებს, რომლებიც გვიჩვენებენ მათ კავშირს, ასევე შეიცავდნენ ერთიან ტექსტთან კავშირის რალაც სიგნალებს.

ამ ორ მეთოდს შორის ს. ი. გინდინი უპირატესობას „მოქნილს“

1 Г и н д и н С. И. Два принципа внутренней организации текста и сущность понятия «связный текст». — В кн.: Научный симпозиум. Семантические проблемы языков науки. М., 1971, ч. 1.

2 Г и н д и н С. И. Внутренняя организация текста. АКД, М., 1972.

3 იქვე, გვ. 9—10.

აძლევს, რომელსაც მიიჩნევს მძლავრად, ტექსტების აგების ზოგად ენობრივ პრინციპად.

ს. ი. გინდინის მიერ ტექსტის აგების მეთოდების „შაკატ“, „მოქნილ“ მეთოდებად დაყოფა ხელოვნურად მიგვაჩნია. ეს ხელოვნურობა კიდევ უფრო იჩენს თავს სუბტექსტების კლასებად დაყოფაში. მიუხედავად ამისა, ჩვენ ვიზიარებთ ს. ი. გინდინის მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც თითოეული პოზიცია ტექსტში გარკვეულ სუბტექსტს უკავია და მხოლოდ ამ სუბტექსტს შეუძლია მოცემული პოზიციის დაკავება.

ტექსტის კონსტიტუენტების ურთიერთდაკავშირების ერთ-ერთ სპეციფიკურ საშუალებად თხრობითი, კითხვითი და ძახილის წინადადებებიც შეიძლება იყოს გამოყენებული. ტექსტის ლინგვისტიკაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ კითხვითი და ძახილის წინადადებები, როგორც ტექსტთა წარმოქმნის საშუალებები, ხასიათდება რიგი თავისებურებებით. ლ. მ. ლოსევას მიხედვით, ასეთი წინადადებები აღნიშნავენ მიკროთემას; იწყებენ რთულ სინტაქსურ მთლიანობას და აზნაცს: ამთავრებენ რთულ სინტაქსურ მთლიანობას, მიგვითითებენ მიზეზზე ან შედეგზე და ქმნიან ფონს ახალი მიკროთემის გადმოსაცემად; ტექსტის წინა ნაწილთან იმყოფებიან მიერთებით კავშირში, მაგრამ წყვეტენ თხრობის ძირითად ხაზს და ამდენად აცალკევებენ ურთიერთდამაკავშირებელ ფრაზებს; გააჩნიათ როგორც მიერთებითი, ისე მაცალკევებელი ფუნქცია¹.

ლ. მ. ლოსევას ამ მოსაზრებას ძირითადად ჩვენც ვიზიარებთ.

სარწმუნო აზრი გამოთქვა აგრეთვე ი. მ. ნოვიცკაიამ, რომლის მიხედვითაც, დამაკავშირებელი წინადადებები (კითხვითი და ძახილის) გამოიყენება მაშინ, როცა თხრობის შედარებით დამთავრებული ერთი ნაწილიდან მეორეზე გადასვლის აუცილებლობა დგება. ეს გადასვლა ხორციელდება განცხადების ფორმით რაღაც მოქმედების შესახებ. კერძოდ: განხილულ იქნას კითხვები, გაირკვეს პრობლემა, გაეთდეს დასკვნა, შეჯამდეს დაკვირვება².

დაკვირვებამ და ანალიზმა გვიჩვენა, რომ მეტატექსტთა ურთიერთდამაკავშირების საშუალებად გამოიყენება არა მარტო კითხვითი

1 Лосева Л. М. Межфразовая связь в текстах монологической речи. АЛД, Одесса, 1969, гл. 17.

2 Новичкая И. М. К синтаксису связного текста. АКД. 1973, гл. 6.

და ძახილის წინადადებები, არამედ თხრობითი წინადადებაც, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელის ხმარების სიხშირე შედარებით მეტრეა.

ამგვარად, ყველა სახის წინადადებამ (თხრობითი, კითხვითი, ძახილის), როგორც მეტატექსტთა დაკავშირების საშუალებამ, შეიძლება დაამთავროს ერთი მეტატექსტი და, ამდენად, გაწყვიტოს თხრობის ძირითადი ხაზი. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ერთი მიკროთემიდან მეორეზე გადასვლა ხდება დამაკავშირებელი წინადადების მეოხებით, რომელიც თითქოსდა აზრობრივი ხილია ორ მეტატექსტს შორის. დამაკავშირებელი წინადადებით მომდევნო მეტატექსტი უერთდება წინამავალს, მაგრამ იმავე წინადადებით იგი განცალკევდება წინამავალისაგან. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ დამაკავშირებელი წინადადებები იმავდროულად საუკეთესო საშუალებაა ერთი მეტატექსტის მეორისაგან გამოსაყოფად.

წინადადებები, როგორც მეტატექსტთა ურთიერთდაკავშირების საშუალებანი, ტექსტის ლინგვისტიკის საგანია, წინადადების სინტაქსი, როგორც ვიცით, მას არ იცნობს.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ მაგალითები.

მოვიხმოთ ისეთი მაგალითი, სადაც ორ მეტატექსტს ერთმანეთთან აკავშირებს კითხვითი წინადადება.

„...მყინვარი!... დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თოორი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მალეღვებს, მაცივებს და არ მათბობს, — ერთის სიტყვით, მყინვარია. მყინვარი მთელის თავის დიდებულებით საკვირველია და არა შესაყვარებელი. ა ბ ა რ ა დ მ ი ნ დ ა მ ი ს ი დ ი დ ე ბ ა? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალ შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედამიწაზედ უღეა, თავი კი ცას მიუბჯენია, განზედ გამდგარა, მიუკარებელია. არ მიყვარს არც მაგისთანა სიმაღლე, არც მაგისთანა განზედ გადგომა, არც მაგისთანა მიუკარებლობა“ (ი ლ ი ა).

მოხმოთ მაგალითში კითხვითი წინადადება „აბა რად მინდა მისი დიდება?“ ერთმანეთთან აკავშირებს ორ მეტატექსტს.

ენახოთ სხვა მაგალითი.

„ოცდაოთხი ქრისტეშობისთვეა. წინაღამეს ზორბა თოვლი მოვიდა. ტყე ამ დილით ისე დაბარდნულიყო თოვლით, რომ ვერ კი შეატყობდი, ტყე იყო, თუ ტიტველი, თოვლით გაღესილი, მთა. მთა-

ში როცა დიდი თოვლი მოვა, ნადირი ქალებს მოატანს. სოფელში ამ დღით ხალხის ჩოჩქოლი ისმოდა; კაცები ერთმანეთთან მიდი-მოდიდნენ, გროვდებოდნენ, თოფებით შეიარაღებულნი. ერთი ამბობდა: მე ამა და ამ ადგილს ლორების კვალი ვნახეო, მეორე იძახოდა: მე შეღების ნავალი ვნახეო. დიდს ფაცურში იყო ხალხი შვლის მწვადების მომლოდინე საშობაოდ. ვნახეთ, რომ სამ-სამი ოთხ-ოთხი კაცი ერთად სხვადასხვა მხარეს გაემართა“ (ვ ა-უ ა).

ამ მაგალითში ხაზგასმული თხრობითი წინადადება აერთებს ორ მეტატექსტს.

ზოგჯერ მეტატექსტთა დამაკავშირებლად გამოდის არა ერთი თხრობითი წინადადება, არამედ ორი. ამ დებულების საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ შემდეგი მაგალითი:

„მნათე ოქროპირ მხოლოდ მაშინ მიხვდა, რომ „ქვეყანა გამოიცვალა“, როცა დიდმარხვის ორშაბათს, წმ. ზაქარიას ეკლესიის გუმბათზე ჯვარი ველარ ნახა. ჯვარი აღარ იყო სამრეკლოზედაც.

სოფელი ყოველ წელს უპირობდა შექეთებას სამრეკლოსა და საყდარს. ახლა ჯვარიც მოეხსნათ.

აწვიმდა სამრეკლოს, აწვიმდა საყდარს.

ა დ ა მ ი ა ნ ი ნ ე ლ - ნ ე ლ ა ა მ ჩ ნ ე ვ ს ც ვ ლ ი ლ ე ბ ა ს .

ც ვ ლ ი ლ ე ბ ა რ ო მ ე რ თ ბ ა შ ა დ შ ე გ ვ ე ნ ი შ ნ ა , ქ ვ ე ყ ა ნ ა ჯ ო ჯ ო ხ ე თ ა დ ი ქ ც ე ო დ ა დ ა ა რ ა ვ ი ს დ ა ს კ ი რ ღ ე ბ ო ლ ა მ ე ო რ ე ჯ ო ჯ ო ხ ე თ ი ს გ ა მ ო გ ო ნ ე ბ ა .

მნათე ოქროპირს ყურადღება არ მიუქცევია, რომ სოფლის მოზარდები „არულის“ ძახილით გამოუდგებოდნენ მოხუცებულ მღვდელს. არც ის გაჰკვირვებია, სოფელმა რომ უარი განაცხადა მღვდლისა და მნათის შენახვაზე“ (ვ. გამსახურდია).

გამოყოფილი ორი წინადადება ერთმანეთთან აკავშირებს ორ მეტატექსტს. ის წყვეტს პირველი მეტატექსტის მიკროთემას, თავად შეიცავს მეორე მეტატექსტის მიკროთემას და წარმოადგენს სემანტიკურ ხიდს ორ მეტატექსტს შორის.

და ბოლოს ვნახოთ ისეთი მაგალითი, სადაც ძახილის წინადადება აერთებს ორ მეტატექსტს.

„გათენდა. რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის რიყრაჟო! რა მშვენიერი რამ ხარ, დილის ცვრით პირდაბანილო ქვეყანავ! მე მგონია, რომ ამ დილას ყოველი ტკივილი ქვეყნისა უნდა დაყუჩებულიყოს,

მაგრამ თერგი მაინც ჰბლავის და იბრძვის. სჩანს, ქვეყნის ტკივილი დაუყუჩავია.

გათენდა და გაიხმაურა ქვეყანამ ადამიანის ხმითა. დღემ დაიწყო თავისი დაუდევარი ფაცა-ფუცი. კ ა რ გ ი ა გ ა ღ ვ ი ძ ე ბ უ ლ ი ა დ ა მ ი ა ნ ი!... მაგრამ უფრო უკეთესია ადამიანი, რომელსაც ძილშიაც არა სძინავს, ქვეყნის უბედურობით გულ-აღტყინებულსა... (ი ლ ი ა).

ამგვარად, თხრობითი, კითხვითი და ძახილის წინადადებები ტექსტის სტრუქტურული ორგანიზაციის, ერთიანი გაბმული ტექსტის წარმოქმნის ერთ-ერთი აქტიური და ნაყოფიერი საშუალებაა.

რადგან ისე არ არის, რომ ერთ ტექსტში მეტატექსტები ერთი საშუალებებით იყოს დაკავშირებული, მეორეში კი — სხვა, ამიტომ ავიღოთ ერთი-ორი ტექსტი და ვნახოთ, თუ როგორ და რა საშუალებებით უკავშირდებიან ერთმანეთს მეტატექსტები და როგორ წარმოიქმნება მათი ერთიანობით მთლიანი გაბმული ტექსტები.

ტ ე ქ ს ტ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

(I) ოთარაანთ ქვრივს სოფლის ნაპირას ერთი კაი მოზრდილი ფიცრული ედგა. მისი ეზო, საკმაოდ ფართო გლეხკაცისათვის, გარს შემორტყმულია ტყრუშულის ღობითა. ეზო წმინდაა, ფაქიზად შენახული და დერეფნიდან მოყოლებული ჰიის კარამდე სიგრძე-სიგანეზედ მწვანით აბიზინებული. დერეფნის წინ, ერთ ოციოდ ნაბიჯზედ, უშველებელი კაკალი სდგას, შტოებ-ძირდაშვეებული, შემორგვალებული, თითქო განგებ შემოკვეცილიაო.

კაცის თვალს იამებოდა, რომ ეზო ენახა. სახლი, როგორც ვთქვით, ფიცრულია. მარტო ჩრდილის მხრივ კედელი მთლიანია. სხვა მხრივ კი ყოველგან თითო კარი აქვს დატანებული. კედლები ყველგან დაჩითულია სათოფეებითა, სჩანს შიშინაობის დროს ყოფილა აშენებული.

(II) ამ სახლს მარჯვნივ წალმით დახურული მარანი ედგა, ოთხკუთხივ ღია და ფარალალა. სახლის უკან კალო-საბძელია და საბძელ-ქვეშ გომური. სახლის მარცხნივ პატარა ადგილია შემოლობილი და შიგ ბოსტანია.

აქ მოჰყავს ხოლმე ოთარაანთ ქვრივს ყოველივე ბოსტნეულობა, რაც კი დასჭირდება საზაფხულოდ, თუ საზამთროდ. თავისის ხელით ჰბარავს, სთონის, ჰმარგლის, სთესს და ჰკრეფს ხოლმე. თუმცა სოფ-

ლელნი ბევრს იძახდნენ; ვის გაუგონია დედაკაცის ბარი და თოხიო. მაგრამ ოთარაანთ ქვრივი არას დაგიდევდათ.

(III) — თუ არ გაუგონიათ, ეხლა გაიგონონო, — ამბობდა ხოლმე, — მითამ მე რითა ვარ ნაკლები აიმ დამპალ გოგიაზედ! თუ იმასა ჰშვენის ბარი და თოხი, მე რალა ლეთისაგან შერისხული ვარ. რა ვუყოთ, რომ ის მამაკაცია და მე დედაკაცი. მითამ ჩემზედ წინ რით არის? იმასაც ორი ხელი და ფეხი აქვს და მეცაო. თუ ის ხელ-ფეხს ასაქმებს, მე რალა დარღუბალა გადამკიდებია!... რა საპყარი და დავარდნილი მე მნახესო!..

(IV) ბოსტანში მუშაობა ისე უყვარდა, რომ სხვის ხელს არ მიაკარებდა. ბოსტანში პატარა რუი იყო გაჭრილი და მუდმივ და განუწყვეტლად წყალი ჩამოიჩუხჩუხებდა, დიდის სასოფლო რუიდამ წამოყვანილი. იმ სოფელში წყალი ბევრი იყო, სოფელს ზედ შუაზედ სამის წისქვილის წყალი ჩამოუდიოდა. როცა ძალიან გოლვა იყო, მაშინ კი წყალს სოფელნი ერთმანეთსა ჰპარავდნენ, სტაცებდნენ ბოსტნებისა და ნამეტნავად ვენახების სარწყავად. ოთარაანთ ქვრივს კი ვერ უბედავდნენ წყლის მოკლებასა. თუ ვინმე გაჰბედავდა, ვაი იმას!.. ოთარაანთ ქვრივი მეწისქვილესავით გაიდებდა ხოლმე მხარზე თოხსა და აჰყვებოდა რუს თავამდინა. გლეხები რომ ამ ყოფით დაინახავდნენ ოთარაანთ ქვრივს, იტყოდნენ:

— წამოვიდა მეხი, და ვაი იმას, ვისაც დაეცემაო.

(V) სახლში რომ შესულიყავით, ყველაზე უწინარეს თვალში გეცემოდათ სიფაქიზე და დაგვილ-დაწმენდილობა იქაურობისა. თარო ჩრდილოს მთლიან კედელზედ თავიდან ბოლომდე გახილულია და ზედ ჩამომწკრივებულია სუფთა ჭურჭელი ქაშანაურისა. ორიოდე ქვაბი, ტაფა, ჩამჩა. ქაფქირი, ძალზედ დაწმენდილ-დარეცხილი, მხიარულად გადმოიციკირებიან მაღლიდამ, თითქო თავს იწონებენ, რომ კარგი მომვლელი და პატრონი ასჩენიათ.

(IV) კერას აქეთ-იქით თითო ტახტია დაფენილი ჭრელის ფარდაგებითა. კარგა ხნის ფარდაგებია, მაგრამ კარგად შენახული და ნაპატრონები. ტახტების თავზედ თითო ბაცანკალი, ანუ; როგორც ზოგან ეძახიან, სართუმალი დგას ხარატიო ნაკეთები. კუთხეში ერთი დიდი კიღობანია. ეტყობა ძველი ნაკეთობაა, იმიტომ, რომ წინა-პირზედ გამოხარატებულია სხვადასხვა სახე და ძველებური გრეხილ-ხვეულები სილამაზისათვის. ერთი დიდი სკივრიცა სდგას მეორე კუთხეში, ეტყობა ერთს დროს ლურჯად ყოფილა შეღებილი და ეხლა კი სა-

ღებავი გადასვლია. ამ სკივრზედ აკოკოლებულია ქვეშაგები, ლურჯის სუზანით თავიდან ბოლომდე ჩამოფარებული.

(VII) ამ სახლის, ანუ როგორც თვითონ ოთარაანთ ქვრივი ეძახდა, დარბაზის მოწყობილობისათვის რომ თვალი კარგად დაგვეკვირვებინათ, იტყოდით — ამის პატრონი შეძლებული კაცი უნდა იყოსო. არც მოსტყუვდებოდით, გლესკაცობის კვალობაზედ ოთარაანთ ქვრივს ბევრი შეჰნატრებდა. ამას ქმრისაგან დარჩა ნახევარ-გუთნეული საქონელი, ორი ფურ-კამეჩი, სამი ძროხა, ამას გარდა ორის დღის კარგად გაკეთებული და გავსებული ვენახი და ოციოდ დღის სახნავ-სათვისი მიწა.

(VIII) ვენახს ქვრივი ძალიან კარგად უვლიდა, ძალიან აპატიებდა და ვენახიც კარგს მოსაეაღს იძლეოდა. ამბობდნენ, რომ ოთარაანთ ქვრივი, — რაც უნდა მდარე მოსაეაღი ყოფილიყო, — სამს საპალნეს ღვინოს მაინც გაჰყიდდაო ყოველ-წლივ. მისი ღვინო საპალნე შვიდ-რვა და ათ თუმნადაც ბევრჯელ გაყიდულა თურმე. შინაც სახარჯოდ ღვინოს სამყოფზედ მეტს ინახავდა. ათის დღის მიწას ყოველ-წლივ ჰხნავდა, სყიდვით იქნებოდა, ალოთი, თუ თავისის გუთნით, ათის დღისას უსათუოდ მოჰხნავდა და მოსთესავდა.

(IX) გაჰყიდდა ღვინოსა და მომეტებულს პურს თუ არა, ფულს ხუთ ნაწილად ჰყოფდა და ხუთ რიგად ინახავდა. ამისათვის ნაჭრებისაგან ჰრელი ქისები ჰქონდა, ჩანთასავით შეკერილები. ერთს ამისთანა ქისას „საჭირნახულოს“ ეძახდა და შიგ ინახავდა სახარჯოს პურისა და ჰერების სამკალად, მოსაზიდად და სალეწად. მეორე ქისას „ბარაქალა ქისას“ ეძახდა. იმაში ინახავდა სახარჯოს ვენახის სამუშაოსათვის. მესამე ქისას „საჯანაბო“ ერქვა. ამაში ინახავდა ფოსტის ფულსა და საბეგროსას, თუ ვინიცობაა სოფელი ოდესმე შეაწერდა. მეოთხე ქისაში ინახავდა მოჯამაგირის საჯამაგირო ფულსა. ამ ქისას ეძახდა: „მიეცი და მოგეცესო“. მეხუთე ქისაში ჰქონდა საშინაოდ სახარჯოდ და ღარიბთა გასაკითხი ფული. ამ მეხუთე ქისას ოთარაანთ ქვრივი ხან „ფარსილას ქარვასლას“ ეძახდა, ხან „შოს მარანსა“.

თვლა თუმცა მაკრე-რიგად არ იცოდა და ხშირად კენჭებს მოიშველიებდა ხოლმე. როცა უამისოდ დათვლა უჭირდებოდა, მაგრამ ანგარიში ძნელად შეეშლებოდა. პირველს ოთხს ქისაში იმდენს ჩააწყობდა, რამდენიც საჭირო იყო და ძალიან იშვიათად მომხდარა — ანგარიში არეოდეს. რაც პირველს ოთხს ქისას ვადარჩებოდა, ყვე-

ლას მეზუთე ქისაში დაუთვლელად ჩაჰყრიდა და, მინამ გამოილევოდა, დაუთვლელადვე ჰხარჯავდა (ი ლ ი ა).

მონზობილი ტექსტი ცხრა მეტატექსტისაგან შედგება. თითოეულ მეტატექსტს თავისი ქვეთემა აქვს. ეს ქვეთემებია:

პირველი მეტატექსტისა — ოთარაანთ ქვრივის სახლი და ეზო.

მეორე მეტატექსტისა — სახლ-ნაგებობანი და ბოსტანი.

მესამე მეტატექსტისა — ოთარაანთ ქვრივის შნო და უნარი.

მეოთხე მეტატექსტისა — ბოსტანი.

მეხუთე მეტატექსტისა — ჯამ-ჭურჭელი.

მეექვსე მეტატექსტისა — დარბაზის მოწყობილობა.

მეშვიდე მეტატექსტისა — ოთარაანთ ქვრივის შეძლებულიობა.

მერვე მეტატექსტისა — ვენახისა და მიწის მოვლა.

მეცხრე მეტატექსტისა — ფულადი შემოსავალი და ხუთი ქისა.

თვით ილიამ ამ ტექსტს, რომელიც ნაწარმოების ერთ თავს უდრის, სახელად დაარქვა „ხუთი ქისა“. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მოცემული მთლიანი ტექსტის თემა — ხუთი ქისა.

ვნახეთ, რომ თითოეულ მეტატექსტს თავისი მიკროთემა აქვს. რაც იმას ნიშნავს, რომ მას თავისი რეფერენტი აქვს. მეტატექსტის დამთავრება ნიშნავს, რომ დასახელებულ რეფერენტზე ინფორმაცია ამოიწურა, მასზე საუბარი დამთავრდა. მაგრამ მათ ერთმანეთისაგან ჩინური კედელი კი არ ყოფს. მომდევნო მეტატექსტი თავის აზრობრივ საწყისს წინამავალისაგან იღებს. მათ შორის აზრობრივი კავშირი რომ არ არსებობდეს, თხრობის ხაზი გაწყდებოდა, მეტატექსტთა თანმიმდევრობა დაირღვეოდა ან შეუძლებელი იქნებოდა და ტექსტს ვერ მივიღებდით.

ჩვენი მაგალითის პირველ მეტატექსტში საუბარია ოთარაანთ ქვრივის სახლზე და ეზოზე. მეორე მეტატექსტს პირველთან გადაბამს ანაფორული ნაცვალსახელით განსაზღვრული არსებითი სახელი — „ამ სახლს“, რომელ სახლზეა საუბარი? იმაზე, რომელიც მრავალგზის ნახსენებია პირველ მეტატექსტში. ამიტომ სწორედ დასახელებული სიტყვებით („ამ სახლს“) მეორე მეტატექსტი გადაება პირველს და

ამით მათ შორის აზრობრივი კავშირი გაიბა, თხრობის ხაზი გაგრძელდა. სხვა ფუნქცია, გარდა ორი მეზობელი მეტატექსტის აზრობრივი დაკავშირებისა, ამ სახლს არა აქვს, რადგან უკვე აქედანვე იწყება ახალი მიკროთემა, სადაც საუბარი გრძელდება არა სასლზე, არამედ სხვა ნაგებობებზე და ბოსტანზე.

მესამე მეტატექსტი მოდალურია. აქ ოთარაანთ ქვრივი საუბრობს თავის ფიზიკურ შესაძლებლობებზე და აფასებს იმ უნარს, რომლის მიხედვითაც თავისი თავი მამაკაცის ტოლი ჰგონია. აზრობრივად ეს მეტატექსტი კავშირშია მეორესთან, სადაც ისმის კითხვა: ვის გაუგონია დედაკაცის ბარი და თხოიო, ხოლო ამ კითხვის პასუხად ოთარაანთ ქვრივი ამბობს: „თუ არ გაუგონიათ, ეხლა გაიგონონო“ და ამბობს იმას, რაც შეადგენს ამ მოდალური მეტატექსტის შინაარსს.

მეოთხე მეტატექსტს მეორესთან (და არა მესამესთან, რომელიც, როგორც მოდალური, არ აგრძელებს ინფორმაციის ძირითად ხაზს) აკავშირებს ლექსიკური განმეორება — „ბოსტანში“. სიტყვა „ბოსტანი“ კი რამდენჯერმე იყო ნახსენები მეორე მეტატექსტში.

მეხუთე მეტატექსტს ისევ მეორესთან აკავშირებს ლექსიკური განმეორება — „სახლში“.

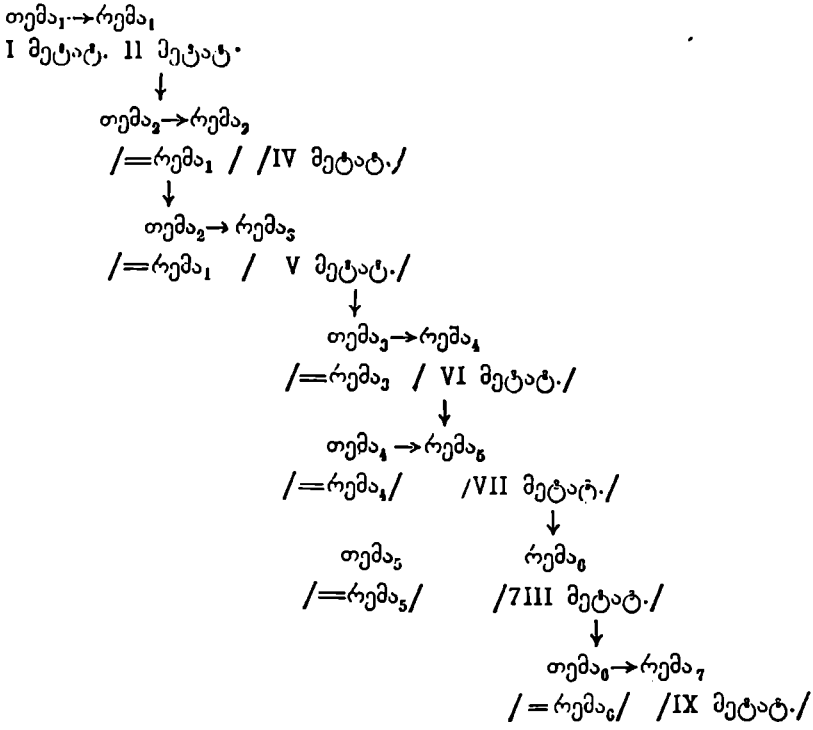
მექექსე მეტატექსტი მეხუთეს უკავშირდება ე. წ. სემანტიკური განმეორებით — სახლი-კერა. კერა სახლის სემანტიკური ველის რომელიღაც წერტილზე დევს და ამიტომ ენაცვლება მას.

მეშვიდე მეტატექსტი მექექსეს უკავშირდება „ამ სახლის“ მეშვეობით.

მერვე მეტატექსტი მეშვიდეს უკავშირდება ისევ ლქსიკური განმეორების საშუალებით. ასეთივე საშუალებაა გამოყენებული მეცხრე და მერვე მეტატექსტების ურთიერთდასაკავშირებლად. პირველ შემთხვევაში ესაა — „ვენახი“, ხოლო მეორე შემთხვევაში — „ღვინო“.

ყოველი კი (თუნდაც მოდალურიც!) თავ-თავისი ინფორმაციით ემსახურება ძირითადი და მთავარი თემის — „ხუთი ქისის“ ასხნადასაბუთებას. ყველა მეტატექსტი „ხუთი ქისის“ წისკვილზე ასხამს წყალს, კერძოდ, როგორი სახლ-კარი, ნაგებობანი, ეზო, ბოსტანი, სახლის მოწყობილობა, ჭამ-ჭურჭელი, სახნავ-სათესი აქვს ოთარაანთ ქვრივს, როგორ ყიდის ზედმეტ ღვინოსა და პურს და მიღებულ ფულს როგორ ანაწილებს ხუთ ქისაში, რომ შემდეგ ამ ქისების წყალობით გადაწყვიტოს ყოველდღიური ცხოვრებისეული საკითხები.

ჩვენ მიერ მოხმობილი ტექსტი ნათლად პასუხობს თემა-რემობ-
რივ ურთიერთობას, რომელიც სქემატურად ასეთ სახეს მიიღებს:



როგორც ჩანს, მეტატექსტები ერთმანეთს ძირითადად ჯაჭვური დაკავშირებით უერთდებიან, ხოლო მეოთხე და მეხუთე მეტატექსტები მეორეს პარალელური დაკავშირებით.

ჩვენი ტექსტი სემანტიკურად მთლიანია, სტრუქტურულად ერთიანი, გაბმული, ყოველივე ეს მიღწეულია ზმნა-შემასმენელთა დრო-კილოთა ერთიანობით, ძირითადად წარსული დროის ფორმებია გამოყენებული.

მეტატექსტთა დასაკავშირებლად, როგორც ვნახეთ, გამოყენებულია ლექსიკური განმეორებანი. დამაკავშირებელ საშუალებებს ინტეგრაციის ფუნქცია აკისრიათ. ამ საშუალებათა ადგილის შეცვლა არ

შეიძლება. ასევე არ შეიძლება მეტატექსტების ადგილის შეცვლა. თუ მათ გადაეადგილებთ, დაირღვევა აზრის ლოგიკა, აზრობრივი თანმიმდევრობა და შესაძლოა შინაარსი დამახინჯდეს კიდევ.

ტექსტი მეორე

(I) „წინ, მეეტლევ,

ეგ ცხენები გააქანე, გააქანე!

მსურს, რომ ერთხელ კიდევ ვნახო გაზაფხულის მთები მწვანე,

მსურს, რომ დაფნით გადავხლართო მძიმე ფიქრთა ოქვანე!...
წამიყვანე!

(II) მთები! როგორ შევნით მათზე გაზაფხულის ბუჩქ-ფოთოლი!
როგორ შევნით ველზე ნამი, გამკვირვალე, როგორც ბროლი!
ცა ისეა მოწმენდილი, ცა ისეა შეუმკრთალი,
რომ ანგელოზს დაინახავს მოდარაჯე კაცის თვალი.

კიპარისი ისე ღელავს, ისე ღელავს, ისე ღელავს,
ისე ტოკავს, ისე ტოკავს, როცა ქარი გადათელავს...

წყარო, კლდეში მოჩუხჩუხე, წვეთანკარა, ვით ცის ვნება,
დაფნის ბუჩქთა მწვანე ჩარჩოს ეომება, ეხეთქება.

და ჩანჩქერი მთით ნასხლეთი, დაფერილი დილის სხივით,
ძირს ეშვება და იფრქვევა და გადადის რძის ქაფივით.

(III) ვდგევარ მთაზე... და სიჩუმის იღუმალი მესმის ენა,
და მიტაცებს სწრაფი ფრთებით პოეტური აღმაფრენა.
ვხედავ სურებს, ვხედავ დაფნარს, ვხედავ მდუმარ ნასაკირალს,
ვხედავ სოფლებს სიცოცხლისას, განახლების თვალით
მზირალს.

(IV) ჩუმაღ!

ვიღაც მღერის მთაზე... რა ძალაა ამ ტკბილ ხმაში
არსად ისე არ მღერიან, როგორც აქ, ამ ქვეყანაში,
არსად, არსად არ არსებობს ბრძოლის უინი, ბრძოლის ქარი,
არსად ისე არ გადმოსეთქს უკმარობის ნიაღვარი,
და არსად მთელ ქვეყანაზე არ ჰკოცნიან ისე ვნებით,
ისე ცეცხლით, ისე უინით და იმგვარი გატაცებით,
ვერსად ისე ვერვინ გაგხვევს გამოუცნობ ცეცხლის ტბაში, -

როგორც ლერწამქალწულები — აქ, ამ წარბაც ქვეყანაში!
(V) და, მეეტლე,
თუ მათ აღერსს
ვერ ვეღირსე, გეთაყვანე,
სააღერსოდ ისევ მიწვევს გაზაფხულის მთები
მწვანე...

მაშ, გარეე ეგ ცხენები,
სადმე შორს, შორს წაიყვანე,
გამაქანე,
გამაქანე!... (გალაკტიონი).

ეს პოეტური ტექსტი ხუთი მეტატექსტისაგან შედგება. თითოეულ მათგანს თავისი ქვეთემა აქვს. პირველი მეტატექსტის ქვეთემა სურვილი გაზაფხულის მთების ნახვისა.

მეორე მეტატექსტისა — მთიდან დანახული ცა და გარემო.

მესამე მეტატექსტისა — იღუმალი ენა.

მეოთხე მეტატექსტისა — სიმღერის, ბრძოლისა და სიყვარულის თავისებურება.

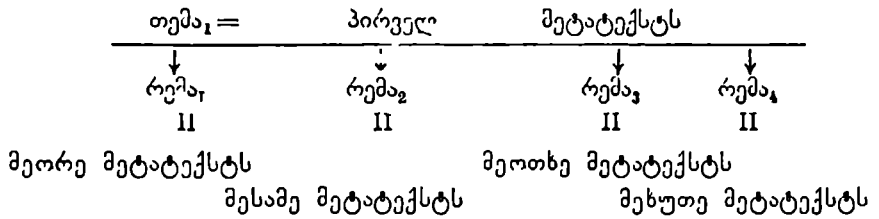
მეხუთე მეტატექსტისა — ისევ გაზაფხულის მთების ხილვისა და შორს წასვლის სურვილი.

ამ ტექსტს თვითონ ავტორმა მისცა სათაურად — „გურიის მთები“, რომელიც ჩვენთვის ამ პოეტური ტექსტის მთლიან თემას წარმოადგენს.

პირველი ოთხი მეტატექსტი ერთმანეთს უკავშირდება ერთი და იმავე ლექსიკური განმეორებით. პირველში დასახელებული „გაზაფხულის მთები“ მომდევნო ორი მეტატექსტის დასაწყისშივე გვხვდება ოდნავ შეცვლილი სახით „მთები“ ან „მთაზე“ და ამ სიტყვის განმეორება აკავშირებს სწორედ მეორე მეტატექსტს პირველთან, ხოლო მესამეს — მეორესთან. მეხუთე მეტატექსტი მეოთხეს უკავშირდება მიერთებითი „და“ კავშირით და მასთან ერთად კვლავ განმეორებული „გაზაფხულის მთები“.

ხუთივე მეტატექსტი სხვადასხვა კუთხით, სხვადასხვა ინფორმაციით ხატავს და ავსებს გურიის მთების სურათს. პირველ მეტატექსტს დანარჩენი ოთხი უკავშირდება პარალელური დაკავშირებით.

საანალიზო ტექსტის კონსტიტუენტების თემა-რემობრივი ურთიერთობა შეიძლება შემდეგი სქემით გამოვხატოთ:



ეს სქემა გვიჩვენებს, რომ გვაქვს ერთი რეფერენტი — გურიის მთები — რომელიც სხვადასხვა კუთხით ხასიათდება.

მოცემული ტექსტი სემანტიკურად ერთიანია, სტრუქტურულად კი — მთლიანი, ერთიანი, გაბმული. ყოველივე ეს მიღწეულია ზმნა-შემასმენელთა დრო-კილოთა ერთნაირი ფორმების, სახელდობრ, ეხლანდელი დროის ფორმების გამოყენებით.

ჩვენს ტექსტში არ შეიძლება არც დამაკავშირებელი საშუალებებისა და არც თვით მეტატექსტების ადგილის შეცვლა. პირველის განხორციელება შეუძლებელს გახდიდა მეტატექსტთა დაკავშირებას და ამდენად ვერ მივიღებდით ერთიან გაბმულ ტექსტს, ხოლო მეორე შემთხვევაში ტექსტი დაკარგავდა ჯერ აზრობრივ სიმწყობრეს და თანმიმდევრობას, შემდეგ კი გენიალური ქმნილების ნაცვლად ხელში შეგვრჩებოდა დამახინჯებული ფენომენი.

ამგვარად, ტექსტის კომპონენტებია მეტატექსტები. ტექსტის სტრუქტურულ ერთიანობას, კონსტიტუენტების გაბმულობას, მთლიანობას ქმნის მეტატექსტთა კოპეზია, რომელიც მიიღწევა: მიერთებითი ფუნქციით გამოყენებული მაერთებელი და მაქვემდებარებელი კავშირებით; ანაფორული ნაცვალსახელებით და ზმნიზედებით; ლექსიკური განმეორებით; სინონიმური ჩანაცვლებით; ზმნა-შემასმენელთა დრო-კილოთა და ასპექტის ფორმათა ურთიერთთანაფარდობით; სიტყვათა და წინადადებათა რიგით; საგანგებოდ შერჩეული თხრობითი, კითხვითი და ძახილის წინადადებების გამოყენებით.

ტექსტის კატეგორიები

§ 1. საკითხის ისტორიისათვის

მეტატექსტისა და ტექსტის კვლევის ადრეულ პერიოდში ამ ახალ ენობრივ ერთეულებს სინტაქსის პოზიციებიდან უყურებდნენ, აფასებდნენ და იმ კატეგორიებით ზომავდნენ, რომლებიც ცნობილი იყო შორფოლოგიიდან და სინტაქსიდან (ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ, რომ გადამწყვეტად ითვლებოდა აეტოსემანტია და სინსემანტია, ამ უკანასკნელის ტიპი, წინადადების წევრის ადგილი და ფუნქცია და სხვ.), მაგრამ კვლევის შემდგომ გაშლა-გაღრმავებასთან ერთად აღმოჩნდა, რომ ახალ საკომუნიკაციო სიდიდეს წინადადებისაგან განსხვავებული, საკუთარი პარამეტრები და კატეგორიები აქვს, რომელთა შესახებ აზრთა სხვადასხვაობას დღესაც აქვს ადგილი.

როცა ტექსტის კატეგორიებს ადგენდნენ, უპირველეს ყოვლისა, ეს კატეგორიები მიაჩნდათ გრამატიკულად, კატეგორია კი გაიაზრებოდა, როგორც განზოგადებული მნიშვნელობა, რომელიც მოცემულ ენაში თანმიმდევრულად გადმოიცემა იმ ფორმების სისტემით, რომელთა სტრუქტურა ამ ენის ტიპზეა დამოკიდებული.

კატეგორიის ასეთი განმარტება ტექსტის დონეზე უფუნქციოა, რადგან ამ გაგებით ესა თუ ის კატეგორია ამა თუ იმ ფორმით გადმოიცემა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ამა თუ იმ კატეგორიას თავისი შესატყვისი ფორმა აქვს. ეს დებულება სწორია სიტყვისა და წინადადებისათვის, როცა ბრუნვას, პირს, რიცხვს, ქცევას, კონტაქტს და ა. შ. თავისი მორფოლოგიური ნიშანი აქვს, როცა საუბარია ენის სტრუქტურის პარამეტრებზე.

მაგრამ ტექსტი ისეთი ენობრივი სიდიდეა, რომლისთვისაც ძირითადი და არსებითი პარამეტრი კომუნიკაციაა. საკომუნიკაციო ურთიერთობის დროს კი გადამწყვეტია შინაარსი, ინფორმაცია. ტექსტი სემანტიკური სიდიდეა და მას ფორმობრივი მაჩვენებელი არ გააჩნია.

ტექსტის კატეგორია ვერ თავსდება ერთი სიტყვაში ან ერთ წინადადებაში, თუ გინდ ერთ მეტატექსტში. ის არ არის თავმოყრილი ერთ ადგილას. ტექსტის კატეგორია შინაარსობრივი კატეგორიაა, რომელიც გამომდინარეობს ტექსტის თემის შინაარსიდან, იმ ინფორმაციოდან, რომელიც გულისხმობს თემის ამომწურავ გაშლა-დახასიათებას.

ტექსტის კატეგორიების დადგენას ი. რ. გალპერინმა სპეციალური გამოკვლევა მიჰქდენა, სადაც იგი ამ კატეგორიებს ორ ჯგუფად ყოფს: სემანტიკურად და სტრუქტურულად. სემანტიკურ კატეგორიებს იგი აკუთვნებს ინფორმაციულობას, სიღრმეს (ქვეტექსტს), პრესუპოზიციას, პრაგმატიკას, დამთავრებულობას; ტექსტის სტრუქტურულ კატეგორიებად გალპერინი მიიჩნევს ინტეგრაციას, რეტროსპექციას, პროსპექციას, კონტინუუმს, პარტიტურობას, გაბმულობას¹.

ყველა ჩამოთვლილ კატეგორიას ი. რ. გალპერინი გრამატიკულს უწოდებს. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ტრადიციული გრამატიკა ამ კატეგორიებს არ იცნობს. ცნობილია, რომ გრამატიკული კატეგორია ღვინდება საპირისპირო ფორმათა არსებობით და მათ (ამ კატეგორიებს) თავიანთი ნიშნები აქვთ. გალპერინის მიხედვით კი ტექსტის კატეგორიებად აღმოჩენილი და გრამატიკულად მონათლული კატეგორიები სემანტიკური კატეგორიებია. გალპერინი ტერმინებისა და კატეგორიების კორიანტელს აყენებს, ტექსტის რაიმე ნიშანი ან პარამეტრი სურს უკლებლივ კატეგორიად გამოაცხადოს.

მან თავის გამოყოფილ ტექსტის ზოგიერთ კატეგორიას ცალ-ცალკე გამოკვლევები უძღვნა. სხვა კატეგორიების შესახებ კი ვრცლად საუბრობს ერთ-ერთ ცნობილ ნაშრომში. სადაც ასეთ კატეგორიებადვე გამოყოფილი აქვს: კოპეზია, კონტინუუმი, ინტეგრაცია, დამთავრებულობა, მოდალობა, რეტროსპექცია, პროსპექცია, ტექსტის მონაკვეთების ავტოსემანტურობა.

უნდა აღვნიშნოს, რომ ი. რ. გალპერინი ერთსა და იმავე კატეგორიას სხვადასხვა ტერმინით აღნიშნავს და ცდილობს: დაამტკიცოს მათი სხვადასხვაობა. მხედველობაში გვაქვს მისი ცალ-ცალკე კატეგორიებად გამოყოფილი კოპეზია, ინტეგრაცია, გაბმულობა ანდა რეტროსპექცია, პროსპექცია და კონტინუუმი. პირველი სამიდან (კოპეზია, ინტეგრაცია, გაბმულობა) ტექსტის კატეგორიად შეიძლება მივი-

¹ Г а л ь п е р и н И. Р. Грамматические категории текста. — Известия АН СССР. Серия литературы и языка, т. 36, 1977, № 6, გვ. 524.

ჩნით გაბმულობა, ხოლო კოჰეზია და ინტეგრაცია გაბმულობის მიღწევის საშუალებებია. მეორე სამიდან (რეპროსპექცია, პროსპექცია, კონტინიუმი) არც ერთი არ არის ცალ-ცალკე კატეგორია, ისინი თანმიმდევრობის კატეგორიის პარამეტრებია.

გარდა ამისა, ინფორმაციულობას კატეგორიად ვერ ჩავთვლით, რადგანაც იგი ნიშნავს იმ შინაარსს, რომელიც გადმოიცემა ტექსტში. არაინფორმაციული, უშინაარსო ტექსტი კი საერთოდ არ არსებობს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ტექსტი არის შინაარსის გადმოცემის ფორმა.

ენათმეცნიერთა შორის აზრთა ერთიანობაა ტექსტის ისეთი კატეგორიის შესახებ, როგორცაა გაბმულობა. მათი გაგებით, გაბმულობა ტექსტის ძირითადი, არსებითი კატეგორიაა, რადგან გაუბმელი, შეუკავშირებელი ტექსტი არ არსებობს.

ტ. მ. ნიკოლაევამ გამოყო ტექსტის სხვადასხვა კატეგორიები. 1977 წელს მან აქტუალური დანაწევრება მიიჩნია ტექსტის კატეგორიად¹. 1978 წელს კი მანვე გამოყო თანმიმდევრობის კატეგორიაც. მაშინ იგი წერდა: „ტექსტის გრამატიკის გასაღები — ეს არის თვით იდეა ერთეულთა ხაზოვანი თანმიმდევრობის შესახებ“. „ახალი კატეგორიებისა და კლასების გამოვლინებას და ძველთა გადააზრიანებას, ალბათ, ბიძგი მისცა არა ტექსტის გაბმულობამ, არამედ მისმა თანმიმდევრობამ“².

1979 წელს მან გამოყო ხაზოვანი გრამატიკის (ასე უწოდებდა იგი მაშინ ტექსტის შემსწავლელ მეცნიერებას. დღეისათვის კი ტექსტის ლინგვისტიკას უწოდებს. — ვ. ს.) ფუნქციონალური კატეგორიები³, რომელთა შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი, ასევე რემის ურთიერთობა, იდენტიფიკაცია, გაბმულობა, სპეციფიკური განუსაზღვრელობა (იხ. გვ. 75—76).

1980 წელს. მანვე გამოყო „ამბავი“ („содыше“), როგორც ტექსტის კატეგორია.

¹ Николаева Т. М. Актуальное членение — категория грамматики текста. — ВЯ, 1977, № 2.

² Николаева Т. М. Лингвистика текста: современное состояние и перспективы. — Новое в зарубежной лингвистике, вып. VIII. Лингвистика текста. М., 1978, гл. 13, 24.

³ Николаева Т. М. О функциональных категориях: дидиной грамматик. — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979, гл. 46.

ტექსტის კატეგორიად ლ. მ. შჩეტინინას მიერ გამოყოფილი იყო აგრეთვე განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობაც, რაც ტ. მ. ნიკოლაევამაც გააზიარა.

როგორც აღინიშნა, პრესუპოზიციის და პროპოზიციის ი. რ. ვალპერინის ტექსტის კატეგორიებად მიაჩნდა. ამ პრობლემას შეეხნენ აგრეთვე ნ. დ. არუჟანოვა, ნ. ფ. ირტენიევა და ფ. კიფერი. მაგრამ მათ პრესუპოზიცია და პროპოზიცია კატეგორიებად კი არა, ტექსტის სემანტიკის პარამეტრებად მიაჩნიათ.

როგორც ვხედავთ, ტექსტის კატეგორიების შესახებ მნიშვნელოვან აზრთა სხვადასხვაობას აქვს ადვილი. ერთმანეთშია არეული თავისებურება, ნიშანი და კატეგორია. მონოგრაფიულად ჯერჯერობით არცერთი კატეგორია არ არის შესწავლილი. ერთი და იმავე კატეგორიის აღსანიშნავად ხშირად სხვადასხვა ტერმინია ნახმარი, როგორც ვალპერინის, ისე სხვათა მიერ. მაგალითად, განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის კატეგორია, რა სახითაც მას გვაწვდის ლ. მ. შჩეტინინა, უახლოვდება აქტუალური დანაწევრების კატეგორიას. ამ უკანასკნელს ეხმაურება კ. ბოსტის ე. წ. „დაძაბულობის თეორია“, რომლის მიხედვით მსმენელი ელოდება გამონათქვამის გაგრძელებას მანამ, ვიდრე თემა არ დამთავრდება. ეს დაძაბულობა, დაქიშელობა იცვლება ქვეთემის ცვლასთან ერთად, ვიდრე ტექსტის აზრობრივ დამთავრებამდე.

კ. ბოსტის ამ დებულების თავისებურ გამოძახილს წარმოადგენს ს. ვ. კულიკოვის სტატია¹, რომლის თანახმადაც დაძაბულობით ხასიათდება მეტყველების სტრუქტურა.

კამათი და დავა, სხვადასხვა მოსაზრების წამოყენება ტექსტის კატეგორიების შესახებ, ალბათ. დიდხანს გაგრძელდება. დრომ უნდა გვიჩვენოს, თუ რომელი კატეგორიაა ტექსტისათვის არსებითი და მუდმივი. სირთულეს ის ქმნის, რომ ტექსტის კატეგორიები სემანტიკური კატეგორიებია. ხოლო სემანტიკა ენათმეცნიერების ყამირია.

დღეისათვის ჩვენ ტექსტის კატეგორიებად მივიჩნევთ: გაბმულობას. თანმიმდევრობას და მოდალობას.

¹ Куликов С. В. Напряженность как характеристика структуры речевого знака. — В кн.: Текст. Высказывание. Слово. М., 1983.

გაბმულობა ტექსტის ერთ-ერთი ძირითადი და მოავარი კატეგორიაა. „გაბმული ტექსტის“ ცნება, როგორც აღვნიშნეთ, ტექსტის ლინგვისტიკაში პირველად შემოიტანა ა. ა. ლეონტიევმა¹. სხვა ნაშრომში მას ჩამოთვლილი აქვს მხატვრული ტექსტის გაბმულობის შემდეგი ნიშნები:

ა) წინადადება — რეპლიკის გრამატიკული დამოკიდებულება ამოსავალ წინადადებაზე, რაც გამოიხატება მათ სინტაქსურ უსრულობაში და ამოსავალ წინადადებასთან გრამატიკულ შეთანხმებაში;

ბ) წინადადება-რეპლიკის სინსემანტურობა, რაც გამოიხატება პირის ნაცვალსახელების სპეციფიკურ გამოყენებაში;

გ) კომპონენტების თანაფარდობა აქტუალური დანაწევრების თვალსაზრისით;

დ) გაბმულობის სემანტიკურ-გრამატიკული ნიშნები „რბილი“ და „უხეში“ დასაწყისის ტიპისა;

ე) გაბმული კომპონენტების ფონეტიკური თანაფარდობა;

ვ) კომპონენტების საკომუნიკაციო თანაფარდობა;

ზ) კომპონენტების თანაფარდობა წინადადების ხანგრძლივობის მიხედვით და ა. შ.²

მკითხველი ადვილად შენიშნავს, რომ ჩამოთვლილ ნიშნებს გააჩნიათ სინტაქსური ბუნება. ასეთი ნიშნებია, მაგალითად, პირველი წინადადების ავტოსემანტურობა. სინსემანტურობის მახვენებლად მიმართებითი ნაცვალსახელების გამოყენება და პირველი წინადადების „რბილი“ და „უხეში“ დასაწყისი, რომელია კრიტიკა მოცემულია წინამდებარე ნაშრომის სხვადასხვა ნაწილში. არც სხვა ნიშნებია ხელშეუხებელი, მაგრამ ამჯერად ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ა. ა. ლეონტიევმა ტექსტის არსებით პარამეტრად თავიდანვე გაბმულობა ჩაოვალა.

ს. ი. ვინდინმა³ გაიმეორა ტექსტის გაბმულობის თეორია, მაგრამ მიუმატა მას ცნება — „ყველგან გაბმული“, „ყველგან — მოტივირე-

1 Леонтьев А. А. Лингвистические единицы и порождение речевого высказывания. М., 1969, гл. 96—114.

2 Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста. — В кн.: Лингвистика текста. Сборник научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза. т. 1, М., 1974, гл. 168—169.

ზული“ ტექსტისა, აგრეთვე ტექსტისა ფრაზოა შორის დაკავშირების გაბმული გრაფემით¹. ამ დებულებას ავტორი სხვა ნაშრომშიც იმეორებს, სადაც მან გამოყო ტექსტის გაბმულობის შემდეგი შესაძლო ტიპები: ფონეტიკური, რიტმიული, ინტონაციური, სინტაქსური, ლოგიკური, ლექსიკური, სემანტიკური².

ტექსტის გაბმულობის საკითხს ეხება აგრეთვე ი. რ. ვალპერინი თავის წიგნში, სადაც ძირითადად არკვევს ტექსტის მდგენელთა დაკავშირების საშუალებებს. ტექსტის კომპონენტების გაერთიანებას ვალპერინი კოპეზიას უწოდებს და მას ცალკე კატეგორიად გამოყოფს. ტექსტის კომპონენტების ერთ მთლიან გაბმულ ტექსტად გაერთიანების საშუალებებიდან იგი ანალიზებს ლექსიკურ განმეორებას, კავშირებს, ზმნიზებას, ჩართულ სიტყვებს და გამოთქმებს, ნაცვალსახელებს, ასოციაციურ კოპეზიას (სახეთა, პერსონაჟთა ასოციაციური კავშირი) და სხვ³.

ტექსტის კომპონენტების ერთ მთლიანობად გაერთიანების საშუალებად ვალპერინს მიაჩნია ინტეგრაცია, როგორც ტექსტის კატეგორია, და მას უპირისპირებს კოპეზიას. ორივე (როგორც კოპეზიის. ისე ინტეგრაციის) შემთხვევაში საუბარია ტექსტის კომპონენტების გაერთიანებაზე. აი, რას წერს ვალპერინი: „კოპეზიასა და ინტეგრაციას შორის ალტილებელია ზღვარის გავლება. ეს ცნებები ერთმანეთს განაპირობებენ, მაგრამ ისინი სხვადასხვაგვარნი არიან ფორმისა და გამოსახვის საშუალებათა თვალსაზრისით. კოპეზია — ეს არის ტექსტის ცალკეული ნაწილების — გრამატიკული, სემანტიკური, ლექსიკური — დაკავშირების ფორმა... ინტეგრაცია კი — ეს არის ტექსტის ყველა ნაწილის გაერთიანება მისი (ტექსტის) მთლიანობის მისაღწევად. ინტეგრაცია შეიძლება განხორციელდეს კოპეზიის საშუალებებით, მაგრამ შეიძლება ჩამოყალიბდეს ასოციაციურ და პრესუპო-

1 Гиндин С. И. Связный текст: формальное отделение и элементы типологии. М., 1971, стр. 44.

2 Гиндин С. И. Внутренняя организация текста. АКД, М., 1972, стр. 12—15.

3 Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981, стр. 73—86.

ზიციულ ურთიერთობებზე დაყრდნობით. კოპეზია ლოგიკური პლანის კატეგორიაა, ინტეგრაცია კი — უფრო ფსიქოლოგიური¹.

გალპერინის მოსაზრების ეს ციტირება გვიჩვენებს, ერთი და იგივე კატეგორია ხელოვნურად როგორ არის ორად გახლეჩილი. ამ გახლეჩის მიზანი ჩვენთვის გაურკვეველია, მაგრამ ერთი რამ კი ცხადია: აქ აღიარებული და შეძლებისგვარად დასაბუთებულია გაბმულობის კატეგორია.

ტექსტის გაბმულობის ასპექტებს მიუძღვნა თავისი გამოკვლევა კ. კოყენიკოვამ, რომელიც გაბმულობას განიხილავს ორ ასპექტში: გაბმულობა, როგორც მეტყველებით ასახული, გადაცემული და შექმნილი ზოგადის არსებობა ორ ან მეტ ფაქტსა და მოვლენაში და გაბმულობა, როგორც მეტყველებით ასახული, გადაცემული ან შექმნილი ფაქტებისა და მოვლენების გაერთიანება აზრობრივად დახურულ ერთ (შეკრულ) მთლიანობად².

კ. კოყენიკოვა წერილობით ტექსტებს სამ ჯგუფად ყოფს: „ტექსტები, რომელთა შინაარსი აიგება მეტ-ნაკლებად უხეში, მაგრამ ყოველთვის ობლიგატორული ინფორმაციული მოდელებით“; „ტექსტები, რომელთა შინაარსი აიგება უზუალური ინფორმაციული მოდელებით“ და „არარეგლამენტირებული ტექსტები, რომელთა შინაარსი არ ექვემდებარება არავითარ მკაცრ მოცემულობას იმ ჟანრისა და საკომუნიკაციო სფეროს მხრივ, რომელსაც ისინი განეკუთვნებიან“³.

კ. კოყენიკოვა გამოყოფს გაბმულობის ორ ძირითად ტიპს: „რადიალური ტიპის გაბმულობა, როცა ტექსტის ცალკეული ნაწილები დაკავშირებული არიან არა უშუალოდ ერთმანეთთან, არამედ მხოლოდ „კონისებურად“ მთელი ტექსტის თემასთან ან მთელი ტექსტის საკომუნიკაციო მიზანთან“ და „ხაზობრივი ტიპის გაბმულობა, როცა ტექსტის ცალკეული ნაწილები უშუალოდ ერთმანეთს უკავშირდებიან და ერთმანეთზე არიან დამოკიდებული“⁴.

ტექსტის გაბმულობას ავტორი განიხილავს აგრეთვე იმის მიხედვით, თუ როგორ გამოისახება იგი და გაარჩევს: ექსპლიციტურ და იმპლიციტურ დაკავშირებას⁵.

1 იქვე, გვ. 125.

2 Ко ж е в н и к о в а Кв. Об аспектах связности в тексте как целом. — В кн.: Синтаксис текста, М. 1979, гл. 51.

3 იქვე, გვ. 53—54.

4 იქვე, გვ. 57.

5 იქვე, გვ. 60.

თუ საკმაოდ მიგვაჩნია კ. კოქევიციკოს მიერ გამოყოფილი დაწერილი ტექსტის სამი ჯგუფის არსებობა და სპეციფიკა, გაბმულობის დასახელებული ორი ძირითადი ტიპის გამოყოფა ჩვენთვის მისაღებია.

ნ. ნ. ტროშინა „გაბმულობის“ ნაცვლად ხმარობს ტერმინ კოქერენტულობას. მისი გაგებით, ტექსტის კოქერენტულობა მიიღწევა წინადადებათა ლოგიკურ-სემანტიკური, სინტაქსური და სტილისტიკური კოქეზიით¹.

მისი დებულების გაზიარება არ შეგვიძლია, რადგან წინადადებათა რა სახის კოქეზიაც არ უნდა ავიღოთ, იგი საბოლოოდ ყოველთვის გვაძლევს მეტატექსტს და არა ტექსტს.

გაბმულობას, როგორც ტექსტის კატეგორიას, განიხილავს ზ. ი. ხოვანსკაიაც. მისი აზრით, გაბმულობის კატეგორია შეიძლება გაგებულ იქნეს, როგორც აზრობრივი კავშირების არსებობა საკომუნიკაციო ერთეულების შიგნით ანდა მათ შორის. მაგრამ გაბმულობა, ხოვანსკაიას გაგებით, მკიდრო კავშირშია აზრობრივ დამთავრებულობასთან. იგი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ გაბმულობა ახასიათებს ნებისმიერ საკომუნიკაციო ერთეულს, მაშინ როდესაც მთლიანობა და დამთავრებულობა ახასიათებს მხოლოდ დასრულებულ ტექსტს².

უნდა აღინიშნოს, რომ ზ. ი. ხოვანსკაიას ავიწყდება გაბმულობის დიდი სემანტიკური ძალა, რომლის მიხედვით მთლიანი და დამთავრებული ტექსტის ძირითადი და მთავარი პარამეტრია მისი გაბმულობა.

ტექსტის გაბმულობას ვრცელი გამოკვლევა მიუძღვნა ი. მ. ნოვიცკაიამ. ავტორი გამოყოფს და ახასიათებს გაბმულობის მიღწევის საშუალებებს და აჯგუფებს მათ ძირითად და დამხმარე საშუალებებად.

ბ. ა. მასლოვი მიიჩნევს, რომ ტექსტის გაბმულობა უნდა გაფორმდეს დროის, კილოს, ასპექტის, სქესის, პირისა და რიცხვის მიხედვით³.

1 Трошнина Н. П. Лингвистический аспект когерентности художественного текста. — Сборник научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза. Выпуск 158, М., 1980, гл. 92.

2 Хованская З. И. Категория связности и смысловое развертывание коммуникации. — Сборник научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза. Вып. 158, М. 1980, гл. 100.

3 Маслов Б. А. Проблемы лингвистического анализа связного текста. Таплин, 1975, гл. 143—155.

მასლოვის დებულების გაიარება არ შეევიძლია. სქესი, პირი, რიცხვი გრამატიკული კატეგორიებია და ტექსტის კომპონენტების ურთიერთდასაკავშირებლად ვერ გამოდგება. ისეთი გრამატიკული კატეგორიები, როგორცაა დრო, კილო და ასპექტი, მართალია, მონაწილეობენ ტექსტის სტრუქტურაში, მაგრამ მათი ფუნქცია და დანიშნულება შეიცვალა და გაღრმავდა ტექსტის პარამეტრებიდან გამომდინარე.

ა. ვ. ბონდარენკოს ტექსტის გაბმულობის ერთ-ერთ მაჩვენებლად მიაჩნია ზმნის ასპექტი. ზმნის ასპექტი ტექსტის ლინგვისტიკაში ფუნქციონირებს სემანტიკური ფუნქციით დატვირთული. შეიძლება ითქვას, რომ მან ახალ შინაარსი მიიღო.

ე. ვ. პადუჩევა გაბმული ტექსტისათვის აყენებს მოთხოვნას -- ყველა ფრაზაში, ჯარდა პირველისა, დასაწყისი სახელის დომინირების შესახებ, რაც, მისი აზრით, იმას ნიშნავს, რომ: სახელი აღნიშნავს საჯანს, რომელიც უკვე იყო ნახსენები მოცემული ტექსტის სხვა ფრაზებში (უშუალო დომინირება); თავის შემადგენლობაში სახელი შეიცავს სხვა სახელს, ხოლო ეს უკანასკნელი აღნიშნავს საჯანს, რომელიც უკვე იყო ნახსენები (ირიბი დომინირება); და მესამე ის, რომ დასაშვებია დომინირება ნაგულისხმევი სახელებით (არაფორმალური დომინირება)¹.

ე. ვ. პადუჩევას „დომინირებული სახელი“ იგივე განმეორებული სახელია, თანაც ისეთი, რომელიც ან ერთნაირია, ან სემანტიკურად ახლო მდგომი. ეს ნიშნავს, რომ პადუჩევა გვთავაზობს ლექსიკურ და სემანტიკურ განმეორებას, როგორც ტექსტის გაბმულობის საშუალებას.

ტექსტის გაბმულობას სხვა ავტორებიც შეეხნენ, რომელთაგანაც აქ უნდა დავასახელოთ: ნ. დ. არუთინოვა, მ. ბელერტი, ლ. მ. ლოსევა, თ. ლ. კამენსკაია, თ. ი. მოსკალსკაია და სხვები.

ზოგი სპეციალისტი, გამოდის რა მეტატექსტებში დამოუკიდებელ წინადადებათა ლოგიკურ-სემანტიკური გაერთიანების სწორი იდეიდან, არატოლფასოვნად, არაადეკვატურად აიგივებს ტექსტის გაბმულობას მის ლოგიკურ მთლიანობასთან. ასეთი თვალსაზრისი არის განვითარებული გ. ვ. დოროფევისა და ი. ს. მარტემიანოვის ერთობლივ ნაშრომში, სადაც ავტორები განიხილავენ ტექსტის გაბმულობის

¹ Падучева Е. В. Структура абазаца. — Труды по знаковым системам, вып. 2, Тарту, 1965, გვ. 76—87.

ლოგიკურ ტიპს, ხოლო ნებისმიერი სხვა შიდატექსტობრივი გაბმულობა დაიყვანება ამ ლოგიკურ ტიპამდე. მათი ასობით, ტექსტის ლოგიკური გაბმულობა ემთხვევა ტექსტის გაბმულობის ერთადერთ მნიშვნელობად.

სპეციალისტების მიერ გაბმულობა მიჩნეულია ტექსტის ძირითად, მთავარ პარამეტრად. მას ჩვენ ტექსტის კატეგორიად უწოდებთ. გაბმულობა მიიღწევა ტექსტის კომპონენტების კომპიზიციით.

§ 3. თანმიმდევრობა

თანმიმდევრობა ტექსტის ერთ-ერთი ძირითადი კატეგორიაა. ტექსტის კომპონენტების თანმიმდევრობა ჰორიზონტალურ ხაზზე გარკვეულ სემანტიკურ-სტრუქტურულ და დროულ-სივრცობრივ კანონზომიერებას ექვემდებარება. ტექსტის ამ კატეგორიაში ვლინდება ცნობილიდან უცნობისაკენ, თემიდან რემისაკენ ინფორმაციის მოძრაობის, ცვლილების წესი.

თანმიმდევრობა, როგორც კატეგორია, ემსახურება ტექსტის წარმოქმნას. გაარჩევენ ტექსტის წარმოქმნის ორ გზას: ჰორიზონტალურს (ანუ ხაზობრივს) და ვერტიკალურს.

როგორც გამოიჩვენა, ტექსტის ჰორიზონტალური ანუ „მარცხნიდან მარჯვნივ“ წარმოქმნა უფრო ფუნდამენტალურად მიაჩნიათ, ვიდრე ვერტიკალური. აი, რას წერს ამის შესახებ რ. პარვევი: „იმისგან, რომ მარცხნიდან მარჯვნივ ტექსტის წარმოქმნა წარმოადგენს უფრო ფუნდამენტალურს, გამომდინარეობს ის, რომ ამის მექანიზმი, მისი წესები მნიშვნელოვნად შორს არის დამალული მეთვალყურის თვალთაგან, და ამიტომ არ არის გასაკვირი, რომ მათი აღმოჩენა სულ ახლახან დაიწყო“¹.

ტექსტის წარმოქმნის ხაზობრივ პრინციპს ჩვენში პირველად ყურადღება მიაქცია ტ. მ. ნიკოლაევამ, სადაც იგი ძირითადად წინადადებათა ხაზობრივ თანმიმდევრობაზე ლაპარაკობს, მაგრამ ავტორი უშვებს ერთი წინადადების არსებობას ამ თანმიმდევრობაში და მაშინ მისთვის მთავარ ამოცანად დგება წინადადების შიგნით წვერთა ურ-

¹ ამ კატეგორიის საილუსტრაციო მაგალითი ცალკე არ მოგვაქვს, რადგან გაბმულობაზე ვსაუბრობთ სხვა კატეგორების საჩვენებლად მოხმობილი ტექსტების ანალიზის დროს.

² Harweg R. Text grammar and literary texts. — „Poetics“. 1973, № 9. გვ. 67

თიერთობის ანალიზი¹. თანმიმდევრობის ეს მოდელი თუ პრინციპი ტექსტის დონეზე გამოუსადეგარია. მისი მოქმედების არეალად რჩება მეტატექსტი, სადაც გვიანტერესებს წინადადებათა თანმიმდევრობა. რაც შეეხება ტ. მ. ნიკოლაევას სხვა ნაშრომს², სადაც ძირითადად საუბარია ხაზობრივი გრამატიკის ფუნქციონალურ კატეგორიებზე, მასზე უკვე ზემოთ იყო გამოთქმული ჩვენი შეხედულება (იხ. გვ. 74—76).

ტექსტის წარმოქმნის ხაზობრივი თანმიმდევრობის შესახებ ტ. მ. ნიკოლაევა განმეორებით ლაპარაკობს 1987 წელს გამოქვეყნებულ ერთ-ერთ ნაშრომში³, სადაც ტექსტი გაგებულია, როგორც „ორგანიზებული სემანტიკური სივრცე“. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, იგი ტექსტის წარმოქმნის ხაზობრივი თანმიმდევრობის პრინციპს გვთავაზობს სემიოტიკურად გაგებული ტექსტისთვისაც.

როგორც ცნობილია, მხატვრული ტექსტის შინაარსი — მწერლის მიერ შექმნილი სინამდვილის, რეფერენტის აღწერა, ამბების, მოვლენების, პერსონაჟების შესახებ საუბარი, მოქმედ გმირთა საქმიანობა... გარკვეულ დროსა და სივრცეს მოიცავს. დროისა და სივრცის ანუ ქრონოტოპის პრობლემას მხატვრულ ტექსტში სპეციალური მონოგრაფია მიუძღვნა რ. ი. ენუქიძემ⁴. ავტორის აზრით, „ქრონოტოპი წარმოადგენს მხატვრული ტექსტის ერთ-ერთ არსებით და ზოგად (უნივერსალურ) კატეგორიას... დრო და სივრცე ანუ ქრონოტოპი წარმოადგენს ერთიან სტრუქტურულ-შინაარსობრივ მთლიანობას, არის ის „მესამე“, რომელიც არ უდრის არც დროს, არც სივრცეს“⁵.

სწორია ე. ბენვენისტი, როცა წერს, რომ „სივრცობრივი და დროული ურთიერთობანი ყალიბდება, ორგანიზდება სუბიექტის გარშემო, ხოლო სუბიექტი მიღებულია ორიენტირად“⁶.

1 Николаева Т. М. Лингвистика текста: современное состояние и перспективы. — Новое в зарубежной лингвистике, вып. VIII. Лингвистика текста. М., 1978, гл. 24.

2 Николаева Т. М. О функциональных категориях линейной грамматики. — В кн.: Синтаксис текста. М., 1979.

3 Николаева Т. М. Единицы языка и теория текста. — В кн.: Исследования по теории текста. М., 1978, гл. 34.

4 Енукидзе Р. И. Художественный хронотоп и его лингвистическая организация. АКД, Тбилиси, 1984.

⁵ იქვე, გვ. 7.

⁶ Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974, гл. 296.

ტრადიციული გრამატიკებიდან ჩვენ ვიცით, თუ რა არის გრამატიკული დრო. მაგრამ, გარდა გრამატიკული დროისა, სოციურთი სპეციალისტის აზრით, ტექსტი შეიცავს მითითებას (პირდაპირს ან ირიბს) იმ მოვლენების ობიექტურ დროზე, და ადგილზე, რომელთა შესახებ არის საუბარი.

ამ ობიექტურ დროს მხატვრულ ნაწარმოებში ს. ი. ტურაევამ „მხატვრული დრო“ უწოდა. იგი წერს: „მხატვრული დრო ჩვენ გვესმის, როგორც დრო იმ აშბებისა (მოვლენებისა), რომელთაგან დგება სიუჟეტი, ე. ი. როგორც სიუჟეტური დრო“¹.

მხატვრული დროის შესახებ თავიანთ შესედულებას გამოთქვამენ თ. ი. მოსკალსკაია, ი. რ. გალპერინი, ნ. ს. პოსპელოვი, ი. მ. ლოტმანი და სხვები.

თანმიმდევრობა ტექსტის დონეზე გულისხმობს მეტატექსტთა (ტექსტის კომპონენტთა) თანმიმდევრობას. მეტატექსტთა თანმიმდევრობა პორიზონტალურად, მარცხნიდან მარჯვნივ ვგაძლევს ტექსტს. მეტატექსტთა თანმიმდევრობის საფუძველია აზრობრივი ურთიერთკავშირი. ამ უკანასკნელში გადამწყვეტია ის ინფორმაცია, ის სემანტიკა, რომელიც გადმოცემულია პირველ მეტატექსტში. მეორე ან სხვა მეტატექსტები გვაწვდიან სხვადასხვა, ახალ-ახალ ინფორმაციას პირველი მეტატექსტის რეფერენტის შესახებ. ეს რეფერენტი კი ყველა მეტატექსტშია წარმოდგენილი ან პირდაპირ, ან ანაფორულად, ანდა განმეორებით. მეტატექსტთა თანმიმდევრობა ნიშნავს მათს ურთიერთკავშირს, რომელიც მიიღწევა კოპეზიის საშუალებებით. მეტატექსტთა თანმიმდევრობის საფუძველს წარმოადგენს აგრეთვე დროისა და ადგილის ერთობლიობა. ტექსტის დროის ფორმას განსაზღვრავს პირველი მეტატექსტის დროის ფორმა, რომელიც გრამატიკულად წარსული ან აწმყოს დროის ფორმებია.

მეტატექსტთა თანმიმდევრობა აზრის ლოგიკის მკაცრ კანონზომიერებას ემორჩილება. ყველა მეტატექსტს თითქოსდა უკავია მართლაც ის ადგილი, რომელიც აუცილებლად უნდა ეკავოს. თანმიმდევრობა მეტატექსტებისა მტკიცეა, ისე მტკიცე და შეკრული, რომ მისი შეცვლა შეუძლებელია. მონოლოგური ტექსტის კომპონენტთა (მე-

1 Турева З. Я. Категория времени. Время грамматическое и время художественное. М., 1979, гл. 234.

ტატექსტთა) თანმიმდევრობა გვაძლევს ტექსტს, როგორც ენა-მეტყველებლის უმაღლესი დონის ერთეულს, რომლის უპირველესი დასინჯულება კომუნიკაციაა. მაგრამ, თუ კომპონენტთა თანმიმდევრობას დავარღვევთ, თუ შეტატექსტებს ადვილს შევუცვლით, არა თუ შეიცვლება და დაირღვევა ტექსტის შინაარსი, არამედ ვერ მივიღებთ ტექსტს.

ყოველივე ამის შემდეგ, ვფიქრობთ, შეიძლება ვთქვათ, რომ თანმიმდევრობა, როგორც კატეგორია, არის ტექსტის წარმოქმნის, ტექსტის მიღების ერთ-ერთი ძირითადი და მთავარი საშუალება.

ნათქვამის საილუსტრაციოდ მოვიხმოთ ერთი ტექსტი:

(I) „გათავდა ქორწილი. მხიარულების პირველმა დღეებმაც გაიარეს. პატარძალიც სწორებმა წაიყვანეს, ჩვეულებისამებრ, წყლის მოსატანად, იქ გაუჭრეს საბინჯინები და უძღერეს ამ შემთხვევისათვის შემოღებული ლექსი:

ჩემო ხელისმომკიდო,

ტავანი მომკიდო...

და ცხოვრებამ მიიღო ჩვეულებრივი სასე.

(II) ძიძია გამოდგა ჩინებული, მორჩილი ქალი, რომელიც არასოდეს არა ზარობდა და საქმესა და სახლს მუყაითად ექცეოდა. მისგან არც ჩხუბი, არც წინააღმდეგი სიტყვა არ მოისმოდა და უფროსი რძლები, ყოველთვის უმცროსების დამჩილოფოტებელნი, ძიძიას ნამდვილ დანავით უვლიდნენ.

(III) გუჯუა, რომელიც შესტროფოდა თავის ცოლს, ისე შინ არ შემოვიდოდა, რომ ცოლისთვის ან ჩურჩხელის ნაჭერი, ან წითელი ვაშლი არ მოეტანა და გატაცებულის გრძნობით არ დაეკოცნა. მაგრამ საკვირველი ეს იყო, რომ საზოგადოდ გაჩუმებული ძიძია, ყოველთვის მარტოობას ეძებდა და მისი ფერდაკარგული, გაცრეცილი ტუჩები თავის დღეში არ გაიღიმებდა.

(IV) ყველანი ცდილობდნენ მის გამხიარულებას, შედარებით ხევის სხვა რძლებთან თავისუფლებას აძლევდნენ, დაჰყვანდათ ხატობაში და სატირალზედ, იმ ერთს თავმოსაყრელს ადვილს, სადაც მთელის წლობით დაშორებული ნათესავები და მეგობრები ერთმანეთს ხვდებიან და დიდხანს შეგუბებულს შთაბეჭდილებას სხვასთან გასანაწილებლად გზას აძლევენ. მაგრამ ძიძია მაინც ისევ ისე გულჩაოხრობი-

ლი რჩებოდა, თუმა მას ყველფერი ჰქონდა: საჭმელიც, სასმელიც, ჩასაცმელიც; არ აკლდა არც მსრუნველები, არც მოსიყვარულე ქალი, მაგრამ მის აზრებას რაღაც ჩაგრავდა, რაღაც აღონებდა და ჰღევდა...

პირველში ბევრსა ცდილობდნენ გაეგოთ, რა მოსდის საბრალო ქალსა, მაგრამ ჩქარა იძულებული იყვნენ თავი დაენებებინათ, რადგანაც მის გულს სიღრმეში ვერ ჩასწვდნენ და გადასწყვიტეს, რომ ასეთი ხასიათისა ყოფილაო.

(V) ამ ხანში ონისე კი ფშავს წასულიყო, სადაც დედის ძიება ჰყვანდა, და იქ ნადირობაში და მეცხვარეობაში აპირებდა დროს გატარებას და ნაღველის გაქარებას, მაგრამ, როდესაც სადმე ქედზედ გასული თავის ბედს დააკვირდებოდა, მაშინვე ძიძიას სახე განმანათლებლად ჩაეშუქებოდა და სანეტარო ტკბილს მკენესავს ოხერაში შეიყვანდა.

ცა, ღრუბელი, ვარსკვლავი, მთვარე, ბუნების მდიდარი სურათები ონისესთვის მდიდარნი და სიტკბოებით სავსენი მხოლოდ იმიტომღა იყვნენ, რომ მათთან ერთად ეხატებოდა ძიძიას სურათი, მათ სატრფოსთან დადარებით თავდავიწყებამდის ეალერსებოდა“ (ალ. ყახხუგი).

ჩვენ მიერ მოხმობილი ტექსტი შედგება ხუთი მეტატექსტისაგან. თითოეულ მეტატექსტს გააჩნია თავისი მიკროთემა. ტექსტის რეფერენტი დასახელებულია პირველ მეტატექსტში და იგი არის „პატარძალი“, მეორე მეტატექსტში პატარძალი ძიძია, მესამეში — ვუჯუას ცოლი, მეოთხეში — „მის“, მეხუთეში — ისევ „ძიძია“.

პირველ მეტატექსტში საუბარია იმაზე, რომ გათავდა ქორწილი, მხიარულების დღეებმაც გაიარეს და ცხოვრებამ მიიღო ჩვეულებრივი სახე. მეორე მეტატექსტში ავტორი ახსიათებს ძიძიას, როგორც ჩინებულს, მორჩილს... მესამე მეტატექსტში გადმოცემულია, თუ როგორ შესტრფის ვუჯუა თავის ცოლს. ძიძიას, მაგრამ ის სულ მარტოობას ეძებს, გაჩუმებულია. არასდროს არ იღიმება. მეოთხე მეტატექსტში ცდილობენ ძიძიას გამხიარულებას, რა ხერხს არ მიმართავენ, მაგრამ ამაოდ. და, ბოლოს, მეხუთე მეტატექსტში გვეუბნებიან, რომ ონისე ფშავს წასულა, რათა დრო გაეტარებინა და ნაღველი გაექარებინა, მაგრამ ძიძიას სახე მოსვენებას არ აძლევს თურმე.

ტექსტს ერთი რეფერენტი ჰყავს. ეს არის ძიძია. მთელ ტექსტში საუბარია ძიძიაზე. ხუთივე მეტატექსტის დამაკავშირებელი, ერთ ტექს-

ტად შემეკრელი არის სემანტიკური ჩანაცვლება, ანაფორული ნაცვალსაჩელი და ლექსიკური განმეორება.

მეტატექსტების თანმიმდევრობას ჯანაპირობებს რეფერენტის ერთიანობა, აგრეთვე სხვადასხვა ინფორმაცია მის შესახებ. მეტატექსტებში გადმოცემული მოვლენების, ამბების დრო ძირითადად წარსული დროის გრამატიკული ფორმებითაა გამოხატული. კილო თხრობითია. მოვლენებისა და მოქმედების ადგილი კი — ძირითადად ხევი და ფშავია.

მეტატექსტთა ამ თანმიმდევრობამ, რომელიც გვაქვს ჩვენს მაგალითში, მოგვცა ერთი ტექსტი ყველა თავისი პარამეტრით. მაგრამ თუ შევცვლით მეტატექსტთა თანმიმდევრობას (აქ მრავალი ვარიანტია შესაძლებელი, ჩვენ დავუშვათ ასეთი გადაადგილება: IV—II—III—I—V ან V—IV—I—III—II) არა თუ შეიცვლება ან დაირღვევა ტექსტის შინაარსი, არამედ საერთოდ ვერ მივიღებთ ტექსტს, რადგან დაირღვევა მეტატექსტთა შორის სემანტიკური კავშირი, დროული მიმართება და, რაც მთავარია, ინფორმაცია ალოგიკური გამოვა, რის გამოც მივიღებთ რაღაც კონგლომერატს, რომელიც ვერ შეასრულებს თავის ძირითად საკომუნიკაციო ფუნქციას.

§ 4. მოდალობა

მოდლობა ტექსტის ერთ-ერთი ძირითადი ლინგვისტიკური კატეგორიაა, მაგრამ ჭერჯერობით არ არსებობს სპეციალური გამოკვლევა ტექსტის ამ ენობრივი კატეგორიის შესახებ. დღემდე მოდალობის კატეგორია დამუშავებულია მხოლოდ წინადადების დონეზე. პირველი ცნობა მოდალობის მიხედვით წინადადების სხვადასხვა სახის (ბრძანებითი, რეალურ-მტკიცებითი, რეალურ-უარყოფითი, კითხვითი, კითხვით-დადასტურებითი, დადასტურებითი, სასურველი და სხვ.) შესახებ გვხვდება ნ. ფ. იაკოვლევისა და დ. შხამაფის წიგნში¹.

წინადადების მოდალობის კატეგორია პირველად მეცნიერულად დაამუშავა ვ. ვ. ვინოგრადოვმა. მისი აზრით, მოდალობა წინადადების არსებითი კონსტრუქციული ნიშანია და ამიტომ იგი ყოველ წინადადებას ახასიათებს. ავტორი წერს: „წინადადება, ასახავს რა იგი სი-

¹ Яковлев Н. Ф. и Шхамаш Д. А. Грамматика адыгейского литературного языка. М.-Л., 1941, გვ. 19—21.

წამდვილეს მის პრაქტიკულ სასოგადოებრივ შემეცნებაში, ბუნებრივია, გამოხატავს მეტყველების შინაარსის დამოკიდებულებას სინამდვილისადმი, ამიტომ წინადადებასთან, მის მრავალგვარ ტიპთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული მოდალობის კატეგორია. ყოველი წინადადება შეიცავს მოდალურ მნიშვნელობას, როგორც არსებით კონსტრუქციულ ნიშანს, ე. ი. თავის თავში შეიცავს მითითებას სინამდვილის მიმართ დამოკიდებულების შესახებ. აზრის, გრძნობის, სურვილის ნებისმიერი გამოხატვა გამონათქვამის ამა თუ იმ ფორმით, ასახავს რა იგი სინამდვილეს, აღიჭურვება მოცემული ენის სისტემაში არსებული წინადადების ერთ-ერთ ინტონაციურ სქემაში და გამოხატავს იმ სინტაქსურ მნიშვნელობათაგან ერთ-ერთს, რომელთა ერთობლიობა წარმოქმნის მოდალობის კატეგორიას¹.

წინადადების მოდალობის დაახლოებით ასეთი განმარტება მოცემულია ვ. ვ. ვინოგრადოვისა და ე. ს. ისტრინას რედაქტორობით გამოცემულ „რუსული ენის გრამატიკაში“, სადაც ვკითხულობთ: „სინამდვილისადმი წინადადების ძირითადი შინაარსის მიმართების ზოგადი გრამატიკული შინაარსი გამოიხატება მოდალობის, დროისა და პირის სინტაქსურ კატეგორიებში...“ „სინამდვილისადმი წინადადების შინაარსის დამოკიდებულება — ეს, უპირველეს ყოვლისა, არის მოდალური დამოკიდებულება. ის, რაც გადმოიცემა მთქმელის მიერ, შეიძლება გააზრებულ იქნეს, როგორც რეალური წარსულში, ახლა ან მომავალში, ან კიდევ როგორც სასურველი (რომელსაც ვილაცა ითხოვს), ან როგორც არასინამდვილე და ა. შ. სინამდვილისადმი მეტყველების შინაარსის სხვადასხვა სახის დამოკიდებულების გრამატიკულად გამოხატვის ფორმები შეადგენს მოდალობის კატეგორიის სინტაქსურ არსს“².

მოდალობის არსებით ნიშნად გაგებულია სუბიექტურ-შეფასებითი ფაქტორი „თანამედროვე რუსული ლიტერატურული ენის გრამატიკაში“, სადაც მოდალობის კატეგორია წარმოდგენილია ორი სახით: ობიექტურ-მოდალური და სუბიექტურ-მოდალური მნიშვნელობით. ნ. ი. შვედოვა, რომელიც დასახელებულ წიგნში ამ განყოფილების ავტორია, მიიჩნევს, რომ მოდალობას არ შეუძლია შეიზ-

1 Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. М., 1975, гл. 55—56.

2 Грамматика русского языка, т. II, ч. 1, М., 1954, гл. 80—81.

ლულის მთქმელის გამოწვევების საგანაღმ და მოკიდებულების ქსო-
ლოდ რეალობა-ირეალურობის ჩვენებით, რადგან მოდალობაში მნიშ-
ვსელოვნად ვლინდება სუბიექტურ-წეფასებითი დამოკიდებულება.
იგი წერს: „წინადადების ფორმათა სისტემაში ჩადენული ობიექტურ-
მოდალური მნიშვნელობის გარდა, ნებისმიერი გამოწვევაში, რომე-
ლიც აგებულება წინადადების ამა თუ იმ სქემის საფუძველზე, შეი-
ცავს სუბიექტურ-მოდალურ მნიშვნელობას. თუ ობიექტურ-მოდალუ-
რი მნიშვნელობა გამოხატავს სინამდვილისადმი სათქმელის დამოკიდე-
ბულების ხასიათს, მაშინ სუბიექტურ-მოდალური მნიშვნელობა გამო-
ხატავს მთქმელის დამოკიდებულებას გადმოსაცემთან. ეს მნიშვნე-
ლობა გადმოიცემა არა საკუთრივ სტრუქტურული სქემისა და მისი
ფორმების საშუალებებით (თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში თვით წი-
ნადადების სტრუქტურულ სქემაში ადგილი აქვს სუბიექტურ-მოდა-
ლური მნიშვნელობის ობიექტივიზაციას), არამედ აგრეთვე დამატებითი
გრამატიკული, ლექსიკურ-გრამატიკული და ინტონაციური საშუა-
ლებებითაც, რომლებიც წინადადების ამა თუ იმ ფორმას ახლავს“¹.

ჩერ კიდევ ვ. ვ. ვინოგრადოვმა მოდალობის გამოხატვის საშუა-
ლებებს მიაკუთვნა ინტონაცია, ზმნის დროისა და კილოს ფორმები,
ინფინიტივის ფორმები, ინფინიტივის ფორმები პლუს გარკვეული
ზმნები, ინფინიტივის ფორმები პლუს ნასახელარი სიტყვები, ჩართუ-
ლი სიტყვები და გამოთქმები, ჩართული წინადადებები, მოდალური
სიტყვები, ნაწილაკები და აგრეთვე ის სიტყვები, რომელთაც შუა-
ლედური პოზიცია უკავიათ კავშირებსა და მოდალურ სიტყვებს შო-
რის. ამათ გარდა აქვე შემოიყვანა მან შორისდებულებიც².

ვ. ვ. ვინოგრადოვის მიერ ადრე გამოყოფილ ამ საშუალებებს
ნ. ი. შვედოვამ დაუმატა აგრეთვე სიტყვათა წყობა და განმეორება.

ამ საკითხთან დაკავშირებით იგივე აზრი გაიმეორა ნ. ი. შვედო-
ვამ 1980 წელს ოდნავი სხვაობით და მეტი საილუსტრაციო მაგალი-
თების დართვით.

წინადადების მოდალობის შესახებ გამოთქმულია სხვა შეხედუ-
ლებებიც. გ. ა. ზოლოტოვა მოდალობის ისეთ სამ მნიშვნელობას გა-
მოყოფს; როგორცაა: ნათქვამის დამოკიდებულება მთქმელის თვალ-
საზრისით სინამდვილისადმი; მთქმელის დამოკიდებულება გამოწვე-
ვისადმი.

¹ Грамматика современного русского литературного языка. Отв. ред. П. Ю. Шведова, М., 1970, გვ. 545.

² დასახ. ნაშრ., გვ. 62—27.

ქვამის შინაარსისადმი და მოქმედების სუბიექტის დამოკიდებულება მოქმედებისადმი¹.

ლ. ს. ერმოლაევა განასხვავებს მოდალობის ორ ტიპს: „შინაარს“ და „გარეგანს“. „შინაგანი“ მოდალობა გაგებულია, როგორც მოქმედების სუბიექტის დამოკიდებულება მის მიერ ჩადენილი მოქმედებისადმი, ხოლო „გარეგანი“ მოდალობა ავტორს ესმის, როგორც წინადადების შინაარსის დამოკიდებულება სინამდვილისადმი რეალურობა-ირეალურობის თვალსაზრისით (I ტიპი) და მოქმედლის დარწმუნებულობა მის მიერ გადმოცემული ფაქტების სინამდვილეში (II ტიპი)².

მკითხველი შენიშნავს, რომ დიდი ან პრინციპულა სხვაობა გ. ა. ზოლოტოვასა და ლ. ს. ერმოლაევას ინტერპრეტაციებს შორის არ შეინიშნება. ისინი ერთმანეთს კი არ უპირისპირდებიან და გამოორიციხავენ, არამედ ავსებენ და ავითარებენ. გარდა ამისა, ორივე ავტორი თითქმის ერთნაირად გამოყოფს მოდალობის გამოხატვის საშუალებებს. სუბიექტის მოქმედებასთან დამოკიდებულების გამოხატვის ძირითად საშუალებად ისინი მიიჩნევენ მოდალურ ზმნებს; სინამდვილესთან გამონათქვამის დამოკიდებულების გამოხატვის საშუალებად — კილოს ფორმებს, ხოლო გამონათქვამის შინაარსთან დამოკიდებულების გამოხატვის ძირითად საშუალებად — მოდალურ სიტყვებს, როგორიცაა „რა თქმა უნდა“ და სხვ.

ლ. ლ. იოფიკი გამოყოფს „პირველად“ და „მეორად“ მოდალობებს, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მოდალურ მნიშვნელობათა გამოხატვის საშუალებებით: მორფოლოგიურ-სინტაქსურით (კილოს ფორმები) და ლექსიკურ-სინტაქსურით (ჩართული სიტყვები და გამოთქმები).

ე. ბენვენისტის მიერ მოდალურად გამოიყოფა მნიშვნელობა, რომლის საფუძველს წარმოადგენს მიზანდასახულება. გამონათქვამის ფუნქციურობა-თხრობის, კითხვისა და მოწოდების მნიშვნელობანი.

შ. ბალი მოდალურს აკუთვნებს ისეთ მნიშვნელობებს, სადაც გამყდავენებულია მთქმელის ემოციურ-ექსპრესიული დამოკიდებულება გამონათქვამის შინაარსისადმი. მოდალობის ამ სახის გამოხატვას

1. Золотова Г. А. О модальности предложения в русском языке. — ФИЛ, 1962, № 4, გვ. 65.

2. Ермолаева Л. С. Система средств выражения модальности в современных германских языках. АҚД, М., 1964, გვ. 98.

შ. ბალი აკისრებს ზმნებს, რომლებითაც გადმოიყვამ მსჯელობის სხვადასხვა ელფერი, გრძნობა და ნება-სურვილი.

ვ. გ. აღმონი გამოყოფს მოდალობის მტკიცებითსა და უარყოფით მნიშვნელობებს.

ვ. ზ. პანფილოვი მოდალობის კატეგორიას განიხილავს მოდალობისა და მსჯელობის ლოგიკური კატეგორიის ანალიზთან მჭიდრო კავშირში. იგი გამოყოფს მოდალური მნიშვნელობის ორ ტიპს: ობიექტურსა და სუბიექტურ მოდალობებს. როგორც ვ. ზ. პანფილოვი აღნიშნავს, ობიექტური მოდალობა გამოხატავს იმ ობიექტურ კავშირთა ხასიათს, რომლებიც არსებობენ ამა თუ იმ სიტუაციაში და რომლებისკენაც არის მიმართული შემეცნებითი აქტი, სახელდობრ, შესაძლო, არსებული და აუცილებელი კავშირები. სუბიექტური მოდალობა გამოხატავს მთქმელის მიერ ამ კავშირთა შემეცნების ხარისხს, ე. ი. ის აჩვენებს აზრის უქვევლობის ხარისხს, რომელიც მოცემულ სიტუაციას ასახავს.

მოდალობის შესახებ წინადადების დონეზე სხვა შეხედულებებიც არსებობს¹, მაგრამ ის, რაც განვიხილეთ, ნათლად გვიჩვენებს, რომ წინადადების მოდალობის არსისა და ფუნქციის შესახებ ლინგვისტთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა.

ჩვენ ვიზიარებთ მოდალობის ნ. ი. შედროვასეულ გაგებას, რომლის მიხედვითაც გაირჩევა ობიექტური და სუბიექტური მოდალობები.

სპეციალისტთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა იმის შესახებაც, თუ მეცნიერების რა დარგს განეკუთვნება მოდალობის კატეგორია.

ლ. ს. ერმოლაევის აზრით, მოდალობა სინტაქსური კატეგორიაა.

მოდალობას სემანტიკურ კატეგორიად მიიჩნევენ ვ. ვ. ვინოგრადოვი, გ. ვ. კოლშანსკი, ე. ა. ზვერევა და სხვ.

ჩვენთვის მოდალობა სემანტიკური კატეგორიაა, რადგან ის შეიძლება გადმოიყვას სხვადასხვა ენობრივი საშუალებებით.

¹ მოდალობის შესახებ იხ.: Грелл М. О сущности модальности. — В кн.: Языкознание в Чехословакии. М., 1978; Долникая Л. Д., Лексико-синтаксический способ выражения модальности в связи с функциональной перспективой и ритмической организацией текста. АКД. М., 1975; Распопов И. П. К вопросу о модальности предложения. — УЗ Благоевщенского гос. пед. инст. им. М. И. Калнина. 1957; Шахова Н. И., Рейнгольд В. Г. Еще один подход к модальным глаголам. — В кн.: Чтение, Перевод, Устная речь. Л., 1977 и др.

ენათმეცნიერთა შორის სხვადასხვა შეხედულებაა გამოოქმული რეალურობა-ირეალურობის მოდალური მნიშვნელობის შინაარსის შესახებ. მაგალითად, ლ. ს. ერმოლაევას აზრით, „კილოთა სისტემაში რეალურად გვესახება მოქმედებანი, რომლებიც არა მარტო განხორციელდა ანდა დროის გარკვეულ მონაკვეთში ხორციელდება, არამედ ის მოქმედებებიც, რომელთა შესრულების რეალობა შესაძლებელია, სასურველია, აუცილებელია ანდა ივარაუდება; არარეალურად კი წარმოგვიდგება მოქმედებანი, რომლებიც ან არ ეანხორციელებულან ანდა დროის მოცემულ მონაკვეთში ვერ განხორციელდნენ, მაგრამ, პირობითად მიიჩნევა, როგორც განხორციელებული ანდა განსახორციელებელი“¹.

რეალურობა-ირეალურობის სხვადასხვანაირი გაგება შეინიშნება მოდალური ზმნების მნიშვნელობათა განხილვისას. მაგალითად, ლ. ლ. იოფიკი მიიჩნევს, რომ ინგლისურ ენაში მოდალურ ზმნებს შეუძლიათ როგორც რეალური, ისე ირეალური მოდალობის გამოხატვა.

ე. ა. ზვერევა, ნაცვლად რეალურ-ირეალური მოდალობისა, გვთავაზობს და განარჩევს ინდიკატურ და არაინდიკატურ მოდალობებს. ინდიკატურ მოდალობას ავტორი უწოდებს ისეთს, სადაც გამოხატულია სინამდვილისადმი შესატყვისობა, ხოლო არაინდიკატური მოდალობა ჰქვია ისეთს, რომელიც ითავსებს ისეთ მოდალურ თვისებებს, რომელთაც აერთიანებს გამონათქვამის (ანუ მოქმედების) სინამდვილესთან პირდაპირი შესატყვისობის ზოგადი ნიშნის უქონლობა².

წინადადების მოდალობასთან დაკავშირებით ჩვენ გვესახება, რომ ყოველ წინადადებას გააჩნია: ა) დენოტატიური პლანი, რომელიც გამოხატავს სიტუაციას, ობიექტურ სინამდვილეს, რომლის განზოგადებულ მოდელს წარმოადგენს წინადადების სტრუქტურული სქემა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, საქმე გვაქვს ობიექტურ-მოდალურ პლანთან, რომელიც სინამდვილისადმი ნათქვამის დამოკიდებულების ქეშმარიტება-რეალობას არკვევს და ბ) სუბიექტურ-მოდალური პლანი, რომელიც გამოხატავს მთქმელის დამოკიდებულებას აღსანიშნი სიტუაციისადმი. წინადადების ნებისმიერი სინტაქსური კონსტრუქცია გამოხატავს მთქმელის პოზიციას ამ სიტუაციის მიმართ. წინადადებაში ყოველთვის იგულისხმება ან გამოიხატება მოქმედების (მდგომა-

¹ დასახ. ნაშრ., გვ. 99.

² Зверева Е. Д. Научная речь и модальность. М., 1983, გვ. 20.

რეობის) სუბიექტი, რომელიც აჯცილებლად შეეფარდება მოქმელს.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ობიექტური მოდალობის მიხედვით წინადადებათა ტიპები პირველად ი. სინარულიძემ¹ და ა. შანიძემ² გამოყვეს. ეს მოხდა ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებში, მანამდე ქართველი გრამატიკოსები (ანტონ I, გაიოზ რექტორი, ს. დოდაშვილი და სხვები) არ გამოყოფდნენ წინადადების მოდალურ ტიპებს, მაგრამ იცოდნენ მათი არსებობა. ეს ცოდნა მკლავდებდა მაშინ, როცა ისინი ეხებიან სასვენ ნიშანთა ხმარების წესებს და სწორადაც მიუთითებენ მათი გამოყენების კონკრეტულ შემთხვევებზე. თანამედროვე ქართული ენის მკვლევართა შორის წინადადების მოდალურ ტიპებზე მსჯელობენ ლ. კვაჭაძე, ა. დავითიანი, ა. კიზირია, ალ. ლლონტი, შ. ძიძიგური, ტ. თაბუკაშვილი, ვ. რამიშვილი, მ. თალაკვაძე და სხვები.

ტექსტის მოდალობა ჯერჯერობით მონოგრაფიული კვლევის საგანი არ გამხლარა, მაგრამ თავიანთი მითითებანი, მოსაზრებანი გამოთქვეს ი. რ. ვალპერინმა, ო. ი. მოსკალსკიამ, გ. ი. სოლგანიკმა.

60-იან წლებში ნ. ი. შევდოვა აღნიშნავდა, რომ „მოდალური მნიშვნელობა“ — ეს არის სინტაქსური კონსტრუქციის სპეციფიკური მნიშვნელობა და იგი შეიძლება იყოს მხოლოდ მთლიანი კონსტრუქციის კუთვნილება. მნიშვნელობა განუყოფელია ფორმისაგან, ისინი წარმოქმნიან დაუნაწევრებალ მთლიანობას³. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მოდალობა ტექსტის თავისებურებაა. წინადადების დონეზე მოდალობა სუსტია, ღარიბი. ნამდვილსა და სისხლსავსე ფუნქციას მოდალობა ტექსტში გვიჩვენებს. ტექსტში ამკლავნებს სუბიექტი (მოქმელი) თავის გრძნობებს, სურვილებს, შეფასებას, სიმპათია-ანტიპათიას სინამდვილისადმი (თქმულისადმი). ტექსტის დონეზე გამოიყენება მოდალობის გამოხატვის იჯვე საშუალებანი, რომლებიც წინადადების სფეროშიც ფუნქციონირებენ. ამასთან ერთად, ტექსტის დონეზე გამოჩნდება ახალი საშუალებებიც. ესენია: შედარება, ეპითეტი, პირის ნაცვალსახელები. გმირთა (პერსონაჟთა) დახასიათება, საგანთა და მოვლენათა აღწერა, სენტენციები, დასკვნები და სხვ.

შედარებას და ეპითეტს, როგორც მოდალობის გამოხატვის საშუალებებს ტექსტში, ყურადღება მიაქცია ი. რ. ვალპერინმა.

1 ი. სინარულიძე, ენის დავიკრება, თბილისი, 1935.

2 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1939.

3 Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи.

М. 1960. გვ. 19.

„მე“ ნაცვალსახელს, როგორც ტექსტის მოდალობის გამოხატვის საშუალებას, მის სემანტიკურ და სტრუქტურულ ფუნქციას გამოკვლევა უძღვნა გ. ი. სოლგანიკმა. ავტორის აზრით, მეტყველება შეუძლებელია მეტყველის გარეშე, ხოლო მეტყველი აღნიშნავს თავის თავს „მე“ ნაცვალსახელით. ნებისმიერი მეტყველება გამომდინარეობს „მე“-საგან და მიმართულია „შენ“-კენ და მოგვითხრობს მის შესახებ (პირზე, საგანზე, ცნებაზე და ა. შ.). „მე“-სთან ერთად გამოჩნდება ხოლმე სუბიექტურ-შეფასებითი მნიშვნელობა. მოდალობის გამოხატვის სხვა საშუალება ემსახურება „მე“-ს გამოვლინებას, დაკავშირებულია და ექვემდებარება „მე“-ს. იგი მიჩნეულია სუბიექტური მოდალობის ველის ცენტრად¹.

ტექსტის მოდალობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რომელი პირი (პირველი, მეორე თუ მესამე) გამოდის მთქმელის როლში. ლიტერატურის სამი ძირითადი სახეობიდან (ლირიკა, ეპოსი, დრამა), ეპიკური პოეზია, რომელიც ძირითადად მესამე პირით გამოიხატება, უმეტესად ენის საკომუნიკაციო ფუნქციას ეყრდნობა. ლირიკა წარმოადგენს მწერლის შინაგანი სამყაროს, მისი პოეტური მეს გამოხატვის საუკეთესო საშუალებას, ხოლო მისი გამოვლინების ფორმად „მე“ გვევლინება.

ჩვენ აქ საანალიზოდ აღებული გვაქვს ქართული მხატვრული ლიტერატურის მონოლოგური ტექსტები. მხატვრული ნაწარმოების ტექსტის მოდალობის სპეციფიკას განსაზღვრავს მწერლის მიერ შექმნილი სამყაროს სინამდვილის თუ არასინამდვილის მოდალური მნიშვნელობა. მწერლის მიერ შექმნილი მხატვრული წარმოსახვითი სამყარო წარმოადგენს მხატვრული ტექსტის სინამდვილეს. მხატვრული ტექსტის მოდალობა — ეს არის მხატვრული სამყაროს შესახებ ინფორმაცია, მისი ახსნა და შეფასება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ორი სახის მოდალობიდან — ობიექტურიდან და სუბიექტურიდან — პირველი საერთოდ არ ახასიათებს მხატვრულ ტექსტს. უფრო მეტიც, ობიექტურ-მოდალური მნიშვნელობა უმეტეს შემთხვევაში იფარგლება მხოლოდ წინადადებით. სწორედ ობიექტური მოდალობის მიხედვით გამოიყოფა წინადადების ისეთი სახეები, როგორცაა თხრობითი, კითხვითი, ბრძანებითი და

¹ Солганик Г. Я. К проблеме модальности текста. — В кн.: Русский язык. Текст и контекст. М., 1984, гл. 177.

ძახილისა. ესენი ობიექტურ-მოდალური მნიშვნელობის მქონე ტიპებია. უნდა გავიმეოროთ, რომ ობიექტური მოდალობა არ ახასიათებს ტექსტს, ამიტომ არის, რომ არ ვარჩევთ კითხვით, ბრძანებით და ძახილის ტექსტებს. ამას იმიტომ ვაკეთებთ, რომ მხატვრულ ნაწარმოებში საქმე გვაქვს ხელოვანის მიერ წარმოსახულ სინამდვილესთან. მხატვრული ტექსტის შინაარსის სინამდვილე მწერლის, პოეტის, დრამატურგის მიერ წარმოსახული სინამდვილეა. მხატვრული ნაწარმოების თავისებურება მისი ზემოქმედების სპეციფიკურობაშია. მკითხველზე (მსმენელზე, მაყურებელზე) მხატვრული ნაწარმოების ზემოქმედების ძალა მატულობს იმდენად, რამდენადაც სუსტია სინამდვილის ასახვის პირობითობა. გვიჩვენებს რა წარმოსახვით სამყაროს, როგორც რეალურს, მწერალი, თავისი მხატვრული მეთოდიდან, მსოფლმხედველობიდან, ნაწარმოების ქანრიდან გამომდინარე, ზოგჯერ უშუალოდ, აშკარად, ზოგჯერ კი გადაკვრით ამჟღავნებს თავის გრძნობითს დამოკიდებულებას ამ წარმოსახულისადმი.

ტექსტის მოდალობა გაფანტულია მთელი ტექსტის სიგრძეზე. ტექსტის მოდალობას ქმნის მეტატექსტთა მოდალობის ერთიანობა. ტექსტის შემადგენლობაში ხშირად შეგვხვდება მოდალური მეტატექსტები, რომლებიც მწერლის (პერსონაჟის) სუბიექტურ-შეფასებით განწყობილებას, გრძნობას გამოხატავენ. ამ მოდალურ მეტატექსტებს დასკვნის, რეზიუმეს, შეფასების ელფერი დაჰკრავს და ტექსტში შეაქვს ადამიანური გრძნობითი ურთიერთობა.

სუბიექტური მოდალობა — ეს ტექსტის მთავარი და არსებითი თავისებურებაა, მისი ლინგვისტიკური სემანტიკაა. სუბიექტური მოდალობა, როგორც ტექსტის კატეგორია, მჭიდრო კავშირშია ტექსტის სხვა კატეგორიასთან, კერძოდ, გაბმულობასთან. მოდალობა გაბმულობასთან ერთად ტექსტის სტრუქტურული ორგანიზაციის, ტექსტის წარმოქმნის ძირითადი საშუალებებია.

ტექსტის მოდალობა გადმოიცემა ჩართული სიტყვებითა და გამოთქმებით, მოდალური სიტყვებით, ნაწილაკებით, შორისდებულებებით, ზმნის დროისა და კილოს ფორმებით, განმეორებით, მოდალური წინადადებითა და მეტატექსტით.

ჩვენი დებულებების საილუსტრაციოდ მოვიხმოთ რამდენიმე ტექსტი.

ტექსტი პირველი

იმ საღამოს სტეფანწმინდას ამოვედი. მშვენიერი საღამო იყო, ასე რომ იმ ღამეს იქ დავრჩი, რათა თვალი გამეძლო მშვენიერის სანახავეების ხილვითა. ოხ, საქართველოვ!

სხვა საქართველო სად არის,
რომელი კუთხე ქვეყნისა?“

ოთახიდან გარეთ გამოვედი და შევხედე სტეფანწმინდის პირდაპირ აყუდებულს მყინვარსა, რომელსაც ყაზბეგის მთას ეძახიან. დიდებული რამ არის ეგ მყინვარი. აბა მაგას შეუძლიან სთქვას: ცა ქუდადა მაქვს და დედამიწა ქალამნადაო. ცისა ლაქვარდზედ მოჩანდა იგი თეთრად და აუზღვრევლად. ერთის მუჭის ოდენი ღრუბელიც არა ჰფარავდა მის მაღალ შუბლსა, მის ყინვით შევერცხლილს თავსა. ერთად-ერთი ვარსკვლავი, მეტად ბრწყინვალე, ზედ დაჰნათიდა, ერთს ალაგს გაჩერებული, თითქო მყინვარის დიდებულს სახეს განუცვიფრებიაო. მყინვარი!... დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მალეღვებს, მაციებს და არ მათბობს, — ერთის სიტყვით მყინვარია. მყინვარი მთელის თავის დიდებულებით საკვირველია და არა შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავკარგი მის მაღალს შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედამიწაზე უდგა, თავი კი ცას მიუბჯენია, განზე გამდგარა, მიუქარებელია. არ მიყვარს არც მაგისთანა სიმადლე, არც მაგისთანა განზედ გადგომა, არც მაგისთანა მიუქარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელადებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულიდამ გადმომსკდარი მოდის და მობღავის და აბღავლებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამალებული ბრძოლა,

დრტვინვა და ვაი-ვაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებულის ცხოვრებისა, ამაღელვებელი და ღირსსაცნობი სახეც არის: იმის მღვრთე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნაცარ-ტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა და განცხრობის დიდებული სახეა. ცივია — როგორც უკვდავება და ჩუშია — როგორც განცხრობა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუქარებლად მაღალია. ქვეყნის ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირიდან დადებულა, ყოველი შენობა ძირიდან ამაღლებულა, მაღლიდან კი შენობა არსად არ დაწყებულა. ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მამწონს და უფრო მიყვარს. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სიცივე ჰსუსხავს და სითეთრე აბერებს! მაღალიაო! რად მინდა მისი სიმაღლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება. არა, არ მიყვარს მყინვარი. მყინვარი დიდ გეტეს მაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპოვარ ბაირონსა. ნეტავი შენ, თერგო! იმითი ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ. აბა პატარა ხანს დადევ, თუ მყარალ გუბედ არ გარდაიქცე და ეგ შენი საშიშარი ხმაურობა ბაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს. მოძრაობა და მართო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი.

ჩამოღამდა, თერგისა და მყინვარის ყურებაში და ზოგიერთ ფიქრების გართვაში დრო ისე გამეპარა, რომ თითქმის ვერ შევიტყე — მზე როგორ გამოესალმა მისგან გამთბარ ქვეყნიერებასა და როგორ მიეფარა მთებსა. დაღამდა, თვალწინ აღარა სჩანს-რა, მისწყდა ხმაურობა ქვეყნისა, ქვეყანა დაღმდა.

დაღამდა, მაგრამ არ ვიცი, რას ვიქმოდი, რომ იმედი არა მქონდეს კვლავ გათენებისა. სიცოცხლე სიცოცხლედ-და ეღირებოდა?... მიყვარს, ბუნებავე, შენი დაწყობილობა, რომლის მეოხებითაც ყოველი ღამე თენდება ხოლმე.

დაღამდა, მაგრამ მე მაინც სტანციის გარეთა

ვარ და დაეინებით ყურაცქვეტილი გონებას ვადევნებ თერგის თავზეხელაღებული დენის ხუილსა. ყველა დადუმდა და შენ არ სდუმობ, თერგო მერწმუნეთ, მე მესმის ამ ხმაგაკმენდილს ქვეყანაში თერგის დაუჩუმარი ჩივილი. არიან ადამიანის ცხოვრებაში იმისთანა წუთნი მარტოობისა, როცა ბუნებას შენ თითქო შენსას აგებინებ და იგი თავისას შენ გაგებინებს. ამიტომაც შეგიძლიან სთქვა, რომ მარტოობაშიც არსად მარტო არა ხარ, ჰოი. ორფეხო ცხოველო, რომელსაც ადამიანს გეძახიან. ამ ღამეს ვგრძნობ, რომ ჩემის ფიქრებისა და თერგის ჩივილის შუა არის რაღაც იღუმალი კავშირი, არის რაღაც თანხმობა. გული მიტოკს და მკლავი მითრთის. რისთვის? დროს დაეცალათ ამის პასუხის მიცემა.

დაღამდა. მისწყდა ადამიანის ფეხის ხმა, მისწყდა ადამიანის მორკმული ხმაურობა, აღარ ისმის მისის დაღლილის ზრუნვისა და წადილის გუგუნი, ქვეყნის ტკივილმა დაიძინა, ადამიანი აღარა ჩანს ჩემს გარშემო. ვაი, რა ცარიელია ეს სავსე ქვეყანა უადამიანოდ!... არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუხსვენარი დღე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახით! ჰოი, ბნელო ღამევე, მეჯავრები შენ მე! შენ რომ არ დაარსებულიყავ ქვეყნისათვისა, მე მგონია, რომ ნახევარი უბედურებაც ადამიანისა ქვეყანაზედ არ იქნებოდა. შენთა მოვლენათა დასცეს პირველად თავზარი ადამიანის გონებასა და დააფრთხეს იგი. მას აქეთ შეშინებულსა გზა თვისი ვერ უპოვნია, — და აჰა, იბრძვის ადამიანი და დღევანდლამდე ათასში ერთსა თავისი ერთხელ დამფრთხალი გონება ფრთხოლას ვერ გადაუჩვევია. აი მიზეზი ქვეყნის უბედურობისა. ჰოი, ბნელო ღამევე! მეჯავრები შენ მე. შენის კალთის ქვეშა, ვინ იცის რამდენი გაბოროტებული მტერი ადამიანისა ეხლა თავს იმაღავს? ვინ იცის, ამ ბნელ ფარდის ქვეშ, რომელიც ეხლა ჩემს თვალს ჩამოა-

ფარე, რამდენი მკედელი და მტარვალ ქვეყნისა სკედავს ბორკილთა ადამიანის ბედის შესაქედად? შენ ხარ ხელის შემწყობი იმ ხელობისა, რომელსაც თვალთმაქცობას ეძახიან და რომელიც ადამიანის დამფრთხალს გონებასა უბედურებას ბედნიერებად აჩვენებს ხოლმე; შენ ხარ ჟამი და დრო კუდიანების სერობისა, საცა ისმის სადღეგრძელო სიბნელისა და უმეცრებისა. ჰოი, ბოროტო, წარვედ ჩემგან, დღეო ნათელო, მოვედ შენ!...

სტანციაში შევიტყვე, რომ მთებში დიდი დაბრკოლებაა ფოშტით მიმავლისათვის, რადგანაც სტანციებში ცხენები ხშირად აკლდებათ. მირჩიეს ფასანაურამდე ცხენი მეჭირავნა და ცხენ-და-ცხენ გადავსულიყავ. მე ეს რჩევა ჭკვაში დამიჭდა. იმ ფიქრით მივეცი თავი ძილს, რომ ხვალე საჯდომს ცხენს ვიჭირავებ და ისე გადვილი მთებსა“ (ილია).

მოხმობილ ტექსტში ჩვენ გამოვყავით მოდალობის გამომხატველი ყველა საშუალება მოდალური მეტატექსტის ჩათვლით. უპირველესი, რაც თვალში ეცემა მკითხველს ის არის, რომ მთელი ტექსტი მოდალობით სუნთქავს. ყველგან, მთელი ტექსტის სიგრძეზე, ისმის და იგრძნობა მთხრობელის (და ეს მთხრობელი პირველი პირია — „მე“) სუბიექტური დამოკიდებულება ნათქვამისადმი — ტექსტის მხატვრული სინამდვილისადმი. მოცემულ ტექსტში მოდალობის გამოხატვის სხვადასხვა საშუალება გვხვდება, რომლებიც სხვადასხვა მეტატექსტში ასრულებენ მოდალობის ფუნქციას. მოდალობის გამომხატველი იმ საშუალებებიდან, რომლებიც ამ ფუნქციით წინადადებაშიც გამოიყენება ჩვენს ტექსტში გამოჩნდა: ნაწილაკი — „არა“, შორისღებულები — „ხო“, „ვაი“, „ჰოი“, „აჰა“, „აბა“. ჩართული სიტყვა — „ერთი სიტყვით“, მაგრამ, როგორც ანალიზი გვიჩვენებს, ამათი ფუნქცია აქ შესუსტებულია. როგორც ჩანს, ტექსტის დონეზე მოდალობის გამოხატვის ძლიერ საშუალებებად უნდა მივიჩნიოთ: შედარება, ეპითეტი. მოდალური წინადადებები, მოდალური მეტატექსტები, მოდალური დასკვნა-რეზიუმე. ეს საშუალებანი კი ჩვენს ტექსტში უხვად არის წარმოდგენილი. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენს ტექსტში რამდენიმე მოდალური მეტატექსტი გვაქვს: პირველი მოდალური მეტატექსტია მყინვარის დახასიათება, მეორე — თერგის დახასიათება, მესამე — მათი შეპირისპირებითი დახასიათება,

მეოთხე ის მეტატექსტია, რომელიც იწყება აბზაცით: „დაღამდა, გავ-
რამ არ ვიცი... და ბოლოს — „ღამის სიძულვილი“ (ასე შეიძლება
ეწოდოს ამ მეტატექსტს!).

ძალიან ბევრია მოდალური წინადადებები. აღვნიშნავთ რამდენი-
მეს:

„სხვა საქართველო სად არის,
რომელი კუთხე ქვეყნისა?“

„მშვენიერი საღამო იყო“,

„ვღი, რა ცარიელია ეს საესე ქვეყანა უღამიანოღ!“

„მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამაღებული ბრძოლა და ვი-
ვაგლახი“.

ყველაზე მთავარია მინც მოდალური დასკვნა-რეზიუმე, მათ შე-
იძლება ეწოდოს მოდლობის ჩუქურთმა. ასეთი დასკვნა-რეზიუმეც
რამდენიმეა:

„მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის
ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“... „ჰოი, ბნელო ღამევე, მეჭავრები
შენ მე“ და „ჰოი, ბოროტო, წარვეღ ჩემგან, დღეო ნათელო, მოვეღ
შენ!..“ და სხვ.

ავიღოთ პოეტური ტექსტი.

მთაწმინდის მთვარე

ჭერ არასდროს არ შობილა მთვარე ასე წყნარო
შღუმარებით შემოსილი შღამების ქნარო
ქროლვით იწვევს ცისფერ ღანღებს და ხეებში აქსოვს...
ასე ჩუმო, ასე ნაზო ჭერ ცა მე არ მახსოვს!
მთვარე თითქოს ზამზახია შუქთა მკრთალი მძივით,
და მის შუქში გახვეული მსუბუქ სიზმარივით
მოსჩანს მტკვარი და მტეხი თეთრად მოელვარე...
ოჰ! არასდროს არ შობილა ასე ნაზო მთვარე!
აქ ჩემს ახლო მოხუცის ღანღს სძინავს მეფურ ძილით,
აქ მწუხარე სასაფლაოს, ვარღით და გვირილით,
ეფინება ვარსკვლავების კრთომა მზიარული...
ბარათაშვილს აქ უყვარდა ოღლად სიარული...
და მეც მოვეკვღ სიძღვრებში ტბის სევეღიან გეღად,
ოღონდ ვთქვა, თუ ღამემ სულში როგორ ჩაიხეღა,
თუ სიზმარმა ვით შეისხა ციღან ცამღე ფრთები,
და გამაღა ოცნებათა ღურჭი იაღქნები;

თუ სიკვდილის სიახლოვე როგორ ასხვავებებს
 მომავლადი გედის ჰანგთა ვარდებს და ჩანჩქერებს,
 თუ როგორ ვგრძნობ, რომ სულისთვის, ამ ზღვამ რომ
 ალზარდა,
 სიკვდილის გზა არაა არის, ვარდისფერ გზის გარდა;
 რომ ამ გზაზე ზღაპარია მგოსანთ სითამამე,
 რომ არასდროს არ ყოფილა ასე ჩუმი ღამე.
 რომ, ანრდილო, მე თქვენს ახლო სიკვდილს ვეგებები,
 რომ მეფე ვარ და მგოსანი და სიმღერით ვკვდები,
 რომ წაჰყვება საუკუნეს თქვენგან ჩემი ქნარი...
 ჟერ არასდროს არ შობილა მთვარე ასე წყნარი!
 (გ ა ლ ა კ ტ ი ო ნ ი)

ეს ლირიკული ლექსი მოდალურია თავიდან ბოლომდე. იგი გამოხატავს გენიოსი მგოსნის პოეტურ სამყაროს, მისი სულის ფორიაქს, ამალღებულ განცდებს მთვარიან ღამეში, როცა იგი, თავის უკვდავებაში დარწმუნებული, დაჰყურებს მთაწმინდას, მტკვარს, მეტეხს და დიდებულ ანრდილთა ახლოს სიმღერებით ეგებება სიკვდილს.

მოდალობის გამოხატვას ამ ლექსში ემსახურება: შორისდებულები, შედარებები, ეპითეტები, ლექსიკური ერთეულები, განმეორებანი, სინტაქსური პარალელიზმები.

მოდალობის გამოხატვის ყველა აქ გამოყენებული საშუალება ერთიანდება და ემსახურება იმ მიზანს, რომ უშუალოდ, პირდაპირ და ექსპლიციტურად გვიჩვენონ პოეტის სუბიექტურ-მოდალური დამოკიდებულება გარესამყაროსადმი!

ვნახოთ კიდევ ერთი პოეტური ტექსტი.

ა პ ე ლ ა ც ი ი ს მ ც ო დ ნ ე

ზედნიერია ჩანჩურა შვილი ჰყავს მას საქები,
 თქვენს მზეს ვფიცავ, წყალივით იცის აპელაცია!...
 წვერ-ულვაშს აღარ ჰკადრობს, მოუშვია ბაყები:
 ე ს ს წ ა ე ლ ი ს ნ ი შ ა ნ ი ა, უ ჰ, რ ა დ ი დ ი კ ა ც ი ა!

ქართულ ტანისამოსსა, აბა, რაღად იკადრებს:

სწავლული კაცი არის, ტანზე ფრაკი აცვია;

ვინც რუსული არ იცის, მთის ნადირსა ადარებს, —

ვ ი ნ ა მ ტ ყ უ ნ ე ბ ს, მ ა რ თ ა ლ ს ბ რ ძ ა ნ ე ბ ს: ი ს ს წ ა ე ლ უ ლ ი
 კ ა ც ი ა!

არ მოსწონს სალამური, არც თარი, არც ჩონგური,
 ლეკური ეზიზღება, მოსწონს ტანცი-მანცია;
 ვერც დაეძრახავთ: ოპერისთვის მიუჩვევია ყური
 უპ, რა შვილი დამდგარა! რა სწავლული კაცია!...
 მაზრაც კი ჩააბარეს, აწვილა შეედრება!
 მოჩივარს რომ შეუტევეს, სწორედ რომ მამაცია!
 უფულო კაცის წვევა ეამივით ეჭავრება!
 სხვა რამე არ იფიქროთ! ის სწავლული კაცია!
 ამბობენ, — ქრთამი სძულსო, არ იძენის არც ქათამსა,
 მხოლოდ მაშინ არ იწყენს, თუ მსუქანი ვაცია.
 მაგრამ ეს ზვარაკია! ამას ვინ ეტყვის ქრთამსა?
 სხვამ რომ ქნას, ის სხვა არის! ეს სწავლული კაცია!
 თუ რუსული არ იცი, ახლოს ნუ ეკარები,
 მუსაიფი არ უყვარს, ქართულში ზარმაცია;
 უსწავლელებთან, თურმე, მოსდის ზაფრის ქარები;
 რა ჰქნას? არ გაავამტყუნებ: ის სწავლული კაცია!
 გაბუტვით დადის, სიბრძნე აღარ ეტევა ყელში,
 მთელს ნაცის ის მოსწონს, მას სძულს მთელი ნაცია!
 აი, სწავლული შვილი, სანატრი ამ სოფელში,
 ქართველების შეხედვით ყოველად კარგი კაცია!

(აკაკი)

აკაკის ამ სატირულ ლექსში გამოხატულია პოეტის უარყოფითი
 დამოკიდებულება ჩანჩუკრას შეილისადმი. ლექსი თავიდან ბოლომდე
 მოდალურია, მაგრამ უნდა აღინიშნოს ერთი თავისებურება: ყოველი
 სტროფის მეოთხე სტრიქონი პირველი სამი მოდალური სტრიქონის
 შეჯამებას, დასკვნას, რეზიუმეს წარმოადგენს.

ამგვარად, შეიძლება მტკიცედ ითქვას, რომ მოდალობა ტექსტის
 ერთ-ერთი ძირითადი კატეგორიაა. ენას საკმაოდ მოეპოვება მოდა-
 ლობის გამოხატვის საშუალებანი.

ამგვარად, ქართული მხატვრული სალიტერატურო ენის მონაცე-
 მებმა საშუალება მოგვცა, გამოგვეყო და დაგვესაბუთებინა ტექსტის
 შემდეგი სამი კატეგორია: გაბმულობა, თანამიმდევრობა და მოდა-
 ლობა.

ბეჰსტის ძირითადი ფუნქციონალური ტიპები

§ 1. საპითხის ინტერაქტივობა

ტექსტის ლინგვისტიკაში აზრობა სხვადასხვაობაა მეტყველების სახეების შესახებაც.

მეტყველების სახეებით დაინტერესებული იყო სტილისტიკა, ტექსტოლოგია, რიტორიკა, ლიტერატურის თეორია. თითოეული მათგანი თავისი თვალსაზრისით უყურებდა მეტყველების ტიპებს. დღეისათვის მეტყველების ტიპების გარკვევით დაინტერესებულია ისეთი დისციპლინები, როგორცაა თანამედროვე კომუნიკაციის თეორია, პრაგმატიკა, ლინგვოლოგიკა, მეტყველების თეორია. მაგრამ დღემდე ვერცერთმა ვერ მოგვცა კლასიფიკაციის ერთიანი სისტემა.

სპეციალისტთა შორის საყოველთაოდ არის გავრცელებული ლ. ს. ვიგოტსკის აზრი, რომ „მეტყველება არის აზრის სიტყვად გადაქცევის პროცესი, აზრის მატერიალიზაცია და ობიექტივიზაცია სიტყვაში“.

მართალია, მეტყველების ძირითად ფორმებად მიჩნეულია თხრობა, აღწერა და მსჯელობა, გამოყოფენ მათ, ასე ვთქვათ, დამატებით ფორმებსაც, ისეთებს, როგორცაა: დინამიკური აღწერა, ცნობა, დახასიათება, ინტერპრეტირება, მტკიცება. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ თხრობა, აღწერა, მსჯელობა მეტყველების ფორმათა ინვარიანტებს წარმოადგენს, ხოლო მათი ემოციონალურად გადამუშავებული ვარიანტებია მოთხრობა, ცოცხალი აღწერა და შთაბეჭდილებათა გადაცემა.

აჩვენებს მეტყველების სახეების სემიოტიკური გაგებაც, რომლის მიხედვითაც დაწერილი ტექსტის ტიპი მიიჩნევა მეტყველების სახედ. ცნობილი სემიოტიკი შორისი გამოყოფს ტექსტის 16 სახეს (რომელიც გაგებულია მეტყველების 16 სახედ), მათ შორის მეცნიერულს, მხატვრულს, პოლიტიკურს, იურიდიულს და სხვ. პეტეფი და რიზერი გამოყოფენ მეტყველების (ტექსტის) შემდეგ სახეებს: თხრობას, ცნობას, მტკიცებას, მსჯელობას, არგუმენტაციას, დასაბუთებას.

რ. ლონგკარი გავრჩევს მეტყველების 16 სახეს, რომელთა შორის დასახელებულია მოთხრობა წარსულზე, წინასწარმეტყველება, ქება, მობოდიშება და სხვ.

ფართოდ არის გავრცელებული ვ. შმიდტისა და ე. შტოკის შეხედულება, რომლის მიხედვითაც გამოიყოფა მეტყველების ორი სახე — ინფორმირება და აქტივიზირება, საპასუხო რეაქციის გამოწვევა. ავტორებს დაკონკრეტებული აქვთ მათი რეალიზაციის საკომუნიკაციო საშუალებები.

სემიოტიკებს მეტყველება და ტექსტი ესმით, როგორც დაპირისპირებულთა ერთიანობა.

ნ. ი. სერკოვა ზეფრაზულ მთლიანობას მიიჩნევს ფუნქციონალურ-სამეტყველო ერთეულად.

ო. ი. მოსკალსკაია მეტყველების სახეებად მიიჩნევს: ცნობას (собщение), მსჯელობას, განზრახვას. ცნობისათვის დამახასიათებლად მოსკალსკაია მიიჩნევს ამბების გავრთიანებულ ჩამოთვლას მათ დროულ თანმიმდევრობაში: მსჯელობისათვის დამახასიათებლად — რიტორიკულ კითხვებს, დეფინიციებს, წინადადებათა შორის იმპლიკატურ და ანტიიმპლიკატურ კავშირს, ხოლო განზრახვისათვის ნიშანდობლივია ინფინიტივის ფორმები ბრძანებასა და ინსტრუქციაში, ადრესატის განსაზღვრულობა და განუსაზღვრელობა.

ტექსტის ფუნქციონალური ტიპების შესახებ საუბარია ლ. მ. ლოსევას, ს. ი. გინდინის, კ. ა. დოლინინის და სხვათა ნაშრომებში, მაგრამ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ო. ა. ნეჩაევას მონოგრაფია, სადაც ავტორი გამოყოფს მეტყველების სამ ფუნქციონალურ-აზრობრივ ტიპს: აღწერითს, თხრობითსა და მსჯელობითს. ამ ძირითადი სამი ტიპის გარდა, ნეჩაევა გამოყოფს აგრეთვე მათ კონტამინირებულ ფორმებს¹, მეტყველების ტიპები ნეჩაევას მიიჩნია ზეფრაზულ სტრუქტურულ-ენობრივ ერთეულებად.

ჩვენ გამოვეყოფთ ტექსტის სამ ძირითად ფუნქციონალურ ტიპს: აღწერითს, თხრობითსა და მსჯელობითს და მათ კონტამინირებულ ფორმებს.

¹ Нецаева О. А. Функционально-смысловые типы речи. АДД. М., 1975, гл. 16.

ალწერითია ტექსტი, სადაც ჩამოთვლილია ნიშან-თვისებები, თავისებურებანი და ამ გზით დახასიათებულია რაიმე მოვლენა, საგანი, პერსონაჟი. ალწერითი ტექსტი შეიძლება იყოს პეიზაჟული (მოქმედების ადგილის ალწერა) ან პორტრეტული (მოქმედი გმირის გარეგნული ალწერა) და სხვ.

მოვიყვანოთ ალწერითი პეიზაჟური ტექსტის ნიმუში:

„გულამაყრის ხეობას, თითქოს განგებ, გაუპია კავკასიის მთების უმათერესი ძარღვი და ვიწრო ხეობად შიგ შეკვდილა; ეს ხეობა ავდარსა და ნიაღვარს დაუხრამავს, მალლობებიდან ჩამონადენს ქვასა და ღორღსა უშველებლის ლოდებით გაუყვია და მეტისმეტად ძნელს გასასვლელად შეუქმნია. ხშირი და დაბურვილი ტყე, რომელიც ხეობას აქეთ-იქით ფერდობებზედ მისდევს, გახლართულა სხვადასხვა მხვევის მცენარეებით და ყოველი მოძრაობა უფრო მეტად გაუძნელებია. ხეობა თავდება თვალშეუწვდენელის ფრიალოთი, რომელიც, თითქოს განგებ, გზის მოსასპობლად სიგანეზედ გაჰხირებია და იქაურობას მუქარით და ამაყად გადმოჰყურებს. პირველსავე შეხედვით ეს ადგილი იქამდის მკაცრად, გულისდამხურავად და სევდისმომცველად გეჩვენებათ, რომ ნებაუნებლივ გაღონებთ და ამგვარის მდგომარეობის მიზეზი კი ვერ აგიხსნიათ, მუდამ დაბურული, დაღვრემილი და შეკუმშული ბურსაჰირის ფრიალო ნისლს არასოდეს არ იშორებს და იმ ერთადერთს ბილიკსაცა ჰჯარავს, რომელიც ქარსა და ავდარს გაუკვლევია: მკაცრი, მედიდური, შავად და ბნელად გადმოიყურება უზარმაზარი ფრიალო და, თითქოს განრისხებული, ყველას ექადის, ვინც კი მიკარებას გაუბედავს. ხშირი ბურუსი, მეტისმეტად ვიწრო ბოლიკი და ნესტი ფრიალოს წვერებს ანოტიოებს, შლის და ურიცხვს ხალხს და საქონელს იმსხვერპლებს ხოლმე. მაგრამ, თუ ასეთის უსიამოვნო შთაბეჭდილების მომხდენია ეს ფრიალო, ამის სამაგიეროდ, რაწამს გადასავალს გადასცდებით, თვალწინ მთელი ედემი გადაგეშლებათ. თქვენ დაინახავთ საკმაო მანძილზედ გადაჰიმულს დელეს, ნაზისა და სურნელოვანის ბალახითა და ყვავილით შემკულს. ვაკე ტაფობა, იმ საშინელის, გულის დამნაღვლებელის გზის შემდეგ, კეკლუც პატარძალსავით მორთული მიგიწვევს და მიგიზიდავს, თავბრუდამხვევის ალერსით შემოგზარით ნაზითა და დამყვავებლის ჰაერით; ვერცხლის გველსავით მინდორზედ დაკლაკნილის მდინარის

ჩუხჩუხს ტკბილს დამამშვიდებელს ნანათ მოგასმენთ“. (ა. ყ ა ზ ბ ე გ ი).

აქ ტექსტის ნაწილი მოვიხმეთ (მთელი ტექსტი აღწერილია, პეი-ზაჟური). ჩვენი აზრით, ეს მოხმობილი ნაწილიც, რომელშიც აღწერილია გულდამყრის ხეობა, ნათლად გვიჩვენებს ასეთი ტექსტის თავისებურებას. თუმცა ემოციურობის ელემენტებიც საკმაოდ გვაქვს. ალბათ, შეუძლებელია, კვრეტლე ბუნების დიდებულ სურათს და საკუთარი გრძნობა არ გაამყლავნო.

ახლა ვნახოთ აღწერითი პორტრეტული ტექსტი:

„იმ დროს, როცა ჩვენს მოთხრობას ვიწყებთ, ოთარაანთ ქვრივის შვილი გიორგი ოც-და-ერთის წლის ბიჭი იყო, ერთი ჯმუხი და ძარღვიანი ყმაწვილი კაცი დადგა. კუპრსავით შავი და კარგად დაკოკრებული წვერ-ულვაში ლამაზად უხდებოდა მის შავგერემანს და მოხდენილად მოყვანილს სახესა. თვალაღობით მეტად სანდომიანი და მარილიანი იყო, და უფრო უკეთესი იქნებოდა, რომ მისი დიდრონი ქორული თვალები ცოტა მრისხანედ არ გამომეტყველებდნენ. თვალთა მეტყველების ჭეჭას აძლიერებდა გადაბმული წარბები. ეს მარილიანობას სახისას ბევრს უშლიდა. ამის გამო კაცი უნებურად თვალს მოარიდებდა პირველ თვალის მისწრებაზეც. ხოლო რამდენსაც უფრო დააკვირდებოდი მის პირისახეს და თვალებსა, უფრო და უფრო მოგეწონებოდათ გიორგი. იშვიათად იცოდა ღიმილი, მაგრამ როცა კი გაიღიმებდა, თვალი ზედ დაგრჩებოდათ, ისე უხდებოდა ღიმილი. ტანადაც ერთი ბრგე კაცი იყო, მარჯვედ მოყვანილი და კარგად ჩასხმული.

კოხტად და ფაქიზად ჩაცმა-დახურვა უყვარდა. იმის ყაიხებით მორთული საცვეთები, ჭრელი წინდები და ლამაზად გაწყობილი ფეხზედ ქალამანი რომ გენახათ, მაშინ დაიჩერებდით, რომ ჩვენებურ გლეხის ფეხსაცმელსაც თავისი სიტურფე და სილამაზე აქვს.

ბაზარში რომ გაივლიდა, იტყოდნენ ხოლმე: ერთი ღონიჯის შემოყრა-ლა აკლია, თორემ თევადიშვილია და თევადიშვილიო.

ბევრს სოფლის საპატარძლო ქალებს თვალი დარჩენია გიორგიზედ, ბევრს შევარდნია გული, ბევრს ჩასახვია გულში იმისი სურვილი. გიორგის კი აინუნშიაც არავინ მოსდიოდა... ტოლ-ამხანაგობას აგრერიგად არ ეწყობოდა. და თუ როგორმე ჩაერევოდა, პირველობას ყველგან ამას უთმობდნენ.

მუშაობაში ხომ მთელს სოფელში ამას სწორი არა ჰყვანდა თითქმის“ (ი ლ ი ა).

ჩვენს მაგალითში აღწერილია გიორგის პორტრეტი, რომლის აღწერისას ავტორი ვერ მალავს თავის ემოციებს.

§ 3. თხრობითი ტექსტი

თხრობას განეკუთვნება ტექსტი, სადაც საუბარია ამბის, მოვლენის განვითარების, მათი თანმიმდევრობის შესახებ. ადგილი აქვს დროის ცვლას.

აი, თხრობითი ტექსტის ნიმუში:

„ქალაქში მრავლად ცხოვრობდნენ ევროპელები, რუსები და კათოლიკე მისიონერები. მათ თავთავიანთ ქვეყნიდან წერილებიც მოსდიოდათ, წიგნებიც, ჟურნალ-გაზეთებიც. ამ მუნჯ შიკრიკებს უხვად შემოჰქონდათ იქაური ამბები, რომელიც ისე ჟონავდა საზოგადოებაში, ვით წყალი ნიადაგში. აქაური თავად-აზნაურები და ვაჰრებიც ათასობით მიდიოდნენ რუსეთში და იმათაც მოჰქონდათ საქვეყნო ამბები. ზაალი ზამთრობით ქალაქში ცხოვრობდა. მისი სახლი მუდამ სტუმრებით იყო სავსე. მათი საუბარი ნიადაგ ამ ამბების ირგვლივ ტრიალებდა. საფრანგეთის რევოლუცია, ნაპოლეონის გაბატონება, მისი ლაშქრობა რუსეთში, რუსის შემოსევა კავკასიაში — ეს იყო ღერძი მათის აზროვნებისა და საზრუნავისა.

ერთ ხანს არსენა ზაალის შინაყმა იყო, მის კარზე ტრიალებდა და აქ გაგონილ-ნაუბარს ხარბად ისრუტავდა. აქ გაიგო მან და თავისებურად მოხარშა საფრანგეთის „შფოთიც“, „ნაპალავანის“ განდიდებაც და მარცხიც, რუსეთის შემოსევაც და საქართველოს სამეფოს დანგრევაც. „იქ სადღაც“ ბატონყმობის მოსპობაც და აქაურთა ჩამორჩენაც. გარდა ამისა, დათუნა განათლებული ვაჟი იყო და მათი მეგობრობაც უმთავრესად ამ ნიადაგზე აშენდა.

გრიგოლ ორბელიანი გულდასმით ათვალეირებდა არსენას. აღრევაც კარგად იცნობდა, რადგან მისი მეზობელი იყო და მუდამ გატაცებით უყვარდა ჯიშინი ძაღლი, გაწვრთნილი მიმინო, ბედაური ცხენი და რჩეული მოჭიდავე, რომელსაც თავის კარის ფალავნად იჩემებდა ხოლმე. დღეს კი საბოლოოდ დაადგა თვალი ოძელაშვილს და გადასჭრა, თავის ამაღა ამ ბიჭითაც დაემშვენებინა“ (მ. ჯ ა ვ ა ხ ი - შ ვ ი ლ ი).

მოსმობილ ტექსტში გადმოცემული ამბავი (თანაც რამდენიმე) ერთმანეთს ცვლის დროში. ჩვენი ტექსტი ოთხი მეტატექსტისაგან შედგება, თითოეულს თავ-თავისი მიკროთემა აქვს. ყოველი მეტატექსტი თანმიმდევრულად მისდევს ერთმანეთს.

ეს ტექსტი ძირითადად თხრობითია, მაგრამ იგი აღწერითი ტექსტის ელემენტებსაც შეიცავს. ასევე იყო, როგორც ვნახეთ, აღწერით ტექსტებში, სადაც თხრობის ელემენტებიც იყო გარეული. როგორც ჩანს, ტექსტის დონეზე მხოლოდ თხრობითი ან მხოლოდ აღწერითი ტექსტები ურთიერთნარევი ელემენტების გარეშე შეუძლებელია. ანალიზი გვიჩვენებს, რომ თხრობითი ტექსტი აღწერით ტექსტთან შედარებით ნაკლები სინშირით გვხვდება. უფრო ხშირია აღწერითი და თხრობითი ტექსტების კონტამინირებული ფორმა. ვნახოთ ასეთი ტექსტის ერთი მაგალითიც პოეზიიდან:

„სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა
ორბნი, არწიენი ვერ შეჰხებიან,
სად წვიმა-თოვლი, ყინულად ქმნილინი,
მზისგან აროდეს არა დნებიან,
სად უდაბურსა მას მყუდროებას
კაცთ ჟრიაბული ვერ შესწვდენია,
სად მეუფება ქვექა-ქუხილსა,
ყინულს და ქართა მხოლოდ ჰშენია, —
უწინდელს დროში ღვთისა მოსავთა
გამოუქვაბათ მუნ მონასტერი
და იმ ყინულში შეთხრილს ღვთის ტაძარს
ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი.
ფრიალოსაებრ ჩამოთლილი აქვს
იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის ზღუდე
და ზედ კარია გამოკვეთილი —
ვით კლდის ნაპრალზედ არწივის ბუდე.
ზღუდის ძირამდე რკინის რამ ჭაპკვი
ზედა ჰკილია თურმე იმ კარსა —
და თუ არ ჭაპკვით, სხვაფრივ ვერა გზით
ვერ ძალუძს ასვლა ვერარა კაცსა.
აქა ყოფილა უწინ კრებული
ღვთისთვის ქვეყნიდამ განდევნილ ძმათა
და მყინვარს ამას უდაბნოს თურმე
ისმორა ქება წმიდა-წმიდათა.
აქა გამდგარან, განშორებთან
ამ წუთისოფლის სამაყდუროსა.

აქ პლირსებიან მართალთა თანა
 სავანესა მას საუკუნოსა.
 გასულან ამა ქვეყნით მამანი
 და ტაძარი ღვთის გაუქმებულა...
 იმათის ღვაწლით ამ ტაძრის მადლი
 მთიულთა შორის ყველგან განთქმულა.
 და ის ადგილი, ის არე-მარე
 ესოდენ წმინდად სწამს დღესაც ერსა,
 რომ ნასროლს ნადირს, მუნ შეფარებულს,
 მონადირეც კი ვერ ახლებს ხელსა.
 თუ არ ღვთის ღირსი, სხვა ვერეინ თურმე
 ამ წმინდა ადგილთ ვერ შეეხება,
 და თუ შეპბედავს, მსწრაფლ რისხვა ღვთისა
 ქექა-ქუხილით მოველინება“.

(ილია)

ამ ტექსტში ერთმანეთს ცვლის აღწერა და თხრობა. ჯერ აღწე-
 რილია მყინვარის მთა და იქ, ყინულში, შეთხრილი ბეთლემის ტაძარ-
 რი, შემდეგ კი მოთხრობილია იმ ტაძარში მყოფ ქვეყნიდან განდევნილ
 ძმათა კრებულის საქმიანობა.

§ 4. მსჯელობითი ტექსტი

მსჯელობით ტექსტში გვაქვს მიზეზ-შედეგობრივი კონსტრუქცი-
 ები, კითხვები, მოდალური სიტყვები, ავტორისეული შეფასება. ასეთ
 ტექსტში ნათლად გამოიკვეთება სამი ნაწილი: თეზისი, მტკიცება და
 დასკვნა.

ვნახოთ ერთი მსჯელობითი ტექსტი:

„მე გავათავე და შენ, რაც გინდა, ჰქმენ, მკითხველო! გინდა იცი-
 ნე, გინდა იტირე, როცა ამ ამბავს წაიკითხავ. ორივეს საბუთი ისევ
 ამავე მოთხრობაში გავქვს, თუ ოდესმე თვალი აგიხილებია და შენს
 გარშემო რაც გინახავს, იმაზედ გონება გივარჯიშებია, — ნახავდი,
 რომ ხშირად ერთი და იგივე საგანი ზოგს აცინებს, ზოგს ატირებს.
 მე მინახავს ერთი მოხუცებული, ღარიბი, შიშველ-ტიტველი, ფეხებ-
 დახეთქილი დედაკაცი. ვინ იცის, რა-გვარ უბედურობისაგან ლოთად
 ჩავარდნილიყო და ლოთობაში სამუდამოდ დაეკარგა თავისი დედაკა-
 ცობა და აღამიანობა. მე მინახავს, ის საცოდავი დედაკაცი ქალაქის
 ბიჰებს დაეჭირათ და ხუთ გროზად მთელი საათი ახტუნებდნენ პამ-

პულასავით. მე მინახავს, რომ იმათში ბევრი იცინოდა და ზოგიერთს კი ამ საცოდავის დედაკაცის მაგ ყოფაზედ გული უტუტოდათ. ვინ იყო ამათში მართალი? მოცინარენი, თუ მოტირალენი? ორივენი, იმიტომ რომ ერთნი თვალთა ჰხედავდნენ მარტო და თვალისათვის მართლა სასაცილო იყო, მეორენი კი თვალთაცა და გონებითაცა. გონებას კი — ძნელად თუ გაეცინება. სჩანს, შეიძლება, რომ ერთი და იგივე ამბავი სატირალიც იყოს და საცინარიცა, — ეგ იმაზედ არის დამოკიდებული, როგორი აგებულებისა ხარ; თუ იმისთანა გონების ძალა გაქვს, რომ, რაც უნდა მწუხარე ქეშმარიტება იყოს, გულწაგულ შეხედები, და თუ იმისთანა გულიცა გაქვს, რომ უბედურს და გზაკვალარეულს შეიბრალებ, ამისთანა სასაცილო ამბავი უფრო ხშირად უნდა გატირებდეს შენა, თუ არა და იცინე, რამდენიც გენებოს. იცინე და თანაც გაჯავრდი ამ მოთხრობის დამწერზედ და მამიგონე ჭორი — შენ ხომ ჭირების მოგონება გიყვარს — რომ მე ვითომც ქართველობას ვლალატობ, რადგანაც იმის სასაცილო ამბავს გიამბობ და არა ემაღავ ზოგიერთ გულ-მოკლე პატრიოტივით. ვიცი, რომ, ჩვენდა საუბედუროდ, თქვენში, მკითხველო, ძნელად იპოვება იმისთანა კაცი, რომ მართალს სიტყვას გონება გაუსწოროს. ვიცი ეს და მინც კიდევ პირში — როგორც მოყვარე — გეტყვი, რომ ლუარსაბი და დარეჯანი შენს კალთაში დაბადებულან და შენის ძუძუთი გაზრდილან. გინდა მიწყინე, გინდა არა, თუ იმათ დასცინებ, მათამ შენის თავისთვის დაგიცინია. თუ დასტირებ — ეგ კაი ნიშანია: სჩანს, სწუხხარ, რომ ამისთანანი ვართ. სჩანს, შენის თავის გასწორების განზრახვამ ფრთა აიბა. ღმერთმა ქნას, რომ ეგ აგრე იყოს.

მე თუ შენ მიყვარხარ, მკითხველო, იმისთვის მიყვარხარ, რომ იმედი მაქვს ეგ გასწორების განზრახვა, დღესა თუ ხვალე, შენში გაიღვიძებს. ამ იმედს ნუ წაგვართმევ. ნუ იფიქრებ, რომ ამ მოთხრობას შენი გაჯავრება უნდა. ამას მარტო ის უნდა, რომ შენ დაგანახვოს — რამოდენადაც შეძლება აქვს — შენი ცუდი, შენი ავი, რომ იცოდე, რა გაისწორო. მინამ სარკეში არ ჩაიხედავ, ან სხვა არ გეტყვის, ხომ ვერ გაიგებ, რომ პირზედ ურიგობა რამ ვატყვია? ეს მოთხრობა სარკე იყოს და მე — თუ გინდა — მთქმელი ვიქნები. დააკვირდი, იქნება გენიშნოს რამე. ესეც იცოდე: მარტო შენი მტერი დაგიმაღავს, შენს სახეზედ რომ ურიგობა ქნახოს რამე, მოყვარე კი მაშინვე სარკეს მოგიტანს, რომ გაისწორო და ხალხში არ შერცხვე. მეც მოყვარესავით გაქტევი, — სარკე მოგიტანე, ამაზედ როგორ უნდა გამიწყრე?! რა

ვუყოთ, თუ ეს სარკე გაბზარული გამოდგება და შიგა-და-შიგ ლაქ-ბიანიცა? რაცა მქონდა, ის მოგართვი, როგორც შემეძლო, ისე დაგეხმარე. თუ მაინც-და-მაინც წყრომას არ დაიშლი, შენი ნებაა. მე შენის წყრომისა არ მეშინიან. მაშინ მხოლოდ დავღონდები, რომ შენ-შიაც მოვტყუვდი; რომ შენ ის არა ჰყოფილხარ, რაც მეგონე. მაშინ გულ-ხელ-დაკრეფილს ესლა დამრჩება სათქმელად: მე მიყვილია და გათენდება თუ არა, — ეგ ღმერთმა იცის. წყრომა კი რომ არა ყოფილიყო, ეგ გათენება, ჩვენც კარგად გვეცოდინებოდა, როდისაც იქნებოდა!...

სხვაფრივ მშვიდობით ბრძანდებოდეთ და შენდობით იხსენიებდეთ მონასა თქვენსა“ (ი ლ ი ა).

საანალიზოდ მოყვანილ ტექსტში საკმაოდ არის მიზეზ-შედეგობრივი მეტატექსტები, წინადადებები, კითხვები, მოდალური სიტყვები.

ამ ტექსტის თეზისი დასაწყისშია ჩამოყალიბებული: „მე გავათავე და შენ, რაც გინდა, ჰქმენ, მკითხველო! გინდა იცინე, გინდა იტირე, როცა ამ ამბავს წაიკითხავ“.

ამას მოსდევს მსჯელობა, მტკიცება, თუ რატომ არის, რომ ხშირად ერთი და იგივე საგანი ზოგს აცინებს, ზოგს კი ატირებს. ავტორის აზრით, ლუარსაბისა და დარეჯანის ცხოვრებისა და „მოღვაწეობის“ მაგალითი სატირალია.

და ბოლოს დასკვნა: ავტორმა ამ მოთხრობით სარკე მოუტანა მკითხველს, რათა ამ უკანასკნელმა თავისი ცუდი და ავი დაინახოს და გამოასწოროს. ილიას ღრმად სწამს, რომ მკითხველში გაიღვიძებს გამოსწორების განზრახვა.

§ 5. კონტაინინირებული ტექსტი

ვნახეთ, რომ აღწერა და თხრობა ხშირად ენაცვლება ერთმანეთს. გვაქვს ისეთი ტექსტებიც, სადაც მსჯელობა და აღწერა ერწყმის ერთმანეთს.

ვნახოთ ასეთი ტექსტის ერთი ნიმუში:

„ყოველი არსი, სულიერი თუ უსულო, ხილული თუ უხილავი, ერთსა და იმავე მსოფლიო კანონს ექვემდებარება: დაიბადება, იზრდება, დაბერდება, კვდება!.. წყალი რა არის... წყალი!. უბრალო მდინარეც კი ვერ ასცდენია ამ საყოველთაო წესსა და რიგს: დაიბადება თუ არა, ე. ი. თავს იჩენს თუ არა სადმე მივარდნილ მთის კალ-

თაზე, მაშინვე იწყებს უონვას ნელ-ნელა, ახალფეხდგმულ ბავშვივით დაუყვება დაღმართს, თანდათან იზრდება, ფეხს იკიდებს, სანამ წკრი- ალით არ ჩაცუნტულდება რომელსამე ხევში, სადაც, როგორც აღვირ- უსხმელი, სისხლქარბი, თავმომწონე და შეუბოვარი. სანაეარდოდ გა- მოსული ჭაბუკი, აღარავის ეკრძაღვის, აღარაფერს ვრიდებ: მირბის და მიხტის ღრიალ-გრიალით!... უძრავ ქეებს თავზე ევლება და კაღლო- ვან კიდებებს თავგამეტებით აქეთ-იქით ეხლება, რომ გაღლიჯოს და გაიტანოს მისი მოწინააღმდეგე!... მაგრამ, ვერ შემძღები ამისი, ზარი- თა და ზემით ქაღებისაკენ მიექანება. აქ კი გაღულდიღებული, ღრმა კალაპოტში ჩამჭდარი და გულსავსე, ვაქეაცური მედიღურობით, მშვი- დობიანაღ ტაღლებს ტაღლებით მიავორებს!... მიღის, მიშხუის, ზღვი- საკენ თავმიცემული, შორის გზით მიმავალი, და, რაც უფრო და უფ- რო უახლოვდება აუციღლებელ სავანეს, თანდათან იჩენს აუჩქარებლო- ბას, როგორც მოხუცი, და ბოლოს კიდევ შეჩერდება ერთი შეჩე- რება... ტბორავს, თითქოს უნდა, რომ უქანასკნელად ერთი კიდევ მოიხედოს უქანვე, თვალი გადაავლოს თავის წარსულს, ღერადად გავლილ შორეულ გზას, და მერე კი საუკუნოდ ჩაინთქას, ჩაიღუბოს ზღვის უფსკრულში!...

მიყვარს საზოგადოდ ბავშვი, უგულითაღდესად პატივისცემ მო- ხუცებუღობას, ღირსეულად ვაფასებ ვაქეაცობას, მაგრამ გული კი ჭაბუკობისაკენ მიმიწვევს და ყველაზე უფრო იმას შეფრქვევით ვე- ტრფიღლები.

აღბათ, ამის მიზეზი უნდა იყოს, რომ წყლებშიაც ყოვეღვგარ მღინარეს გიჟმაჟი ხევის წყალი მირჩეენია და მათში კი უპირატესო- ბას ერთს მათგანს, ჩიხურას, ვაძღევ: ეს იყო ჩემი საკუთარი ემბაზი და ჩემი პირველი სარკე.

სწორედ ამ ჩიხურის პირად, მაღლობზე, დგას ორსართულიანი ქვითკირის სახლი. ამ უშნო შენობას სიმაღლე პატარა კოშკისა აქვს, სიგრძე დარბაზისა და სისქე — ციხის, მაგრამ არც ერთ მათგანს კი არა ჰგავს!... აი, ამ სახლში დავბადებულვარ მე 9 ივნისს, განთიღდი- სას 1840-ში, თუმცა ნათღობის მოწმობაში კი 1841 მიწერია“ (აკაკი).

მოხმობიღ ტექსტში აკაკის მსჯეღობას, რომ „ყოველი არსი, სუ- ლიერი თუ უსუღო, ხიღული თუ უხიღავი, ერთსა და იმავე მსოფ- ლიო კანონს ექვემდებარება: დაიბადება, იზრდება, დაბერდება — კვდება“, თან ახლავს თვაღსაჩინო მაღალითი. მსჯეღობას მოსდევს ჩი-

ხურის ნაპირზე მდგარი სახლის აღწერა, რომ ამ სახლში დაბადებულა პოეტი.

არც თუ იშვიათია შემთხვევა, როცა ერთსა და იმავე ტექსტში კონტრამინირებულია აღწერა, თხრობა და მსჯელობა. ამას მაშინ აქვს ადგილი, როცა აღწერა-თხრობის დროს მწერალი თავს ვერ იკავებს, არ გამოთქვას თავისი სუბიექტური დამოკიდებულება მოვლენისადმი, პერსონაჟისადმი, საგნისადმი. და მაშინ მელავენდება ავტორისეული სიმპატი-ანტიპატი, მოდალური განწყობილება.

აქ არ შეგვიძლია ისევ დიდი ილიას ერთი ჩინებული მაგალითი არ მოვიყვანოთ:

„თავად ლუარსაბ თათქარიძე გახლდათ კარგად ჩასუქებული ძველი ქართველი, მრგვალი-უჯაცრავოდ არ ვიყო ამ სიტყვაზედ — როგორც კარგი ნასუქი კურატი. დარბაისელის კაცის შეხედულება ჰქონდა მის ბრწყინვალედასა: თავი ისეთი მსხვილი, რომ თითქო იმის სიმძიმეს მორგევივით სქელი კისერი მხრებში ჩაუძვრენიაო; წიაღი, თურაშაულ ვაშლსავით ხაშხაში ლოყები; სამკეცად ჩამოსული ტრფილების აღმგზნები ფაფუკი ღაბაბი; დიდრონი თვალები, ყოველთვის დასისხლიანებულნი, თითქო ყელში თოკი წაუჭერიათო! გაბერილი, მეტად გონიერად გადმოგდებული, დიად პატივსაცემი და პატივცემული ღიბი, კოტიტა და ქონით გატენილი ბალნიანი ხელები, დამორილი სხვილი ფეხები — ესე ყოველი ერთად და თვითეული ცალკე გახლდათ თავად ლუარსაბის „ცით მონაბერის სულის“ ღირსეული სამკაული. ის „მონაბერი სული“ არსად არა სჩანდა, თითქო ჩამკვდარაო, ისე გაშლილიყო მის ბრწყინვალეების ქონშია, ქართველს კაცს არც ქარის შემოტანილი უნდა და არც გატანილი; ის „მონაბერი სული“ ქარად ხომ არ მიიღო ჩვენმა თავადმა?

სწავლა, ღვთის მადლით, არაფრისა არა ჰქონდა. რომ ჰქონოდა, ეგრე მსუქანიც აღარ იქნებოდა. ხშირია ხოლმე, რომ, როცა სული ჭლექდება — ხორცის დღეობა მაშინ არის, როცა სული ჰყვავის — ხორცი დნება. ამიტომაც ჭლექები ჰკვიანები არიანო, ამბობენ ხოლმე, ჩვენი ლუარსაბი, მგონი, თითონაც ბევრს არ იცემდა თავში, — რატომ სწავლა არა მაქვსო, — სწორედ ამის გამო.

— ეგ ეხლანდელი ჭირიაო, — იტყოდა ხოლმე გულმტკივნეულად, თითქო ქვეყანა ამ ჭირისაგან ებრალებო.

მართალიც ბრძანდებოდა მისი ბრწყინვალეობა: მისის აზრით კაცი ძირგავარდნილი ქვევრი იყო, რომელსაც დღე-ყოველ უნდა ჩააყა-

რო ხორაგი და ჩაასხა სასმელი, მაგრამ კიდევ მაინც ვერ აავსო. მისი ბრწყინვალეობა თავის თავზედ ჰხედავდა თავის ბრწყინვალე გონიერებით, რომ ამ მნიშვნელობას კაცი უსწავლელადაც კარგად ასრულებს, ნამეტნავად ჯოჯის და ყმის პატრონი, ყმისა — რომელსაც ჯოჯში დიდი განსხვავება არა აქვს.

— დრო გამოიცვალა, — იტყოდა ხოლმე აღმოჩენებით ლუარსაბი, — დრო გამოიცვალა. რაც ეს რაღაც ეშმაკური სკოლები შემოიღეს, ბატონო, ქართველ კაცის ხეირი მაშინ წავიდა. ფერი კი აღარ შერჩათ ჩვენს შვილებსა და!... ჭამით ისინი ვერა სჭამენ, სმით ისინი ველარა სმენ, რა კაცები არიან?! წიგნი იციან? მე თუ წიგნი არ ვიცი, კაცი აღარა ვარ, ქუდი არა მხურავს, განა! ხორცი მე არ მაკლია და ფერი. წიგნი რა ვაუკაცის ხელობაა, — ეგ ხომ ქალის საქმეა. ვენაცვალე უწინდელ დროს! ყველაფერი მაშინ თავის დონეზედ იყო მოყვანილი, ყველა თავის ქერქში იყო, ვენაცვალე!... კაი ცხენი, კაი თოფი, მარჯვე მკლავი და კაცი იყავ პატროსანი.

ეჰ, ჩემო ლუარსაბ! ვიცი, გულწრფელი კი ხარ, როგორც ყველა ძველი ქართველი, მაგრამ ძველს დროს ტყუილად შეჰნატრი. რომ არც კი იცი, რა იყო სანატრელი ძველს დროში? ცხენი განა ეხლა კი არ არის? თოფი განა ეხლა კი ნიშანში ვერ მივა? მარჯვე მკლავი ცოტაა? ეხლაც არის ეს ყველაფერი, მაგრამ ის გული აღარ არის, ის გულის სიმხურვალე, ის თავგამოდება მამულისათვის, რომელიც კაი ცხენს და კაი თოფს კაი საქმეში ახმარებდა. უწინ კაცი ამშვენებდა ცხენსაც და თოფსაც, ეხლა კი ცხენი და თოფი კაცს ამშვენებს. კარგი იყო ძველი დრო. მაგრამ არც ეს ბესარიონ გაბაშვილის სიტყვებია ურიგო: „ერთი მაქვს სჯობს ათასს მქონდას“. — ეს ვთქვათ და ენა მოვიკვნიტოთ, თორემ.

თუმცა ლუარსაბი ეგრე სწუხდა ეხლანდელ დროების ჰირისა გამო, მაგრამ სახე მუდამ ერთ განსაკუთრებულ სულელობით უცინოდა ხოლმე. „ხარი ხართან დააბიო, ან ფერს იცვლის ან ზნესაო“, ნათქვამია. ეს ანდაზა არსად ისე გამართლებული არ მინახავს, როგორც თავად ლუარსაბის სახლში. ამისი ძვირფასი მეუღლე კნეინა დარეჯანი სწორედ თავის ქმრის მეორე გვერდი გახლდათ და იყვნენ „ერთ სულ და ერთ ხორც“, როგორც ბრძანებს საღმრთო წერილი. მერე რა-რიგად იგივე სიმრგვალე, იგივე სიმსუქნე, იგივე მოცინარე პირი და თითქმის იგივე სისულელე. ეს ორი ტურფა გვრიტი, ერთსულიანი და ერთხორციანი, საკვირველად ტკბილად სცხოვრობდნენ, ქვეყნის უგე-

შურ ყაყანს მოშორებულნი. მამალი იყივლებდა თუ არა, ბედნიერ ცოლ-ქმარს თვალები დაჭყეტილები ჰქონდათ, დარეჯანი მაშინვე წამოფრინდებოდა. ლუარსაბმა კი, ნებიერმა ლუარსაბმა, ხანდისხან განაზება იცოდა. ქვეშაგებიდგანვე ის გულგადაღელილი ტახტზედ გადაგორდებოდა ერთის ქშენით, ვაი-ვაგლახით და კიდევ რალაცემებით... მომხდარა ისე, რომ სადილობამდინაც ამ ნებიერობაში უვემური დრო გაუტარებია.

ქართველები იტყვიან: ვისაც ბალანი ბლომად აქვს ტანზედ მოდებულო, ის ბედნიერიაო. მართალიც არის, პირუტყვები სულ იმისაგან არიან ბედნიერნი! თუ ეს ტყუილია, ბევრი ჩვენგანი პირუტყვობას რაღა ჰკდილობს? იმისთვის, რომ პირუტყვები ბედნიერნი არიან, ბედნიერები კიდევ იმისთვისა, რომ ტანზედ ბალანი აქვთ.

ლუარსაბის ტანისა კი რა მოგახსენოთ და გული კი, რო გენახათ, ღორის ჯაგარსავით მოდებულნი ჰქონდა, ასე რომ მრავალ საეჭვო სულიერებს შეეძლოთ შიშინანობის დროს აქ თავი შეეფარათ, მაგრამ... მაგრამ რა? განა ლუარსაბი ბედნიერი არ იყო? იმდენი დღეგრძელობა ამის დამწერს ჰქონდეს, რამდენი იმის ტოლი თავადიშვილი იმის ყოფა-ცხოვრებას შეჰნატროდა. მარტო იმის ტანის ბალანი სამყოფი იყო, რომ უბედურ კაცში შური აენთო, რომ სხვა არა იყოს-რა. თორემ რა უქირდა ლუარსაბსა? ფერი აკლდა თუ ხორცი? რა, სხვა უხეირო კაცსავით, ფიქრი და ზრუნვა ძილს დაუფრთხობდა, მადას წაართმევდა? ფერი კარგი ჰქონდა, ხორცი უკეთესი, სმა-ჰამა და ძილი ხომ რაღა. მეტი რა უნდა ქართველ კაცს, რომელიც ბედს და უბედობას ბალნით არჩევს, და რომლისთვისაც ბედს თუ ხვედრს დაუნიშნავს, რომ თავისი დღენი ქუდით უნდა ბუზს ერეკებოდეს“ (ილია).

ილიას უარყოფითი დამოკიდებულება თავის გამირისადმი, ლუარსაბის ილიასეული შეფასება გადმოცემულია ნაწილაკებით, შორისდებულებით, ეპითეტებით, შედარებებით, სიტყვის გადატანით მნიშვნელობით, მოდალური სიტყვებით, მოდალური მეტატექსტით. ყველა ეს საშუალება ემსახურება ერთ მიზანს, გვიჩვენოს თავისი, როგორც მთხრობელის, შინაგანი — „მე“-ს სუბიექტურ-მოდალური დამოკიდებულება ლუარსაბისადმი. ამისათვის ავტორი, უპირველეს ყოვლისა, აღწერს ლუარსაბის პორტრეტს, გვიყვება მის სულიერ სიმდიდრეზე, მისწრაფებებზე, არც მის მეუღლეს ტოვებს განზე და იძლევა ამ ორი ადამიანის — ლუარსაბისა და დარეჯანის — ყოვლისმომცველ დახასიათებას. ამ დახასიათებაში ვტორობს არ იშურებს მაღალფარდოვან და

მშვენიერ სიტყვებს თავისი გმირების ნეგატიური თვისებების, მათი ცხოველური სულიერი დონისა და მისწრაფებების გადმოსაცემად. თავისებურება იმაშია, რომ ეს მაღალი სიტყვები გაქვნილია ცინიზ-მით, დაცინვით, სატირით. ამ ტექსტში ლუარსაბი კაცია (საამისო ყვე-ლა ატრიბუტი გააჩნია!), მაგრამ ადამიანი არ არის, რადგან ადამიანის მაღალი და უპირველესი დანიშნულება — მამულიშვილობა, ქვეყნისა და ერის სამსახური, უკეთესი მერმისისათვის ბრძოლა — მისთვის უცხოა!

მოვიყვანთ კონტამინირებული პოეტური ტექსტის ერთ ნიმუშ-საც:

„ქარი გიმღერის ნანსა,
ზღაპარს გაიმბობს ჭადარი...
ძეწნამ ალერსით აშავსო
ეკვებით ნააეღარი...
საქართველოო ლამაზო,
„სხვა საქართველო სად არი?“
ცა ვარსკვლავებით ინთება,
ცა — არცა რისი საღარი...
მთვარე რომ ამობრწყინდება,
გული გაფრენად მზად არი...
დიდება, შენი დიდება,
„სხვა საქართველო სად არი?“
მინდვრები, ქართლის მინდვრები,
ქედები მხარგაშლილები...
მთაში — ტყე დანაბინდები,
ტყეში — ქორბუღა ირმები...
ბარად შრიალებს ჭადარი,
მზეს უმღერიან ჩიტები...
მხარეე მოსილო დიდებით,
„სხვა საქართველო სად არი?“
ლურჯი ბალასი მხარამდი,
მწყერი გოგმანობს ბალახში...
თეთნულდზე — თოვლი მარადი,
ვენახზე — მზე და ბაღახში...
სხვა საქართველო ვინ ნახა?
„სხვა საქართველო სად არი?“
როს ვარსკვლავები ხმაურით
აინთებიან ცათანი,
კლდეს მოაწყდება ზღვაური
მეშვიდე ცაზე ატანილს...
კლდეებში ჭიხვი დაფრთხება,

გორში იტირებს ატამი,
ყაუაჩოს გვერდს ვერ აუვლი,
„სხვა საქართველო სად არი?“
აქ დაიბადა „სულიკო“,
მზისკენ გაფრინდა „მერანი“...
და თუნდაც გადმოსულიყო
მტერი შმაგი და ვერანი,
მარჯვენს მოსჭრიდა ალუდა,
სით გაუშვებდა ლელაი?
აქ დაიბადა „სულიკო“,
მზისკენ გაფრინდა „მერანი“..
მთათ ორბის ფრთები მოისხეს,
ცაში ასულა ძერაი...
დაბლა შრიალებს მოლისებრ
ყანაი გაუყუღაი...
ფიქრს დაუღლია ონისე,
ბასტრიონს მიდის ლელაი...
მთათ ორბის ფრთები მოისხეს,
ცაში ასულა ძერაი...
ქარი გიმღერის ნანასა,
ზღაპარს გიამბობს ჰადარი...
ძეწნამ ალერსით აშავსო
ექვეებით ნავეადარი...
საქართველოო ლამაზო,
„სხვა საქართველო სად არი?“

(ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე)

ამ ტექსტში პოეტურად არის გადმოცემული ბუნებისა და ქვეყნის ისტორია აღწერის, თხრობისა და მსჯელობის ფორმების გამოყენებით.

ტექსტის ძირითად ფუნქციონალურ ტიპებად გამოვყოფთ აღწერითს, თხრობითსა და მსჯელობითს ტიპებს, აგრეთვე მათ კონტამინირებულ ფორმებს.

ბაჰსტის ლინგვისტიკის მცირე ლექსიკონი

ამ მცირე ლექსიკონში შევიტანეთ ის ტერმინები, რომლებიც ჩვენს ნაშრომში გვხვდება. მათ უშუალო კავშირი აქვთ ტექსტის ლინგვისტიკასთან. მაგრამ ზოგი ტერმინის მნიშვნელობა სცილდება აღნიშნულ სფეროს და, როგორც ჭერჭერობით არაფიქსირებული, საჭიროებს ახსნას. ვისარგებლეთ და წყაროდ გამოვიყენეთ ტ. მ. ნიკოლაევას მოკლე ლექსიკონი¹.

ავტოსემანტიკა — დამოუკიდებელი.

ანაფორა — ინფორმაციის ელემენტების ადრე თქმულისადმი მიკუთვნების ტექსტური საშუალებები: ნაცვალსახელები, ზმნიზედები, განმეორებები.

ანაფორული კავშირი — ისეთი დაკავშირება, როდესაც ტექსტის რომელიმე ელემენტი იცვლება სხვა, თითქოსდა თავისი „მოადგილით“ (სუბსტიტუტ-ით), შემცვლელით.

დენოტატი — აღსანიშნი.

დისკრეტული — განმასხვავებელი.

დისკურსი — ტერმინი ტექსტის ლინგვისტიკაში, რომელსაც მრავალი მნიშვნელობით ხმარობენ, სახელდობრ: გაბმული ტექსტის, დიალოგის, გამონათქვამთა ჯგუფის, ტექსტის ზეპირი ფორმის, სამეტყველო ნაწარმოების წერილი ან ზეპირი სახის მნიშვნელობით.

ექსისტენციური — ყოფითი.

ემიური ტექსტი — პოტენციური ტექსტი.

ექსპლიკაცია — სემანტიკური კომპონენტების აშკარა სიტყვიერი გამოხატვა.

ექსპლიციტური — ხილული, თვალათ რომ ჩანს.

ექსტენსიონალური — დახურული.

ეტიური ტექსტი — კონკრეტულად წარმოსათქმელი ტექსტი.

ილოკუცია — მეტყველება, რომელიც მიმართულია, მოწოდებულია, წარმატებით განხორციელდეს ენობრივი ურთიერთობის მონაწილეთა კომუნიკაცია.

იმპლიკაცია — იგივეა, რაც ქვეტექსტი. სხვა განმარტებით, იმპლიკაცია — ეს არის ტენდენცია, რომ ვიგულისხმობთ სემანტიკური კომპონენტები.

იმპლიციტური — უხილავი, თვალათ დაუნახავი.

ისტორია — გარემომცველ სამყაროში ელემენტებისა და საგნების კავშირი, რომელიც არსებობს მათი სიტყვიერი (სამეტყველო) გამოსახვისაგან დამოუკიდებლად. სამყარო — ეს არის ფაქტების ანუ „ისტორიის“ სივრცე.

¹ Николаева Т. М. Краткий словарь терминов лингвистики текста. Новое в зарубежной лингвистике, вып. VIII. Лингвистика текста. М., 1978.

- კატაფორა — ტექსტის ელემენტების დაკავშირების საშუალებანი მომღვეწო ელემენტებთან.
- კვაზიელემენტები — სპეციალური სიტყვები — ლოგიკური სმაგარები.
- კონექტორები — დაკავშირების საშუალებანი, რომლებიც აერთიანებენ ტექსტის ერთეულებს.
- კონსტიტუენტი — ერთეული.
- კორეფერენცია — ტექსტის ელემენტების მიკუთვნება სინამდვილის ერთ და იმავე ფაქტისადმი, დენოტატისადმი.
- კოპეზია — ტექსტის ელემენტების გაბმულობა აზრისა და ფორმის მიხედვით.
- კოპერენტულობა — გაბმულობა (ხშირად კოპეზიის სინონიმადაც იხმარება).
- კროს-რეფერენცია — იგივეა, რაც ანაფორა.
- მაკროსტრუქტურა — სტრუქტურა, რომელიც უზრუნველყოფს გაბმული ტექსტის გლობალურ სემანტიკურ მთლიანობას.
- მეტატექსტი — არის წინადადებაზე მაღალი დონის ენობრივ-სამეტყველო ოდენობა, რომელსაც აქვს საკუთარი მიკროთემა, ლინგვისტიკურად ორგანიზებული გაფორმება, აზრობრივი დამთავრებულობა და საკომუნიკაციო ფუნქცია.
- ნანიზივანიე — სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის განმეორება.
- ნარატიული — თხრობითი.
- ნარატიული სტრუქტურა — ტექსტის თხრობითი ერთეული.
- პარამეტრი — თვისებურება; მახასიათებელი, განმსაზღვრელი.
- პარაცელაცია — წინადადებიდან (გამონათქვამიდან) ერთ-ერთი წევრის ან დამოკიდებული წინადადების გამოცალკეება დამოუკიდებელ წევრად ან წინადადებად.
- პარესუპოზიცია — პირობები, როცა შესაძლებელია აზრის ადეკვატური გაგება ან ქვეტექსტის ექსპლიკაცია.
- პრო-ფორმა — ადრე ნახსენები სიტყვის ნაცვალსახელით შეცვლა.
- რეკურენტულობა — რეგულარული განმეორება.
- რელევანტური — ენობრივი ერთეულების მადიფერენცირებელი.
- რეფერენტი — გარემომცველი სამყაროს ის ელემენტი, რომლის შესახებ არის საუბარი.
- რეფერენცია — გამონათქვამის რეფერენტისადმი მიმართება.
- სიგნიფიკატი — აღმნიშვნელი.
- სინსემანტური — დამოკიდებული.
- ტექსტი — ტექსტის ლინგვისტიკის ერთ-ერთი საბაზო ტერმინი. მას შრავალი მნიშვნელობით ხმარობენ. ჩვენი გაგებით, ტექსტი არის უმაღლესი დონის ენობრივ-სამეტყველო ერთეული, რომელსაც აქვს საკუთარი თემა, გრაფიკული სახე, სემანტიკური ერთიანობა, სტრუქტურული მთლიანობა და საკომუნიკაციო დანიშნულება.
- ტექსტის ლინგვისტიკა — ენათმეცნიერული დისციპლინა, რომელიც სწავლობს ტექსტის პარამეტრებს, კატეგორიებს, კომპონენტებს, საზღვრებს, კომუნიკაციის პირობებს და სხვ.
- ტექსტის პროგრესია — გაბმული ტექსტის უწყვეტი განგრძობა-განვითარება.

განანალიზებული ტექსტები

- გ რ. ა ბ ა შ ი ძ ე, რჩეული ლექსები და პოემები, თბილისი, 1980.
- ი რ. ა ბ ა შ ი ძ ე, ერთდღეული, თბილისი, 1981.
- ვ. ბ ა რ ნ ო ვ ი, თხზულებანი, ტომი 8, თბილისი, 1963.
- ქ. გ ა მ ს ა ხ ე რ დ ი ა, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბილისი, 1959.
- ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე, ლექსები, თბილისი, 1985.
- გ. ლ ე ო ნ ი ძ ე, ნატვრის ხე, თბილისი, 1965.
- ი. ნ ო ნ ე შ ვ ი ლ ი, თხზულებანი, ტ. II, თბილისი, 1982.
- შ. რ უ ს თ ა ე ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1966.
- გ. ტ ა ბ ი ძ ე, რჩეული, თბილისი, 1982.
- ვ ა ჟ ა - ფ შ ა ე ე ლ ა, თხზულებანი, თბილისი, 1985.
- ა ლ. ყ ა ზ ბ ე გ ი, ქართული პროზა, წიგნი XI, თბილისი, 1986.
- ლ. კ ი ა ჩ ე ლ ი, გვადი ბიგვა, თბილისი, 1959.
- ა. წ ე რ ე თ ე ლ ი, თხზულებანი, თბილისი, 1980.
- ი. კ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, ქართული პროზა, წიგნი VIII, თბილისი, 1984.
- ი. ხ უ ც ე ს ი, შუშანიკის წამება, ქართული პროზა, წიგნი I, თბილისი, 1982.
- მ. ჭ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, რჩეული თხზულებანი, ტომი IV, თბილისი, 1961.

შემოკლებათა ბანკი

АКД — Автореферат кандидатской диссертации.

АДД — Автореферат докторской диссертации.

ВИИЯ — Военный институт иностранных языков.

ВЯ — Вопросы языкознания.

вып. — выпуск.

изд. — издание.

Изв. — Известия.

ИЯШ — Иностранные языки в школе.

кн. — книга.

МГПИИЯ — Московский Государственный педагогический институт иностранных языков.

МГУ — Московский Государственный университет.

НТИ — Научно-техническая информация.

РЯШ — Русский язык в школе.

РЯНШ — Русский язык в национальных школах.

сб. — сборник.

т. — том.

ч. — часть.

УЗ — Ученые записки.

ტ. — ტომი.

იხ. — იხილეთ.

შდრ. — შედარე.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წინასიტყვაობა	3
შესავალი	5

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი ტექსტის ლინგვისტიკის ზოგადი საკითხები

§ 1. ტექსტის ლინგვისტიკა როგორც მეცნიერება	20
§ 2. ტექსტის ლინგვისტიკის საფუძვანი	30
§ 3. ტექსტის ლინგვისტიკის ჩასახვა საბჭოთა ენათმეცნიერებაში	52
§ 4. ტექსტის გაგებისათვის რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში	59
§ 5. წინადადებიდან ტექსტამდე	70
ა) გამონათქვამი	72
ბ) აზნაცი	87
გ) რთული სინტაქსური მთლიანობა	97
დ) პერიოდი	103
§ 6. ტექსტის საკითხი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში	107

თ ა ვ ი მ ე ო რ მ მეტატექსტი

§ 1. მეტატექსტის ცნება	123
§ 2. მეტატექსტის აზრობრივი და საკომუნიკაციო მთლიანობა, მიკროთემა	124
§ 3. მეტატექსტის აქტუალური დანაწევრება	129
§ 4. მეტატექსტი და აზნაცი	132
ა) მეტატექსტი და მისი სტრუქტურა	132
ბ) აზნაცი	133
§ 5. მეტატექსტის კონსტიტუენტთა ურთიერთდაკავშირების საშუალებანი	136
ა) კავშირები	144
ბ) ანაფორული ნაცვალსახელები და ზმნიზედები	160
გ) ლექსიკური განმეორება	164
დ) სინონიმური ჩანაცვლება	167
ე) ზმნა-შემასმენელთა ურთიერთმიმართება დროის, კილოსა და ასპექტის მიხედვით	168
§ 6. სიტყვებისა და წინადადებების რიგი მეტატექსტში	171

თავი მესამე

ტექსტის პარამეტრები

§ 1. ტექსტის თემა, აზრობრივი დამთავრებულობა	180
§ 2. ტექსტის სტრუქტურული მთლიანობა	181
§ 3. ტექსტის სემანტიკური მთლიანობა	186
§ 4. ტექსტის საკომუნიკაციო დანიშნულება	196

თავი მეოთხე

ტექსტის სტრუქტურა

§ 1. ტექსტის კომპონენტები	207
§ 2. ტექსტის კომპონენტების კოჰეზია	222

თავი მესამე

ტექსტის კატეგორიები

§ 1. საკითხის ისტორიისათვის	236
§ 2. გაბმულობა	240
§ 3. თანმიმდევრობა	245
§ 4. მოდლობა	250

თავი მეთხუთსე

ტექსტის ძირითადი ფუნქციონალური ტიპები

§ 1. საკითხის ინტერპრეტაცია	266
§ 2. აღწერითი ტექსტი	268
§ 3. თხრობითი ტექსტი	270
§ 4. მსჯელობითი ტექსტი	272
§ 5. კონტამინირებული ტექსტი	274
ტექსტის ლინგვისტიკის მცირე ლექსიკონი	281
გაანალიზებული ტექსტები	283
შემოკლებათა გახსნა	284
სარჩევი	285

რედაქტორი გ. ახალაია
მხატვრული რედაქტორი გ. ზაკალაშვილი
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ძნელაძე
უფროსი კორექტორი მ. ოდილავეაძე
კორექტორი დ. ყვავაძე
გამომშვები ქ. ნიკოლაშვილი

ИБ в 5031. Учебное пособие для вузов

გადაეცა ასაწყობად 24.01.89. ხელმოწერილია დასაბუქდად 12.05.89.
ქალაქის ზომა 60×84¹/₁₆. საბუქდი ქალაქი № 1. გარნიტურა
ვენა. ბუქდის ხერხი მაღალი. ნაბუქდი თაბახი 18. პირ. ნაბ. თაბა-
ბი 16,74. პირ. სალუბავგატარება 16,97. სააღრ.-საგამომცემლო
თაბახი 14,98.

უე 04308. ტირაჟი 5.000. შუეკ. № 224.

ფასი 70 კაპ.

გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, ორჯონიძის ქ. № 50.

Издательство «Ганатლება», ул. Орджоникидзе, № 50

1989

380060 ქ. თბილისი, ვაჟა-ფშაველას პრ. № 29,
საქ. სსრ გამსახკომის № 4 სტამბა.
380060, გ. თბილისი, პრ. Важа-Пшавела, 29,
типографии № 4, Госкомиздата Груз. ССР.

Сергиа Владимир Андреевич
ЛИНГВИСТИКА ТЕКСТА

(на грузинском языке)

1989

